

ΔΡΑΧ. 3.15

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΤΗΣ

Ε. Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΙ ΚΑΙ Η. ΚΥΡΑΡΙΣΗ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

Ἑνδεκάτομα

ἔκδοσις κατὰ τὸν νόμον 17Α διατεταγμένη
διὰ τὴν περιόδον 1906-1913

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΣΤΑΙ Δ. ΤΕΡΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ & Κ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΣ

1908

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Αριθ. Πρωτ. 14,330
Διεκπ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 26ῃ Αὐγούστου 1909.

Πρὸς τὸν κ. Α. Χ. ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΝ

Γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι κατ' ἀπόφασιν τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν διδακτικῶν βιβλίων Ἑποπτικῆς Ἐπιτροπείας ἡ τιμὴ τῶν **Νεοελληνικῶν Ἀναγνωσμάτων** διὰ τὴν Β' τάξιν τῶν Γυμνασίων ἐκ φύλλων τυπογραφικῶν 16 ὥρίσθη εἰς δραχμὰς τρεῖς καὶ λεπτὰ δέκα καὶ πέντε (3,15), τὸ δὲ ἐπιθετόν βιβλιόσημον χρώματος ῥοδίνου ἔσται ἀξίας μιᾶς δραχμῆς καὶ λεπτῶν τεσσαράκοντα καὶ τέσσαρα (1,44).

Ἐντελλόμεθα, ὅπως συμμορφωθῇτε πρὸς τὰς ἀποφάσεις ταύτας, ἐκτυπώσῃτε δὲ τὴν παροῦσαν ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ περικαλύμματος τοῦ βιβλίου κάτωθι τῆς θέσεως, εἰς ἣν κατὰ νόμον ἐπικολλᾷται τὸ βιβλιόσημον.

Ὁ Ὑπουργὸς

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΖΑΪΜΗΣ

Γ. ΒΕΝΟΥΛΟΣ

25,12
09

Ε. Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΙ ΚΑΙ Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ

Δ. Φ.

Δ. Φ.

46078

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

*Εγκριθέντα ἐν τῷ κατὰ τὸν νόμον ΓΣΑ' διαγωνισμῷ
διὰ τὴν τετραετίαν 1909—1913.*

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΑΙ Δ. Χ. ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ & Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΣ
1909

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

Ἡ δικαιοσύνη κατὰ τοῦ τυράννου μας ἐπανάστασις καὶ οἱ κατ' αὐτοῦ ἕως τὴν ὥραν ταύτην ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνές σας ἔδειξαν εἰς τοὺς φωτισμένους λαοὺς τῆς Εὐρώπης, ὅτι ἡ πολυχρόνιος τυραννία δὲν ἔσχυσε νὰ ἐξαλείψῃ ὁλότελα ἀπὸ τὰς ψυχὰς μας τὰ προγονικά γενναῖα φρονήματα, ὡς ἀδίκως τινὲς ἐξ αὐτῶν μᾶς ὠνειδίζον καὶ δὲν ἔπαυσαν ἀκόμη νὰ μᾶς ὀνειδίζωσι. Μὴ ἔχοντες πλέον νὰ κατηγορῶσιν ὡς ἀνάνδρους τοὺς Γραικοὺς, τοὺς κακολογοῦν τώρα ὡς ἀποστάτας καὶ βόσκονται μὲ τὴν ἀπάνθρωπον ἐλπίδα νὰ μᾶς ἴδωσιν ἢ πάλιν ἐξαναδεμένους εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ τυράννου, ἢ ἀπωλεσμένους ἀπὸ ἐμφύλιον πόλεμον, διὰ τὴν ἀδυναμίαν πῶς νὰ κυβερνηθῶμεν μὲ νόμους δικαίους αὐτόνομοι. Τὸ πρῶτον εἶναι ματαία καὶ ἀνόητος ἐλπίς, ἐπεὶδὴ ἀπεφασίσατε γενναίως νὰ μὴ παραδώσῃτε πλέον παρὰ νεκρὰ τὰ σώματά σας εἰς τοὺς τυράννους. Σᾶς ἔμεινε τώρα νὰ ματαιώσῃτε καὶ τὴν δευτέραν ἐλπίδα τῶν ἐχθρῶν· τὸ ὅποιον δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θέλετε κατορθῶσαι, ἂν καὶ πολλὰ δυσκολώτερον τοῦ πρώτου.

Τὴν δυσκολίαν ταύτην συγχωρήσατέ με, φίλοι ὁμογενεῖς, διὰ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος, νὰ σᾶς παραστήσω χωρὶς περιπλοκάς, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν καὶ μέσα ἱκανὰ νὰ τὴν νικήσωμεν. Χωρὶς τῆς νίκης ταύτης αἱ πρότεραι νίκαι ἀντὶ δόξης θέλουν μᾶς προξενήσῃ καταισχύνην. Πολεμοῦντες τοὺς Τούρκους, ἐπολεμήσατε τοὺς ὁποίους καὶ ἄλλοι ἐπολέμησαν κ' ἐνίκησαν ἀρχύτερά σας. Ἡ ἀπόκτησις τῆς ἐλευθερίας εἶναι βέβαια μέγα καὶ ἀξιεπαινον ἔργον,

δὲν εἶναι ὅμως σπάνιον. Ἡ φυλακὴ τῆς εἶναι τὸ μέγιστον καὶ σπανιώτατον κατόρθωμα, εἰς τὸ ὅποιον δὲν ἀρκεῖ ὁ πρόσκαιρος κατὰ τῶν τυράννων πόλεμος, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ πολεμῇ τις ἀκαταπαύστως τὰ πολὺ τυραννικώτερα πάθη τῆς ψυχῆς του, διὰ νὰ τὰ ὑποτάξῃ εἰς τὸν ἅγιον τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν νόμων ζυγόν. Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ἀρκετά, ὅτι εἰς κανὲν ἔθνος δὲν ἔλειψαν ποτὲ Μιλτιάδαι, Θεμιστοκλεῖς καὶ Λεωνίδαί, τῶν ὁποίων τὰ ἡρωϊκὰ ἔργα ἀνεγνώσατε πρὸ μικροῦ· ἐξ ἐναντίας παντοῦ καὶ πάντοτε οἱ Ἀριστείδαι καὶ Φωκίωνες ἐφάνησαν σπανιώτατοι. Διὰ τοῦτο καὶ πολλὰ ἔθνη ἴσχυσαν νὰ ἀποκτήσωσιν, ἀλλ' ὅχι καὶ νὰ φυλάξωσι τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ ἀπόκτησις αὐτῆς δὲν χρειάζεται πολλάκις πλὴν μόνην ἀνδρείαν· καὶ ὁ ἐνθουσιασμός τῆς εὐκόλα ἀνάπτεται εἰς καθενὸς ψυχὴν, ἂν ἡ φύσις δὲν τὸν ἔπλασεν ὁλότελα ἀνδράποδον· ἀλλ' ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν φυλάξῃ, ἔχει χρειάν φρονήσεως συνωδευμένης μὲ τὰς ἄλλας ὅλας ἀρετὰς καὶ ἐξαιρέτως τὴν βασιλισσάν αὐτῶν δικαιοσύνην.

Εἶδετε, φίλοι ὁμογενεῖς, τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνας τῶν προγόνων μας καὶ τοὺς ἐμυμήθητε τόσον λαμπρά, ὥστε μὲ δικαίον ἐμπορεῖ καθεὶς ἀπὸ τοὺς νέους ἀγωνιστὰς τῆς Ἑλλάδος νὰ καυχᾶται τοῦ λοιποῦ φωνάζων:

Ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἵματος εὐχομαι εἶναι.

Ἄλλ' εἶδετε καὶ τὰς διχονοίας των, διὰ τὰς ὁποίας δὲν ἴσχυσαν νὰ φυλάξωσι μέχρι τέλους τὴν ἐλευθερίαν. Ἄν ἀληθῶς τὴν ἀγαπάτε, προθυμήθητε, διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ! νὰ μὴ τὰς μιμηθῇτε, ἀλλὰ νὰ συνδεθῇτε σφιγκτὰ μὲ τὸν ἱερὸν δεσμόν τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης, διὰ νὰ ἀξίω' ἦτε νὰ καυχᾶσθε καὶ τὸ πολὺ ἐνδοξότερον καύχημα τοῦτο:

Ἡμεῖς τοι πατέρων μέγ' ἀμείνονες εὐχόμεθ' εἶναι.

Ναί! φίλοι ὁμογενεῖς, σᾶς ὑπόσχομαι χωρὶς φόβον νὰ ψευσθῶ, ὅτι ἡ ὁμόνοια θέλει σᾶς καταστήσει ἀληθῶς «μέγ' ἀμείνονας» καὶ πολὺ εὐδαιμονεστέρους τῶν προγόνων μας.

Ἄν ἐξετάσωμεν πόθεν γεννῶνται αἱ διχονοίαι εἰς τὰ ἔθνη,

ἄλλην αὐτῶν ἀρχὴν δὲν θέλομεν εὑρεῖ παρὰ τὴν ἄγνοιαν τινῶν λέξεων, τὰς ὁποίας καθένας καθημέραν ἔχει εἰς τὸ στόμα, πολλὰ ὀλίγοι ὅμως ἐφρόντισαν νὰ μάθωσι τὴν ἀληθῆ των ἔννοιαν καὶ σημασίαν. Τίς δὲν προσφέρει συχνὰ τὰ ὀνόματα, *Εὐδαιμονία*, *Ἀρετή*, *Νόμοι*, *Ἐλευθερία*; ἀλλὰ πόσοι ἀπὸ τοὺς προσφέροντας γνωρίζουν καὶ τὰ σημααινόμενα πράγματα! Καὶ ὅμως ἀπὸ τὴν ἄγνοιαν αὐτῶν ἔρρευσαν ὅλων τῶν ἔθνων αἱ δυστυχίαι. Ἄς τὰ ἐξετάσωμεν λοιπόν, ὡς τὰ ἐνόησαν καὶ τὰ ἐξήγησαν παλαιοὶ καὶ νέοι φιλόσοφοι καὶ πρῶτον τὴν εὐδαιμονίαν.

α') *Εὐδαιμονία.*

Καὶ μόνον αὐτῆς τὸ ὄνομα εἶναι τόσον γλυκύ, τόσον τερπνὸν εἰς τὴν ἀκοήν, ὥστε διεγείρει ἔρωτα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκούοντος. Τὴν *Εὐδαιμονίαν* ἐπιθυμεῖ πᾶς ἄνθρωπος καὶ διὰ τὴν ἀπόκτησιν αὐτῆς κοπιᾷ καὶ καθημέραν. Διὰ νὰ μὴ κοπιᾷ ὅμως ματαίως, χρεωστεῖ πρῶτον νὰ μάθῃ τί πρᾶγμα εἶναι ἡ εὐδαιμονία καὶ μετὰ ποῖα μέσα ἀποκτᾶται. Οἱ φιλόδοξοι, ἂν τοὺς ἐρωτήσῃς, εὐδαιμονίαν νομίζουν τὴν ἀκατάπαυστον ἀπόλαυσιν τῶν ἡδονῶν καὶ δὲν γνωρίζουν τὴν πλάνην των, πλὴν ἀφοῦ μάθωσι μετὰ ζήμειαν των, ὅτι τοιαύτη ἀπόλαυσις εἶναι ἀδύνατος διὰ τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις δὲν ὑποφέρει ἡδονὰς ἀκαταπαύστους, χωρὶς νὰ φθέρῃ καὶ τὸ σῶμά του καὶ τὴν ψυχὴν του καὶ νὰ κατασταθῇ ἀληθῶς κτήνος μεταξὺ ζώων λογικῶν ἀναστρεφόμενον ἀτίμως. Ἡ εὐδαιμονία ἀναμφιβόλως εἶναι ἀχώριστος τῆς ἡδονῆς, ἀλλὰ τοιαύτης ἡδονῆς, ὁποία μετὰ τὴν ἀπόλαυσιν τῆς νὰ μὴ ἀφίγη λυπηρὰν μετάνοιαν εἰς τὴν ψυχὴν μας, ὡς ἔλεγεν ὁ μέγας διδάσκαλος τῆς Ἡθικῆς (').

(') «Σωκράτης ἐρωτηθεὶς τί εὐδαιμονία; Ἡδονὴ ἀμεταμέλητος, ἔφη». Περὶ Στοβ. σελ. 552.

Ἀπὸ τὸν δημιουργὸν τῆς φύσεως ἐπλάσθημεν οὕτως, ὥστε νὰ βλαπτώμεθα πλέον παρὰ νὰ ὠφελώμεθα ἀπὸ τὰς ἡδονάς, ὅταν δὲν εἶναι μέτριοι, συγκερασμένοι μὲ τοὺς κόπους καὶ συμμοιρασμένοι, μὲ τοὺς ὁμοίους μας ἀνθρώπους. Ἡ ἀνάγκη νὰ συζῶμεν μ' αὐτοὺς γεννᾷ τὴν ἀνάγκην νὰ τὰς μετριάζωμεν, διὰ νὰ μετέχωσι καὶ ἐκεῖνοι τὸ ἐπιβάλλον εἰς αὐτοὺς μέρος, μὴδὲ νὰ κοπιᾷζωσι μόνοι αὐτοί, ἀφίγοντες τὰς ἡδονάς εἰς μόνους ἡμᾶς. Ὅστις ἀμφιβάλλει περὶ τούτου, ἄς θεωρήσῃ ὅλας τὰς κατὰ μέρος κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, ἀρχίζων ἀπὸ τὴν πρώτην τοῦ γάμου κοινωνίαν, ἐκ τῆς ὁποίας γεννῶνται αἱ οἰκογένειαι· ἄς ἐξετάσῃ ἔπειτα τὴν ἐμπορικὴν, τὴν συνοδοιορικὴν, τὴν συμποσιακὴν κοινωνίαν. Οὐτε οἰκογένεια, οὐτε πραγματευτῶν συντροφία, οὐτε ταξειδιωτῶν συνοδία, οὐτε συμπόσιον φίλων εὐδαιμονεῖ, ἀν αἱ ἡδοναὶ καὶ οἱ κόποι δὲν εἶναι κοινοί, ἀν αἱ ζημίαι καὶ τὰ κέρδη δὲν μοιράζονται μὲ ἀνάλογον ἰσονομίαν εἰς ὅλους τοὺς κοινωνοὺς. Ἡ ἀμετρία, ἡ ἀκρασία καὶ ὁ σφετερισμὸς τῶν ἡδονῶν γεννᾷ τὰς διχονοίας, τὰς φιλονικίας, τὰς ἔχθρας, τοὺς πολέμους, εἰς ἕνα λόγον τὴν κακοδαιμονίαν καὶ τέλος τὴν διάλυσιν καὶ φθορὰν εἰς ὅλας τῶν ἀνθρώπων τὰς κοινωνίας.

Ἀπὸ τὰς κατὰ μέρος ταύτας ὅλας κοινωνίας μορφώνεται ἡ μεγάλη κοινωνία, ἡ ἐπονομαζομένη πολιτική, καὶ κατ' ἐκείνας εἰρηνεὺς ἢ ταράσσεται, εὐδαιμονεῖ ἢ κακοδαιμονεῖ, διαμένει ἢ ἀφανίζεται, καθόσον οἱ πολῖται συμμερίζονται τοὺς κόπους καὶ τὰς ἡδονάς, καθόσον ἕκαστος ἀπὸ τοὺς κοινωνοὺς ἀποδλέπει εἰς τὸ κοινὸν ὅλων τῶν συγκοινωνῶν καὶ ὄχι εἰς μόνον αὐτοῦ τὸ ἴδιον συμφέρον. Τῆς ἀληθείας ταύτης παράδειγμα καὶ μαρτύριον προσφυέστερον ἄλλο νὰ φέρω δὲν ἔχω παρ' αὐτὴν τὴν παροῦσαν ταραχὴν καὶ τὴν μέλλουσαν ἀπώλειαν τῆς ἀνισονόμου καὶ ἀκοινωνήτου τυραννίας τῶν Τούρκων. Εἰς αὐτοὺς καὶ αἱ κατὰ μέρος κοινωνίαι κυβερνῶνται ἀνόμως καὶ ἡ πολιτικὴ των κυβέρνησις εἶναι ληστῶν καὶ ὄχι πολιτῶν κοινωνία. Εἰς μόνους ἑαυτοὺς ἠθέλησαν νὰ περιορίσωσι τὴν εὐδαιμονίαν καὶ διὰ τοῦτο οὐτε τὴν ἐγνώρισαν, οὐτε τὴν ἀπέ-

λαυσαν ποτέ. Καταδαρύνοντες ἡμᾶς τυραννικῶς μὲ τοὺς κόπους, διὰ νὰ ἀπολαύσωσιν ἀκαταπαύστους ἡδονὰς αὐτοί, δὲν ἐφοβήθησαν τὴν ἀπελπισίαν μας, οὐδ' ἐπρόβλεψαν, ὅτι τοιαύτη ἄνιστος καὶ ἄδικος μοιρασία ἔμελλεν ἐξ ἀνάγκης νὰ γεννήσῃ τὴν σημερινὴν ταραχὴν, ἣτις ἔχει νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσῃ, ἂν δὲν ὑποταχθῶσιν ἐκούσιοι εἰς νόμους δικαιοτέρους.

Ἄλλ' ἡ ἰσόνομος κοινωνία τῶν κόπων καὶ τῶν ἡδονῶν τί ἄλλο εἶναι παρ' αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη; καὶ ἡ δικαιοσύνη τί ἄλλο παρὰ εὐνοϊκὴ διάθεσις τῆς ψυχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πολίτης, συλλογισζόμενος, ὅτι ὅλοι του οἱ συμπολίται, ὄντες ὅμοιοι τὴν φύσιν ἄνθρωποι, τὴν αὐτὴν κλίσιν καὶ ἀκολούθως τὸ αὐτὸ δίκαιον ἔχουν νὰ ἀπολαύσωσιν ἀναλόγως ὅλα τὰ ἀγαθὰ, ὅσα κáμνουν εὐδαίμονα τὸν πολίτην;

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήδδην πᾶς ἀρετὴ 'στι (¹).

Ἐκ τούτου συμπεραίνεται, ὅτι χωρὶς τὴν ἀρετὴν εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ εὐδαιμονήσῃ πόλις ἢ πολίτης.

β') Ἀρετή.

Εἶναι λοιπὸν ἡ Ἀρετὴ ἀγάπη καὶ φροντίς τοῦ κοινοῦ συμφέροντος καὶ ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ τοῦτο. Ἄν δὲν πιστεύσωμεν περὶ τούτου τὴν φιλοσοφίαν, ἃς μᾶς πείσῃ καὶ ἡ θρησκεία. Ὅχι μόνον διδάσκει, ὅτι ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ πλησίον, ἀχώριστον τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, κρέμονται ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, ἀλλὰ θέλουσα νὰ μὴ μᾶς ἀφήσῃ οὐδεμίαν ἀφορμὴν νὰ συγχύσωμεν τὴν ἀρετὴν μὲ ἄλλας ἐνεργείας ἢ πράξεις ἀνθρωπίνας, λέγει βῆτῳ, ὅτι ἡ δαπάνη ὅλης τῆς περιουσίας εἰς ἐλεημοσύνας καὶ αὐτὸ τὸ μαρτύριον ὑπὲρ Χριστοῦ δὲν μᾶς ὠφελοῦν τίποτε χωρὶς τὴν ἀγάπην τοῦ πλησίον. Ἀφοῦ ὁ ἀρχηγὸς τῆς θρησκείας ἡμῶν ἐξήγγισε τί πράγμα εἶναι ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον μὲ τὰ θεῖα ταῦτα λόγια:

(¹) Θεόγνις παρ' Ἀριστοτ. Ἡθ. Νικομ. ε, Ι.

«Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε, ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ Νόμος καὶ οἱ προφῆται», προσθέτει μετ' ὀλίγα τὸ πολλῆς ἄξιον προσοχῆς τοῦτο. «Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· Κύριε, Κύριε, σὺ τῷ σὺ ὀνόματι προεφητεύσαμεν καὶ τῷ σὺ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν καὶ τῷ σὺ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.» Καὶ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν οὗτοι ποιοὶ εἶναι; ὅσοι πολῖται δὲν θέλουν νὰ ὑποκύψωσι τὸν αὐχέναν εἰς τοὺς αὐτοὺς νόμους μὲ τοὺς συμπολίτας των, ἀλλὰ πλεονεκτοῦν μὲ πρόνομα τοὺς ὁμοίους, τοὺς ἴσους, τοὺς ἀδελφούς των.

Μὴ μὲ βαρυνθῇτε, φίλοι ὁμογενεῖς, ἂν φέρω μαρτυρίας, τὰς ὁποίας ἠκούσατε καὶ ἀκούετε καθημέραν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ συγχῆ των ἀκρόασις ἕως τώρα δὲν μᾶς ὠφέλησε τίποτε· οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ μᾶς ὠφελήσῃ, ἐπειδὴ δὲν εἴχομεν αὐτόνομον πολιτικὴν κατάστασιν, ἀλλὰ ἐκυδερνώμεθα ἀπὸ ἄγριον καὶ ἄνομον τύραννον. Καὶ ἐὰν κανεὶς ἀπὸ ἡμᾶς ὠφελείτο πρὸς μικρὸν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς θρησκείας, περικυκλωμένος ἀπὸ τὴν ἀνομίαν, βλέπων, ἀκούων, πάσχων καθ' ἡμέραν καὶ ὥραν ἀνομίας, ἂν δὲν ἐγίνετο καὶ αὐτὸς ὁλότελα ἄνομος, ἢ συνήθεια τὸν ἔκαμνε νὰ τὰς βλέπῃ μὲ ἀδιαφορίαν. Πολλοὺς ἐξ ἡμῶν (μὴ ἐντραπῶμεν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν· ἐντροπὴ εἶναι ἡ ἀμετανοησία, ὅχι ἡ ἐξομολόγησις τῶν κακῶν) κατεπλάκωσεν ἡ κοινὴ ὅλων τῶν δουλωμένων ἐθνῶν δυστυχία, ἡ μίμησις τῶν τυραννικῶν ἡθῶν· μίμησις τόσον αἰσχροτέρα, ὅσον σιμὰ τῆς ἀνομίας ἦτο καὶ εἰς ἄκρον γελοῖα. Μαστιζόμενοι ἀπὸ δεσπότης ἀνόμους, ἐπληγώγομεν καὶ ἡμεῖς, κατὰ μίμησιν αὐτῶν, ἔνας τὸν ἄλλον μὲ τὰς ἀλύσεις μας. Τώρα, καὶ τώρα μόνον ἐμποροῦμεν καὶ χρεωστοῦμεν νὰ ὠφεληθῶμεν ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν θρησκείας τὰ παραγγέλματα. Τότε εἴχομεν ἀπολογία τῆς παραβάσεώς των τὴν δουλείαν· ἀλλὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τυράννου, μένοντες αὐτόνομοι, δὲν ἔχομεν πλέον τί νὰ ἀπολογηθῶμεν, ἂν δὲν σπουδάσωμεν καὶ νὰ μείνωμεν ἐλεύθεροι μὲ τὴν

ὁποῖαν διδάσκουν καὶ ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία ἀπόλεμον εὐνομίαν.

Ἄλλ' ἡ εὐνομία ὑποθέτει νομοθέτας ὄχι μόνον δικαίους, ἀλλὰ καὶ ὁπωσοῦν ἐμπείρους τῆς νομοθεσίας. Τὴν αὐτὴν δικαιοσύνην καὶ ἐμπειρίαν ὑποθέτει καὶ εἰς τοὺς ὑπηρέτας τῶν νόμων καὶ ἀπλῶς εἰς ὅλους τοὺς ἐπαγγελλομένους ὑπουργήματα πολιτικά· διότι δὲν ὠφελοῦν οἱ δίκαιοι νόμοι, ἂν οἱ ὑπηρεταὶ τῶν νόμων δὲν εἶναι φίλοι τῆς δικαιοσύνης. Εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν λοιπὸν πρέπει νὰ προσέχητε, ἐρευνῶντες καθενὸς τὸν βίον καὶ τὴν διαγωγὴν, ὄχι διὰ νὰ τοῦ ταράσσητε τὴν ἡσυχίαν μὲ περιεργίαν κακοήθη, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ ταράξῃ αὐτὸς τὸ πολίτευμα μὲ τὴν ἀπειρίαν ἢ τὴν πλεονεκτικὴν φιλαρχίαν του, διὰ νὰ μὴ ἀπατήσῃ αὐτὸς τοὺς συμπολίτας του καὶ ἀρπάσῃ τὰς ψήφους τῶν ἀδίκως εἰς τὰ πλέον ἀναγκαῖα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἐπαγγέλματα, ὁποῖον εἶναι μάλιστα τὸ ἱερὸν ἐπάγγελμα τῆς νομοθεσίας.

Ἐν ἀπὸ τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα καλὰ, ὅσα ἐπροξένησεν εἰς τὰ φωτισμένα ἔθνη ἡ τυπογραφία, εἶναι ὅτι ἐγένεν ἀληθινὴ μάστιξ τῆς υποκρίσεως. Ἡ τυπογραφία διεσκέδασε τὸ σκότος, τὸ ὁποῖον ἐσκέπαζε τοὺς βίους τῶν πολιτῶν καὶ ἐδίδαξε τοὺς λαοὺς, ὅτι δὲν εἶναι ἄλλη ἀρετὴ τοῦ πολίτου καὶ ἄλλη τοῦ χριστιανοῦ, ὅτι ἐνάρετος πολίτης εἶναι ὅστις κατευθύνει ὅλας τοὺς πράξεις πλέον εἰς τὸ κοινὸν παρὰ εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον, ὅστις συμμερίζεται καὶ τὰς ἡδονὰς καὶ τοὺς κόπους κατ' ἀνάλογον ἰσότητά μὲ τοὺς συμπολίτας ὡς ἀδελφούς του, ὅτι ὅστις δὲν ἔχει τὴν ἀρετὴν ταύτην, ἐκείνος χωρὶς ἀμφιβολίαν εἶναι ἐνταυτῇ καὶ κακὸς πολίτης καὶ κακὸς χριστιανός.

Τὸ καλὸν ὅμως τῆς τυπογραφίας τοῦτο εἰς ἡμᾶς ἀκόμη μόλις εὐρίσκεται· καὶ ἂν εὐρίσκετο, ἡθέλομεν ἴσως κινδυνεύσει νὰ τὸ κακομεταχειρισθῶμεν καὶ διὰ τὴν ἀπειρίαν, φυσικὴν εἰς τοὺς μεταχειριζομένους πρῶτην φορὰν ὅπλα, καὶ διὰ τὴν ἀπροσδόκητον μετάδασιν ἀπὸ τὴν ἀγριωτάτην τυραννίαν εἰς αὐτόνομον ἐλευθερίαν. Ἡ πλέον ἐπικίνδυνος στιγμή τοῦ δούλου εἶναι ἡ στιγμή,

ἔταν συντρίβη τὰ δεσμὰ του καὶ ἐκπηδᾷ ἀγανακτημένος ἀπὸ τὴν φυλακὴν τοῦ τυράννου. Καὶ τίς εἶναι τόσο ἀναίσχυντος φίλος τῆς τυραννίας, ὥστε νὰ κατηγορήσῃ τὴν ἀγανάκτησίν μας; Ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέχωμεν, φίλοι ὁμογενεῖς, μὴ ἡ δικαία ἀγανάκτησις μᾶς ταραξῇ τὴν φρόνησιν καὶ δώσῃ εὖλογον εἰς ἄλλους ἀφορμὴν νὰ μᾶς σωφρονίσωσι. Καθὼς ἐλύθημεν ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς τυραννίας ἀγανακτοῦντες, μὲ τὴν αὐτὴν καὶ πλείοτεραν ἀγανάκτησιν χρεωστοῦμεν νὰ ἐκδυθῶμεν καὶ νὰ ἀπορρίψωμεν, ὡς βρωμερὰ καὶ μολυσμένα φορέματα, τὰ ἄγρια τῶν τυράννων ἥθη.

γ') Ἐλευθερία.

Ἡ Ἐλευθερία, διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ αὐτῆς τὴν ἀληθῆ σημασίαν, ἡ ἐλευθερία λέγω τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ πράττῃ ἀνεμποδίστως ὅχι ὅ τι θέλει, ἀλλ' ὅ τι συγχωροῦν οἱ νόμοι. Διὰ τὴν ἄγνοιαν αὐτῆς οἱ πρόγονοί μας δὲν ἤρκεσαν νὰ τὴν φυλάξωσι πολὺν καιρὸν, ἀφοῦ μὲ τοὺς ἡρώϊκους ἀγῶνάς των ὀλίγοι αὐτοὶ τὸν ἀριθμὸν ἐδίωξαν πολλὰς βαρβάρων μυριάδας, οἱ ὁποῖοι ἐζήτουν νὰ τοὺς δουλώσωσι. Διὰ τὴν ἄγνοιαν αὐτῆς δὲν ἐδυνήθησαν οὔτε πόλεις μὲ πόλιν, οὔτε πολίτης μὲ πολίτην νὰ συνδεθῶσι μὲ τὴν αὐτὴν ὁμόνοιαν, ἥτις τοὺς ἔκαμε νὰ θριαμβεύσωσι κατὰ τῶν τυράννων. Μόλις ἐδίωξαν τὸν ὑπερήφανον δεσπότην τῆς Ἀσίας, κ' ἐζήτησαν νὰ δεσποῦσιν αὐτοὶ πολῖται συμπολίτας, πόλεις ἄλλας ὁμογενεῖς πόλεις. Διὰ τὴν ἄγνοιαν αὐτῆς αἱ δύο τάξεις τῶν πολιτῶν, οἱ ἐπίσημοι καὶ οἱ δημοτικοί, δὲν ἠθέλησαν νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι τῆς ἐλευθερίας ἡ φυλακὴ δὲν εἶναι ἀσφαλής, ἂν δὲν φυλάσσῃται ἐντάμα καὶ ἀπὸ τὰς δύο. Οἱ ἐπίσημοι ἤθελον μόνοι αὐτοὶ νὰ δεσποῦσιν ὀλιγαρχικῶς τὴν πολιτείαν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔφθασαν εἰς τόσῃν πλεονεξίαν, ὥστε ἐμβαίνοντες εἰς πολιτικὰ ἀξιώματα ἐτόλμων νὰ ὁμνύωσι τὸν ἄνομον καὶ ἀναίσχυντον ἕρκον, νὰ μεταχειρίζωνται ὡς ἐχθροὺς, ποίους; ὅχι τοὺς βαρβάρους τυράννους τῆς Ἀσίας, ὡς ἤθελε φυσικὰ τὸ συλλογισθῇ πᾶς ἕνας, ἀλλὰ τοὺς δημοτικούς, ἡγουν τοὺς συμπο-

λίτας, τοὺς ἀδελφούς των. Οἱ δημοτικοὶ πάλιν, ὅταν ὑπερίσχυον εἰς τὴν πολιτείαν, ἔπινον τὸ γλυκύτατον τῆς ἐλευθερίας ποτήριον· ἀλλὰ μὴ γνωρίζοντες τί πρᾶγμα εἶναι ἡ ἐλευθερία, τὴν ἔπινον ἄκρατον, ἔχοντες κακοὺς κεραστὰς τοὺς καταράτους δημαγωγούς, ἕως ἔμεθύνοντο καὶ ἐγίνοντο καὶ αὐτοὶ τῆς πατρίδος των τύραννοι, πράττοντες τὰς αὐτὰς πλεονεξίας, τὰς αὐτὰς ἀδικίας, διὰ τὰς ὁποίας ἐκατηγόρουν τοὺς ὀλιγαρχικούς. Καὶ τὸ κακὸν δὲν ἔμενεν ἕως αὐτοῦ· ἡ ἄκρατος ἐλευθερία ἐφθειρεν ὅλων τῶν πολιτῶν τὰ ἡθη, διότι μὲ πρόφασιν αὐτῆς οὔτε γυνή, λέγει ὁ Πλάτων, ἐσεβάζετο τὸν ἄνδρα, οὔτε τέκνα τοὺς γονεῖς, οὔτε μαθηταὶ τοὺς διδασκάλους, οὔτε νέοι τοὺς γέροντας, οὔτ' αὐτὰ πλεον τὰ κτήνη (προσθέτει) ἐφοβοῦντο τοὺς ἀνθρώπους⁽¹⁾).

Ἀπὸ τοιαύτην ἄνομον ἐλευθερίαν, ὅταν μεθυσθῇ ἡ πόλις, δὲν εἶναι πλεον πολιτικὴ κοινωνία, ἀλλὰ γίνεται κοινωνία ληστῶν ἢ μᾶλλον ἀγρίων θηρίων, τὰ ὅποια χωρὶς αἰσθησιν ἀμοιβαίας ἀγάπης, χωρὶς φροντίδα τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, δαγκάνονται σπαράσσονται, τρώγονται ἀμοιβαίως, ἕως νὰ ἐξολοθρευθῶσιν ὁλότελα⁽²⁾).

(¹) «Καὶ ἔπνοι καὶ ὄνοι πάνυ ἐλευθέρως καὶ σεμνῶς εἰθισμένοι πορεύεσθαι, κατὰ τὰς ὁδοὺς ἐμβάλλοντες τῇ αἰὶ ἀπαντῶντι, ἐὰν μὴ ἐξίστηται· καὶ τᾶλλα πάντα οὕτω μεστὰ ἐλευθερίας γίνονται.» Πλάτ. Πολιτ. η', σελ. 563. Ἐγέλασα τὴν πρώτην φοράν, ὅτ' ἀνέγνωσα τὸ μέρος τοῦτο τοῦ Πλάτωνος, ἐξηγήσας αὐτὸ ὡς ἀστείότητα περιπαικτικὴν τῆς ἀκράτου ἐλευθερίας· ἔπειτα ἐδιδάχθην ἀπὸ τὴν πείραν, ὅτι συμβαίνει τρόπον τινὰ καὶ τοῦτο. Εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Ῥοδεσπιέρου καὶ τῶν ἄλλων κακῶν κεραστῶν τῆς ἐλευθερίας δημαγωγῶν, οἱ ἀμαξάριοι, μεστοὶ καὶ μεθυσμένοι καὶ αὐτοὶ ἀπὸ ἐλευθερίαν (ὡς λέγει ὁ Πλάτων), δὲν ἐφρόντιζον οὔτε τῶν ἀλόγων τὴν ἐλευθερίαν νὰ κολάσωσιν, οὔτ' εἰς τοὺς ἀπαντῶντας νὰ φωνάξωσι τὸ σύνηθες· πρόσεχε.

(²) «Ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἐνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῇτε.» Πρὸς Γαλάτ. ε', 14—15.

Ἐξ ἐναντίας ἀληθινὴν ἐλευθερίαν τότε μόνον ἔχει ὁ πολίτης, ὅταν τὴν μεταχειρίζεται μὲ τρόπον, ὥστε νὰ μὴ ἐμποδίσῃ ἄλλου συμπολίτου κανενὸς ἐλευθερίαν· καὶ τότε μόνον ἐμπορεῖ νὰ τὴν φυλάξῃ, ὅταν σεβάζῃται τοὺς συμπολίτας του ὡς ἐλευθέρους. Ἡ ἀκράτος ἐλευθερία εὐρίσκεται εἰς τὴν κατάστασιν τῆς φύσεως· καὶ διὰ νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἀπὸ τοὺς καθημερινοὺς πολέμους καὶ τὰς εἰς ἀλλήλους ἀδικίας, ὅσας ἡ τοιαύτη ἐλευθερία γεννᾷ, ἠγνόησαν οἱ ἄνθρωποι εἰς πολιτικὰς κοινωνίας καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ θυσιάσῃ μικρὸν καθένας μέρος τῆς ἀκράτου ἐλευθερίας, διὰ νὰ φυλάξῃ τὸ ὑπόλοιπον μὲ εἰρήνην. Διὰ τοῦτο ὠνόμασαν προσφεύστατα τὴν δικαιοσύνην θυγατέρα τῆς ἀνάγκης καὶ μητέρα τῆς εἰρήνης. Διὰ νὰ φυλαχθῇ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ εἰρήνη ἐχρειάζοντο νόμοι, τῶν ὁποίων ἔμεινε νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ αὐτῶν τὸ ὄνομα.

δ') Νόμος.

Ὁ νόμος, διὰ νὰ εἶναι ἄξιος τοῦ ὀνόματος, πρέπει νὰ νομοθετῇται ἀπὸ τὴν πόλιν ὅλην· διότι ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ συμφωνία ἐνὸς ὀλίγου ἢ πολλοῦ ἀριθμοῦ ἀνθρώπων νὰ συζῶσιν ἐντάμῃ καὶ νὰ συγκοινωνῶσι πολιτικῶς, ὠφελοῦντες ἕνας τὸν ἄλλον τὸ κατὰ δύναμιν καὶ ἀπεχόμενοι ἀπὸ πάσαν βλάβην κατ' ἀλλήλων. Ὅστις ἀπὸ τοὺς πολίτας δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν συμφωνίαν ἢ δὲν ἔδωκε τὴν συγκατάθεσίν του, ὅταν ἐγίνετο ὁ νόμος, ἐκείνος δὲν εἶναι μέλος τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἀλλ' ὀνομάζεται μέτοικος, ἂν διατρίβῃ ἐκούσιος εἰς τὴν πόλιν ἢ δοῦλος, ἂν τὸν κρατῶσι μὲ βίαν οἱ πολῖται. Διὰ τοῦτο ὠνομάσθη «Πόλεως κοινὴ συνθήκη» ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς ὁ νόμος, καὶ «Δόγος δηλωτικὸς τῆς κοινῆς θελήσεως» ἀπὸ τοὺς νεωτέρους⁽¹⁾.

(1) L' expression de la volonté générale. Rousseau, Contr. soc. chap. VI.

Ἄλλ' ἡ κοινὴ θέλησις τῆς πόλεως πῶς ἔχει νὰ φανερωθῇ, πῶς νὰ κυρωθῇ καὶ νὰ γίνῃ νόμος; Ἄρα καθέννας προσωπικῶς ἀπὸ τοὺς κοινωνοὺς πρέπει νὰ ἐρωτηθῇ καὶ νὰ δώσῃ τὴν ψήφον του; Τοῦτο ὅχι μόνον πολλάκις εἶναι ἀδύνατον διὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ γίνεται καὶ βλαβερόν. Ἐπειδὴ εἰς κύρωσιν τῶν νόμων χρειάζεται τῶν πλειοτέρων ἢ ψήφος, οἱ δὲ πλειότεροι εἰς ὅλα τὰ ἔθνη εἶναι οἱ ἀφρονέστεροι, ἢ τοῦλάχιστον ὅσοι δὲν ἔχουν τόσην φρόνησιν, ὅση χρειάζεται εἰς θέσιν νόμων, ἀκολουθεῖ ὅτι νόμοι δογματισμένοι ἀπ' ὅλους χωρὶς ἐξαίρεσιν τοὺς πολίτας πρέπει νὰ εἶναι νόμοι κακοί, καὶ ἂν τὸ ἔθνος ὅλον εὐρίσκεται ἔτι εἰς τὴν ἀγριότητα ἢ βαρβαρότητά του, ἀκόμη χειρότεροι. Οὕτως ὥς ἐκαμνον τοὺς νόμους τῶν αἰ πρώτισται πολιτικαὶ κοινωνίαι· ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο δὲν ἔμεινε πολὺν καιρόν. Ἀπὸ τοὺς ἀγρίους τοὺτους ἕνας, ὁ νοημονέστερος ἢ τολμηρότερος παρὰ τοὺς ἄλλους, ἐθαυμάζετο ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς του ὡς ἄνθρωπος μεγάλης κεφαλῆς καὶ ἐλάμβανε πρῶτον τὴν στρατηγίαν εἰς τοὺς πολέμους, ἔπειτα καὶ τὴν ἐξουσίαν τῆς νομοθεσίας. Ὁ νομοθέτης οὗτος, ἂν ἦτο πανοῦργος, ἐγίνετο δεσπότης τῆς πολιτείας· ἂν φρονιμώτερος τῶν ἄλλων, ἔθετε νόμους ὅχι δικαιοτάτους, ἀλλ' ὁποίους ἐσυγχώρει καὶ τοῦ ἔθνους ἢ κατὰστασις καὶ ἡ ἰδίᾳ του ἀκόμη ἀτελεσπότη φρόνησις. Καθόσον ἔπειτα ἐπολυπλασιάζοντο αἱ τέχναι, καθόσον ἐπροχώρει ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ, ἡ ἡμέρωσις καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον διωρθώνοντο καὶ οἱ νόμοι· οὗτ' ὁ Δράκων ἠθέλε δώσει τόσον σκληροῦς νόμους, ἂν ἔξῃ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Σόλωνα, οὗτ' ὁ Σόλων ἡμερωτέρους, ἂν ἦτο σύγχρονος τοῦ Δράκοντος. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ ἠῦξανε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν νομοθετῶν, ὥστε πᾶς ἕνας ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ἱκανὸν νὰ νομοθετήσῃ, πᾶς ἕνας ἐγίνετο ἀπειθέστερος εἰς τοὺς κειμένους νόμους, καθ' ἕνα τρόπον δικαίως, ἐπειδὴ δὲν ἦσαν καλοί, κατ' ἄλλον ὁμῶς ἀδίκως, διότι δὲν ἦτο αὐτὸς ἱκανὸς νὰ θέσῃ καλυτέρους. Ὅθεν ἠναγκάζοντο οἱ πολῖται νὰ διαλέγωσι κανένα συμπολίτην ἢ καὶ ξένον ὀνομαστὸν διὰ τὴν φρόνησίν του καὶ νὰ δίδωσιν εἰς αὐτὸν

τὴν ἐξουσίαν τῆς νομοθεσίας. Καὶ οὐδὲ τοῦτο πολλάκις ἤρκει, ἀλλὰ προσελάμβανεν ὁ νομοθέτης εἰς βοήθειάν του καὶ τὸν δόλον. Ὁ Μίνως εἰς τὴν Κρήτην πλάττει σύμβουλον τῆς νομοθεσίας του τὸν Δία, ὁ Λυκοῦργος εἰς τὴν Σπάρτην τὸν Ἀπόλλωνα, ὁ Νουμᾶς εἰς τὴν Ῥώμην τὴν θεᾶν Ἑγερίαν, καὶ ἄλλοι ἄλλους ἀλλαχοῦ θεοὺς ἢ δαίμονας.

Τὸ εὕρημα τοῦτο, γὰρ εἶδεται εἰς ἕνα φρόνιμον ἄνδρα ἢ νομοθεσία καὶ ὅχι εἰς πολλοὺς, ἦτο πρόοδος καὶ μέγα κέρδος τοῦ πολιτισμοῦ· ὁ ὀρισμὸς τοῦ νόμου δὲν ἐδιδάπτετο τίποτε, ἐπειδὴ εἴτ' αὐτοὶ οἱ πολῖται συνθηραῖσμενοι ἔθετον τὸν νόμον, εἴτε θεμένον ἀπ' ἄλλον τὸν ἐδέχοντο, ὁ νόμος ἐλογίζετο κοινὴ συνθήκη, δογματισμένη ὅμως ὅχι ἀπὸ τὴν κοινότητά, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς φρονίμους τῆς κοινότητος⁽¹⁾. Παρέβαλλον τὴν πολιτείαν μὲ τὴν οἰκοδομήν, εἰς τὴν ὁποίαν χρειάζεται ἕνας καὶ ὅχι πολλοὶ ἀρχιτέκτονες, τοὺς δὲ διοικοῦντας τὴν πόλιν βουλευτὰς ἢ δικαστὰς μὲ τοὺς ὑπουργοὺς τοῦ ἀρχιτέκτονος⁽²⁾.

Ἔως ἐδῶ τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο μεμπτόν. Ἀλλ' ἡ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν, τοῦ ἐμπορίου, εἰς ἕνα λόγον τοῦ πολιτισμοῦ, καθόσον ἐπλήρωνε τὰς χρεῖας τῶν ἀνθρώπων, ἠϋξανε καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀποκλήσεως τῶν μέσων γὰ τὰς πληρώνωσι καὶ ἐγέννα νέας ἄλλας χρεῖας, ἀναγκαίας ὅχι πλέον εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν, ἀλλ' εἰς τὴν τερπνὴν καὶ εὐδαίμονα ζωὴν, τὴν ὁποίαν οἱ μὲν σῶφρονες ἀποκτοῦν μὲ ὀλίγα δίκαια μέσα, οἱ δὲ ἐμπαθέστεροι τὴν μεταχει-

(1) «Πᾶς ἐστὶ νόμος εὕρημα μὲν καὶ δῶρον θεῶν, δόγμα δ' ἀνθρώπων φρονίμων, ἐπανόρθωμα δὲ τῶν ἐκουσίων καὶ ἀκουσίων ἀμαρτημάτων, πόλεως δὲ συνθήκη κοινή, καθ' ἣν πᾶσι προσήκει ζῆν τοῖς ἐν τῇ πόλει». Δημοσθέν. κατὰ Ἀριστογείτον. σελ. 774.

(2). «Ἡ μὲν ὡς ἀρχιτεκτονικὴ φρόνησις, νομοθετικὴ, ἡ δὲ ὡς τὰ καθ' ἕκαστα, τὸ κοινὸν ἔχει ὄνομα πολιτικὴ... καὶ ταύτης ἡ μὲν βουλευτικὴ, ἡ δὲ δικαστικὴ». Ἀριστοτέλους Ἡθικ. Νικομ. στ', 8.

ρίζονται πρόφασιν τῆς ἐξουσίας νὰ πληρώνωσι καὶ αὐτὰς τὰς παρὰ νόμους ἡδονὰς τῶν μὲ βλάβην τῶν ἄλλων.

Εἰς τοιαύτην πραγμάτων κατάστασιν οἱ παλαιοὶ νόμοι, ἢ καὶ μὲγα μέρος αὐτῶν, καταφρονοῦνται ὅχι μόνον ὡς ἀνάρμοστοι πλεόν εἰς αὐτήν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐνὸς μόνου νομοθέτου φρόνησις, ἱκανὴ εἰς σύστασιν τῶν πρώτων πολιτικῶν κοινωνικῶν στερημένων ἀκόμῃ ἀπὸ πολλὰ χρήσιμα ἢ ἀναγκαῖα εἰς τὸν βίον, δὲν ἵσκει πλεόν νὰ φέρῃ εἰς ὁμόνοιαν ἀνθρώπους πολιτισμένους καὶ ἐκ μέρους φθαρμένους διὰ τὴν κατάχρησιν τῶν ἐκ τοῦ πολιτισμοῦ καλῶν. Ὅθεν ἦτο χρεῖα ὅχι πλεόν νομοθέτου, ἀλλὰ νομοθετῶν καὶ βουλευτῶν φρονίμων πολλῶν⁽¹⁾ ἐκλεγμένων ἀπὸ τοὺς πολίτας ὅλους ἐλευθέρως διὰ νὰ θέσωσι νέους νόμους καὶ νὰ ἀγρυπνώσι πάντοτε εἰς τὴν φυλακὴν αὐτῶν.

Ἄφ' ὅσα ἕως τώρα εἶπα περὶ τῆς νομοθεσίας ἐδείχθη καὶ τι πρᾶγμα εἶναι ὁ νόμος καὶ ὅποιοι ἄνδρες πρέπει νὰ εἶναι οἱ νομοθέται. Συνθήκη βέβαια τῶν κοινωνικῶν τῆς πολιτείας κοινὴ πρέπει νὰ εἶναι ὁ νόμος, ἀλλὰ συνθήκη τῆς ὁποίας τὴν σύνταξιν χρεωστοῦν νὰ ἐμπιστευθῶσιν εἰς τοὺς φρονιμωτέρους πολίτας, διὰ νὰ ἔχωσι νόμους δικαίους, ἀληθινὰ δόγματα φρονίμων ἀνδρῶν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ φρόνιμοι οὗτοι ἄνδρες εὐρίσκονται ὅχι μετὰ τῶν ὑπερμετρὰ πλουσίων οὐδὲ τῶν κατὰ πολλὰ πτωχῶν, ἀλλὰ τῶν μέσων, ἀπὸ τὴν μέσῃ ταύτῃ τάξιν τῶν πολιτῶν πρέπει νὰ ἐκλέγωνται οἱ νομοθέται⁽²⁾, ἢ καὶ τὸ πλείοτερον αὐτῶν μέρος, διὰ νὰ γίνωνται πρὸς καιροῦ διάστημα ὠρισμένον τοποτηρηταὶ τοῦ ἔθνους ὅλου, ἀφίγοντες ἔπειτα τὴν φροντίδα εἰς τοποτηρητὰς ἄλλους διαδόχους τῶν, ἀπὸ τὸ ἔθνος ἐκλεγομένους πάντοτε καὶ τούτους καὶ πάντοτε ἀγρύπνους εἰς τὴν φυλακὴν τῶν νόμων. Ἡ μέση τάξις εἶναι, ἥτις

(1) «Σωτηρία δὲ ὑπάρχει ἐν πολλῇ βουλῇ». Παροιμ. ια', 14.

(2) «Τοὺς βελτίστους νομοθέτας εἶναι τῶν μέσων πολιτῶν. Σόλων τε γὰρ ἦν τούτων καὶ Λυκούργος καὶ Χαρώνδας καὶ σχεδὸν οἱ πλείστοι τῶν ἄλλων.» Ἀριστοτέλ. Πολιτικ. σελ. 128.

παίθεται εύκολα εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον. Τὰ μεγάλα ἐμπόδια τοῦ νομοθέτου γεννῶνται ἐκ μέρους τῶν ὑπερβολῇ πτωχῶν καὶ πολὺ τούτων πλέον ἐκ μέρους τῶν ὑπέρμετρα πλουσίων. Φθείρει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἄκρα πενία, ἐπειδὴ τὸν ἀναγκάζει εἰς τὰς κακίας· ἀλλ' ἡ φθορὰ ἡ γεννωμένη ἀπὸ τὸν πλοῦτον εἶναι τόσον χειρότερα, ὅσον ἔχει μέσα περισσότερα ὁ πλούσιος νὰ γίνηται καὶ χωρὶς ἀνάγκης κακὸς καὶ νὰ ἀναγκάζῃ ἄλλους νὰ γίνωνται τοιοῦτοι. ('). Εἰς ἐκείνην τὴν πολιτείαν μόνην εὐρίσκονται οἱ χρηστοὶ καὶ φιλοπάτριδες πολῖται, ὅπου οἱ πόροι τῆς ζωῆς εἶναι ἀναλόγως μερισμένοι εἰς ὅλα τὰ μέλη τῆς πολιτείας, οὐδὲ συσσωρεύουν ὅλοι τινὲς εἰς ἑαυτοὺς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν, ἀφίγγοντες εἰς τοὺς λοιποὺς καὶ αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων τὴν ἔνδειαν. Ὅπου ἡ ἀνάλογος αὕτη μοιρασία δὲν εἶναι, ἡ πολιτεία ἀρρώσκει καὶ ἰατρείαν νὰ ἐλπίζῃ δὲν ἔχει οὐτ' ἀπὸ τὴν κοίνωσιν οὐτ' ἀπὸ τὸν ἀναδασμὸν τῶν κτημάτων, ὡς ἐφαντάσθησάν τινες ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς νομοθέτας ἄλλοι παίζοντες καὶ ἄλλοι σπουδάζοντες μὲ ὄχι σπουδαίαν ἔρευναν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλ' ἀπὸ νομοθεσίαν, ὅποια νὰ ἀνασηκώσῃ, χωρὶς βίαν ἢ ἀδικίαν, τὴν ἀνισόρροπον ζυγαρίαν τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς δυνάμεως τῶν πολιτῶν. Τοιαύτη ὅμως νομοθεσία δὲν πρέπει νὰ προσμένῃται ἀπὸ ὅλους τοὺς πολίτας, ἀλλ' ἀπὸ ἐκλεγομένους τοποτηρητὰς αὐτῶν καὶ κοινῶς βουλευομένους περὶ τῶν κοινῶς συμφερόντων.

ε' Πολιτεία.

Εἰς δὲ τὸ ἐλευθερωμένον ἤδη μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἔσχυσεν νὰ ῥήξῃ τὸν ἄνομον καὶ βάρβαρον ζυγὸν τῆς τυραννίας, ποῖον εἶδος πολιτείας ἀρμόζει;

(') Καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν σοφὴν προσευχὴν τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος· «Πλοῦτον δὲ καὶ πενίαν μὴ μοι δῶς, σύνταξον δέ μοι τὰ δέοντα καὶ τὰ αὐτάρκη· ἵνα μὴ πλησθεὶς ψευδὴς γένομαι καὶ εἶπω· Τίς με ὄρῃ; ἢ πενόμενος κλέψω καὶ ὀμόσω τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ.» Παροιμ. λ', 8.

Πρὶν ἀποκριθῇ τις εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην, πρέπει πρῶτον νὰ ἐξετάσῃ, ἂν ἡ ἐλευθερωμένη μερίς τῶν Ἑλλήνων ἔχῃ νὰ φυλάξῃ τὴν αὐτονομίαν της. Ἡ τοῦτο ἴσως οὐδ' ἐξετάσιν ὅλως χρειάζεται, πλὴν ἂν θέλῃ τις νὰ κάμῃ προβληματῶδες, ἂν ὁ σπείρων καὶ ποτίζων γεωργὸς ἔχῃ δίκαιον νὰ θερίσῃ καὶ τοὺς καρποὺς τῶν κόπων του. Οἱ ἐλευθερωθέντες ἔως τώρα Ἑλληνας ἡλευθερώθησαν αὐτοὶ μὲ τοὺς ἀγῶνάς των, μὲ τὴν ἔκχυσιν τοῦ ἰδίου αἵματος, χωρὶς βοηθὸν καὶ συναγωνιστὴν ἐξωτερικὸν κανένα· καὶ ὅχι μόνον ἔχυσαν τὸ αἷμά των, ἀλλ' ἡ δικαία των ἐπανάστασις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν ἀδικον καὶ ἄνομον τύραννον νὰ χύσῃ αἷμα τόσων ἄλλων ἑμογενῶν, ἱερωμένων καὶ κοσμικῶν, κατοικούντων εἰς τὰς πόλεις ἡσυχῶν, ἀόπλων, ἀμετόχων τῆς ἐπαναστάσεως δολότελα, νὰ κατεδαφίσῃ τοὺς ναοὺς τῆς ἱερᾶς ἡμῶν θρησκείας, νὰ μολύνῃ τὰ θυσιαστήριά μας. Μετὰ τόσους ἀγῶνας, μετὰ τοιαύτας καὶ τοσαύτας θυσίας, τίς ἄλλος ἔχει δίκαιον νὰ κυδερνᾷ τὴν Ἑλλάδα παρὰ τοὺς αὐτελευθέρους Ἑλληνας;

Ἡ αὐτονομία ἀπεκτῆθη· ἀλλὰ πρέπει νὰ φροντίσωμεν καὶ νὰ τὴν φυλάξωμεν. Ἡ φυλακὴ της εἶναι ἀνεμπόδιστος καὶ συμφέρουσα εἰς ἡμᾶς κατὰ πολλοὺς τρόπους· ἀνεμπόδιστος, διότι δὲν εἶναι φόβος μὴ κανεὶς ἀπὸ τοὺς φωτισμένους καὶ φιλοδικαίους βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης μᾶς τὴν ἐπάρῃ βιαίως· συμφέρουσα, διότι φυλάσσοντες αὐτὴν ἐλπίζομεν νὰ τοὺς ἔχωμεν καὶ συνεργοὺς εἰς τὴν ἐλευθέρωσιν καὶ τῆς λοιπῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος, ἐν ᾧ, ἂν ὑποφέρωμεν νὰ βιασθῇ ἡ αὐτονομία μας ἀπὸ κανένα, κινδυνεύομεν νὰ διεγείρωμεν τοὺς κατὰ τοῦ βιαστοῦ πολέμους τῶν ἄλλων, πολέμους, τῶν ὁποίων ἡ παῦσις ἔχει πλέον νὰ προσμένηται ἀπὸ τὸ κατακερματισμὸν τῆς ταλαιπωροῦ Ἑλλάδος εἰς τόσα κομμάτια, ὅσοι εἶναι οἱ πολεμοῦντες νὰ τὴν μοιρασθῶσι.

Τοῦτο λέγων δὲν κρίνω, ἂν πρέπη νὰ μείνῃ ἀβασίλευτος ἡ νὰ βασιλεύηται ἡ ἤδη ἐλευθερωμένη καὶ αὐτόνομος Ἑλλάς. Συμφερότερον εἰς τὴν παροῦσάν της κατάστασιν ἤθελ' εἶσθαι τὸ πρῶτον τόσον πλέον, ὅσον θέλουν ἔχει ὅλους τοὺς χριστιανοὺς βασιλεῖς

σπ. α
μ. α

προστάτας, ἐν ὧσφ μένουσι ἀβασίλευτοι οἱ Ἕλληγες. Ἐὰν ὅμως κριθῇ μέρος ἀναγκαῖον τῆς μελλούσης πολιτείας των καὶ ὁ βασιλεὺς, εἰς τοὺς Γραικοὺς πάλιν καὶ ὅχι εἰς ἄλλους ἀνήκει τὸ δίκαιον καὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ τῶν συνθηκῶν, μὲ τὰς ὁποίας θέλουν νὰ βασιλεύονται. Ἀλλὰ τῆς τοιαύτης ἐκλογῆς ὁ ἀρμόδιος καιρὸς εἶναι, ἀφοῦ πρῶτον κατατροπώσωσι τὸν ἀγριον τύραννον καὶ στερεωθῶσιν ἀμετακινήτως εἰς ὅσον μέρος ἡλευθέρωσαν ἕως τώρα ἀπὸ τὸν ζυγὸν του. Κατὰ τὸ παρὸν ἡ μόνη φροντίς καὶ ἀσχολία των πρέπει νὰ εἶναι νὰ ἐπιταχύνωσι τὸν καιρὸν τῆς ἀκινδύνου ἐλευθερώσεώς των, τὸ ὁποῖον νὰ κατορθωθῇ δὲν εἶναι δυνατὸν χωρὶς σύστημα πολιτικόν, ἂν ὅχι τέλειον, τοιοῦτον κἂν, ὁποῖον νὰ σκιαγραφῇ καὶ νὰ δείχνῃ ἀμυδρῶς τὸν χαρακτῆρα τοῦ μέλλοντος πολιτεύματος.

Περὶ τούτου, φίλτατοι ὁμογενεῖς, πλέον ἐμπιστεύομαι εἰς τὴν φρόνησίν σας παρὰ εἰς τὰς ἰδικάς μου συμβουλάς. Καὶ ὅσα ἕως τώρα εἶπα δὲν ἦσαν συμβουλαὶ μου, ἀλλὰ διδασκαλία φιλοσόφων βεβαιωμένα ἀπὸ τὴν πολυχρόνιον πείραν, ἀπὸ τὰς ἀκριβοστεράς θεωρίας τῶν νεωτέρων πολιτικῶν καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν ἱερὰν ἡμῶν θρησκείαν. Ἄν οἱ πρόγονοί μας δὲν ὠφελήθησαν πολὺ ἀπ' αὐτάς, διὰ νὰ φυλάξωσι τὴν ἐλευθερίαν των, εἶδετε τὰς αἰτίαις, αἱ ὁποῖαι τοὺς ἡμπόδισαν καὶ ἐμποδίζουν ἀκόμη (τὸ παραδοξότερον) πολλὰ νέα ἔθνη σφώτερα παρ' ἐκείνους νὰ ὠφεληθῶσιν. Ἡ τύχη μας ἢ μᾶλλον ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἠὺδόκησε νὰ λείπωσιν ἀπὸ ἡμᾶς τοιαῦτα ἐμπόδια. Οἱ φίλοι τῆς ἀνισότητος ἐτάραττον τὴν ὁμόνοιαν τῶν προγόνων μας καὶ ἡ θρησκεία των ἤτο τοιαύτη, ὁποία νὰ βοηθῇ τὴν ἀνισότητα καὶ νὰ διεγείρῃ πλέον παρὰ νὰ κοιμίζῃ τὰ πάθη των. Ἡμεῖς ἐξεναντίας, καὶ ἂν ἤμεθα ποτε ἀνισοί, μᾶς ἐξίσωσεν ὅλους ὁ τυραννικὸς ζυγὸς καὶ ἐλευθερωμένοι ἀπ' αὐτὸν ἄλλην ἀνισότητα δὲν πρέπει νὰ γνωρίζωμεν εἰς τὸ ἐξῆς παρὰ τὴν ἐκ τῆς ἀρετῆς καὶ παιδείας νόμιμον ἀνισότητα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκλέγονται εἰς τὰ πολιτικὰ ἐπαγγέλματα οἱ ἐνάρετοι καὶ ἔμπειροι νὰ ἐνεργήσωσι τὸ ἐπάγγελμα καὶ παραβλέπονται ὅσοι δὲν

ἔχουν οὐτ' ἀρετήν, οὐτ' ἐπιστήμην τοῦ ἐπαγγέλματος. "Ἐξω ταύτης τῆς ἀνισότητος καὶ οἱ ἐκλεγόμενοι καὶ οἱ παραβλεπόμενοι μένουν ἴσοι πολῖται, ὅταν κυβερνῶνται ἀπὸ τοὺς αὐτοὺς νόμους χωρὶς προσωποληψίαν.

Εὐγενεῖς, κατὰ τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης ⁽¹⁾, ἀκόμη δὲν ἔχομεν πλούτους μεγάλους ν' ἀποκτήσωμεν δὲν μᾶς ἐσυγχώρησεν ἢ τυραννία. "Ἄς σπουδάσωμεν νὰ συντάξωμεν τοιαύτην πολιτείαν, εἰς τὴν ὁποίαν κανεῖς νὰ μὴ λαμπρύνηται εἰς ἀρετὰς προγόνων μόνως, ἀν δὲν ἔχῃ ἰδίως του νὰ δείξῃ· καὶ κανεῖς νὰ μὴ πλουτίζεται ἀδίκως, μηδὲ νὰ μεταχειρίζηται τὸν δίκαιον πλοῦτον εἰς ἄλλο παρὰ εἰς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν τῆς πατρίδος. Καὶ τὰ δύο δυνάμεθα νὰ κατορθώσωμεν, ἂν προσέχωμεν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὰ μικρὰ φαινόμενα κακὰ, τῶν ὁποίων ἡ ἀμέλεια φέρει ἔπειτα τὰς μεγάλας τῶν ἐθνῶν δυστυχίας ⁽²⁾. Οἱ εὐγενεῖς καὶ πλούσιοι εἶναι παντοῦ τὸ ὀλιγώτερον μέρος τῆς κοινωνίας ⁽³⁾· ἡ δὲ καλὴ νομοθεσία πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τῶν πλειοτέρων τὴν ὠφέλειαν· ἐπειδὴ ὅτι ὠφελεῖ τοῦτους, δὲν ἀδικεῖ κανέν' ἀπὸ τοὺς ὀλίγους. Εὐγένεια καὶ πλοῦτος, τύχης τέκνα καὶ τὰ δύο, ἐμποροῦν ἴσως νὰ ταρᾶξωσι πρὸς καιρὸν τὴν πολιτείαν, ἂν δὲν συνοδεύωνται μὲ τὴν ἀρετήν, ἀλλὰ δὲν ἴσχυσάν ποτε νὰ συγχύσωσι τοὺς νόμους τῆς φύσεως μηδὲ νὰ καταστήσωσιν ἀνίσους δύο ἴσους τὴν φύσιν ἀνθρώπους. "Ἄν ἡ πλειοτέρα δύναμις ἢ βία τοῦ ἐνὸς υποτάξῃ τὸν ἄλλον, βλέπετε ἀπὸ τὰ συμβαί-

(¹) «Εὐγένειά ἐστιν ἀρχαῖος πλοῦτος καὶ ἀρετή... εὐγενεῖς γὰρ εἶναι δοκοῦσιν, οἷς ὑπάρχει προγόνων ἀρετὴ καὶ πλοῦτος.» Ἀριστοτέλ. Πολιτικ. σελ. 122 καὶ 143.

(²) «Ἐν ἀρχῇ γὰρ γίγνεται τὸ ἀμάρτημα· ἡ δ' ἀρχὴ λέγεται ἡμῖς εἶναι παντός, ὥστε καὶ τὸ ἐν αὐτῇ μικρὸν ἀμάρτημα ἀνάλογόν ἐστι πρὸς τὰ ἐν τοῖς ἄλλοις μέρεσι.» Ὁ αὐτ. αὐτ. σελ. 149. Ἴδε καὶ σελ. 144 καὶ 161.

(³) «Εὐγενεῖς γὰρ καὶ ἀγαθοὶ οὐδαμοῦ ἑκατόν, ἄποροι δὲ πολλοὶ παραχρῆστος.» Ὁ αὐτ. αὐτ. σελ. 144.

γοντα μεταξύ ἡμῶν καὶ τοῦ τυράννου μας, ὅτι εὐρίσκει καιρὸν καὶ ὁ ἀδύνατος νὰ ὑποτάξῃ τὸν δυνατόν. Μόνη ἀκίνδυνος καὶ διὰ τοὺς δύο συμβίωσις εἶναι ἡ ὑποταγὴ εἰς τοὺς δικαίους νόμους καὶ μόνη ἱκανὴ νὰ φυλάξῃ τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἱερά μας θρησκεία ἐξ ἑνὸς μέρους διδάσκει τὴν ἀδελφικὴν ἰσότητα καὶ καταδικάζει τὰς Ἀσιανὰς κατακυριεύσεις⁽¹⁾ ἢ τὰς Φαρισαϊκὰς πρωτοκλισίας⁽²⁾, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μᾶς παραγγέλλει νὰ ὑποτασσώμεθα εἰς τοὺς ἡγεμόνας ὡς κολαστὰς τῆς ἀνομίας⁽³⁾.

Ἀλλὰ διὰ νὰ ἔχητε ἡγεμόνας ἢ ἄρχοντας ὑπηρέτας καὶ ὄχι δεσπότας τῶν νόμων, χρεωστεῖτε, φίλοι ὁμογενεῖς, νὰ προσέχητε εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν, νὰ ἐξετάζητε πρῶτον, ἂν ὁ μέλλων νὰ δεχθῇ βουλευτικὸν ἢ δικαστικὸν ἢ ἄλλο τι ὑποδεέστερον πολιτικὸν ἐπάγγελμα εἶναι ἀληθῶς φίλος τῆς ἀρετῆς, ἐπειτα ἂν ἔχη καὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἐπαγγέλματος. Ἀπ' ὅσα ἔφερα μαρτύρια τῆς φιλοσοφίας, καὶ πλέον ἔτι αὐτῆς τῆς σοφίας τοῦ Εὐαγγελίου, ἐπληροφορήθητε τί πρᾶγμα εἶναι ἡ Ἀρετὴ, ὥστε δὲν εἶναι κίνδυνος μὴ σᾶς ἀπατήσῃ τις μὲ τὸ προσωπεῖον αὐτῆς. Εἴδετε ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι παρὰ ἡ προτίμησις τοῦ κοινοῦ συμφέροντος ἀπὸ τὸ ἴδιον. Εἴδετε ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν κάμνει διάκρισιν καμμίαν μεταξὺ ἀγαθοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀγαθοῦ πολίτου, οὐδ' ἡ θρησκεία μεταξὺ καλοῦ χριστιανοῦ καὶ καλοῦ πολίτου, ἐπειδὴ ἀποδιώκει καὶ θαυματουργοὺς καὶ μάρτυρας ἀπὸ τὴν κοινωνίαν τοῦ Χριστοῦ, ἂν δὲν ἔχωσι τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, ἥγουν αὐτὴν τὴν βᾶσιν τῆς κοσμικῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ὅσους λοιπὸν γνωρίζετε προτιμητὰς τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, ἐκείνοι μὴ διστάζετε ὅτι εἶναι καὶ καλοὶ χριστιανοὶ καὶ καλοὶ πολῖται, ἐκείνους ἐκλέγετε ὑπηρέτας τῶν νόμων καὶ ἀφοῦ τοὺς ἐκλέξητε, ὑποτάσσεσθε εἰς αὐτοὺς ὡς εἰς τοὺς νόμους.

(¹) Ματθ. κ', 25.

(²) Ὁ αὐτ. κγ', 6—12.

(³) Πέτρ. Α', β', 14.

Οἱ τοιοῦτοι χρηστοὶ πολῖται ἔχουν καὶ ἄλλα τινὰ γνωρίσματα πρόχειρα. Θέλεις νὰ διακρίνης τὸν ἱκανὸν νὰ διοικήσῃ τὰ κοινὰ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον; Ἐξέτασε πῶς διοικεῖ τὰ ἴδια, πῶς προσφέρεται πρὸς τὴν γυναῖκα, πρὸς τὰ τέκνα, πρὸς τοὺς ὑπηρέτας, πρὸς τοὺς γνωρίμους ἢ φίλους τοὺς· ἐὰν πληρώνῃ τὰ πρὸς αὐτοὺς ὅλους καθήκοντα ἐπιμελῶς, ἔλπιζε ὅτι τοιοῦτος θέλει φανῇ καὶ εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν· ἐὰν ἐξεναντίας παραδλέπῃ ἐκείνα, ὥς νὰ ἦσαν ἀλλότρια, φοβοῦ μὴ ὥς ἀλλοτριώτατα κρίνῃ καὶ τὰ κοινὰ⁽¹⁾.

Ἄλλο γινώρισμα. Ὁ χρηστὸς πολίτης φεύγει τὰ πολιτικὰ ἐπαγγέλματα, ὅχι δι' ἀμέλειαν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος⁽²⁾, ἀλλὰ φοβούμενος μὴ δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ βαστάσῃ τὸ βάρος τῶν, μὴ ἢ ἀδυναμία του βλάβῃ πλεον παρὰ ὠφελήσῃ τὸ κοινόν. Τότε μόνον τὰ δέχεται μετὰ χαρᾶς, ὅταν οἱ συμπολιταὶ τοῦ τὸν ἀναγκάζωσιν εἰς αὐτὰ ἢ ὅταν φοβῇται μὴ κανεὶς ἄλλος ἀνάξιος αὐτῶν τὰ ἀρπάσῃ μὲ βλάβην τῆς πολιτείας. Τὸ γινώρισμα τῶν ἀναξίων τούτων εἶναι ἢ προθυμία καὶ σπουδὴ νὰ ἀρχοντεύωσιν⁽³⁾, αἱ μηχαναί, τὰς ὁποίας μεταχειρίζονται, οἱ παραγκωνισμοὶ τίς πρῶτος νὰ χωθῇ εἰς κατὰν ἀξίωμα πολιτικὸν ἢ νὰ σφετερισθῇ ξένων κόπων ἀμοιβάς. Οἱ τοιοῦτοι μάλιστα ἔφθειραν τὰς παλαιὰς Ἑλληνικὰς πολιτείας,

(1) «Ὁ γὰρ κακῶς διανοηθεὶς περὶ τῶν ἰδίων οὐδέποτε καλῶς βουλευέσεται περὶ τῶν ἀλλοτρίων». Ἰσοκράτ. πρὸς Δημόνικ. σελ. 8. ἐμῆς ἐκδ.

(2) Ὅσοι τὰ φεύγουν δι' ἀμέλειαν εἶναι χειρότεροι ἀπὸ τοῦ πολέμου τοὺς λιποτάκτας· οὗτοι ἔχουν καὶ ἀπολογίαν τὸν φόβον τοῦ θανάτου· ἀλλ' οἱ τὰ εἰρηνικὰ πολιτικὰ ἐπαγγέλματα ἀποστρεφόμενοι, διὰ νὰ ζῶσιν ἀργοὶ ἢ νὰ ἐργάζωνται μόνον τὰ ἴδια, εἶναι ἀληθινοὶ Διαδρασιπολῖται, ὥς τοὺς ὠνόμαζον περιγελῶντες οἱ παλαιοὶ (Ἀριστοφάν. Βατράχ. 1014), ἡγοῦν λιποτάκται τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.

(3) Ὅθεν ὠνομάσθησαν καὶ Σπουδαρχιδῶντες (Ἀριστ. Πολιτικ. σελ. 153).

διότι τοὺς ἐτύγχευαν μὲ τοὺς χρηστοὺς πολίτας καὶ ἀρκούμενοι νὰ τοὺς γελῶσιν εἰς μόνον τὰ θέατρα⁽¹⁾ παρέδιδον εἰς χεῖράς των τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος.

Τρίτον γνῶρισμα τοῦ χρηστοῦ πολίτου. Δέχεται ἀπὸ τὴν ψήφον τῶν συμπολιτῶν του καὶ τὰ εὐτελέστατα πολιτικὰ ἐπαγγέλματα καὶ τὰ ἐνεργεῖ μὲ τὴν αὐτὴν προθυμίαν ὡς καὶ τὰ λαμπρότατα, οὐδὲ φαίνεται εἰς ταῦτα μόνον πρόθυμος ἀποδόλλων μὲ ὑπερφίαν ὡς ἀνάξιά του τὰ πρῶτα. Οἱ ἀχάριστοι Θηβαῖοι δίδουν εἰς τὸν χρηστότατον αὐτῶν πολίτην Ἐπαμεινώνδαν τὸ οὐτιδανώτατον τῆς πολιτείας ἐπάγγελμα, μὲ σκοπὸν νὰ τὸν καταφρονήσωσι, καὶ ὁ μέγας στρατηγὸς Ἐπαμεινώνδας ὅχι μόνον τὸ δέχεται, ἀλλ' εὐρίσκει τὸν τρόπον καὶ νὰ τὸ λαμπρύνῃ, ὥστε νὰ τὸ κάμῃ ζηλωτόν⁽²⁾. "Ὁ τι ἔπραξαν οἱ ἀνόητοι Θηβαῖοι εἰς καταφρόνησιν τοῦ ἀξιωτέρου των πολίτου ἤθελεν ἴσως τὸ μεταχειρισθῇ κανένας φιλόσοφος νομοθέτης ὡς μέσον νὰ τελειοποιήσῃ ὅλα τὰ μέρη τῆς πολιτείας τιμῶν κάποτε μὲ εὐτελῆ ἐπαγγέλματα τοὺς πλεόν νοήμονας πολίτας. Ἡ πολιτεία ὁμοιάζει τῶν μηχανοποιῶν τὰ ἔργα. Πάσης μηχανῆς τελειότης κρέμαται ἀπὸ τὴν συναρμογὴν τῆς, ἐὰν κάθε μέρος αὐτῆς εἶναι κατασκευασμένον μὲ κανόνας τοιοῦτους, ὥστε νὰ συντρέχωσιν ὅλα εἰς τὸν σκοπὸν τῆς μηχανῆς. Ὅπου δίδονται κανόνες, ἐκεῖ εἰσχωρεῖ φιλοσοφικὴ θεωρία καὶ σκέψεις, ἥτις δὲν εἶναι καθενὸς ἔργον.

Ἐν ἀπὸ τὰ δραστηκὰ μέσα νὰ ἀποκλείωνται ἀπὸ τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα οἱ ἀνάξιοι εἶναι μάλιστα νὰ δίδωνται ἄμισθα ἢ καὶ μὲ πολλὰ ὀλίγον μισθόν. Οἱ πολλὰ χονδροὶ μισθοὶ σύρουν τοὺς πλεο-

(1) «Πολίτης χρηστός, οὐ σπουδαρχίδης» (Ἀριστοφ. Ἀχ. 595). Τοῦτον δίδει κανόνα τῆς ἐκλογῆς τῶν πολιτῶν εἰς ἀξιώματα ὁ Πυθαγορικὸς Ἰππόδαμος (παρὰ Στοβ. σελ. 249) «Ἐσεῖται δὲ τοῦτο. . . αἶκα τὰς ἀρχὰς ἀρχωντι, τὰς μὲν ἀρετᾶς δεομένας τοὶ ἀγαθοί, τὰς δ' ἐμπειρίας τινὸς τοὶ ἐμπειροί, τὰς δὲ παροχᾶς τινοῦ καὶ δαπάνας τοὶ εὐποροί.»

(2) Πλουτάρχ. Πολιτικ. παραγγέλματ. § 15.

νέκτας εἰς τὰ ἀξιώματα, ὥς μέσα πλούτου, διεγείρουν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πολιτῶν ἐπιθυμίαν κέρδους ἀκόπου· καὶ ἀκολούθως βλάπτουν τὴν γεωργίαν, τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν, ἀπὸ τὰς ὁποίας δυνάμενοι νὰ πλουτισθῶσι δικαίως οἱ πολῖται, τὰς καταφρονοῦν ὅμως, ὅταν εὐρίσκωσι κέρδος καὶ τιμὴν πλειοτέραν μὲ κόπους ὀλιγωτέρους.

Εἰς ἡμᾶς τοιαύτη βλάβη θέλει εἶσθαι ὀλεθριωτέρα. Ἀπολούμενοι ἀπὸ τυράννους, οἱ ὁποῖοι ἠφάνισαν καὶ γεωργίαν καὶ τέχνας καὶ ἐμπορίαν, ἔχομεν χρεῖαν πολλῶν χρόνων καὶ χειρῶν νὰ τὰς ἀναγεννήσωμεν, διὰ νὰ ἀπολαύσωμεν τὴν ἐξ αὐτῶν χορηγίαν, χωρὶς τῆς ὁποίας δὲν εὐδαιμονεῖ ἡ πολιτεία⁽¹⁾.

Ἄλλὰ καὶ τούτων ἡ ἀναγέννησις πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν φύσιν αὐτῇ. Αἱ πολιτικαὶ κοινωνίαι, ἂν ὅλαι δὲν ἤρχισαν ἀπὸ τὴν γεωργίαν, καὶ μὴ ὅμως ἀπ' αὐτὰς δὲν ἔλαβε μορφὴν καὶ συμβίωσιν εἰρηνικὴν παρὰ διὰ μέσου τῆς γεωργίας. Ἐξ αὐτῆς ἐπειτα ἐγεννήθησαν αἱ τέχναι καὶ ἡ ἐμπορία, αἱ πρῶται νὰ κατασκευάζωσι τοὺς καρπούς, καὶ ἡ ἐμπορία νὰ τοὺς μετακομίζῃ καὶ νὰ τοὺς διαδίδῃ εἰς τοὺς χρεῖαν ἔχοντας πολίτας ἢ ξένους.

Ἡ γῆ τῆς Ἑλλάδος εἶναι καὶ καρποφόρος καὶ πᾶμφορος, ἱκανὴ καὶ τοὺς κατοίκους τῆς νὰ θρέψῃ καὶ πολλοὺς ἄλλους ἔξωθεν νὰ προσκαλέσῃ· ἄλλ' ἡ ἀγριότης τοῦ τυράννου τὴν ἡγρίωσεν ἢ μᾶλλον τὴν ἔκαμε χαλκὴν, κατὰ τὴν προφητικὴν κατάραν⁽²⁾, καὶ κατ' αὐτὴν ἤθελε κάμει καὶ τὸν οὐρανὸν αὐτὸν σιδηροῦν, ἂν ἐδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ καὶ τὴν θεῖαν πρόνοιαν νὰ μὴ βρέχῃ πλέον εἰς τὴν γῆν, ὥς ἡμποδίσε τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὴν γεωργῶσι.

Ἀπὸ τὴν φροντίδα λοιπὸν τῆς γεωργίας πρέπει ν' ἀρχίσωμεν, ὅχι μόνον διότι πληθύνουσα τὰς τροφὰς πληθύνει τοὺς κατοίκους τῆς ἐρημωθείσης ἀπὸ τὸν ὀλοθρευτὴν τύραννον Ἑλλάδος, ἀλλ' ὅτι

(¹) Ἀριστοτέλ. Πολιτικ. σελ. 205, 211, 220 καὶ 228.

(²) Δευῆτικ. κς', 19

καὶ ἡμερώνει τὰ ἥθη, καθὼς ἡμερώνει τοὺς καρποὺς τῆς γῆς. Ὁ γεωργικὸς βίος εἶναι βίος ἀρετῆς⁽¹⁾, ἐπειδὴ καὶ ἀγαπᾷ φυσικὰ τὴν εἰρήνην καὶ γυμνάζων μὲ τοὺς καθημερινοὺς ὑπαιθρίους κόπους τὰ σώματα ἐτοιμάζει στρατιώτας ἱκανοὺς νὰ φυλάξωσι τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος.

Τῆς ἐλευθερίας ὅμως ἡ φυλακὴ δὲν περιορίζεται εἰς μόνους τοὺς γεωργοὺς. Ὅλοι οἱ πολῖται, ἡ καὶ τὸ πλείοτερον αὐτῶν μέρος, χρεωτοῦν νὰ εἶναι στρατιῶται τῆς πατρίδος, ἂν ἀγαπῶσι τὴν πατρίδα. Καὶ ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος ἀναλογεῖ πάντοτε μὲ τὸν φωτισμὸν τῶν πολιτῶν καὶ μὲ τὴν χρηστὴν μάλιστα ἀνατροφὴν τῶν νέων ἀνατροφὴν τοιαύτην, ἥτις χωρὶς νὰ κάμνῃ ὅλους ἐξ ἐπαγγελίας σοφοὺς, νὰ μὴ ἀφίνῃ κανένα (οὐδὲ τῆς ἐσχάτης τάξεως πολίτην) ἄμοιρον ἀπὸ τὴν ἀναγκαίαν εἰς τὸ ἐπάγγελμα ἢ ἐπιτήδευσμά του σοφίαν. Καθὼς ὁ πλοῦτος, παρόμοια καὶ ὁ φωτισμὸς τῆς διανοίας τότε μόνον ὠφελεῖ, ὅταν διασπείρῃται ἀναλόγως εἰς ὅλους τοὺς πολίτας. Ἡ συσσώρευσις τοῦ πλούτου εἰς ὀλίγους τινὰς γεννᾷ τοὺς Συδαρίτας καὶ τοὺς δλότελα ἀπόρους, δύο μέρη τῆς πολιτείας πάντοτε εἰς πόλεμον, ἕως νὰ καταστρέψωσι τὴν πολιτείαν. Ἀπὸ τὸν περιορισμὸν πάλιν τῆς σοφίας εἰς πολλὰ μικρὸν ἀριθμὸν πολιτῶν ἀναδραστάνουν οἱ σοφολογιώτατοι σχολαστικοί, οἱ ὅποιοι ἐμποδίζουσι τὸν φωτισμὸν τοῦ κοινοῦ λαοῦ διὰ τὸν φόβον μὴ τοὺς καταφρονήσῃ ὁ κοινὸς λαὸς καὶ διὰ τὴν ἐλπίδα, ὅτι τοὺς χυδαίους θέλουν εὖρει βοηθοὺς, ἐὰν τοῖς ἔλθῃ ὄρεξις νὰ θεραπεύσωσι τὰ πάθη των.

Διὰ νὰ ἀναιρεθῇ τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης ἀνισότητος κακόν, χρεωστεῖ ἡ νέα πολιτεία τῶν Γραικῶν, καὶ κατὰ μέρος οἱ προεστώτες τῶν πόλεων, νὰ καταστήσωσι κοινὴν τὴν ἀλληλοδιδασκατικὴν μέθοδον, μὴδὲ νὰ ὑποφέρωσιν εἰς τὸ ἐξῆς νὰ εὐρίσκηται πλέον πολίτης ὅποιοςδήποτε τάξεως ἄμοιρος ἀπὸ τὰ τρία ταῦτα, ἀνάγνωσιν, γρα-

(1) «Βέλτιστος γὰρ δῆμος ὁ γεωργικὸς ἐστίν.» Ἀριστοτέλ. Πολιτικ. σελ. 190.

φὴν καὶ τὴν στοιχειώδη ἀριθμητικὴν. Ἡ παιδεία ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ τοῦ λογικοῦ ἐξαίρετος νέα αἴσθησις ⁽¹⁾, τελειοποιητικὴ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς ὁποίας διακρίνει τὰ ἀληθῆ συμφέροντα καὶ πληροφορεῖται, ὅτι ἐκεῖνο μόνον ἐμπορεῖ νὰ τὸν ὠφελήσῃ, ὅ τι δὲν βλάπτει τοὺς ἄλλους.

Οἱ κοσμικοί, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, πάσης τάξεως καὶ καταστάσεως ἄνθρωποι, πρέπει νὰ υποχρεώωνται μὲ ποινὴν ἀτιμίας νὰ διδάσκωσι τὰ τέκνα των τὴν εὐκόλον τριμερῆ ταύτην παιδείαν ἐντάμα μὲ τῆς θρησκείας τὴν κατήχησιν, ἔπειτα καὶ καμμίαν τέχνην ἢ ἐπάγγελμα, διὰ νὰ μαθάνωσιν οἱ πολῖται παιδιόθεν, ὅτι ἐγεννήθησαν ὄχι διὰ νὰ τρέφωνται ἀργοί ⁽²⁾ ἀπὸ τῶν ἐργαζομένων τοὺς κόπους, ἀλλὰ νὰ συνεργάζωνται μὲ τοὺς λοιποὺς συμπολίτας εἰς κοινὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἐκ τοῦ πολιτισμοῦ καλῶν. Κοινὸν ἀκόμη μάθημα εἰς τοὺς ἄνδρας κοσμικοὺς πρέπει νὰ εἶναι ἡ πολεμικὴ ἀσκήσις, ἢ ὁποία ἀποκτάται διὰ τῆς μετρίας δημοσίας γυμναστικῆς.

Ὁ περὶ τῆς γυμναστικῆς λόγος μᾶς ἐνθυμίζει καὶ τὴν μουσικὴν, τὴν ὁποίαν οἱ παλαιοὶ φιλόσοφοι καὶ νομοθέται ἔκριναν μέρος ἀναγκαῖον τῆς ἀνατροφῆς ὡς ἱκανὸν νὰ μαλᾶσῃ τὰς ἀγριότητας τῆς ψυχῆς καὶ νὰ ῥυθμίσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν εὐσχημοσύνην, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος: «Τοῖς παλαιοῖς τῶν Ἑλλήνων εἰκότως μάλιστα πάντων ἐμέλησε πεπαιδεῦσθαι μουσικῇ. Τῶν γὰρ νέων τὰς ψυχὰς ὄντο δεῖν διὰ μουσικῆς πλάττειν τε καὶ ῥυθμίζειν ἐπὶ τὸ εὐσχημον, χρησίμης δηλονότι τῆς μουσικῆς ὑπαρχούσης πρὸς πάντα καὶ πᾶσαν ἐσπουδασμένην πράξιν, προηγουμένως δὲ πρὸς

(1) «Ὁ ἀγαπῶν παιδείαν, ἀγαπᾷ αἴσθησιν.» Παροιμ. β', Ι.

(2) «Ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος.» (Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ ἡμ. 311), ἢ, Honneur au travail, honte à la faiblesse, ὡς τὸ μετέφρασεν ὁ Γάλλος βουλευτὴς Τερνῶς, ἐπίσημος καὶ διὰ τὸν ἀποκτηθέντα δικαίως ἀπὸ τὴν φιλοπονίαν τοῦ πλοῦτον καὶ διὰ τὴν εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον χρῆσιν τοῦ πλοῦτου. Πολιτεία, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποφέρονται ἄνθρωποι ἀργοί, εἴτε κοσμικοὶ εἴτε ἱερωμένοι, εἶναι κακὴ πολιτεία.

τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους» (¹). Ὁ Πολύβιος ἀποδίδει τῶν Ἀρκάδων τὴν ἡμερότητα καὶ φιλανθρωπίαν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ἐξαίρετον παιδιόθεν σπουδὴν τῆς μουσικῆς ὅλοι, πλὴν μιᾶς Ἀρκადικῆς πόλεως, τῶν Κυναιθέων, τῶν ὁποίων τῆς θηριωδίας αἰτίαν λέγει, ὅτι κατεφρόνησαν ὀλότελα τὴν μουσικὴν (²). Καὶ μὴ ἀπορήσῃ τις, ὅτι εἰς ἀνατροφὴν πτωχῶν παιδίων συμβουλευώ μουσικήν. Ἀπορον ἤθελε δικαίως φανῇ, ἂν συνεδούλευον τὴν τελείαν καὶ πολυδάπανον μουσικὴν. Ἀλλὰ πρῶτον, εἰς τίνα δὲν εἶναι γνωστόν, ὅτι ἀπὸ τοὺς πένητας, καὶ ἐξαιρέτως ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν γεωργῶν μας, πολλοὶ ἔχουν καθέννας τὴν λύραν του; Ἀρκεῖ νὰ μαθητευθῶσι τὰ τέκνα τῶν νὰ λυρίζωσιν ὀλίγον ἁρμονικώτερα. Ἐπειτα οἱ λυρισταὶ δὲν περιορίζονται εἰς μόνον τὸ ὄργανον οὐδὲ λυρίζουν μόνον, ἀλλὰ καὶ λυρῶδουν. Πόσῃν ὠφέλειαν δὲν ἤθελον προξενήσῃ εἰς τοὺς πτωχοὺς οἱ παιδευταὶ τῶν πτωχῶν, ἂν εἰς τὸν τόπον τῶν ἀνοήτων καὶ πολλάκις ἀσέμνων τραγῳδίων συνέθετον διὰ τὰ πτωχὰ παιδάρια ὕμνους εἰς τὸν Θεὸν καὶ τραγῳδία τοιαῦτα, ὅποια νὰ κρύπτωσιν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς τὸ κάλυμμα ἠθικὴν τινα παραίεσιν! Ἀλλὰ τοιαῦτα καλὰ πρέπει νὰ τὰ προσμένωμεν ἀπὸ τὸν πολυπλασιασμόν καὶ τὴν τελειότεραν διάταξιν τῶν σχολείων μας· πρέπει νὰ τὰ προσμένωμεν, ὅταν καταστήσωμεν καὶ ἡμεῖς παιδευτήριον ἐξαίρετον τῆς ἀνατροφῆς τῶν πτωχῶν, κατὰ τὸ Φελλεμδεργικὸν περιδόητον παιδευτήριον, καὶ διδασκάλους ἔχοντας τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Φελλεμβέργου. Ὁ Σωκρατικὸς οὗτος παιδευτὴς τῶν πτωχῶν παιδίων ἐδιδάχθη ἀπὸ τὴν πείραν ὅτι «ἡ μουσικὴ εἶναι δι' ὅλα τὰ νεαρὰ παιδία μέσον ἰσχυρὸν πολιτισμοῦ καὶ κοινωνίας, μέσον ἐπιτήδειον νὰ τὰ συνειθίζῃ νὰ κανονίζωσι τὸν βίον τῶν καὶ νὰ συνεργάζωνται μὲ ἥσυχον ἁρμονίαν, νὰ μετριάξῃ τὰς ἀτάκτους ὁρμάς, νὰ καθαρίζῃ τῆς ψυχῆς τὰ αἰσθήματα καὶ νὰ τὴν

(¹) Πλουτάρχ. Περὶ μουσικ. § 26. Ἴδε καὶ Ἀριστοτέλ. Πολιτ. σελ. 246, 250—260.

(²) Πολύβ. δ', 20—21.

ἀνεγείρῃ εἰς τὰς ὑψηλὰς ἐννοίας. Χρησιμεύει ἐξαιρέτως νὰ ἡμερῶν τὰ πάθη, νὰ εὐφραίνει προπαιδέστερον τὴν καρδίαν, νὰ μαλακύνῃ τὴν σκληρότητα τῆς φύσεως ἐκείνων μάλιστα τῶν παιδίων, ὅσα ἔλαβεν εἰς τὸ σχολεῖόν του ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν ψωμοζυτῶν, κ.τ.λ. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν πτωχῶν.

Ὅσοι δὲ κοσμικοὶ ἔχουν τὰ μέσα νὰ προξενήσωσιν εἰς τὰ τέκνα τῶν σοφωτέρων παιδείαν, ὥς τὰ σοφίσωσι καὶ πλειότερον, τοῦτο μόνον προσέχοντες, νὰ ἀποβλέπῃ μάλιστα ὁ σοφισμὸς εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ ὁποίου μέλλουν νὰ ἐργάζωνται ἐπαγγέλματος εἰς τὴν πολιτείαν. Ὡς εἶναι γελοῖον, παραδείγματος χάριν, νὰ διύσχυρίζηται τις ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ κυβερνήσῃ πλοῖον, ἂν δὲν ἐδιδάχθῃ παιδιόθεν τὴν ναυτικὴν ἐπιστήμην, τοῦ αὐτοῦ γέλωτος ἄξιος γίνεται καὶ ὅστις, χωρὶς παιδικὴν προπαρασκευὴν πολιτικῶν γνώσεων, φαντάζεται ὅτι ἐμπορεῖ νὰ κυβερνήσῃ πόλιν ⁽¹⁾, ἢ ὅστις χωρὶς νὰ διδαχθῇ τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν ἐπιστήμην, ἱερατεύει εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ νομίζει ἑαυτὸν ἱκανὸν νὰ διδάσκῃ τὸ εὐαγγέλιον καὶ νὰ διορθῶνῃ τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν.

(1) Σημείωσον, ὅτι οἱ πρόγονοί μας μετέφεραν καὶ τὴν λέξιν κυβερνᾶν ἀπὸ τὴν ναυτικὴν εἰς τὴν πολιτικὴν, διὰ νὰ δείξωσι μὲ ταύτην τὴν προσφυστάτην μεταφοράν, πόσον δύσκολον πρᾶγμα εἶναι πόλεως διοίκησις. Ἡ μεταφορὰ διδάσκει, ὅτι ὅσοι ἐπιθυμοῦν νὰ ταξειδεύσωσι χωρὶς κίνδυνον ναυαγίου τὸ ταξειδίον τοῦ βίου, πρῶτον νὰ ναυπηγήσωσιν ἰσχυρῶς τὸ πλοῖον τῆς πολιτείας, ἔπειτα νὰ τὸ παραδώσωσιν εἰς κυβερνήτας ἀκαιμήτους, ἱκανοὺς νὰ τὸ φυλάξωσι καὶ ἀπὸ τὰ κύματα τοῦ ἀπαιδεύτου δήμου καὶ ἀπὸ τοὺς σκοπέλους τῆς πλεονεκτικῆς Ὀλιγαρχίας. Ὁ Αἰσχύλος (Ἑπτ. ἐπὶ Θηβ. 1—3) μετέφερε καὶ τὴν πρύμνην καὶ τοὺς οἰκάας εἰς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας τὴν κυβέρνησιν.

Χρὴ λέγειν τὰ καίρια,

Ὅστις φυλάσσει πρᾶγος ἐν πρύμνῃ πόλεως

Οἰάκα νωμῶν, βλέφαρα μὴ κοιμῶν ὕπνῳ.

Οἱ νεώτεροι ἔλαβαν καὶ τὴν λέξιν gouverner (κυβερνᾶν) καὶ τὴν μεταφοράν ἀπὸ τοῦ Ἑλλήνας.

Οἱ πνευματικοὶ οὗτοι ἡγούμενοι, ἐπειδὴ ἀγρυπνοῦν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν καὶ διὰ τὴν ἀγρυπνίαν ταύτην μᾶς παραγγέλλει ἡ θρησκεία νὰ πειθώμεθα εἰς αὐτοὺς, ἀκολουθεῖ, ὅτι χρειάζεται καὶ εἰς τούτων τὴν ἐκλογὴν ὅχι ὀλιγωτέρα προσοχὴ τῆς ἐκλογῆς τῶν κοσμικῶν ἡγουμένων. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξετάζωνται αὐστηρῶς, πρὶν ἀξιωθῶσι τὸ ἀποστολικὸν ἐπάγγελμα, ἂν ἔχωσι τὰς ἀποστολικὰς ἀρετάς, καὶ τὴν ἀναγκαίαν ὅλην παιδείαν εἰς τὸν ἐξ ἐπαγγέλματος διδάσκαλον τῆς ἠθικῆς, διὰ νὰ προξενήσωσι τὴν ὁποίαν ἡ πολιτεία προσμένει ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν καὶ νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς πολίτας τὸ χρεωστούμενον εἰς τοιοῦτους διδασκάλους σέβας. Ἀπαίδευτοι καὶ κακόδοιο ἱερεῖς ἀρκοῦν μόνον νὰ ἀνατρέψωσι τὸ κάλλιστα συγκροτημένον πολίτευμα, καθὼς ἐξεναντίας ἡ παιδεία καὶ χρηστὴ διαγωγὴ τῶν ἱερέων, διορθώνουσα τοὺς κατὰ μέρος πολίτας, διορθώνει κατὰ μικρὸν καὶ τὰς κακίας τῆς πολιτείας.

Εἰς τὸν περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς λόγον δὲν εἶναι ἀνοίκειον νὰ προσθέσω τι καὶ περὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς χριστιανικῶν αἰρέσεων καὶ περὶ τῶν ξένων τοῦ χριστιανισμοῦ θρησκειῶν. Γνωστὴ εἶναι ἡ βασιλεύουσα σήμερον εἰς ὅλα τὰ φωτισμένα ἔθνη ἀνεξιθρησκεία· καὶ οἱ κατ' ἀλλήλων διωγμοὶ τῶν πολιτῶν διὰ τὴν διαφορὰν τῆς θρησκείας γελῶνται σήμερον ὡς μαϊνικῶν ἀγριότητες, καθὼς ἄλλοι ἐθαυμάζοντο ὡς ζηλωτῶν πράξεις εὐσεβέσταται. Ἐνας μόνος διώκτης τῶν θρησκειῶν ὢλων ἔμεινεν ἀκόμη εἰς τὴν Εὐρώπην, ὁ τύραννος τῆς Ἑλλάδος, τόσο ἀγριώτερος, ὅσον ἡ θρησκεία τῆς ὁποίας ὀνομάζεται Καλὴ φησι, εἶναι τῶν ψευδῶν ὢλων θρησκειῶν ἡ ψευδεστάτη. Ἡμεῖς ὁπαδοὶ τῆς ἀληθινῆς θρησκείας τοῦ πραοτάτου Ἰησοῦ, τὴν αὐτὴν πράξη χρεωστούμεν νὰ δεῖξωμεν εἰς ὅλας τὰς ἄλλας θρησκείας καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν θρησκείαν τῶν τυράννων μας, ἂν ἡμερωθῶσι καὶ συνυποταχθῶσιν εἰς τοὺς αὐτοὺς νόμους μὲ ἡμᾶς.

Ἄλλ' ἡ πρὸς τὰς ἄλλας θρησκείας χρεωστούμενη ἀνοχὴ καὶ πραότης δὲν πρέπει νὰ γίνῃ ἀδιαφορία εἰς τὴν ἰδικὴν μας. Ἀποστρεφόμενοι ὡς ἀδικίαν τὸν κατὰ τῶν ἄλλων διωγμὸν, δίκαιον

είναι νὰ προσέχωμεν μὴ διωκώμεθα ἀπὸ τὰς ἄλλας. Ἀπ' αὐτὰς καμμία βέβαια πλεόν νὰ μᾶς διώξῃ φανερά δὲν θέλει τολμήσει· εἶναι ἕμως καὶ διωγμοὶ κρυφοί, ἐκ τῶν ὁποίων ἓνα μεταχειρίζονται μάλιστα οἱ ἀπόστολοι τῆς Παπικῆς αὐλῆς, πλανῶντες τοὺς ἀπικιδεύτους μας καὶ κατηχοῦντες αὐτοὺς εἰς τὴν θρησκείαν των μὲ ἀσυγκρίτως πλειότερον ζῆλον παρὰ ἂν ἔκαμνον προσήλυτον κανένα Τοῦρκον. Τούτων τὴν μανίαν τοῦ προσηλυτισμοῦ πρέπει νὰ φοβώμεθα τόσον πλεόν, ὅσον καὶ ἐμπνέουν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν προσηλύτων Γραικῶν μῖσος ἄσπονδον κατὰ τῶν ἰδίων ὁμογενῶν.

Ἀφίοντες λοιπὸν εἰς καθένα τὴν ἐξουσίαν νὰ θρησκεύῃ ἐκουσίως, ὡς τὸν πείθει ἡ συνείδησίς του, οἱ νόμοι μας δὲν πρέπει νὰ συγχωρῶσιν εἰς κανένα νὰ πλανᾷ τοὺς ὁμοθρήσκους μας καὶ νὰ τοὺς χωρίζῃ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν μας. Ὅστις ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους τῆς Ῥώμης τολμήσῃ τοῦ λοιποῦ νὰ σύρῃ μὲ ἀπάτην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν του Γραικοὺς τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, πρέπει νὰ ἐξορίζηται ἀδυσωπῆτως ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἡμεῖς καὶ αὐτόνομοι ὄντες ὑποσχόμεθα εἰς αὐτοὺς τὴν αὐτὴν ἀνοχλησίαν, τὴν ὁποίαν εἶχον ἐξ ἡμῶν, ὅτε ἐτυραννόμεθα καὶ περιπλέον τὴν προστασίαν τῶν πολιτικῶν μας νόμων, ἀντὶ τῶν καθημερινῶν Τουρκικῶν ἀδικιῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας οὔτε πρέσβεις οὔτε πρόξενοί των ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τοὺς φυλάξωσι. Δίκαιον ἔχομεν νὰ προσμένωμεν καὶ ἡμεῖς ἀπ' αὐτοὺς ὅτι χρεωστοῦν οἱ μέτοικοι καὶ ξένοι εἰς τοὺς πολίτας. Ἀφίγοντες εἰς αὐτοὺς ὅσους Γραικοὺς ἔσυραν ἕως τώρα εἰς τὴν ἐκκλησίαν των, χωρὶς νὰ παύσωμεν νὰ τοὺς ἔχωμεν ἀδελφοὺς καὶ συμπολίτας. Ἀς τοὺς θεωρῶσι καὶ αὐτοὶ ὡς πνευματικὰ πρόβατα τῆς Ῥώμης· ἀλλὰ μὴ λησμονήσωσί ποτε τὸ χρέος των νὰ τοὺς βλέπωσιν ὡς μέλη τῆς πολιτικῆς ἀγέλης τῶν Ἑλλήνων καὶ κατ' αὐτὸ νὰ τοὺς διδάσκωσιν ὅχι ὅτι ὠφελεῖ τὴν Ῥώμην, ἀλλ' ὅτι συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐπεθύμουν νὰ προσθέσω καὶ ἄλλα τινὰ περὶ τῶν μοναχῶν, ὅχι ἴσως ἄχρηστα εἰς τὴν ἀπὸ τυράννου ἐλευθερουμένην Ἑλλάδα· ἀλλὰ τὸ στεγνὸν τοῦ καιροῦ μὲ ἀναγκάζει νὰ παύσω τὸν λόγον.

Τοῦτο μόνον ἀκόμη, φίλοι ὁμογενεῖς, συγχωρήσατε εἰς γέροντα συμπολίτην νὰ σᾶς ὑπενθυμίσῃ. Μὴ δυνάμενος νὰ συνοπλισθῶ μὲ ὑμᾶς καὶ νὰ συναγωνισθῶ κατὰ τοῦ τυράννου, δίκαιον εἶναι νὰ παρηγορήσω τὴν λύπην μου ταύτην μὲ τοὺς κατὰ τῆς τυραννίας λόγους καὶ ἂν ᾔθελον κριθῇ παλιλλόγος καὶ πολύλογος.

Ἐνικήσατε ὅχι μίαν, ἀλλὰ πολλὰς φορὰς τοὺς ἀγρίους τυράννους μας καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι καὶ θέλετε τοὺς ἀναγκάσει νὰ ἀπελπισθῶσι νὰ μᾶς ὑποτάξωσι καὶ πάλιν εἰς τὸν ἄνομον αὐτῶν ζυγόν. Ἀλλὰ μὴ τολμήσητε ἀκόμη νὰ ψάλλητε τὸν ἐπινίκιον ὕμνον εἰς τὸν θεὸν τῶν δυνάμεων, ἂν δὲν νικήσητε καὶ τὴν τυραννίαν. Ἡ τυραννία εἶναι πολὺ ἰσχυρότερος ἐχθρὸς παρὰ τὸν τύραννον, δὲν εἶναι ὅμως ἀνίκητος. Μὲ τὰ ὅποια ἐνικήσατε τὸν τύραννον ὅπλα, μὲ τὰ αὐτὰ καὶ ὅχι ἄλλα θέλετε ἐξολοθρεῦσαι ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν τυραννίαν. Ποῖα ὅπλα; Μόνην τὴν ὁμόνοιαν, φίλοι ὁμογενεῖς. Ὁ κατὰ τοῦ τυράννου πόλεμος μᾶς ἠνέγκασε νὰ σωφρονήσωμεν, νὰ ὁμογησώμεν καὶ νὰ εὐνοήσωμεν πρὸς ἀλλήλους ὥς ἃ ελφοί, εἰς ἓνα λόγον νὰ γίνωμεν δίκαιοι. Ἀλλ' ἀφοῦ παύσῃ ὁ πόλεμος καὶ ἀρχίσωμεν νὰ γευώμεθα τῆς εἰρήνης τὰ καλὰ, κινδυνεύει (ἂν δὲν προσέχωμεν) νὰ σηκωθῇ ἡ πολυκέφαλος ὕδρα τῆς τυραννίας τῶν ἰδίων μας παθῶν, νὰ μᾶς κάμῃ ἀντὶ ἀδελφῶν ὕδριστάς (¹), ἐπιθυμοῦντας καὶ σπουδάζοντας τίς τίνα νὰ κατακυριεύσῃ, τίς τίνος νὰ φανῇ ὑψηλότερος, ὅχι διὰ τὴν ἀρετὴν (μόνην δικαίαν ὕψωσιν τοῦ πολίτου), ἀλλὰ διὰ σπουδαρχικὴν κενοδοξίαν.

Ταύτην τὴν πολυκέφαλον ὕδραν τὴν ἰσχυροτέραν ἀπ' ὅλους τοὺς Νέρωνας, ἀπ' ὅλους τοὺς δεσπότας τῆς Περσίας, ἀπ' ὅλους τοὺς ἀγριωτάτους Σουλτάνους τοῦ Βυζαντίου, σᾶς μένει ἀκόμη νὰ νικήσητε, ἂν θέλητε νὰ μὴ ματαιωθῶσιν αἱ πρότεραι λαμπραὶ σας νίκαί. Ἀλλὰ μὴ ἀπελπίζετε, φίλοι ὁμογενεῖς. Ἐχετε ὅπλον ἰσχυ-

(¹) «Ὁ μὲν γὰρ πόλεμος ἀναγκάζει δικαίους εἶναι καὶ σωφρονεῖν· ἡ δὲ τῆς εὐτυχίας ἀπόλαυσις καὶ τὸ σχολάζειν μετ' εἰρήνης ὕδριστάς ποιεῖ μᾶλλον». Ἀριστοτέλ. Πολιτικ. σελ. 235.

ρὸν τὴν ὁμόνοιαν καὶ ἐδιδάχθητε ἀπὸ τὴν πείραν πόσον αὐτὴ σὰς ἐχρησίμευσε κατὰ τοῦ τυράννου. Μ' αὐτὴν πάλιν ὁπλίσθητε καὶ μὲ τὸν ὅποιον παραγγέλλει ἡ ἱερά μας θρησκεία τῆς δικαιοσύνης θώρακα θωρακίσθητε, ἂν θέλετε μετὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ πολέμου νὰ ἀπολαύσητε καὶ τῆς εἰρήνης τὰ καλὰ⁽¹⁾. Ἡ θρησκεία μας εἶναι θρησκεία ἀγάπης, φιланθρωπίας, εἰρήνης μὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, συγκαταβάσεως καὶ συγχωρήσεως πρὸς ἀλλήλους, εἰς βραχυλοχίαν εἶναι θρησκεία δικαιοσύνης. Ὅστις, φίλοι ὁμογενεῖς, σὰς δειξῇ καμμίαν πράξιν ἀνθρωπίνην ὡς ἀρετὴν ἄλλην παρὰ τὴν δικαιοσύνην, εἰσθε βέβαιοι ὅτι σὰς πλανᾷ.

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶς ἀρετὴ ἔστιν.

Ὅστις σὰς εἶπη ὅτι ἄλλος πρέπει νὰ εἶναι ὁ χριστιανὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἄλλος εἰς τὴν πολιτείαν, μὴ ἀμφιβάλλετε, ὅτι ζητεῖ νὰ σὰς κάμῃ καὶ κακοὺς χριστιανοὺς καὶ κακοὺς πολίτας.

Ἄλλην διδαχὴν δὲν ἔχετε νὰ προσμένητε ἀπὸ τοὺς ἱερωμένους μας πλεόν παρὰ τὴν διδαχὴν τῆς δικαιοσύνης· ἄλλο νὰ διδάσκωσιν ἐπ' ἁμῶνος οἱ ἱεροκήρυκες δὲν χρεωστοῦν παρὰ τὴν δικαιοσύνην, οὐδ' ἄλλην ἱκανοποιήσιν νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τοὺς ἔξομολογουμένους οἱ πνευματικοὶ μας παρὰ τὴν δικαιοσύνην· «Δίκαιος κύριος καὶ δικαιοσύνας ἡγάπησε.» Διατί ἀπεστατήσαμεν ἀπὸ τὸν τύραννον; διὰ τὴν ἀδικίαν του. Δὲν εἶναι μωρία νὰ χύσωμεν τὸ αἷμά μας διὰ νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ τῆς ἀδικίας τῶν ξένων καὶ νὰ υποφέρωμεν νὰ τυραννῶμεθα ἀπὸ ἐμφυλίου ἀδικίας;

Ὁ πλοῦσι καὶ δυνατοὶ τοῦ γένους, ἔως τώρα σὰς ἐγνώρισεν εὐεργέτας τοῦ γένους διὰ τὴν ὁποίαν ἐδείξατε γενναιοτάτην προθυμίαν νὰ ἐξαπλώσητε τὸν φωτισμὸν τῆς φιλοσοφίας εἰς τοὺς ὁμογενεῖς σας. Ἀλλὰ τώρα σὰς ἀνοίγει νέον στάδιον ἀρετῆς ἡ ἐλευ-

(1) «Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης, καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἐτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης.» Πρὸς Ἑφ. στ', 14.

θερία τοῦ γένους. Σπουδάσατε λοιπὸν νὰ τὸ τρέξητε καλῶς καὶ τοῦτο, ἂν θέλητε νὰ μείνητε καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸ πρᾶγμα πάντοτε εὐεργέται τοῦ γένους. Δύο μέσα ἔχετε νὰ κάμνητε τὸν δρόμον τοῦ σταδίου ἐνδοξόν. Τὸ πρῶτον εἶναι νὰ ἐξακολουθήτε νὰ βοηθήτε τὴν ἐξάπλωσιν τῶν φώτων εἰς τὸ γένος, τὸ ὅποιον, ἐπειδὴ ἔχει τώρα χρεῖαν πλειοτέρων γυμνασίων καὶ διδασκάλων, προσμένει καὶ πλειότερας εὐεργεσίας. Ἄν τὸ πλειότερον τοῦτο προκρίνητε νὰ τὸ δαπανήσητε εἰς τρυφάς, ἰδοὺ πῶς μέλλουν νὰ σᾶς κρίνωσιν οἱ ὁμογενεῖς. «Ἐξώδευον (θέλουν εἰπεῖ) ἀπὸ τοῦ περισσεύματός των εἰς τὸν φωτισμὸν τοῦ γένους ἐνόσω συνεδούλευον μὲ τὸ γένος, ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο μὴ δεῖξωσιν εἰς τὸν τύραννον τὰ πλούτη των μὲ δαπάνας ἄλλας φανερωτέρας· ἀλλ' ἂφοῦ ἡ ἐλευθερία τοὺς ἐχάρισε τὴν ἄδειαν νὰ φαίνωνται πλούσιοι, ἐπροτίμησαν νὰ δαπανῶσι τὸν πλοῦτον εἰς τὰς ἡδονὰς των παρὰ εἰς τὰς χρεῖας τοῦ γένους.»

Αἱ χρεῖαι τῆς πατρίδος τώρα μάλιστα ἐπολυπλασιάσθησαν· γεωργία, τέχνη, ἐμπορία, ἐπιστήμη, ὅλα ἠφανίσθησαν ὥς ἀπ' ἀνεμοστρόβιλον τὸν ἄγριον τύραννον. Τοιοῦτου ἀνεμοστρόβιλου φθορὰς χρεωστεῖτε, ὦ τοῦ γένους πλούσιοι καὶ δυνατοί, νὰ θεραπεύσητε, βοηθοῦντες τῶν γεωργῶν τοὺς κόπους, ἀνεγείροντες ἐργαστάσια διὰ τοὺς τεχνίτας, πλουτίζοντες τὰ γυμνάσια μὲ βιβλιοθήκας καὶ διδασκάλους πάσης ἐπιστήμης· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον μέσον νὰ μὴ παύσῃ νὰ σᾶς τιμᾷ ὡς εὐεργέτας τῆς ὅλης ἡ Ἑλλάδος.

Θέλετε ν' ἀκούσῃτε τὸ δεύτερον; Ἀπὸ τὰ διάφορα πάθη, ὅσα ἡ φύσις ἔδωκεν εἰς τὰς ψυχὰς μας, τὸ σφοδρότερον εἶναι ἡ φιλαρχία· ἡγουν καθεὶς ἐξ ἡμῶν ἐπιθυμεῖ νὰ γίνωνται ὅλοι τῶν ὁμοίων του ἀνθρώπων αἱ πράξεις καθὼς αὐτὸς ὀρέγεται καὶ προστάσσει. Τοῦτο εἶναι κοινὸν ἐπιθύμημα εἰς πᾶσαν ἡλικίαν, εἰς μικροὺς καὶ μεγάλους, εἰς πλουσίους καὶ πένητας. Ἀλλ' ὅπου μάλιστα δείχνει τὴν τυραννίαν του, εἶναι αἱ ψυχὰς τῶν πλουσίων, ἐπειδὴ ἔχουν καὶ μέσα πλειότερα νὰ πληρώσωσι τὰς ἐπιθυμίας των. Συγχωρημένη σᾶς ἦθελ' εἶσθαι ἡ πληρώσις τοιαύτης ἐπιθυμίας, ἂν σᾶς ἔκχαμνεν εὐδαίμονας· ἀλλ' αὕτη ταράσσει τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πατρίδος, τῆς

πολιτείας ὅλης, τῆς ὁποίας εἰσθε μέλη. Εἶδετε ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία κατηγοροῦν τὸν πλοῦτον, ὅχι διότι ὁ πλοῦτος εἶναι καθ' αὐτὸν κακός, ἀλλὰ διότι εἶναι ὄπλον πολλὰ κοπτερόν, τὸ ὅποιον πολλὰ ὀλίγοι ἐξεύρουν νὰ μεταχειρισθῶσι χωρὶς νὰ πληγώσωσι καὶ ἑαυτοὺς καὶ τὴν πατρίδα των. Ὅτι συμφέρει εἰς τὸ κοινὸν συμφέρει καὶ εἰς ἑσᾶς. Ἡ εὐδαιμονία ἢ ἡ κακοδαιμονία σας εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν εὐδαιμονίαν ἢ τὴν κακοδαιμονίαν τῆς πατρίδος. Ὅτι μάλιστα βλάπτει τὰς πολιτείας εἶναι ἡ κακὴ ἐκλόγῃ τῶν πολιτῶν εἰς τὰ πολιτικὰ ἐπαγγέλματα. Ὅταν αὐτὰ δίδωνται εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν τὴν ἀναγκαίαν πείραν καὶ φρόνησιν νὰ τὰ ἐνεργήσωσι, τὸ πολίτευμα βαδίζει εἰς τὴν φθοράν του. Ὅλοι δὲν εἴμεθα καλοὶ εἰς ὅλα· ἡ φυσικὴ φρόνησις, ἡ ἀρετὴ, ἡ παιδεία, αὐτὸς ὁ πλοῦτος καὶ αὐτὴ ἡ πενία μᾶς καταστένουν ἐπιτηδεῖους ἄλλον εἰς ἄλλο καὶ ἄλλους ἀναγκάιους εἰς τὴν καλὴν κυβέρνησιν καὶ σωτηρίαν τῆς κοινῆς πατρίδος. Ὅταν ἐτυραννούμεθα, δὲν εἴχετε παρὰ πλοῦτον καὶ τὸν ἐμεταχειρίσθητε πολλοὶ ἀπὸ σας (τὸ ὁμολογεῖ μ' εὐγνωμοσύνην ἢ πατρὶς) καλῶς, τὸ ὅποιον σημαίνει δικαίως. Τώρα δὲ εἰς τὴν ἐλευθερωθεῖσαν διὰ τῆς συνεργίας σας πατρίδα μέλλετε νὰ λάβητε καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα· σπουδάσατε λοιπὸν νὰ φανῇτε καὶ εἰς αὐτὰ δίκαιοι. Τοῦτο γίνεται, ἂν δὲν τὰ ἀρπάζητε μὲ βίαν ἢ ἀπάτην, ἀλλὰ προσμένητε νὰ σας ἐκλέξῃ εἰς αὐτὰ ἡ κοινὴ βουλὴ καὶ γνώμη τῆς πατρίδος, μηδ' ἀναδέχθητε πλὴν ὅσα εἰσθε ἱκανοὶ νὰ ἐνεργήσητε χωρὶς βλάβην τοῦ κοινοῦ. Ἄν ἀληθῶς ἀγαπᾶτε τὴν ἐλευθερίαν, πρέπει νὰ φεύγητε τὴν σπουδαρχίαν. Εὐθὺς ὅπου τολμήσωσιν οἱ πλούσιοι ν' ἀγοράζωσι ψήφους, δωροδοκοῦντες ἢ κολακεύοντες τοὺς πένητας, γίνονται δοῦλοι τῶν πενήτων, τόσον πλειοτέρας καταφρονήσεως ἄξιοι, ὅσον ἀδικοῦν καὶ τοὺς πένητας φθείροντες τὰ ἥθη των καὶ τοὺς ἄλλους συμπολίτας μὴ συγχωροῦντες εἰς αὐτοὺς τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἐκλέγωσι τοὺς ἀξίους. Μόνη ἡ δικαιοσύνη σώζει τὰς πολιτείας ἐλευθέρας, ἐπειδὴ μόνη αὐτὴ εἶναι ἀγαπητὴ εἰς ἐκείνον, ὅστις

μᾶς ἐπλάσε πολιτικά ζῶα· «Δίκαιος Κύριος καὶ δικαιοσύνας ἡγάπησε.»

Ὁ πένητες καὶ ἀδύνατοι τοῦ γένους, μὴ βλασφημεῖτε κατηγοροῦντες τὴν πρόνοιαν, ὅτι δὲν σᾶς ἔδωκε πλοῦτον καὶ δύναμιν, μὴδὲ φθονεῖτε διὰ τοῦτο τοὺς δυνατοὺς καὶ πλουσίους. Ὅλοι γὰρ πλουτήσωμεν εἶναι τῶν ἀδυνάτων· ἀλλὰ κανένα δὲν ἐστέρησεν ὁ Θεὸς ἀπὸ τὰ μέσα τῆς εὐδαιμονίας, ὅσον εἶναι δυνατόν γὰρ εὐδαιμονήσωμεν εἰς τὸν παρόντα κόσμον. Ἐξεύρετε ποῖα εἶναι τὰ μέσα; Ὅχι πολλά, ἰσχυρότατα ὅμως, λογικὸν καὶ δύο χεῖρες. Τὰ μέσα ταῦτα πασχίσατε γὰρ τελειοποιήσητε καὶ μὴ φοβεῖσθε τῆς πενίας τὰ κακά. Τῶν πλειοτέρων ἡ πτωχεία προέρχεται ἀπὸ τὴν σκότισιν τοῦ λογικοῦ, ἥτις παραλύει τὰς χεῖράς των καὶ τὰς καταστένει ἀνεπιτηδεύεις εἰς ἐργασίαν. Καὶ δὲν εἶναι μόνον τοῦτο τὸ κακόν. Ἡ ἀργία ἡγνωμένη μὲ τὴν ἀπαιδευσίαν ἀφανίζει τὰ ἥθη σας καὶ σᾶς κάμνει ἀληθῶς ἀτίμους δούλους τῶν πλουσίων. Ἐπειτα παραπονεῖσθε διατὶ οἱ πλούσιοι σᾶς ἀτιμάζουν! Ἐνόσω τοὺς κολακεύετε διὰ γὰρ τρέφησθε ἀργοὶ ἀπ' αὐτοὺς, πῶς εἶναι δίκαιον γὰρ σᾶς τιμῶσιν ὡς ἐλευθέρους; Εἰς μόνον τὸν ἐλευθερον πρέπει ἡ τιμὴ καὶ μόνος ἐλευθερος εἶναι, ὅστις δὲν χρεωστῇ τὴν τροφὴν του εἰς κανένα, ἀλλὰ τὴν ἀποκτᾷ μὲ τοὺς ἰδρωτάς του· διότι τοῦτο θέλει, τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἀργὸς πολίτης εἶναι ἄδικος πολίτης· ἄδικος διότι δὲν συνεισφέρει τίποτε εἰς τὴν πολιτείαν, τῆς ὁποίας εἶναι μέλος· ἄδικος, διότι ἀναγκάζεται γὰρ καταφρονῇ τοὺς χρηστοὺς πολίτας καὶ γὰρ κολακεύῃ τοὺς τρέφοντας τὴν ἀργίαν του πλουσίους· ἄδικος τέλος πάντων, διότι συνειθίζων γὰρ τρέφεται ἀργὸς δὲν εὐχαριστεῖται πλέον οὐδ' εἰς τὴν ἀναγκαίαν τροφὴν, ἀλλὰ καταντᾷ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν γὰρ τρέφεται ὡς οἱ πλούσιοι καὶ στασιάζει διὰ τοῦτο, σπουδαρχεῖ, ζητεῖ καὶ αὐτὸς ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα οὐτε νοῦν οὐτ' ἐμπειρίαν ἔχει γὰρ κυβερνήσῃ, ἐνώνεται μὲ ἄλλους ὁμοίους του ἀργοὺς καὶ συγκροτεῖ μεθυσμένος ἀπὸ κακοὺς κεραστὰς τῆς ἐλευθερίας τὴν καθαρὰν δημοκρατίαν, ἡγουν αὐτὴν τὴν ἀναρχίαν, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἀργεῖ γὰρ γεννηθῇ ἐντόπιος ἢ ξένος τύραννος. Τοι-

οὗτοι εἶναι οἱ θεομίσητοι καρποὶ τῆς ἀδικίας· «Δίκαιος Κύριος καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησε.»

Ὡ μέση τάξις τῶν πολιτῶν, ὧ φρόνιμοι καὶ χρηστοὶ πολῖται, χαίρετε! Σεῖς εἰσθε τῆς πατρίδος καὶ τῆς πολιτείας οἱ ἀκλόνητοι στῦλοι, ἐνόςφ' εὐχαριστεῖσθε εἰς τὴν κατάστασίν σας καὶ δὲν λιποτακτῆσετε τὴν μέσῃν τάξιν. Καὶ διατί νὰ μὴ εὐχαριστῆσθε; διατί νὰ μὴ τὴν κρίνητε ὡς ἀληθινὸν δῶρον τοῦ Θεοῦ, ὡς μέσον διὰ τοῦ ὁποίου γίνεσθε εὐδαιμονέστεροι παρὰ τοὺς ἄλλης τάξεως πολίτας; Εἶδετε ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία τὴν μέσῃν τάξιν ἔκριναν ἱκανὴν νὰ γένῃ τοὺς εὐδαίμονας. Προσέχετε λοιπὸν νὰ φυλάξητε τὴν εὐδαιμονίαν σας, κοινωνοῦντες αὐτὴν εἰς ὅλην τὴν πολιτείαν, παύοντες, ὡς ἀληθεὶς μεσίται, τὰς διαφορὰς καὶ διχονοίας τῶν δύο ἄλλων τάξεων καὶ διδάσκοντες αὐτάς, πῶς ἔχουν νὰ εὐδαιμονήσωσι καὶ αὐταί· εἰς τοὺς πλουσίους λέγετε, ὅτι καταφρονῶντες τοὺς πτωχοὺς καταφρονοῦν τοὺς ἀδελφούς των ἐναντίον τῆς προσταγῆς τοῦ Χριστοῦ ⁽¹⁾. Ὡς ἀδελφῶν χρεωστοῦν νὰ φροντίζωσι πρὸ πάντων τὴν τροφήν, ὅχι μὲ ἐλεημοσύνας, ἀλλὰ μὲ ἀφορμὰς ἐργασίας, ἔπειτα καὶ τὴν χρηστὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων αὐτῶν. Τοὺς πτωχοὺς πάλιν παραγγέλλετε νὰ μὴ γίνωνται καταφρονητοὶ διὰ τῆς ἀργίας καὶ κακοηθείας. Πληροφορήσατέ τους, ὅτι, ὅστις πωλεῖ τὴν ἐλευθερίαν του, διὰ νὰ χορτάζηται ἀργός, πωλεῖ τὴν θρησκείαν του, πωλεῖ αὐτὸν τὸν ἐξαγοράσαντα ἡμᾶς Χριστὸν ⁽²⁾, ὡς ἄλλος Ἰούδας.

Ὡ νέοι τοῦ γένους, τοὺς ὁποίους παρέβαλον μὲ τὴν ἐαρινὴν ὥραν τοῦ ἔτους· διότι καὶ ἀληθῶς τῆς ἡλικίας σας τὸ ἄνθος ὁμοιάζει τὸ ἀνθηρὸν ἔαρ. Ἀλλὰ τὰ ἄνθη ὑπόσχονται καὶ καρποὺς καὶ τούτους ἀπαιτεῖ, τούτους ἐλπίζει ἀπὸ σᾶς ἡ ἐρημωθεῖσα ἀπὸ τὸν

⁽¹⁾ «Ὁράτε, μὴ καταφρονήσητε ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων.» Ματθ. ιη', 10.

⁽²⁾ «Τιμῆς ἡγοράσθητε· μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων». Πρὸς Κορινθ. Α', ζ', 23.

ἄγριον τύραννον πατρίς σας. Μὴ ματαιώσητε λοιπὸν τὴν ἐλπίδα τῆς·

ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε,

Ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ

Παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶν ἔδῃ,

Θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγῶν⁽¹⁾.

Τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς νέους, ὅσοι ἕως τώρα ἐδράματε εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, οὐδ' ἐφοβήθητε νὰ κενώσητε τὰς φλέβας σας ἀπὸ τὸ αἷμα, διὰ νὰ ἐκδικήσητε ὅσα αἵματα ἀθῶν ἔχουσιν καὶ χύνει καθημέραν ὁ παράνομος καὶ ἀνάνδρος τύραννος τῆς Ἑλλάδος. Τιμὴν καὶ δόξαν ἔχετε νὰ λάβῃτε καὶ σεῖς, ὦ νέοι, οἱ σήμερον μιμούμενοι, καὶ ὅσοι μέλλετε νὰ μιμηθῇτε τὰ ἡρωϊκὰ ἀνδραγαθήματα τῶν εὐγενῶν ὁμηλικῶν σας, τόσον ἐνδοξότερα τῶν Μακρῶν καὶ Σαλαμινίων ἀνδραγαθημάτων, ὅσον ἐκεῖνοι μὲν ἐδίωκον ἀπὸ ἐλευθέρων Ἑλλάδα ἔξωθεν ἐρχομένους δεσπότης νὰ τὴν δουλώσωσιν, ἐσεῖς δὲ ἀγωνίζεσθε νὰ διώξητε βαρβάρους ριζωμένους πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς αὐτὴν καὶ κατατρώγοντας τὰ σπλάγχνα τῆς. Οἱ ἕως τῆς ὥρας ταύτης ἀγῶνές σας εἶναι λαμπροί· τὸ ἐλευθερωθὲν μέρος τῆς Ἑλλάδος ἐγεύθη τοὺς ἐλπιζομένους ἀπὸ τὴν ἡλικίαν σας γλυκεῖς καρποὺς καὶ καυχᾶται ἡ πατρίς σας καὶ μητρὶς εἰς τὴν γέννησιν τοιοῦτων τέκνων.

Ἀλλὰ σὰς μένουν ἄλλοι ἀσυγκρίτως ἐνδοξότεροι τούτων ἀγῶνες, ὦ γενναῖα τέκνα τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τῶν παρόντων ἡλευθερώσατε τὴν Ἑλλάδα· τῶν δὲ νέων ἀγῶνων σκοπὸν πρέπει νὰ προβάλλητε τὴν φυλακὴν τῆς ἐλευθερίας, φυλακὴν δύσκολον καὶ διὰ τοῦτο προσοχῆς πολλῆς ἀξίαν. Οἱ πρότεροί σας ἀγῶνες ἐκαθάρισαν τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ τυράννου· σὰς μένει τώρα ὁ μέγας ἀγὼν νὰ τὴν καθάρισῃτε καὶ ἀπὸ τὸν μολυσμὸν τῆς ἀδικίας του, βάλλοντες εἰς τόπον αὐτῆς τὴν δικαιοσύνην, τὴν μητέρα τῆς εἰρήνης, ἃν ἀγαπᾶτε νὰ φυλάξητε τὴν πα-

(1) Αἰσχύλ. Πέρσ. 400—403.

τρίδα σας από τούς ἐμφυλίους πολέμους, πολὺ πλεόν ἐναντίους τῆς ἐλευθερίας παρὰ τούς ἐξωτερικούς.

Χαλεποί γάρ πόλεμοι ἀδελφῶν (1).

Ὅσοι μάλιστα ἀπὸ σᾶς ἐγνώρισάτε τὴν φωτισμένην Εὐρώπην, ἐποτίσθητε μὲ τῆς φιλοσοφίας τῆς τὰ μαθήματα καὶ εἶδετε ὅσα ἀγαθὰ ἀπολαμβάνουν οἱ εὐνομούμενοι αὐτῆς λαοὶ καὶ ὅσα ἐλπίζουν ἀκόμη ν' ἀπολαύσωσι διὰ τὴν καθημέραν τελειοποίησιν τῆς Πολιτικῆς ἐπιστήμης, εἰς τὴν κυριωτάτην ταύτην τῶν ἐπιστημῶν, τὴν ἐπιστήμην τοῦ Σωκράτους, χρεωστεῖτε σήμερον νὰ καταγίγησθε· αὐτῆς τὰ περὶ δικαιοσύνης μαθήματα νὰ διδάσκητε καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς τῶν πολιτῶν ἀναστροφὰς καὶ συνελεύσεις καὶ εἰς τούς μαθητὰς τῶν γυμνασίων, ἔάν τινες ἀπὸ σᾶς ἔχγητε διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα. Ὅλους τούς πάσης τάξεως καὶ παντὸς ἐπαγγέλματος πολίτας πρέπει νὰ πληροφορήσγητε, ὅτι ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ συζῇ εἰρηνικῶς καὶ εὐδαιμόνως μὲ τούς ὁμοίους του χωρὶς δικαιοσύνην, ἐπιθυμεῖ πράγμα ἀδύνατον· εἰς ὅλων τὰς ψυχὰς πρέπει νὰ φυτεύσγη τὸ μῖσος τῆς ἀδικίας. Εἰς τὰς γενναίας ἢ φύτεσας του δὲν εἶναι δύσκολος· διὰ νὰ τὴν εὐκολύνγητε καὶ εἰς τὰς ὑποδεεστέρας ψυχὰς, ὅσας κινοῦν πλεόν τὰ πάθη παρὰ ὁ δρθὸς λόγος, πλεόν τὰ ὀνόματα παρὰ τὰ πράγματα, ἃς συνειθισθῇ ὡς λέξις συνώνυμος τῆς ἀδικίας ἢ τουρκισία, τοῦ ἀδικῶ τὸ τουρκίζω, καὶ τοῦ ἀδίκου καὶ δεσποτικῆν ψυχὴν ἔχοντος πολίτου ὁ Τοῦρκος. Ἀπὸ τὴν κατὰ τῶν τυράννων δικαίαν μας ἀγανάκτησιν ἃς μάθωμεν καὶ τὸ σωτήριον τοῦτο μάθημα, νὰ συχαινώμεθα τὴν ἀδικίαν ὡς τουρκικὴν βδελυρίαν.

Ἐπέκεινα νὰ προχωρήσω, ὃ φίλη μου πατρίς, μ' ἐμποδίζει τὴν ὥραν ταύτην ὁ γεννηθεὶς εἰς τὴν ψυχὴν μου σεισμός, ὅστις καὶ τὴν χεῖρά μου παραλύει καὶ τούς ὀφθαλμούς σκοτίζει μὲ δάκρυα. Ἐξωρίσθην ἐκούσιος ἀπὸ τούς κόλπους σου, μὴ ὑποφέρων νὰ

(1) Ἀριστοτέλ. Πολιτικ. σελ. 217.

σὲ βλέπω καθημέραν σπαρασσομένην ἀπὸ τὰς ἀνομίας τῶν βαρ-
 βάρων. Εἰς τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ὀδυνηρᾶς μου ζωῆς ἀκούω
 παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα, ὅτι ἐξήνθησε καὶ πάλιν ἡ ἀπὸ τοῦ τυράν-
 νους καταμαραμμένη σου ἐλευθερία. Μὴ δυνάμενος ν' ἀκούσω ἢ νὰ
 ἴδω πλέον καὶ τοὺς καρπούς τῆς διὰ τὴν μετ' ὀλίγον μέλλουσας
 ἐξορίας μου ἀπὸ τὸν βίον, τοὺς εὐχομαι πολλοὺς καὶ καλοὺς εἰς
 ὅλα σου τὰ τέκνα, τοὺς ἀδελφοὺς μου! Χαῖρε, φίλη μου πατρίς!

Ἐν Παρισίοις, τῇ 5ῃ Σεπτεμβρίου 1821.

ΑΔ. ΚΟΡΑΗΣ

ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Δόξα στὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων,
 παγκόσμιον φωτὸς πηγὴν·
 Δόξα στὰ ὅπλα ἡρώων νέων,
 ποῦ λύτρωσαν αὐτὴν τὴν γῆν.
 Μ' ἐκείνων τὴν χρυσὴ σοφίᾳ,
 μὲ τούτων τὴν ἀγία ὁρμή,
 Νέαν ὡς πλάσωμε ἱστορίαν
 γεμάτην δόξᾳ καὶ τιμῇ.
 Ἔχει στεφάνια ἡ δόξα ἀκόμῃ
 στὸ δέντρο τῆς τῶ ἱερό,
 Ἀπάτητοι τῆς δόξης ὁδοὶ
 προσμένουν ἥρωα τολμηρό.
 Ἐμπρὸς στῶν ἔργων τὸν ἀγῶνα,
 ἐκεῖ ὁ πύρινος παλμός,
 Ἐκεῖ τῆς νίκης ἡ κορῶνα,
 ἀθανασίας ἀσπασμός.

ΑΡ. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Τηλαυγές μνημείον δόξης, ἔξοχος στρατηγικὴ σκοπιά, ἀριπρεπὲς ἱερῶν ἀναμνήσεων στάδιον, πολύκρουνος πλούτου πηγὴ, κρίκος ὑπερμεγέθους τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ μήτηρ λαοῦ ὑψηλογνώμονος ἡ Μακεδονία, εἶναι διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ μεγαλότοξος γέφυρα, δι' ἣς ἀπὸ τῆς ἀφανείας καὶ ἀσημότητος παρέρχεται πρὸς τὴν ἀκμὴν καὶ τὸ μεγαλεῖον. Ἀπὸ τοῦ ἀγαννίφου Ὀλύμπου μέχρι τοῦ δυσσημέιου Ἄθω καὶ τῆς διανθοῦς Ῥοδόπης ἀναμένουσιν ἡμᾶς 900,000 Ἑλλήνων ἐθελοκινδύνων, ἵνα διὰ κοινῶν ἀγώνων διασώσωμεν ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ μέλλοντος τὴν ἐρασμίαν τοῦ Ὀλύμπου χώραν, τὰ αἰμοδαφῆ τῆς Κασσάνδρας χώματα καὶ τῆς μαρτυρικῆς Ναούσης τὰς γραφικὰς ἀκρωρείας.

Ἐκεῖ ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἐστραμμένα τὰ ὄμματα καὶ τὸν νοῦν τὸ ἐλληνικόν. Ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἀδύτου τῶν Μουσῶν, ἔνθα σεμνῶς τελεσιουργεῖται ἡ ψυχολαμπὴς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων λατρεία, ἐκ λάμπει φωτοδόλον ἄμα καὶ φλογερὸν τὸ πνεῦμα τῆς ἐλληνικῆς ἡμερώσεως καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὥς τις ἀεικύμαντος φωταγωγία διαχεομένη κύκλῳ ἐπὶ τὰς ψυχὰς τοῦ μακεδονικοῦ λαοῦ. Ἐκεῖ ἡχεῖ νῦν ἡ εἰρηνικὴ σκαπάνη τῆς ἐλληνικῆς ιδέας, ἀλλ' ἂν προκληθῇ ὑπὸ τῆς ἀμβλυωπίας τῶν ἰσχυρῶν καὶ τῶν κρατούντων ἢ ὑπὸ τῆς ἀκοιμήτου ἐπιβουλῆς ἀγῶν ὑπάρξεως, θὰ ἡχῇ στερηνῆς ἢ ἐγερτήριος σάλπιγξ καὶ ἡ πολεμιστήριος κραυγὴ θὰ διαδράμῃ ὡς βροντὴ βαρυκέλαδος ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέχρι τοῦ ἐτέρου ἄκρου τὴν ἡρωϊκὴν Μακεδονίαν. Ὁ λαὸς τῆς ιδέας δὲν εἶναι λαὸς ἀπώλεμος. Ἄν γινώσκῃ νὰ θεραπεύῃ τὰ γράμματα καὶ νὰ ἀφοσιῶται εἰς τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης, γινώσκει ἐξίσου δεξιῶς καὶ κραταιῶς νὰ χειρίζεται τὸ ξίφος. Ὅταν περιστῇ αὐτὸν κίνδυνος ἀληθινός, ὅταν σῆμάνῃ ἡ ὥρα, θάποδεῖξῃ ἅπαξ ἔτι εἰς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον

ὅτι εἶναι ἄξιος τῆς δάφνης καὶ ὅτι γινώσκει νὰ δρέψῃ ταύτην. Τὸ γιγαντομύμητον τῆς ἐλληνικῆς αὐτοθυσίας καὶ τῆς ἐλληνικῆς βώμης τὴν νικητρίαν δάφνην θάναζητήσῃ εἰς τὰς ἀβροσταγεῖς κλιτῆς τοῦ Ὀλύμπου, εἰς τὰς εὐανθεῖς φάραγγας τοῦ Παγγαίου καὶ τῆς Ῥοδόπης.

Ἡ Μακεδονία πρέπει νὰ πληροῖ τὰς ἐλληνικὰς καρδίας. Ἐκεῖ ἀναμένει ἡμᾶς λαὸς ἔχων βαθεῖαν συνείδησιν, ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς γιγαντοπάλαμος λαός, ὅστις ὑποχείριον ἐποιήσατο τὴν οἰκουμένην καὶ ὁ αὐτὸς ἀθάνατος λαὸς ὁ κατὰ τὴν ἀτερμάτιστον νύκτα τῆς δουλείας διατηρήσας ἄσβεστον τὴν δαῖδα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀνέσπερον τὸ φῶς τῶν γραμμάτων ἐν μέσῳ τοῦ ζόφου καὶ τῶν ἐθνικῶν κατακρίδων. Δι' ἀτελευτήτων ἀγώνων καὶ μεγάλων θυσιῶν διετήρησεν εἶδος κοινοτικῆς αὐτονομίας, ἣν ὡς πολύτιμον κειμηλίον θήκην διὰ τῶν ἀλλήλας διαδεχομένων γενεῶν διαφυλάττων διεχειρίζετο μετὰ βαθείας συνέσεως καὶ ὀξυδερκειᾶς, καὶ δι' ἧς παρέμειναν ἀμιγῆς καὶ ἄχραντον τὸ πνεῦμα τῆς φυλῆς ἀείποτε προσδευτικόν, ἀείποτε ὄργανον εὐγενὲς ἡμερώσεως καὶ πολιτισμοῦ. Θανμάζων τὰ ὑψαύχενα καὶ ὑψικόρυφα ὄρη, τοὺς εὐρυρρόους ποταμούς, τὰς ποικιλανθεῖς κοιλάδας, τὰ πολύκαρπα καὶ ἀναπεπταμένα πεδία τῆς καλλιπρεποῦς αὐτοῦ χώρας, ἀναπνέων τὴν αὐτὴν αὐραν, καταρωματιζομένην ὑπὸ τῶν ὀρεσιτρόφων βοτανῶν καὶ τῶν πυκνοφύλλων δρυμῶν, ἀντλῶν ἀπὸ τῶν βιβλίων καὶ τῶν παραδόσεων τὸ αὐτὸ πυρίπνουν φρόνημα, ὅπερ ἐχαρακτήριζε τὴν ἀθάνατον ἐποχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀριστοτέλους, ἀναγεννᾶται ὁ μακεδονικὸς λαὸς πλήρης ἐθνικῶν ἀρετῶν καὶ διαπύρου φρονήματος καὶ ἀκλονήτου συναισθήσεως τοῦ ἐθνισμοῦ αὐτοῦ.

Περὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτῆς τέκνων, ἅτινα διὰ πυρίνων, φωτοβόλων, ἀειμνήστων χαρακτήρων ἐσημείωσαν τὰς διαφόρους αὐτῆς ἐποχάς, δύναται τις νὰναφωνήσῃ μετὰ τοῦ Βύρωνος: «Ἐπεσον ἡγιασμένοι, ἀλλ' ἀθάνατοι· αὕτῃ ἡ αὔρα ἐφάνη φάλλουσα τὰ ὀνόματά των· τὰ ἄλλα ἐπληρώθησαν τῆς φήμης των. Ἡ σιγηλὴ στήλη μελανόφαιος καὶ μεμονωμένη, ἐσεμνύνετο οἰκειω-

θείσα τὴν ἱερὰν κόριν των. Τὰ πνεύματά των περιέβαλον τὸ βαθύ-
 σκιον ὄρος, ἡ δὲ μνήμη των διεχύθη περὶ τὰς πηγὰς. Ὁ ἀσθενέ-
 στατος ῥύαξ, ὁ σφοδρότατος ποταμὸς ἔρρευσαν ἀναμεμιγμένοι
 ἔσαι μετὰ τῆς φύμης των. Οἷονδὴποτε καὶ ἂν φέρῃ ζυγὸν ὁ τό-
 πος ἐκεῖνος, εἶναι τόπος τῆς δόξης καὶ ἰδικός των.» Τὰ ὑψηλά τοῦ
 Βύρωνος ἔπη ἐμπνευσθέντα ὑπὸ τὴν ἱερὰν συγκίνησιν καὶ τὴν
 ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν τῆς ὑπὸ τὸν βαρὺν τῆς δουλοσύνης ζυγὸν νε-
 κρωθείσης Ἑλλάδος, ἦσαν ὑπερφυῆς προφητεία περὶ τῆς ἀναγεννή-
 σεως αὐτῆς, ἦσαν τὸ θεοπρεπὲς εὐαγγέλιον, ὅτι κλέος τηλικούτον
 δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σβεσθῇ διὰ παντός, ἦσαν ἐπὶ κλησίς δαιμονία
 τοῖς ὑπὸ τὴν δουλείαν κεκοιμημένοις εἰς ἀνάστασιν καὶ μεγαλουργίαν.
 Ὁ τὰ πάντα ἐκφαίνων χρόνος ἀπέδειξεν, ὅτι τοῦ βαθυνουστά-
 του Βρετανοῦ ἡ προφητικὴ ἔξαρσις δὲν ἦτο ἀπόρροια αἰθεροδάμονος
 φαντασίας, ἰδανικὴ τις ποιητικοῦ οἴστρου εἰκὼν, ἀλλ' ἰσχυροτάτου
 πρακτικοῦ νοῦ βαθυτάτη πεποιθήσις κυρωθεῖσα ὑπὸ τῶν γεγονότων.
 Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνεγεννήθη ἐκ τῆς τέφρας αὐτοῦ· διότι ὑπὲρ τὰ
 ὄρη αὐτοῦ καὶ τὰς κοιλάδας, ὑπὲρ τὰ πεδία καὶ τὰς θαλάσσας, ὑπὲρ
 τὰς πηγὰς καὶ τοὺς ποταμούς ἀπλοῦται τὸ δαιμόνιον πνεῦμα, ὅπερ
 ἐνέπνευσε τοὺς ἥρωας καὶ τοὺς μάρτυρας, τοὺς ποιητάς, τοὺς
 φιλοσόφους, τοὺς ῥήτορας καὶ τοὺς καλλιτέχνας, τὴν φιλοπατρίαν
 καὶ τὴν ἀρετὴν. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἠλευθερώθη· διότι ὁ τόπος,
 ὃν κατέχει, ἦτο τόπος ἰδικός του. Καὶ ἡ κλεινὴ Μακεδονία εἶναι
 τόπος τοῦ κατοικοῦντος αὐτὴν ἑλληνικωτάτου λαοῦ, εἶναι τόπος
 τῆς δόξης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ὥς τοιαύτη δὲν δύναται νὰ ἦ
 εἰμὴ ἑλληνική.

Καὶ θὰ εἶναι ἑλληνικὴ ἡ Μακεδονία μας, ἐὰν τὸ ἑλληνικὸν μὴ
 προδώσῃ τὸ παρελθὸν αὐτοῦ καὶ μὴ λησμονήσῃ τὰ ἱερὰ αὐτοῦ
 καθήκοντα. Ἐὰν θέλῃ νὰ ζήσῃ ἡ Ἑλλάς, ἐὰν θέλῃ νὰ ἔχῃ μέλ-
 λον, ὀφείλει δι' ἀπασῶν τῶν ἠθικῶν αὐτῆς δυνάμεων νὰ περιφρου-
 ρήσῃ τὰ δίκαια τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας. Οἱ πολιτικοί, οἱ στρα-
 τιωτικοί, οἱ δημοσιογράφοι, οἱ ἀριστεῖς τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστή-
 μης καὶ τοῦ πλούτου, πᾶσα ἑλληνικὴ ψυχὴ ὀφείλει νὰ θεωρῇ τὴν

Μακεδονίαν θεοπαγῇ βάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ μεγαλείου, ἱερὰν ἀκρόπολιν τῶν ἐλπίδων τοῦ γένους, ἀπροσμάχητον πανοπλίαν τῆς ἑλληνικῆς Πατρίδος. Μελετήσατε τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ ἐκ τῆς μελέτης ταύτης θάνητλήσητε τὴν πεποιθήσιν, ᾧ Πανέλληγνες, ὅτι ἂν ὑπάρχῃ ἑλληνικὸν μέλλον, θὰ δημιουργηθῇ μετὰ καὶ διὰ τῆς Μακεδονίας· σπουδάσατε, γνωρίσατε τὴν γεωγραφίαν τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου· ἐκ τῆς σπουδῆς ταύτης, ὅσοι ἔχετε νοῦν καὶ καρδίαν, θὰ γνωρίσητε ποῦ κεῖται τὸ κέντρον τῆς ἑλληνικῆς ὁμοφυλίας. Ὁ γινώσκων τὴν γεωγραφίαν τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος γινώσκει τὴν πολιτικὴν αὐτῆς, καὶ ὁ κατανοῶν τὴν γεωγραφικὴν σημασίαν τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος κατανοεῖ τὸ μέλλον αὐτῆς. Ἀνοίξατε τοὺς ὀφθαλμοὺς, παρασκευάσατε τὸ σῶμα καὶ τὰς ψυχὰς φρονηματίσθητε, ᾧ εὐγενεῖς τῆς Ἑλλάδος υἱοί. Οἱ καιροὶ εἶναι χαλεποί, τὰ γεγονότα ἐπέρχονται βραγδαῖα, ἡ Ἀνατολὴ σείεται ὑπὸ τὰ φρυάγματα τῶν πολέμων τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ κίνδυνος εἶναι ἐκεῖ, εἰς τὴν περιμάχητον Μακεδονίαν. Περιφρουρήσωμεν ταύτην δι' ἀγρίου ἐνθουσιασμοῦ, ἐνόντος εἰς μίαν ἐστίαν πυριφλεγῆ τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν· ὑπερασπισθῶμεν ταύτην παγκρατῶς ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἡμερώσεως, ἐνισχύοντες τοὺς αὐτόθι ἀγωνιστὰς τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἰδέας· σώσωμεν ταύτην πάντοθεν ἀπειλουμένην, ἀπροφασίστως τὸν ἔρανον ἡμῶν συμβάλλοντες. Πᾶσα ἡ ἐθνικὴ ζωὴ ἄς διαχυθῇ ὡς αὔρα στοργῆς καὶ ἀφοσιώσεως ἀνὰ τὴν στρατευομένην ἐν τῷ πολιτισμῷ Μακεδονίαν, θερμαίνουσα, περιθάλλουσα, στηρίζουσα τὰς ψυχὰς τοῦ μακεδονικοῦ λαοῦ. Ἡ ἄμυνα τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκπολιτιστικοῦ ἀγῶνος ἐν Μακεδονίᾳ εἶναι καθήκον παντὸς Ἑλλήνος. Ἐν τῇ ἐκπληρώσει τοῦ ἱεροῦ τούτου καθήκοντος οὐδεμία ἑλληνικὴ ψυχὴ πρέπει νὰ ὑστερήσῃ. Ὑπάρχουσι θέσεις διὰ πάντας τοὺς συναγωνιστάς. Αἱ δωρεαὶ τοῦ πολυταλάντου καὶ ὁ ὀβολὸς τοῦ ἐργάτου, οἱ ἀγῶνες τῶν κορυφῶν τῆς πολιτικῆς καὶ ὁ ζήλος τοῦ ἀπλοῦ πολίτου, ἡ γραφίς τοῦ δημοσιογράφου καὶ ὁ λόγος τοῦ πατριώτου, πᾶσα προαίρεσις τείνουσα εἰς τὴν καθ' οἷονδήποτε τρόικον ἐπίρρωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἐν

Μακεδονία εἶναι ἐξ ἴσου εὐπρόσδεκτοι καὶ ἀπαραίτητοι. Ἐὰν τὸ ἐλληνικὸν προασπίσῃ ταύτην διὰ τῆς θερμῆς αὐτοῦ στοργῆς, τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ ἐκθύμων ἐνεργειῶν καὶ τῆς γενναίας αὐτοῦ συνδρομῆς, ἡ Μακεδονία οὐδένα φοβεῖται κίνδυνον. Ἡ Μακεδονία θὰ μείνῃ ἐλληνική.

Τὴν περιμάχητον χώραν πολυὺνυμοι πολιορκοῦσι μνηστῆρες καὶ θὰ πολιορκῶσιν αὐτήν, ἕως οὗ ἐπιφανεῖς τελεσίνοους καὶ εὐδουλος Ὀδυσσεύς, ὁ ἐλληνισμὸς ὠργανωμένος καὶ ἔτοιμος εἰς πᾶσαν θυσίαν, φυγαδεύσῃ τὸν βάρβαρον ὄχλον τῶν ἐπιβούλων μνηστῆρων καὶ ἀποδώσῃ τὴν Μακεδονίαν εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Βίδομεν τὴν ἀξίαν τῶν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας ἀξιώσεων πάντων, ὅσοι ἐπιβουλεύουσι τὴν ἐλληνικὴν αὐτῆς ἀγνότητα, ἀλλὰ δι' ἐνὸς ἔτι παραδείγματος θέλομεν ἐκ βάθρων ἀνατρέψει τὴν βάσιν αὐτὴν τῶν βουλγαρικῶν ἀντιποιήσεων. Ποῦ ἦσαν οἱ Βούλγαροι τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς πέντε αἰῶνας τῆς τουρκικῆς τυραννίας; Ποῦ ποτε ἐφάνησαν εἴτε ὡς ἄρματωλοί, εἴτε ὡς κλέφται, εἴτε ὡς πολεμισταί, εἴτε ὡς ἐκπολιτευταί, εἴτε δι' οἷοιδήποτε τρόπου ἐπέδειξαν σημεῖα ἐθνικῆς ζωῆς καὶ ἐθνικῆς συνειδήσεως; Πότε διεμαρτυρήθησαν αὐτοὶ ἐνόπλως, πότε ἐτόλμησαν νάνιταχθῶσι κατὰ τῆς τυραννίας, πότε κατενίκησαν τοὺς ἑαυτῶν δυνάστας ἢ πότε ἔπεσον μάρτυρες τῆς ἐλευθερίας ἢ ἐσφάγησαν χάριν τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἐθνισμοῦ; Καθ' ἅπασαν τὴν μακρὰν περίοδον τῶν τετρακοσίων ἐτῶν οὐδὲ εἰς Μακεδὼν Βούλγαρος ἠκούσθη ὡς κλέφτης ἢ ἄρματωλός, οὐδὲ χωρίον καὶ βουλγαρικὸν ἐπανέστη ποτέ, οὐδ' ἠκούσθη βουλγαρικὴ ἐν Μακεδονίᾳ θυσία, οὐδ' ἔρρευσεν αἷμα βουλγαρικὸν ὑπὲρ τῆς μακεδονικῆς ἐλευθερίας. Τὰ πάντα ἐν Μακεδονίᾳ ἦσαν ἐλληνικά, τὰ μοναστήρια, αἱ σχολαί, οἱ ἄρματωλοί, αἱ ἐπαναστάσεις, αἱ νίκαι, αἱ καταστροφαί, ἡ ποίησις, ἡ ἐμπορία, τὸ πᾶν. Τοῦτο πανθομολογούμενον τυγχάνει, τοῦτο μαρτυροῦσιν ὁ Σταθάς, ὁ Νίκο-Τσάρας, ὁ Βλαχάδας, ὁ Μπουκουδάλας, ὁ Δίπλας, ὁ Λάζος, ὁ Ὀλύμπιος, ὁ Καρατάσος, ἡ Σεντίνα, ἡ Γαλάτιστα, ἡ Ἀγία Παρασκευή, ὁ Ἄθως, ἡ Κασσάνδρεια, ἡ Νάουσα, ὁ Ὀλυμ-

πος, τὸ Διτόχωρον. Τὰ περιλαμπῇ ταῦτα τρόπαια ἢ αἱ μαρτυρικαὶ ἐκατόμβαι μόνον ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς ἰδέας ἐτελέσθησαν. Καὶ ἔρχονται βάρβαρα κλαγγάζουσαι ἔπη τουρανικαὶ φυλαὶ προβάλλουσαι ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ παρθενικοῦ σώματος τῆς Μακεδονίας! Ἐὰν ὑπάρχῃ δικαιοσύνη ὑπὸ τὸν ἥλιον καὶ ἐὰν ὑπολείπωνται λείψανα μεγαλοφυχίας εἰς τὰς ἐλληνικὰς καρδίας, οὐδέποτε θὰ μολύνη τὴν Ἀμαζόνα τοῦ ἐλληνισμοῦ ἢ συγερεὰ δουλεία τοῦ Βουλγάρου. Ἡ Μακεδονία εἶναι καὶ ἔσται ἐλληνικὴ, ἐὰν ἡ σύγχρονος γενεὰ διατρανώσῃ τὸν ἀδαμάντινον χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀριστόνοιαν καὶ αὐτοθυσίαν τῆς γιγαντοθύμου γενεᾶς τοῦ 1821. Ἡ Μακεδονία δὲν εἶναι καρπὸς ἐτοιμοδώρητος καὶ μόνον τὴν ὄρεξιν ἡμῶν караδοκῶν, ἵνα πέσῃ ὥριμος εἰς τὸ στόμα ἡμῶν. Ἡ Μακεδονία οὔτε δίδοται οὔτε λαμβάνεται ἀνευ δεινοῦ, ἀγαστόνου ἀγῶνος. Ἡ διάνοια ἡ ὀδηγήσουσα τὰς ἡνωμένας ἐθνικὰς δυνάμεις πρὸς ἐλευθέρωσιν τῆς Μακεδονίας, δέον νὰ ἦ ὑψίπορος καὶ ἀκύμαντος, ἡ δὲ δύναμις, ἣτις θὰ ἐκτελέσῃ τὰ ὑψηλὰ τῆς πρώτης βουλευόμενα, δέον νὰ ᾖ λεοντόθυμος καὶ ἀκαταγώνιστος.

Ἡ Μακεδονία εἶναι ἡ κλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ὁ κύριος τῆς Μακεδονίας εἶναι ὁ ἡθικὸς ἡγεμὼν τῆς Ἀνατολῆς ὁλοκλήρου. Ἐκεῖ ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἀείποτε τὸ βλέμμα καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ πρέπει νὰ κατευθύνηται πᾶς ἐθνικὸς λογισμὸς. Ἡ μεγάλη ἰδέα, ἡ οὕτω θαυμαστῶς διατηρηθεῖσα ἐν μέσῳ τῶν ζοφερῶν δοκιμασιῶν εἰκοσιν αἰώνων, εἶναι καιρὸς νὰ ἀναλάμψῃ ἐν ἀπαstraπτούσῃ ἀκτινοβολίᾳ συσσωματοῦσα τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις καὶ προάγουσα τὸ Πανελλήνιον εἰς νέον βίον, εἰς πλήρη ἀνακαίνισιν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τῆς ἐλληνικῆς φιλοπατρίας καὶ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν θυσιῶν. Θὰ εἶναι μεγάλη καὶ ἐνδοξος ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἡ μήτηρ Ἑλλὰς θὰ δυνηθῇ νὰ εἴπῃ πρὸς τὸν μακεδονικὸν λαόν, πρὸς τὴν γῆν τῆς δόξης: «Διὰ σέ, ὦ ἐρατεινὴ καὶ περὶδοξος Μακεδονία, αἱ θυσαὶ πᾶσαι, διὰ σέ οἱ ἀγῶνες, διὰ σέ ὁ πυριγενὴς ἐνθουσιασμός, ὁ δίκην ἡφαιστείου διασείων τὸν ἐλληνισμόν. Ἡ μήτηρ Ἑλλὰς ἐργηγορεῖ ἐπὶ σοῦ καὶ ἀφειδῆς σωμάτων καὶ χρήματος θέ-

λει προασπίσει τὴν ἑλληνικὴν ὑπαρξίν σου μέχρι τῆς γλυκερᾶς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ χρυσοφαῆς τῆς ἐλευθερίας ἥλιος θὰ πληρώσῃ τὰ ὄρη καὶ τὰς κοιλάδας σου ἐλευθέρου φωτός καὶ ἐναρμονίου ἡχοῦς φαιδρῶν ἐπινικίων ἁσμάτων.»

Τὸ τρόποιον τοῦ Μαραθῶνος ἀφήρει τοῦ Θεμιστοκλέους τὸν ὕπνον καὶ οἱ θρίαμβοι τοῦ Φιλίππου ἐκέντριζον τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Εὐτυχὴς καὶ ἡ σύγχρονος Ἑλλάς, ἂν ἡ ἀνάμνησις τῆς Μεγάλης Γενεᾶς ἀφαιρῇ τὸν ὕπνον καὶ ὁ θαυμασμός πρὸς τὰ θάνατα τρόπαια τοῦ Μεγάλου ἀγῶνος κεντρίξῃ τὰς ψυχὰς τῆς φιλοτίμου ἑλληνίδος νεότητος εἰς μεγαλουργίαν, ἐνθουσιωμένην πάντοτε τὸ θεσπέσιον κήρυγμα τοῦ Ὀμήρου : «Εἰς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης».

Ἐν Ἀθήναις, 1896.

Ι. Ν. ΚΑΛΟΣΤΥΠΗΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ἀτελὴς ἔρευνα τῆς ἀρχαίας ἱστορίας Ὑμῶν καὶ πολιτικοὶ σκοποὶ ἐξεκόλουσαν τὴν διδασκαλίαν, ὅτι ἡ Μακεδονία οὐδέποτε ἦν Ἑλληνικὴ χώρα οὐδ' οἱ Μακεδόνες γνήσιοι Ἕλληνες. Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης ἀπεστέρουσιν μὲν τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν εὐκλεισεστάτων καὶ σπουδαιωτάτων διὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἀνθρωπότητα πράξεων, ἀποῦ αὐταὶ οὐχὶ ὑπὸ Ἑλλήνων, ἀλλ' ὑπ' ἄλλοφύλων ἐλέγοντο ὅτι ἐπράχθησαν, ἀπεστέρουσιν δὲ καὶ Ὑμᾶς τοῦ θάρρους, ὅπως πάσῃ δυνάμει ἐξακολουθήτε ν' ἀγωνίζεσθε ὑπὲρ τῆς ἐνδόξου Ὑμῶν χώρας. Ἠπίσταντο δηλαδὴ ὅτι εὐθὺς ὡς ἤθελε γεννηθῇ ἐν ταῖς ψυχαῖς Ὑμῶν ἀμφιβολία περὶ τοῦ δικαίου τῶν ἀγώνων, οὕς διεξάγετε, ἐμέλλετε νὰ ἀποστήτε αὐτῶν ἀπαξιῶντες

νὰ λάβητε ὅτι κατὰ τὸ ἀκριβὲς δίκαιον δὲν θὰ ἀνήκεν Ὑμῖν. Ἡ τίς Ἑλλήνι θὰ ἐτόλμα σήμερον νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν κατάνκτησιν τῆς Ἀλεξανδρείας διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐπὶ 1000 σχεδὸν ἔτη διετέλεσεν Ἑλληνικὴ πόλις; Ἡ ἐκκολαφθεῖσα ἐκείνη διδασκαλία ἐξελέγχεται ἐν τοῖς ἐπομένοις παντάπασιν ἀσύστατος, ἀποδείκνυται δ' ἡλίου φαεινότερον διὰ τε τῆς γλώσσης καὶ πολλῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν, ὅτι ἡ πατρίς τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοσούτων ἄλλων ἡρώων ἦν μέγας, ἀληθῶς εἰπεῖν, προπύργιον τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐξ ἀρχῆς ἦσαν τῶν γνησιωτάτων Ἑλλήνων. Τῆς πλάνης δ' οὕτω διαλυθείσης δύνασθε νὰ ἐξακολουθήσητε τὸν ἱερόν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα ἀδαμαντίνως πεπεισμένοι ὅτι οὐχὶ ὑπὲρ ἀρπαγῆς ἀλλοτρίων, ἀλλ' ὑπὲρ διασώσεως τοῦ τιμαλφεστάτου τοῖς ἀνθρώποις ὁ ἀγὼν Ὑμῶν ἐστί.

Θαρρεῖτε καὶ ἀνδρίζεσθε, Μακεδόνες, καὶ πεποιθετε ὅτι, ἂν οἱ ἰσχυροὶ τοῦ αἰῶνος μὴ εὐνοῶσι τῷ Ὑμετέρῳ δικαιοτάτῳ ἀγῶνι, ἀλλ' ὁ ἰσχυρὸς τῶν αἰῶνων εὖνοεῖ τε καὶ εὐλογεῖ αὐτόν. Εἴθε!

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1901.

Γ. Ν. ΚΑΤΖΙΑΚΙΣ

ΘΟΥΡΙΟΣ

Τὰ ῥόδα ὅταν ἔδρεπες, Ἑλλάς, τοῦ Μαρχθῶνος,
ἡγείρεσο πολύδοξος ἐλευθερίας θρόνος.
Μουσῶν θριάμβων στέφανοι σ' ἐκόσμουσαν ἀγλαοί,
κ' ἐμπρός σου γόνυ ἐκλινον θαυμάζοντες λαοί.

Ἄλλ' ὁ δαίμων τῆς δουλείας ἤλθ' ἐρήμωσιν φυσῶν
καὶ ἀνῆρπασε τὰς πόλεις, τὰ τεμένη τῶν Μουσῶν,
καὶ βαθὺ ἐχύθη σκότος ὅπου ἠϋγάζε το φῶς,
καὶ εἰς τὸν ζυγὸν ἐθρήνει λαὸς δοῦλος, κεκυφός.

Εἰς οὐρανὸν ἐθρόντησε, τὰ κύματα ἐδόων
ἐσεῖσθ' ἡ γῆ, κ' ἐσχίσθησαν οἱ τάφοι τῶν ἡρώων,
κ' ἐξέτεινε τὴν χεῖρά του προστάτων ὁ Θεός:
«Ἀνάστα ὁ πολυδακρυς τῆς ἐκλογῆς λαός».

Καὶ ἀνέστη, τὴν ἀρχαίαν πανοπλίαν του φορῶν,
καὶ ἀτρόμητος κατῆλθεν εἰς ἀγῶνα ἱερόν.
Εἰς τὴν βίβλον τῶν ἡρώων νέα γράφεται σελίς,
καὶ σφραγὶς σιαλάζει δόξης πᾶσα αἵματος κηλὶς.

Οἱ μαχῆται θερίζονται. Μ' ἐλευθερίας μύρον
πᾶσαν κοιλάδα ἔρρανε τὸ αἷμα τῶν μαρτύρων.
Ἀνασχιρτᾷ καὶ πάλλεται ἡ ποτισθεῖσα γῆ,
καὶ ὁ Θεὸς τὸν ἔνδοξον ἀγῶνα εὐλογεῖ.

Ὅσῳ μένει μία μόνη εἰς τὰς φλέδας μας σταγὼν,
ὅσῳ εἰς στενάζει Ἑλλήν ὑπὸ βάρβαρον ζυγόν,
ἀγρυπνῶμεν ! Μὴ τὸ ξίφος μᾶς ἐκπέσῃ τῆς χειρός.
Ἀσθενὴς ἂν εἶν' ἡ χεὶρ μας, μεθ' ἡμῶν ὁ Ἰσχυρός.

Ἐν Ἀθῆναις 1874.

ΑΔΕΕ. Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΓΑΠΗ

Ὁ Ἰησοῦς δὲν κατέλειπεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα οὔτε δογμα-
τικὸν κώδικα, οὔτε κώδικα λατρείας καὶ θρησκευτικῶν τελετῶν,
οὔτε ὀργανωμένην τινὰ κοινωνικὴν δύναμιν. Πνευματικὴ ζωὴ
θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς τελειότητος, ἀνάμνησις τοῦ βίου καὶ τοῦ
θανάτου τοῦ Ἰησοῦ, ἐκδήλωσις τῆς ἀπείρου πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα
ἀγάπης, ἰδοὺ τὰ πάντα. Ἀνεξαρτήτως ἀπὸ παντὸς δόγματος ὁ Ἰη-
σοῦς ὑπῆρξεν ἡ τελειοτάτη τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος πρα-
Νεοελ. Ἀναγν. Παντελάκη-Κυπαρίσση Β'. 4.

γιάτωσης και εκδήλωσις, συναρμολογηθεῖσα πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἰδανικοῦ τῆς ἡθικότητος μέχρι τοῦ σημείου τῆς ἀπολύτου ἀγιότητος καὶ ἀναμαρτησίας. Ἐὰν ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς ἀνθρώπου ὑπάρχῃ ἡ ῥοπή καὶ ἡ ἰκανότης πρὸς μυστηριώδη τοῦ θεοῦ ἐνόρασιν, ἐν τῇ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἡ ἔνωσις τοῦ θεοῦ μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου ὑπῆρξε πλήρης καὶ ἀχώριστος καὶ ἐν ἀπολύτῳ ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς ἡθικάς καὶ κοινωνικάς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις. Καταδικάζει ἀπ' ἐνὸς τὴν εἰς ἀπλοῦς τύπους περιοριζομένην φαρισαϊκὴν πίστιν καὶ ἐμφυστῇ τὴν ζωὴν τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν, ἀλλ' ἀναγωρίζων τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως καταδικάζει ἅμα τὸν καταδιώκοντα ἢ μεμφόμενον τὸν ὅμοιον του διὰ τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ δοξασίας. Θεωρεῖ φίλους καὶ ἀδελφοὺς τοὺς ἐκπληροῦντας τὸ καθήκον καὶ τοὺς συμμορφουμένους πρὸς τὰ θεῖα παραγγέλματα, ἀλλὰ δὲν ἀπορρίπτει τὴν φιλοξενίαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ, οὐδὲ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν, πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μετανόας τῶν ὁποίων κυρίως ἐργάζεται. Ὑποτασσόμενος εἰς τὸν Μωσαϊκὸν νόμον σέβεται τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου, ἀλλ' ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ πνεύματος, αὐτὸν ἐφαρμόζων, ἐπιτελεῖ καὶ κατὰ Σάββατον τὴν ἀγαθὴν πράξιν ὑπὲρ τοῦ ταλαιπωρουμένου. Ὁ Ἰησοῦς δὲν καταδικάζει, ἀλλ' ἀναδείκνυται ἐπεικνὴς καὶ νοουθετεῖ πρὸς μετάνοιαν. «Γύναι, ὕπαγε καὶ μηκέτι ἁμάρτανε». Συζῶν πάντοτε μετὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Ἰησοῦς ἔχει τὴν καρδίαν ἀείποτε πρὸς τὰ ἄνω προσηλωμένην, ἀλλ' ἀφιεροῖ συγχρόνως καὶ τὴν ἰδίαν ἐνεργότητα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐπισκέπτεται τοὺς ἀσθενοῦντας καὶ παρηγορεῖ τοὺς πεινῶντας καὶ παρευρίσκεται εἰς τοὺς γάμους καὶ εἰς τὰς πανηγύρεις καὶ θαυμάζει τοὺς κρίνους τοῦ ἀγροῦ καὶ μετὰ τῶν παιδῶν συνδιαλέγεται καὶ εἰς τὰς οἰκίας τῶν τελωνῶν μεταβαίνει, εἰς δὲ τὸν καταμεμφόμενον αὐτὸν ὡς προσπελάζοντα τοὺς ἀσεβεῖς ἀποκρίνεται· «ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἱατροῦ δὲν εἶναι παρὰ τοῖς ὑγιαίνουσιν, ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀσθενούσι». Λατρεία, προσευχή, δόγματα, πάντα εἶναι διὰ τὸν Ἰησοῦν μέσα πρὸς καθαγιασμόν καὶ ἡθικὴν τοῦ ἀνθρώπου τελειοποίησιν· ὁ δὲ ὑπέρτατος τῆς ἀναπτύ-

ξεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος σκοπὸς δὲν εἶναι ἀπλῆ καὶ ἄγονος πρὸς τὸν Δημιουργὸν λατρεία, ἀλλὰ συναισθησις καὶ ἐκπλήρωσις τοῦ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντος, ἀποδοχὴ τοῦ ἡθικοῦ νόμου ἐν πλήρει τῆς συνειδήσεως ἐλευθερίᾳ ὡς ἐκπορευομένου ἀπὸ τῆς πανσόφου βουλήσεως, αὐταπάρνησις καὶ ἐθελοθυσία ὑπὲρ τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι ἐνὶ λόγῳ ἢ ἐπὶ γῆς ἐπικρατήσις τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, τῆς ἀληθείας τουτέστι καὶ τῆς πνευματικῆς τελειότητος. Ἀπέναντι τῆς διδασκαλίας ταύτης τῆς ἀποκηρυττούσης πάντας τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς λατρείας τύπους, ἔταν οὗτοι μὴ ᾧσιν ἐξωτερίκευσις ἐνθέου φρονήματος, μηδὲ συντείνωσιν εἰς τὴν ἡθικὴν τελειοποίησιν, ἢ ἱερατικὴ καὶ προνομιοῦχος τάξις τῶν γραμματέων ἐξήγειρε κατὰ τοῦ Ἰησοῦ τὸν φανατισμὸν τοῦ πλήθους μέχρι σταυρώσεως. Κατὰ τὰς τελευταίας ὥρας τοῦ ἐπὶ γῆς βίου συγκεφαλαιώσας ὁ Ἰησοῦς τὴν διδασκαλίαν του εἰς ἓν ὑπέρτατον δόγμα, ἐπέγραψεν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ λαβάρου τοῦ ὀριστικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος θρησκευματος «Ἀγάπη». Ἄλλ' ἡ ἀγάπη αὕτη δὲν εἶναι οὔτε ἡ ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ ὑπολογισμοῦ ὑπαγορευομένη, οὔτε ἡ ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένη, οὔτε ἡ ὑπὸ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων διδασκομένη. Νέα καὶ καινὴ ἐντολὴ ἐλευθέρως καὶ αὐτομάτως ἀναδύζουσα ἀπὸ τῆς πίστεως καρδίας ἐξαγιασθείσης ὑπερτέρας παντὸς ὑπολογισμοῦ, φόβου ἢ ἀποδόσεως, δὲν διδάσκειται διὰ λόγων καὶ ὀρισμῶν οὐδὲ διὰ νόμων ἐπιβάλλεται, ἀλλ' ἐγκαινίζεται δι' ἐμπράκτου πραγματώσεως καὶ θυσίας. «Ἵπόδειγμα δίδωμι ὑμῖν. Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς. Ἦκούσατε ὅτι ἐρρέθη ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζόντων καὶ διωκόντων ὑμᾶς». Τὴν οὕτως ἐξαγιασθεῖσαν τῆς ἀγάπης ἐντολὴν ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς νέας ἐν τῇ ἀνθρωπότητι πνευματικῆς ζωῆς καὶ ὁδηγοῦσιν εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ πλησίον, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως θυσία, ὑποδειγμα-

τίσας ὁ Ἰησοῦς καὶ κυρώσας ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ σταυροῦ, ἐφ' οὗ ἀνηρτήθη, ἔρριψε βλέμμα εὐσπλαγχνίας καὶ ἀφάτου γλυκύτητος πρὸς τοὺς σταυρώσαντας αὐτόν, ὑπὲρ ὧν μετ' οὐρανίας ἀγάπης προσήχετο· «Πάτερ ἄρες αὐτοῖς».

Οὕτως ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐδίδασκεν ἀπλῶς νέον ἐν τῇ ἀνθρωπότητι θρήσκευμα, ἀλλὰ καταδικάσας τὴν γενομένην τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ἐφαρμογὴν, ἀνυψώσας εἰς πνευματικὴν καὶ ἀπόλυτον τελειότητα τὸ δόγμα πάσης θρησκείας, νέαν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι καθιερώσας ζωὴν ἐλευθερίας, χάριτος καὶ ἀγάπης, κατέστησεν ἑαυτὸν τὴν ἀναλλοίωτον βάσιν καὶ τὴν στερεὰν κρηπίδα τοῦ ὀριστικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος θρησκευματος, πραγματώσας ἐν τῷ ἰδίῳ προσώπῳ τὴν ἰδεώδη καὶ ἀπόλυτον τελειότητα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦτο πνεῦμα τῆς ἀγάπης, τῆς ἐθελοθυσίας, τῆς πίστεως, τῆς εὐσεβοῦς ἀδελφότητος, τὸ ἀπολυτροῦν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς σαρκὸς καὶ προσεγγίζον μέχρι τῆς θείας τελειότητος, ἡ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἐνσαρκωθεῖσα ζωὴ, τῆς ἀγιότητος καὶ ἀναμνητρίσας ἐδέσποσε δεσποτεῖαν οὐράνιον ἐπὶ τῶν αἰώνων, εἰσεχώρησεν εἰς τὰ βάθη τῶν καρδιῶν καὶ καθιέρωσε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰς λοιπὰς νοητικὰς καὶ ἡθικὰς τῆς ἀνθρωπότητος δυνάμεις. Ἡ λαμπρότης τῆς θείας καὶ ἀκτινοδόλου ζωῆς ἐπεσκοπίσθη εἰς τὰ ὅμματα τῆς ἀνθρωπότητος, ὅτε εἰς τὴν ὅλως πνευματικὴν καὶ ἐλευθέραν αὐτῆς ἐπίδρασιν προσετέθη καὶ ἡ σύμπραξις κοινωνικῶν, κοσμικῶν καὶ ἐξωτερικῶν δυνάμεων καὶ ἐπενεργειῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἔργα καὶ ἐν παραβάσει πρὸς τὰ παραγγέλματα τοῦ Ἰησοῦ. Οἱ κατακυριεύοντες ἐπὶ τῆς γῆς, γινώσκοντες τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἔντασιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἐπεκαλέσθησαν ἐνίοτε τὴν ἄρωγὴν αὐτοῦ πρὸς ἐξυτηρέτησιν τῆς φιλοδοξίας, τῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφερόντων, δηλητηριάσαντες τὴν ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς συνειδήσεως ἀνάπτυξιν τῆς πνευματικῆς καὶ θείας ζωῆς τῆς ἐμφανισθείσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰ διαυγῆ

καὶ ζωογόνα ὕδατα τῆς αἰωνίας πηγῆς διερχόμενα διὰ δυσωδῶν τελμάτων ἐθολώθησαν, ἀλλ' ἡμεῖς ἀνερχόμενοι εἰς πηγὴν, ἐξ ἧς ἀναβλύζουσι, δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν αὐτὰ ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ διαυγείᾳ, ἐν δὲ τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ τὴν πραγματάωσιν καὶ ἐκδήλωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἐν τῇ ἀπολύτῳ καὶ ὑπερκοσμίῳ τελειότητι.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐγκαινισθεῖσα νέα θρησκευτικὴ ζωὴ, ἀνεξαρτήτως πάσης ὕλικῆς καὶ κοινωνικῆς δυνάμεως, ἐκανοποιοῦσα τὰς ἠθικὰς καὶ ὑπερφυεῖς καὶ ἰδεώδεις τῆς ἀνθρωπότητος ἀνάγκας, ἀνέτρεψε τὰ τῆς λατρείας τῶν φυσικῶν δυνάμεων· ἀντικατέστησεν εἰς τὰ ἐθνικὰ θρησκευτάματα τὴν θρησκείαν πάσης χώρας, πάσης ἐποχῆς καὶ πάσης κοινωνικῆς καταστάσεως· ἀντέστη ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας εἰς γιγαντώδη πάλην κατὰ τῆς ῥωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας ὑποτάξασα αὐτήν· διέρρηξε τὰ δεσμὰ τῆς τυραννίας τῶν Νερῶνων καὶ Δομιτιανῶν, τῶν Τραϊανῶν καὶ Ἰουλιανῶν καὶ Βαλεριανῶν· νέαν ἐνεφύσησε ζωὴν εἰς τοὺς γεγηρακότας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥώμης λαούς· διὰ τῆς πνευματικῆς αὐτῆς δυνάμεως ὑπέταξε τὰς βαρβαρικὰς ὀρδὰς, αἵτινες ἠπειλοῦν τοὺς ἐξημερωμένους λαούς· τοὺς δεσμοὺς τῆς οἰκογενείας καθηγίωσε, τὰς διακρίσεις τοῦ γένους καὶ τῶν φυλῶν ἐξήλειψε, καὶ τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἀδελφότητα διὰ τῆς καταργήσεως τῆς δουλείας καθιέρωσεν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι· «οὐκ ἔνι Ἕλλην ἢ Ἰουδαῖος, οὐκ ἔνι δοῦλος ἢ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θήλυ». Ἐν μεταγενεστέρα ἐποχῇ τὸ δόγμα τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης ζωοποιοῦν τὰς καρδίας τῶν πιστῶν, εἰσάγον πνεῦμα προόδου καὶ διεγείρον συναισθήματα ἐλέους, ἀνήγειρε σχολεῖα διὰ τοὺς λαοὺς, ἤνοιξε τὰ ἐν τοῖς ναοῖς ἐπιστημονικὰ ἱδρύματα, ἐν οἷς οἱ ἐπιστήμονες ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταδικώμενοι προσέφευγον καὶ εἰργάζοντο, ἔδρυσεν τὰ πανεπιστήμια τῆς Ἰένης, τῆς Λιψίας, τῆς Τυδίγγης· διωργάνωσεν ἱδρύματα εὐποιῶς καὶ ἐλέους διὰ τῆς ἐνοριακῆς ζωῆς καὶ ἀνήγειρε νοσοκομεῖα καὶ φιλανθρωπίας καταστήματα διὰ τοὺς ἀσθενοῦντας, τοὺς γεγηρακότας καὶ τοὺς πενομένους· ἔδρυσεν θρησκευτικὰς ἀδελφό-

τητας πρὸς περίθαλψιν τῶν πασχόντων ἐνέπνευσε τὰ θαυμάσια τῆς σοφίας καὶ εὐγλωττίας ἔργα εἰς τὸν Χρυσόστομον καὶ Βασίλειον, εἰς τὸν Αὐγουστίνον⁽¹⁾ καὶ Βοσσετόν⁽²⁾, ἐν δὲ τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ εἰς τοὺς Σλαβερμάχερ⁽³⁾ καὶ Νεάνδερ⁽⁴⁾. ἰόν ἐνεφύσησε πνεῦμα εἰς τὴν τέχνην διὰ τοῦ Ῥαφαήλ⁽⁵⁾ καὶ Μιχαήλ Ἀγγέλου⁽⁶⁾. ὑπέκαυσε καὶ ἐξηγίασε τὴν φαντασίαν τῶν δημιουργῶν νέας ποιήσεως, τοῦ Δάντου⁽⁷⁾, τοῦ Καλδερωῆος⁽⁸⁾, τοῦ Κλόποστον⁽⁹⁾. διήνοιξε πάσας τὰς ὁδοὺς τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, νέαν ἐμφυσήσασα πνευματικὴν ζωὴν εἰς τὸ ἄτομον, εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν πολιτείαν, εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις· μετεμόρφωσε τὴν ἀνθρωπότητα δημιουργοῦσα τὸν καθ' ἡμᾶς ἐκπολιτισμὸν ἐν μέσῳ τοῦ χάους καὶ τῶν ἡθικῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἐρειπίων.

Ἐν Τεργέστη τῷ 1884.

Ι. ΣΚΑΛΤΣΟΥΝΗΣ

(1) Εἰς τῶν περιφημοτάτων καὶ σπουδαιοτάτων διδασκάλων τῆς Χριστ. Ἐκκλ. (354—430 μ. Χ.).

(2) Ἐξοχώτατος Γάλλος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ (1627—1704).

(3) Μέγιστος Γερμανὸς Θεολόγος τοῦ 19ου αἰῶνος (1768—1834).

(4) Σπουδαῖος διαμαρτυρόμενος ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς (1789—1850).

(5) Ἰταλὸς ἐκ τῶν ὀνομαστοτάτων ζωγράφων τοῦ κόσμου (1483—1520).

(6) Εἰς τῶν μεγίστων Ἰταλῶν καλλιτεχνῶν τῶν χρόνων αὐτοῦ (γλύπτῃς, ζωγράφος καὶ ἀρχιτέκτων, 1475—1564).

(7) Ὁ μέγιστος ποιητὴς τῆς Ἰταλίας καὶ εἰς τῶν μεγίστων τοῦ κόσμου (1265—1321). Τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων αὐτοῦ εἶναι ἡ Θεία Κωμῳδία.

(8) Μέγιστος δραματικὸς ποιητὴς τῆς Ἰσπανίας (1600—1681).

(9) Εἰς τῶν περιφημοτάτων Γερμανῶν ποιητῶν, δημιουργὸς νέας φιλολογικῆς περιόδου (1724—1803).

Η ΠΡΩΤΗ ΔΙΑΔΟΣΙΣ

ΤΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Τῆς ἱστορίας ἀποθησαύρισμα μέγιστον ἀναντιρρήτως εἶναι τὸ γεγονός τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας, τοῦτ' ἔστιν ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν, ἡ δι' αὐτῆς ἀπολύτρωσις τοῦ ἀπολωλὸτος ἀνθρώπου καὶ ἡ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἀσφαλῆς ἐφεξῆς χειραγωγία τούτου πρὸς τὴν ἀπ' αἰώνων ἐπηγγελμένην σωτηρίαν ἔν τε τῷ ἐνθάδε βίῳ καὶ εἰς τὸν ἐκεῖ. Οὐδεὶς δὲ ν' ἀρνηθῇ δύναται, ὅτι τὸ ἔργον τὸ δι' αὐτῆς εἶναι τὸ μέγιστον τῶν ἐν ἀνθρώποις ἔργων καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀνθρωπίνης, καὶ ὅτι τοῦτο οὐ μόνον ἄπαξ ποτὲ ἢ καὶ πολλάκις κατὰ τὸ παρελθὸν μεγίστην εἰς ἅπαντα τὰ ἀνθρώπεια ἐποίησε βροπὴν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ἀδιαλείπτως ἄχρι δεῦρο καθόλου τε καὶ κατὰ μέρος λαμβανόμενα, καὶ εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον θὰ ἐπιδρᾷ ἐς αἰεὶ ἐπὶ τε τὸν κοινωνικὸν τῶν ἀνθρώπων βίον καὶ ἐπὶ τὸν πολιτικὸν κατὰ πάσας αὐτῶν τὰς σχέσεις.

Ἡ χριστ. διδασκαλία καὶ ἡ χριστ. ἐκκλησία διεσκέδασαν τὸ θρησκευτικὸν σκότος δημοσιεύσασαι πρὸς πάντα τὸν κόσμον τὴν ἀληθῆ θρησκευτικὴν γνῶσιν, διέλυσαν προλήψεις, ἐξερρίζωσαν δεισιδαιμονίας, μετέβαλον ἀνθρώπων καὶ λαῶν κραταιάς ἔξεις, ἐθεράπευσαν νοσήματα κοινωνικὰ συζῶντα καὶ ἀπεσκιρρωμένα ἤθεσι καὶ βίοις παναρχαίοις, ἐνεκαίνισαν δὲ καὶ ἡμπέδωσαν κατάστασιν πραγμάτων, ἄγγελον αἴσιον τῆς χρυσῆς ἐλπίδος τῆς ἀτελευτήτου εὐδαιμονίας τοῦ μέλλοντος. Ἐβελτίωσαν ἄπειρον ὅσον οὐ μόνον τὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸ φύλον ἐκάτερον ἐν τῇ οἰ-

κογενεία καὶ τῇ πολιτείᾳ. ἐν ταῖς ἀμοιβαίαις τῶν πολιτικῶν σχέσεσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ ὅλον τὸν πνευματικὸν βίον ἀνθρώπων καὶ λαῶν.

Νῦν δὲ ρυθμίζουσιν ἔτι καὶ αὐτὸν τὸν οἰκονομικὸν βίον καταστήσασαι καὶ καθιστᾶσαι μᾶλλον πρᾶγμα, ὅπερ οὐδ' ὥς ὄνειρον ὑπῆρξέ ποτε εἰς τὰς προσδοκίας τῶν μεγαλοφροεστάτων καὶ χρηστοτάτων ἔξω τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνθρώπων, τὴν ἠθικὴν ἀλληλεγγύην ἀνθρώπων καὶ λαῶν, καθ' ἣν ἡ ἀμοιβαία ἠθικότης καὶ ἡ ἀλλήλων κηδεμονία, ἡ ἀγάπη ἀλλήλων, εἶναι ὁ ἀριστος καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρωπίνην δικαιοσύνην καὶ πολιτικὴν ἀρχὴν φύλαξ καὶ προδιδοστὴς τῶν κοινῶν συμφερόντων τῶν ἀνθρώπων ἠθικῶν καὶ ὀλικῶν.

Αἱ αἰῶνιοι καὶ σωτήριοι αὐταὶ διδασκαλίαι ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐνεργήσαντος τὸν φωτισμὸν καὶ τὴν σωτηρίαν Χριστοῦ διὰ στόματος μόνον ὡς διδαχὴ οὐράνιος καὶ θεία, πολλοῖς δὲ καὶ παντοίοις σημείοις βεβαιουμένη. Καὶ κατηγγέλθησαν πρὸς τὸν κόσμον πάντα ὡσαύτως διὰ φωνῆς ζώσης τὸ πρῶτον καὶ αὐταὶ καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ ἔργα ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ ἀποστόλων τοῦ θεανθρώπου διδασκάλου. Ἐν Ἱεροσολύμοις ἰδρύθη ἡ πρώτη ἐκκλησία, ἣτις ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν, συνεστάθη δὲ καὶ διηγεκῶς ἡδξάνετο διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν ἀτρώτων φροντίδων τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν συνεργῶν αὐτῶν. Ἡ ἀπὸ στόματος διδασκαλία ἦτο ἡ ἐνεργοῦσα τὴν μετάνοιαν, τὴν πίστιν, τὴν ἐπιστροφὴν τῶν εἰς Χριστὸν ἐπιστρέφόντων καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τὴν στερέωσιν καὶ τὴν οἰκοδομὴν αὐτῶν εἰς τὴν πίστιν. Αὕτη ἠκούετο ἀδιαλείπτως ἐν ταῖς συνάξεσιν αὐτῶν καὶ κατένυσσε τὰς καρδίας καὶ ἐπλήρου αὐτοὺς τῆς χριστιανικῆς γνώσεως ὑποδεικνύουσα ἅμα ὡς καθήκοντα ἀπαραίτητα τὴν ἀπροφάριστον πρὸς τὸν ἐσταυρωμένον πίστιν, τὴν ταπεινοφροσύνην, τὴν αὐταπαρνησίαν, τὴν φιλαδελφίαν, τὴν πραότητα τὴν ἀμνησικαχίαν, τὴν σωφροσύνην καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς τὰς ἀδελφὰς τούτων. Αἱ πρόσφατοι ἐντυπώσεις τῆς διδασκαλίας,

τῶν θαυμάτων, τῶν παθῶν καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ σωτῆρος, ὧν οὐκ ὀλίγοι ἐν αὐτοῖς ἦσαν οἱ αὐτήκοοι καὶ αὐτόπται, ἐποίουν τοὺς χριστ. διδασκάλους μηδέποτε νὰ σιωπῶσιν, ἀλλ' ἡμέρας καὶ νυκτὸς νὰ διαλαλῶσι τοὺς λόγους καὶ τὰ ἔργα καὶ τὴν περὶ τοὺς ἀνθρώπους συγκατάβασιν καὶ φιλανθρωπίαν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ, καὶ ἡ προσδοκία τῆς παρουσίας ἐνέτεινεν ἔτι μᾶλλον τὸν πρὸς τὸ κήρυγμα ἐνδελεχῆ ζήλον. Πᾶσα ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησία ἐσπουδαζε περὶ τὴν διὰ στόματος πληροφορίαν τῶν λεχθέντων καὶ πρᾶχθέντων ὑπὸ τοῦ κυρίου, τῶν μὲν ἀδιαλείπτως διδασκόντων, τῶν δὲ ἀπλήστως μνησθάνοντων. Καὶ οὐ μόνον ἐν Ἱεροσολύμοις ἐγένετο τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ὅτε φεύγοντες ἐντεῦθεν διὰ τὸν διωγμὸν οἱ ἄλλοι πλὴν τῶν ἀποστόλων χριστιανοὶ διεσπάρησαν εἰς Σαμάρειαν, εἰς Δαμασκόν, εἰς Φοινίκην, εἰς Ἀντιόχειαν, εἰς Κύπρον καὶ εἰς πού ἄλλαχοῦ καὶ μετεδίδοσαν τὸ σωτήριον φῶς, ἡ ἀπὸ στόματος διδασκαλία πάλιν ἦτο μόνη ἡ ἐνεργοῦσα τὴν ἐπιστροφὴν καὶ κυβερνώσα τὸν θρησκευτικὸν βίον καὶ τῶν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἄρτι πιστευσάντων Ἰουδαίων.

Τὸ ἀναφυνὲν δ' ὅμως ἔδει ν' αὐξηθῇ κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου εἰς δένδρον, ἵνα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ἐν ταῖς κλάδοις αὐτοῦ κατασκηνώσι καὶ ἡ μικρὰ ζύμη τῶν θεοσεβῶν τούτων, φιλαδέλφων καὶ θεοφιλῶν χριστιανῶν ζυμώσῃ καὶ ἀναπλάσῃ ἅπαν τὸ παμμιγὲς καὶ παντοῖον φύραμα τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τότε πάλιν, ὅτε ἡ χριστ. πίστις ὑπερβάσῃ τὰ ὅρια τῶν χωρῶν τούτων ἐξετάθῃ ἐν ταῖς ἔθνεσιν εἰς πλῆθος ἐκκλησιῶν τῶν ὁμολογούντων τὸν Χριστόν, ἡ ἀπὸ στόματος παράδοσις τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν συνεργῶν αὐτῶν ἦτο ἡ θεοῦ εὐδοκία καὶ συνάρσει ἐργασταμένη τὸ μέγα καὶ καταπληκτικὸν τοῦτο ἔργον. Διὰ τοῦ ζῶντος λόγου τοῦ κηρύγματος ὁ μέγας τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος, ὁ θαυμάσιος Παῦλος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν λογάδες συνεργοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι εὐηγγελίσαντο τὰ ἔθνη περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος καὶ ἀφηγήθησαν αὐτοῖς τὰ μεγάλα καὶ θαυμαστά αὐτοῦ ἔργα καὶ ἐξέθεντο τὴν θείαν καὶ ὑψηλὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν καὶ διευ-

πασαν τὰς θείας αὐτοῦ ἀρχάς καὶ ἐκάλεσαν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν διὰ τῆς πίστεως καὶ τούτων καὶ τῆς σωτηρίας ἅπαν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Οὕτως ἡ ἀπὸ στόματος διδασκαλία ἐδημιούργησε τὰς πρώτας ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκκλησίας, αὕτη δὲ ἦτο καὶ ἡ οἰκοδομοῦσα καὶ στηρίζουσα ὁσημέραι μᾶλλον αὐτὰς ἐν τῇ πίστει καὶ κυβερνῶσα τὸν πνευματικὸν τῶν χριστιανῶν βίον καὶ ἐπὶ τῶν ἀποστόλων καὶ ἐπὶ τῶν ἀμέσων διαδόχων αὐτῶν.

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1907.

ΕΜΜ. ΖΟΛΩΤΑΣ.

ΤΟ ΛΥΚΑΥΓΕΣ

Φῶς ἱλαρὸν τὸν θόλον τοῦ οὐρανοῦ πληροί,
τῶν ἀστρων ἀραιοῦνται οἱ φωταυγεῖς σωροί.

Σκιαύγεια ὠραία! μαγευτικὴ στιγμή!
Γλυκείας δρόσου ραίνουν τὴν φύσιν σταλαγμοί.
Τὸ φῶς μετὰ τοῦ σκότους συγχέοντ' ἀναμίξ·
δὲν εἶν' ἡμέρ' ἀκόμῃ, δὲν εἶναι πλέον νύξ.

Ἐκ τοῦ γλυκέος ζόφου προκύπτουν βαθμηδὸν
βουνά, κοιλάδες, δάση καὶ λόφοι σωρηδόν,
κ' ἡ λίμνη, ἥτις στίλβει ὡς κάτοπτρον μακράν,
κ' ἡ κώμη ποῦ εἰς ἄκραν ὑψοῦται φαλακράν.

Ἀπὸ τοὺς κόλπους ἤδη ἀφθόνως τῆς αὐγῆς
τὸ φῶς ὡς ἐκ μεγάλῃς προχέεται πηγῆς.
Ἀπλοῦται, κυματοῦται, τὰ πάντα πλημμυρεῖ,
κ' εἰς τὴν ἡμέραν πλέον ἢ νύξ ὑποχωρεῖ.

Τὸν ὕμνον τὸν γλυκύν των καὶ τὸν ἐωθινόν
προανακροῦν ἤδη τὰ ἔθνη τῶν πτηνῶν.

Πλὴν ποῖος τοὺς ἀέρας ἤχος γλυκὺς δονεῖ ;
Ἄ ! εἶναι τοῦ σημάτωνρου ἡ πρωϊνὴ φωνή,
ἣτις, ἐν τῷ τὰ πλήθη καλεῖ εἰς τὸν ναόν,
ἐγείρεται ὡς ὕμνος ἀγνὸς πρὸς τὸν Θεόν.

Ἦδη φωνὰς ἀκούω καὶ πάταγον ποδῶν
τὰ πλήθη πλημμυροῦσι τὴν τοῦ ναοῦ ὁδόν,
κ' ἡ χήρα ἡ πενθοῦσα, κ' ὁ γέρον ποῦ κρατεῖ
τὸ βάκτρον του καὶ κύπτων καὶ τρέμων περπατεῖ.

Οἱ φθόγγοι τῶν ψαλλόντων προρρέουν ἡσυχῇ
ὡς κύματα θαλάσσης λεπτὰ καὶ συνεχῇ.
Ἀλλ' ὡς ἐκ ζεφυρίων ἐνίοτε πνοῶν
γεννᾶται μέγας λαίλαψ μαινόμενος, βοῶν,

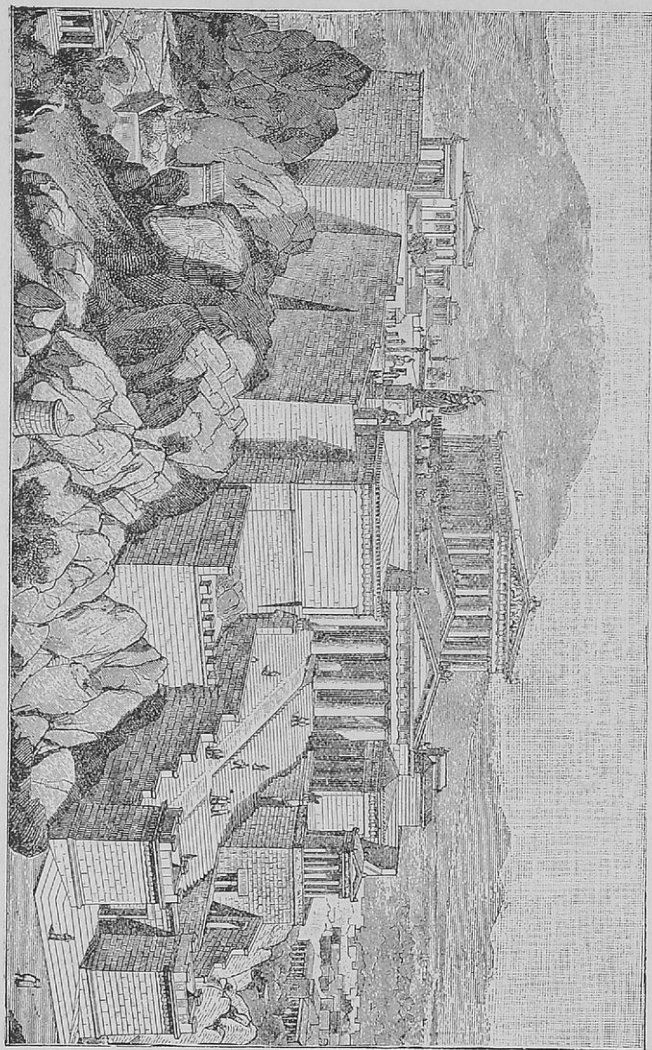
Ἡ προσευχὴ ὁμοίως ἡ τέως ταπεινὴ
ὕψοῦται καὶ τὸν θόλον τοῦ ἱεροῦ κλονεῖ,
καὶ ἤδη ὡς βαρεῖα βροντὴ ὑπερνεφῶς
ἐγείρεται τὸ «Δόξα τῷ δεῖξαντι τὸ φῶς ! »

Χαῖρε γλυκεῖα Μοῦσα, σ' ἀφίνω καὶ πετῶ
ὅπου τὸ θεῖον ἄσμα ἀκούεται αὐτό,
μετὰ τοῦ ἄλλου πλήθους ὑπάγω καὶ ἐγὼ
τὸν Πλάστην νὰ συμπάλλω καὶ νὰ συνευλογῶ.

Ἐν Ἀθήναις 1846.

Ι. Δ. ΚΑΡΑΣΟΥΤΕΑΣ

Ἡ Ἀκρόπολις ὥς εἶχε τὸ πάλαι.

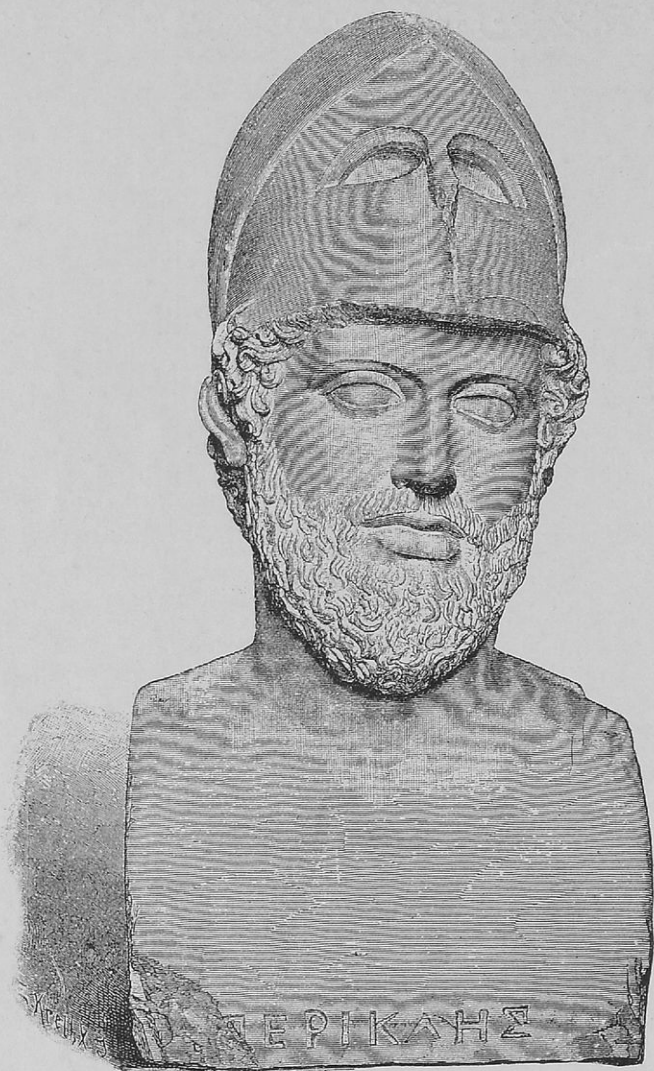

ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ

Τὸ μεγαλουργημα τῆς ἐποχῆς ταύτης ⁽¹⁾ συνέλαβε κυρίως τοῦ Περικλέους ἡ μεγαλόνοια. Αὐτὸς ἐκεῖνος, ὅστις κατέστησε τὰς Ἀθήνας πολιτικὸν κέντρον καὶ πρωτεύουσαν τῆς Ἑλλάδος, αὐτός, ἀνεγείρων αὐτὰς ἀπὸ τῶν ἐρειπίων, ἃ ἐσώρρευσε ἡ μηδικὴ εἰσβολή, ἠθέλησε ν' ἀναδείξῃ αὐτὰς συγχρόνως παντὸς τοῦ ἀρχαίου κόσμου κέντρον καὶ προσκύνημα καλλιτεχνικὸν καὶ ἰδίως νὰ ἐπιθέσῃ αὐταῖς ὡς βασιλικὸν διάδημα τὸν κόσμον τῶν ἀθανάτων μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως. Συγχρόνως δὲ σκοπὸν ἴσως προτιθέμενος ὁ δημοκρατικὸς οὗτος μονάρχης, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων τυράννων, ν' ἀσχολῇ εἰς εὐγενῇ, ἔργα καὶ νὰ τρέφῃ τὸν δῆμον, ὅπως τὸν ἔχῃ εὐγνώμονα καὶ πειθήνιον, γιγαντιαίαν ἀνέπτυξε βιομηχανικὴν δραστηριότητα ἐν Ἀθήναις, «ὅπου, κατὰ Πλούταρχον ⁽²⁾, ὕλη μὲν ἦν λίθος, χαλκός, ἐλέφας, χρυσός. ἔδενος, κυπάρισσος, αἱ δὲ ταύτην ἐκπονοῦσαι καὶ κατεργαζόμεναι τέχναι, τέκτονες, πλάσται, χαλκοτύποι, λιθουργοί, βαφεῖς, χρυσοῦ, μαλακτῆρες, ἐλέφαντος ζωγράφοι, ποικιλταί, τορνευταί. Πομποὶ δὲ τούτων καὶ κομιστῆρες, ἔμποροι καὶ ναῦται καὶ κυβερνήται κατὰ θάλασσαν· οἱ δὲ κατὰ γῆν ἄμαξοπηγοὶ καὶ ζευγοτρόφοι, καὶ ἡνίοχοι, καὶ καλωστρόφοι, καὶ λινουργοί, καὶ σκυτοτόμοι, καὶ ὁδοποιοί, καὶ μεταλλεῖς». Ἀνέθηκε δὲ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἔργων του εἰς τὸν μεγαλοφυέστατον τῶν καλλιτεχνῶν τῆς ἐποχῆς του καὶ ὅλης

(1) (450-430 π. Χ.).

(2) Ἐν βίῳ Περικλέους IB'.

Περικλῆς.

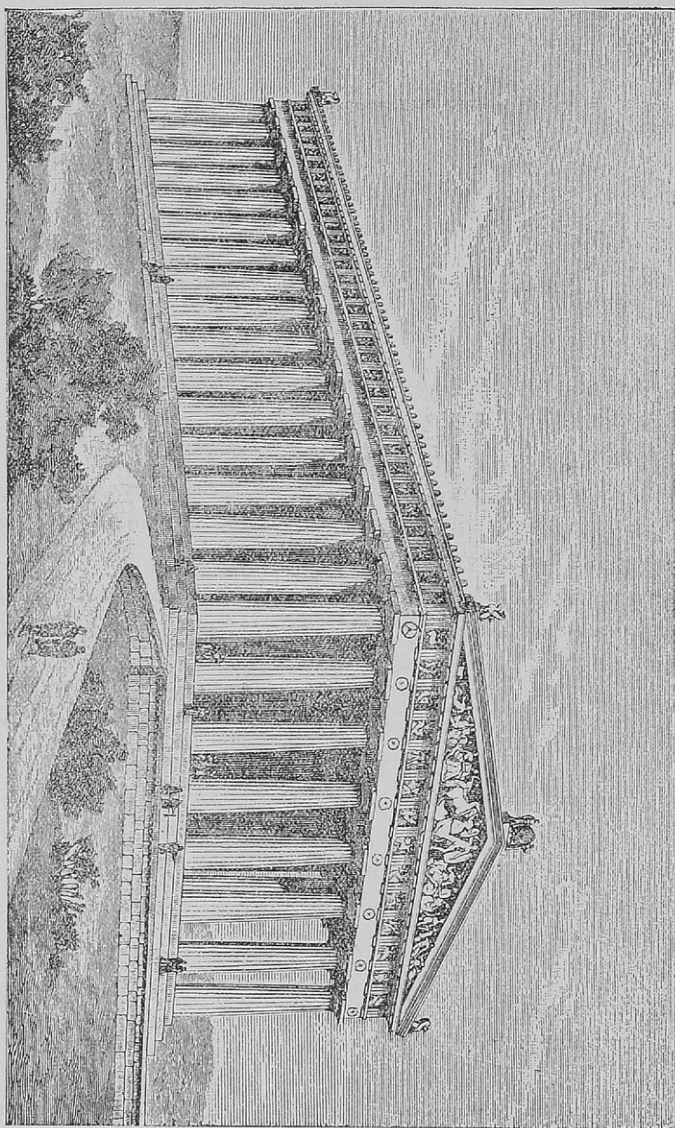

τῆς ἀρχαιότητος, τὸν μέγαν Φειδίαν, ὃν ἡ τύχη ἐπὶ τούτῳ φαίνεται θεῖσα πλησίον τοῦ Περικλέους, ὅπως ἀναδείξῃ αὐτὸν μείζονα. «Πάντα δὲ διείπε καὶ πάντων ἐπίσκοπος ἦν αὐτῷ Φειδίας, καίτοι μεγάλους ἀρχιτέκτονας ἐχόντων καὶ τεχνίτας τῶν ἔργων». Ὑπὸ τούτου τὴν γενικὴν ἐπιτήρησιν κατεκαλύπτετο ἡ Ἀκρόπολις ὑπ' ἀριστουργημάτων μετ' ἀκατανόητου ταχύτητος καὶ ἐν κάλλει ἀπαρμύλλῳ ἐκτελουμένων. «Ἀναδαινόντων δὲ τῶν ἔργων ὑπερηφάνων μὲν μεγέθει, μορφῇ δ' ἀμιμήτων καὶ χάριτι, τῶν δημιουργῶν ἀμιλλωμένων ὑπερβάλλεσθαι τὴν δημιουργίαν τῇ καλλιτεχνίᾳ, μάλιστα θαυμάσιον ἦν τὸ τάχος. Ὡν γὰρ ἕκαστον ᾤοντο πολλαῖς διαδοχαῖς καὶ ἡλικίαις μόλις ἐπὶ τέλος ἀφίξεσθαι, ταῦτα πάντα μᾶς ἀκμῇ πολιτείας ἐλάβανεν τὴν συντέλειαν⁽¹⁾».

Δὲν περιωρίζοντο δὲ τὰ ἔργα ταῦτα εἰς ἓνα μόνον ναόν, ἀλλὰ περιελάμβανον πᾶσαν τὴν Ἀκρόπολιν, ἣν ὁ Περικλῆς καὶ ὁ δαιμόνιος ἐκτελεστής τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἐπιβολῶν ᾔθελον νὰ κοσμήσωσι διὰ γενικοῦ σχεδίου εἰς λόφον ἱερὸν ταῖς Θεαῖς, εἰς γιγαντιαῖον καὶ ἄρτιον καλλιτέχνημα. Ὁ τραχὺς καὶ πανταχόθεν ἀπτόμος βράχος αὐτῆς, ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἀρχαιότητι καταικία τῶν ὀλιγαρίθμων Ἀθηναίων, ὑφ' οὗτο ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ἐν μέσῃ τῇ πόλει, φρούριον περιέχον καὶ τὸ πανάρχαιον ἱερόν, προσιτὸς δὲ μόνον ἐκ δυσμῶν διὰ τῆς χαράδρας τῆς διαιρούσης αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἐγίνετο δ' ἡ ἄνοδος εἰς τὸν λόφον τοῦτον οὐχὶ διὰ τῆς ἤδη ὑπαρχούσης κλίμακος καὶ τῆς πρὸ αὐτῆς ἀνοιγομένης πύλης, διότι ἀμφοτέραι οὐδ' ὑπὸ συγγραφῆως, οὐδ' ὑπὸ μνημείου τινὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς μαρτυρούμεναι φαίνονται χρόνων οὔσαι πολὺ μεταγενεστέρων· ἀλλ' ὁ λόφος αὐτὸς δι' ἐπιχώσεων καὶ δι' ὑπογείων ὑποτειχισμάτων πιθανῶς ἐξομαλυνθεὶς ἐγένετο βατὸς τοῖς τε πεζοῖς καὶ τοῖς ἵπποις.

(1) Πλούταρχος ἐν Περικλεῖ Γ'.

Ἰνστιτούτου Παιδείας

ΠΑΡΘΕΝΩΝ⁽¹⁾

Τοιαύτη ἡ πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν πρόσδοσις ἔφερε κατ' εὐθείαν εἰς τὰ Προπύλαια⁽²⁾, τὴν ἀξιοθαύμαστον αὐτῆς εἰσοδον, ἐφ' ἣ ἐνηθρύνοντο οἱ ἀρχαῖαι. Ὁ δὲ προκύπτων τῆς ἐνδοτέρας τῶν Προπυλαίων στοᾶς ἔδλεπεν ὑψούμενον ἐμπρὸς τοῦ τὸν λόφον τῆς Ἀκροπόλεως ὅλον κατακεκαλυμμένον ὑπὸ μνημείων παντρειδῶν, ἐπιγραφῶν, ἀναγλύφων, ἀνδριάντων καὶ ναῶν, τοῦ τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος πρὸς τὰ δεξιὰ, πρὸς τὰ ἀριστερὰ δὲ τοῦ τῆς Πολιάδος, καὶ ἐν κορυφῇ διαπρέποντα τὸν μεγαλοπρεπεῖ Παρθενῶνα, τοσοῦτον ὑπερέχοντα τῶν Προπυλαίων, ὥστε ἡ βάσις τῶν κίωνων αὐτοῦ ἐστὶν ἰσοϋψῆς πρὸς τὸν θριγκὸν ἐκείνων. Οὕτως ὁ ναὸς ὑπερκείμενος τῷ εἰσιόντι εἰς τὴν Ἀκρόπολιν φαίνεται αἰθεριώτερος, καὶ τοσοῦτῳ καταπληκτικωτέραν ἀποτελεῖ τὴν ἐντύπωσιν, ὅσον μάλιστα καίται οὐχὶ καθέτως, ἀλλὰ πλαγίως πρὸς τῶν Προπυλαίων τὸν ἄξονα, ὥστε παριστᾷ διὰ μιᾶς εἰς τὴν ὕρασιν τὸν κόσμον δύο συγχρόνως πλευρῶν, ἃς παρεκτείνουσιν αἱ ποικίλαι γραμμαὶ τοῦ Ἐρεχθεῖου ἀναπτυσσόμεναι ἐτέρωθεν καθ' ἑλλην αὐτῶν τὴν εὐπρέπειαν.

Τὸ ἀριστοῦργημα τοῦτο τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς ᾠκοδομήθη ἐκ Πεντελησίου μαρμάρου, ὡς καὶ τὰ Προπύλαια, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ Φειδίου καὶ ὑπ' ἀρχιτεκτόνων τοῦ Καλλικράτους καὶ τοῦ Ἰκτίνου, ὅστις, κατὰ Βιτρούδιον⁽³⁾, μετὰ τοῦ Καρπίωνος

⁽²⁾ Ὁ Παρθενὼν ἤρξατο οἰκοδομούμενος τῷ 447 καὶ συνετελέσθη τῷ 434 π. Χ.

⁽³⁾ Τὰ Προπύλαια ᾠκοδομοῦντο ἀπὸ τοῦ 437—432 π. Χ.

⁽³⁾ Ῥωμαῖος, γράψας περὶ ἀρχιτεκτονικῆς δέκα βιβλία σφζόμενα, ἤκμασεν ἐπὶ Καίσαρος καὶ Αὐγούστου, εἰς ὃν προσφωνεῖ τὸ σύγγραμμα.

καὶ ἔγραψε περὶ τοῦ ναοῦ τούτου. Κατὰ τὸ σφριζόμενον αὐτοῦ μέγα ἑρείπιον, ἦν δώριος τὸν ρυθμόν, τῆς δωρικῆς τέχνης εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐλάσας ἐντέλειαν, καὶ ὁ μόνος μεταξὺ τῶν δωρίων τῆς κυρίως Ἑλλάδος σφριζόμενος οὐκτάστυλος⁽¹⁾. περίπτερος⁽²⁾ δέ, καὶ ἔχων κατὰ τὰ δύο μὲν ἄκρα διπλὴν τὴν στοάν, κατὰ τὰς μακρὰς δὲ πλευρὰς⁽³⁾ ἀνὰ 17 κίονας εἰς ἑκατέραν.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐντέλεια τοῦ καλλίστου οἰκοδομήματος τῆς λαμπροτάτης τῶν Ἀθηνῶν ἐποχῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τεχνικῶν μυστηρίων, ἅτινα κατ' ὀλίγον ἀνακαλυπτόμενα ἐκπλήττουσι τῶν νεωτέρων τὴν ἐπιστήμην καὶ ἀποδεικνύουσι παρὰ τοῖς ἐνδόξοις αὐτοῦ οἰκοδόμοις ἀπαράμιλλον μεγαλοφυῶν καὶ ὀξὺ τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ καὶ γνώσεις τῆς τέχνης, αἵτινες ἀπωλέσθησαν ἔκτοτε. Κατὰ Βιτρούβιον ὁ δώριος ρυθμὸς ἐθεωρεῖτο ὡς μὴ σύμμετρος· ἀλλὰ τοῦτο ἐδήλου βεβαίως μόνον ὅτι δὲν εἶχε τι κοινὸν μέτρον, τὴν νεκρὰν δηλ. μονάδα, ἣς ἀκριβῶς πολλαπλάσια νὰ ἦσαν ὅλα τοῦ ναοῦ τὰ μέρη, ὡς ὑπῆρχεν ἐν ταῖς τυρρήνικαῖς οἰκοδομαῖς. Ἀλλ' ἂν ἀπὸ τοῦ Παρθενῶνος ἔλειπεν ἡ γεωμετρικὴ ἐκείνη, ἡ κατὰ κανόνας καὶ χειρωναντικὴ συμμετρία, ταύτην ἀντικαθίστα ἡ ὑπερτάτη ἁρμονία, ἣτις εἶναι ἡ κατ' ἔμπνευσιν συμμετρία, ἡ μόνη πρέπουσα τῇ ἐλευθερίᾳ, ἣς ἀνευ βαναυσοῦται ἡ καλλιτεχνία. Αἱ μέχρι τοῦδε ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι ἑκαστον, καὶ τὸ ἐλάχιστον τοῦ ναοῦ τούτου μέρος, σοφίας καὶ ἐπιμελείας ἀριστούργημα, συντελεῖ εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν τοῦ ἀμμήτου τούτου ἀρχιτεκτονικοῦ ἀριστουργήματος. Ὡς ἡ ὀργανικὴ καὶ ἔμφυχος φύσις πανταχοῦ τὰς καμπύλας φιλεῖ καὶ δι' αὐτῶν γοητεῦει τὴν ὄρασιν, οὕτω καὶ ἐν

(1) Οὐκτάστυλος λέγεται ὁ ναὸς ὁ ἔχων οὐκτὼ κίονας ἐν ταῖς στεναῖς πλευραῖς.

(2) Περίπτερος λέγεται ὁ ναὸς ὁ ἔχων καὶ περὶ τὰς τέσσαρας πλευρὰς κίονας καὶ στοάν.

(3) Σύνηθες ἦτο αἱ μακραὶ πλευραὶ τῶν ναῶν νὰ ἔχωσι διπλάσιους τὸν ἀριθμὸν κίονας τῶν στενῶν σὺν ἐνί, μετρούμενων τῶν γωνιαίων δίς.

τῇ οἰκοδομήματι τούτῳ οὐδὲ τοῦ θριγκοῦ οὐδὲ τοῦ στερεοδάτου αἱ γραμμαῖ εἰσὶν ὀριζόντιαι⁽¹⁾, καὶ πρῶτος ὁ Ἄγγλος Penne-thorne παρετήρησεν ὅτι κυρτοῦνται ἐλαφρῶς ἐν παραβολῇς σχήματι πρὸς τὸ μέσον, τοῦτο δὲ κατὰ τὸ σχεδὸν δακτύλους αἱ μεγά-λαι, κατὰ $2\frac{1}{2}$, δ' αἱ ἐλάσσονες πλευραὶ, ὡς μετὰ ταῦτα δι' ἐπι-μελῶν καὶ ἀκριβῶν καταμετρήσεων ἀνεκάλυψεν ἕτερος Ἄγγλος, ὁ Penrose. Φαίνεται δ' ὅτι τὴν ἔντασιν ταύτην ἐγνώριζεν ἤδη καὶ ὁ Βιτρούδιος, ὅστις ὀνομάζει αὐτὴν *adjectio*.

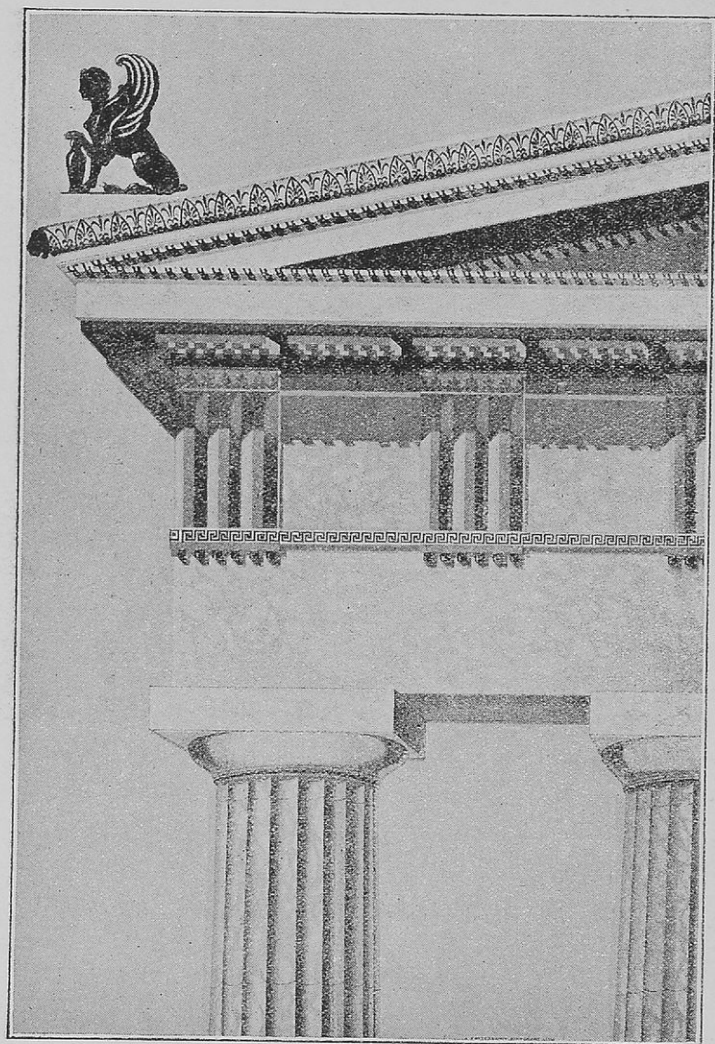
Ἄλλ' οὐδ' οἱ κίονες τῶν ἐξωτερικῶν στοῶν εἰσὶν κάθετοι, ἀλλὰ κλίνουν ἡρέμα κατὰ $1\frac{1}{2}''$ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ μέσον ἐκάστης πλευρᾶς, ὥστε τὸ ὅλον οἰκοδόμημα λαμβάνει ἐκ τούτου σχῆμα τετμημένης πυραμίδος, χορηγῶν αὐτῇ περισσοτέραν ἔμφασιν στερεότητος καὶ ἐνότητος καὶ καθαρωτέρας τᾶς ὀπτικᾶς γραμμᾶς. Οἱ δὲ γωνιαῖοι τῶν κίωνων εἰσὶ παχύτεροι τῶν λοιπῶν, κατὰ Βιτρούδιον, διότι ἡ πανταχόθεν περιεχυμένη αὐτοῖς λαμπρότης τοῦ οὐρανοῦ ἐλαττοῖ εἰς τὴν ὄρασιν τὴν τοῦ πάχους ἐντύ-πωσιν⁽²⁾. Αἱ ἐξωτερικαὶ στοαὶ εἶχον ὄροφον φατνωματικόν, ὅστις πιθανῶς ἐξετείνετο μέχρι τινὸς καὶ πρὸς τὰ ἐντὸς.

Ἐκκοσμοῦντο δ' ἡ ζωφόρος τοῦ ναοῦ καὶ ἡ ζώνη τῶν μετοπῶν καὶ οἱ δύο ἀετοὶ διὰ θαυμασίων γλυπτικῶν κοσμημάτων καὶ τὰ διάφορα κοσμητικὰ τοῦ θριγκοῦ μέρη, ἡ ὑδρορρόη, τὰ κυμάτια τῶν ἐπιστυλίων, τοῦ τοίχου αἱ ἐπικρανίδες διεποικίλλοντο διὰ

(¹) Οὐδεμία εὐθεία γραμμὴ (οὔτε κάθετος οὔτε ὀριζόντιος) ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος· ἐὰν ὑπῆρχε, θὰ ἐφαίνετο τῇ ὀφθαλμῷ κοίλῃ.

(²) Οὐ μόνον παχύτεροι εἶναι οἱ γωνιαῖοι, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς παρακειμένους κίονας πλησιέστερον κεῖνται ἢ οἱ λοιποὶ κίονες πρὸς ἀλλήλους. Οὕτως ὁ ναὸς ἐφαίνετο εὐσταθέστατος τῇ ὀφθαλμῷ τοῦ θεατοῦ, ἡ δὲ λεπτὴ διαμόρφωσις τῶν μελῶν ἐκ-στων καὶ τὸ ἀφθονον φῶς ἀπεμάκρυνε τὴν ἰδέαν τοῦ βάρους (εὐ-στάθεια, κουφότης).

Γωνία Δωρικού ναού.

γραπτῶν μαιάνδρων καὶ ἀνθεμίων, ὡς πολύχροα ἦσαν καὶ τῶν ἀγαλμάτων τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ἄλλα πάρεργα ⁽¹⁾.

Ἐντελέστατα τεχνουργήματά εἰσι τὰ κοσμοῦντα τοὺς αἰτοὺς καὶ τὰς ζώνας τοῦ Παρθενῶνος, καταριθμούμενα μεταξὺ τῶν εὐγενεστάτων λειψάνων τῆς ἐλληνικῆς γλυπτικῆς καὶ ἐκτελεσθέντα ἐπὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐν Ἀθήναις ἐπιβροῆς τοῦ Φειδίου, πιθανῶς κατὰ σχέδια, καὶ τὰ μέζονα ἴσως διὰ τῆς γλυφίδος τοῦ ὑπάτου τῶν ἀρχαίων ἀριστοτεχνῶν. Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι, ὡς εἰς ἅπαντας τοὺς ναοὺς συνήθως, οὕτω καὶ ἐνταῦθα πολλοὶ τεχνῖται συνειργάσθησαν εἰς τὰ γλυπτικὰ ταῦτα κοσμήματα, οἱ μὲν κατ' ἀρχαϊκώτερον καὶ ξηρότερον τρόπον, οἱ δὲ κατὰ τὸν μᾶλλον ἀνειμένον τῆς νεωτέρας σχολῆς καὶ ἕτεροι ἀμελέστερον, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν ἐλέγχουσι βαθυτάτην σπουδὴν τῆς φύσεως ἐν τε τῷ συνόλῳ τοῦ διαγράμματος καὶ μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν, ὡς κατὰ τὴν διάθεσιν τῆς κόμης, τὸ τῶν μυῶνων σύστημα, τὴν διακλάδουσιν τῶν φλεβῶν συγχρόνως δ' ἐπιπρέπει εἰς αὐτὰ καὶ ἡ ὑπερφυῆς ἐκείνη καὶ ἰδανικὴ ἔκφρασις καὶ ἡ ὑπὸ τὴν ζωηρότητα τῶν κινήσεων διατηρουμένη ψυχικὴ ἡρεμία καὶ ἐξαισιῶς ἐφαρμόζεται ὁ ἐντεχνος συνδυασμὸς τῆς ἀφελείας μετὰ τῆς ποικιλίας, ὣν μόνη ἡ Φειδιακὴ τέχνη ἐγνώριζε τὰ μυστήρια.

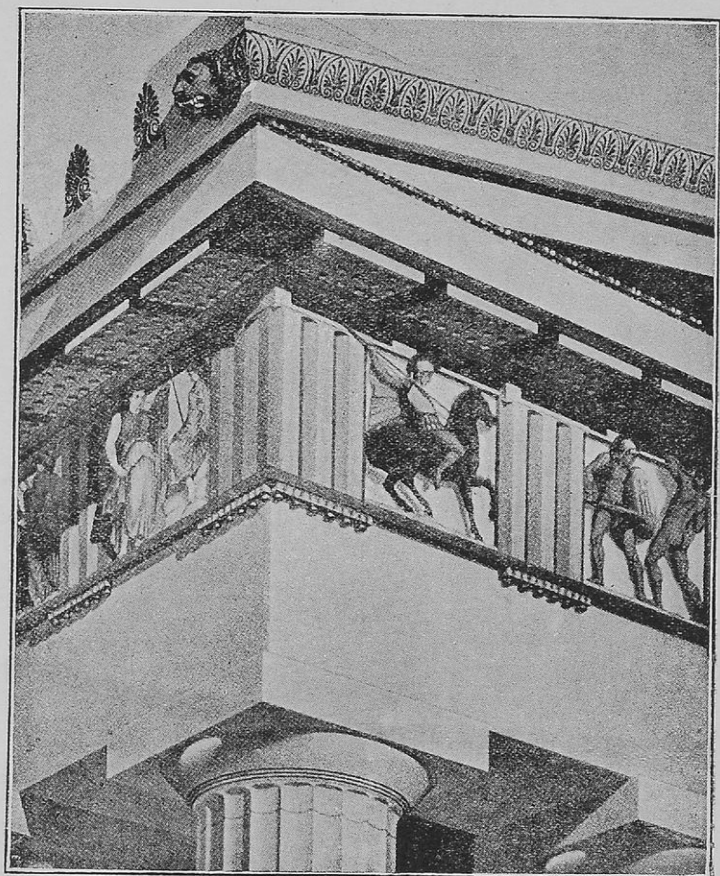
Μειόπας ⁽²⁾ εἶχεν ἀνέκαθεν ὁ ναὸς 92 τὸν ἀριθμόν, κεκοσμημένους δὲ διὰ ζυφίων ἐκτύπων καὶ λῖαν προπεπτωκότων.

⁽¹⁾ Μέχρι τοῦ 1823 ἐπιστεύετο ὅτι οἱ ναοὶ καὶ τὰ πλαστικὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων ἦσαν ἄχροα. Ἀλλ' ὅμως παρατηρήσεις κατὰ τὸ ἔτος ἐκείνο γενομένη καὶ δημοσιευθεῖσαι βραδύτερον ἔπεισαν περὶ τοῦ ἐναντίου. Τοῦτο καὶ αὐτὴ ἡ πολύχρους φύσις ἀπαιτεῖ, ἀλλ' ἐκτὸς τούτου καὶ ἡ ἐκ τῆς λάμπσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἡλίου θέα τοῦ λευκοῦ μαρμάρου θὰ ἦτο δυσχερὲς τῷ ὀφθαλμῷ.

⁽²⁾ Μετόπαι λέγονται αἱ μεταξὺ τῶν τριγύφων τοῦ ναοῦ ὀπαί. Αἱ ὀπαὶ αὗται ἐκαλύφθησαν βραδύτερον διὰ πλακῶν κοσμουμένων γραφαῖς ἢ ἀναγλύφους. Κατὰ συνεκδοχὴν δὲ καλεῖται νῦν μετόπη ἡ πλάξ μετὰ τοῦ κοσμήματος. Ἐπὶ τῶν μετοπῶν τοῦ Παρθενῶνος ἦσαν γεγλυμμένοι ἀμαζονομαχίαι, κενταυρομαχίαι καὶ σκηναὶ ἐκ τοῦ Διού.

ΓΩΝΙΑ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

5

1. Ἐπιστύλιον, 2. Μετόπαι καὶ Τριγλύφοι, 3. Ἀετός. 4. Σίμαι κοσμούμεναι δι' ἀνθεμίων, 5. Κεφαλὴ λέοντος, 6. Κέρατοι ἀνθεμωταί.

Ἡ δὲ ζωφόρος τοῦ Παρθενῶνος ἦν ταινία πλουσίως πεποι-
κιλμένη, περιζωννύουσα τὸν ναόν, παριστῶσα δὲ καὶ εἰς ἰδανικὸν
ἀνάγουσα κάλλος τὴν πολιτικὴν οὐχ ἥττον ἢ θρησκευτικὴν τῶν
Παναθηναίων πομπήν. Ἐξ αὐτῆς δὲ τὰ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ
τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας εὐρίσκονται ἔτι ἐν χώρᾳ, 21 δὲ κατὰ τὸ
μᾶλλον ἢ ἥττον ἠκρωτηριασμένα ἀνευρέθησαν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς,
ἐν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ὑπάρχει ἐν Γαλλίᾳ καὶ 61 ἀπῆ-
χθησαν ὑπὸ τοῦ Α. Ἑλγινος εἰς Ἀγγλίαν ἀποσπασθέντα ἐκ τῆς
ἐνότητος καὶ ἀλληλουχίας, ἐν αἷς ἐνέπρεπον ἐπὶ τοῦ ἀθανάτου μνη-
μείου καὶ ἥτις ἔδιδεν αὐτοῖς τὴν ἀληθῆ αὐτῶν σημασίαν καὶ ἐπολ-
λαπλασίαζε τὴν ἀξίαν αὐτῶν.

Ταύτην τὴν πανάρχαιον καὶ δημοτελεστάτην πομπὴν παριστᾷ
ἡ ζωφόρος τοῦ Παρθενῶνος. Ἐν τῷ ἐκτενεστάτῳ συμπλέγματι, οὗ
τὴν ὕλικήν μὲν ἐνότητα ἀποτελεῖ ἡ ὑπόθεσις, τὴν δ' ἠθικὴν ἢ ἐπὶ
πάσης τῆς συνθέσεως ἐπιπνέουσα ἐπισήμου εὐσεβείας ἔκφρασις, εἶ-
ναι μὲν θαυμασία ἢ ἀκρίβεια τῆς φυσικῆς μιμήσεως ἐν τε τῷ δια-
γράμματι καὶ ἐν τῇ ἐντέχνῳ παραστάσει τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ ἀδα-
θοῦς ἀναγλύφου, ἀλλ' αὕτη οὐδόλως ἀποκλείει τὴν ἀναγωγὴν εἰς
κάλλος ἰδανικὸν ἐξευγενίζον καὶ οὐχὶ ἀναιροῦν τῆς φύσεως τὴν
ἀλήθειαν. Ἐκαστον δὲ ζῷδιον, ἐξαισίου ἐργασίας καθ' ἑαυτό, ἦν
πρὸ πάντων θαυμάσιον ὡς μέρος τοῦ συνόλου ἀριστουργήματος, οὗ
τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν ἐπεδίωκε μάλιστα ὁ τεχνίτης. Ἡ παράστα-
σις μετέχει καὶ συμβολικοῦ μέχρι τινὸς χαρακτήρος, ὅταν, ἵνα μὴ
καταλείψῃ δυσάρεστον κενὸν εἰς τὸν λίθον, διαγράψῃ τοὺς πεζοὺς
ἰσοῦφεις τοῖς ἵππεδσι⁽¹⁾. Παρατηρεῖται δ' εἰς τὴν ἐξεργασίαν πολ-
λαχοῦ διαφορὰ τις γλυφίδος ἀποδεικνύουσα ὅτι πολλαὶ χεῖρες εἰρ-
γάσθησαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν γλυφῶν, εἰ καὶ τὸ διάγραμμα αὐ-
τῶν βεβαίως ἐκ μιᾶς διανοίας ἀπέβησαν.

Ἀλλὰ τὰ ὡς πρὸς τε τὴν τέχνην καὶ τὸ μέγεθος πάντων τῶν

(1) Ἡ λεγομένη ἰσοκεφαλία.

Ἰαπεῖς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος ἀγόμενοι κατὰ χώραν.

κοσμημάτων τοῦ ναοῦ τούτου θαυμασιώτατα ἦσαν ἀναμφισδητήτως τὰ τῶν ἀειῶν (¹) ἀγάλματα.

Ἀνεφέροντο δὲ τῶν ἀγαλμάτων τούτων τὰ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος εἰς τὴν τῆς Ἀθηνᾶς γέννησιν, ἢ πιθανώτερον καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας τέχνης συγγενέστερον, εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰσαγωγὴν αὐτῆς, ἄρτι γεννηθείσης, εἰς τὸν σύλλογον τῶν Θεῶν.

Τὸ δὲ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος σύμπλεγμα παρίστα τὴν περιφημον ἔριν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς.

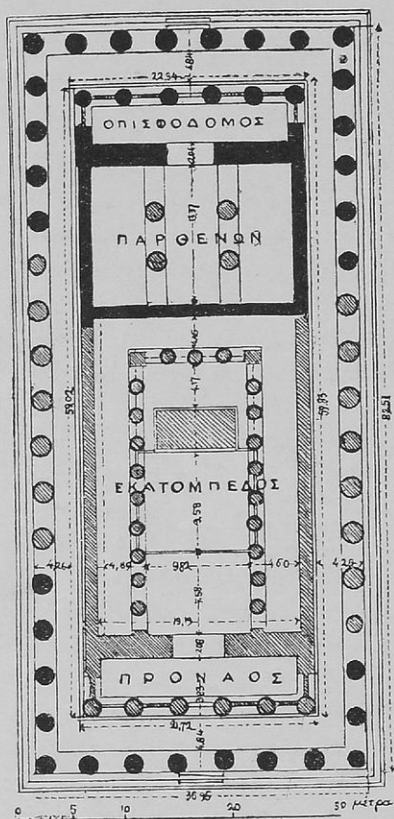
Εὐγενὴς ἀφέλεια μετὰ μεγαλείου, τῆς φύσεως βαθυτάτη σπουδὴ καὶ τῆς τέχνης ἀπαράμιλλος ἐμπειρία εἰσὶν ὁ διακριτικὸς χαρακτηριστὴρ πάντων τῶν ἀνυπερβλήτων τούτων τῆς γλυπτικῆς προϊόντων ἐν τῇ συνόλῳ καὶ ἐν ἐκάστῳ μέρει αὐτῶν. Ἡ ἐντέλεια τῆς ἀπεργασίας αὐτῶν εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔργον τέχνης εἰς ἴσον βαθμὸν ἀπαντᾷ καὶ οὐ μόνον τὰ μέρη, ἅτινα ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς τῶν θεατῶν τὴν κρίσιν καὶ τὸν θαυμασμόν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀπίσθια μέρη τῶν ἐν τοῖς ἀετοῖς τεθειμένων ἀγαλμάτων, τὰ προωρισμένα νὰ μένωσι τὸν πάντα χρόνον ἀόρατα, εἰσὶν οὐχ ἥττον τῶν ἐμπροσθίων σοφῶς καὶ ἐπιμελῶς γεγλυμμένα· φαίνονται δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀγαλμάτων καὶ ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων ἔχνη μὲν χρυσώματος εἰς τὴν κόμην, ἔχνη δὲ χρωμάτων εἰς τὰ ἐνδύματα.

Κατὰ δὲ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἀνηρτήθησαν ἐπὶ τῶν ἐπισημασμένων αἱ ἐκ τῆς μάχης τοῦ Γρανικοῦ ὑπ' Ἀλεξάνδρου πεμφθεῖσαι ἀσπίδες μετ' ἐπιγραφῶν χαλκοῖς γεγραμμένων γραμμασι καὶ φαίνονται μέχρι τοῦδε τῶν ἀσπίδων τὰ ἔχνη ἡλιογραφῇ, οὕτως εἶπεῖν, εἰς τὰ μέρη, ἃ αὐταὶ ἐπ' αἰῶνας καλύψασαι προεφύλαξαν ἀπὸ τῆς ἀτμοσφαιρικῆς ἐπηρείας καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀλλοιώσεων.

(¹) Ἄστοι λέγονται τὰ τριγωνικὰ σχήματα, ἅτινα ὑπάρχουσιν ὑπὲρ τὰς στενὰς πλευράς τῶν ναῶν καὶ ἐπληροῦντο γλυπτῶν ἔργων καλουμένων ἑναετίων.

Προσέτι δὲ φαίνονται καὶ αἱ ὀπαί, ἐν αἷς ἦσαν καθηλωμένα τὰ γράμματα.

Τὸ σχεδιογράφημα τοῦ Παρθενῶνος.

Ἐκ τινων δ' ἐπιγραφῶν, πραγματευομένων περὶ τῶν ἐν τῷ Παρθενῶνι ἀναθημάτων, ἐξάγεται ὅτι τέσσαρα διάφορα μέρη τοῦ ναοῦ τούτου διέκρινον οἱ ἀρχαῖοι, τὸν Πρόναον, τὸν Ἐκατόμπεδον, τὸν Παρθενῶνα καὶ τὸν Ὀπισθόδομον⁽¹⁾.

Ἡ μεγαλοπρεπὴς αὕτη παστὰς (ὁ Παρθενῶν) ἐδόθη ὑπὸ τῶν ἐξαχρειωθέντων Ἀθηναίων εἰς κατοικίαν τῷ Δημητρίῳ τῷ πολιορκητῇ, ὃν ἐκήρυττον ἀδελφὸν τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἀφ' οὗ δὲ κατὰ τὸν πέμπτου αἰῶνα ἀπὸ Χριστοῦ ὁ χριστιανισμὸς ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις, ὁ ναὸς τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς μετεβλήθη εἰς ἐκκλησίαν τῆς Ἀειπαρθένου, πολυτελέστατα κοσμηθεὶς καὶ καταγραφεὶς ἅπας ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς δι' εἰκό-

(13) Πρόναος λέγεται τὸ μέρος τοῦ ναοῦ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ὁ μεταξὺ τοῦ σηκοῦ (τοῦ κυρίως ναοῦ) καὶ τῶν κιόνων. Ἐκατόμπεδος λέγεται ἐν τῷ Παρθενῶνι ὁ κυρίως ναός, ἐντὸς τοῦ ὁποίου

νων, ὧν τινες φαίνονται ἐπὶ τῶν τοίχων. Τὸ Ἱερὸν προσετέθη ὑψωθέντος τοῦ ἐδάφους πρὸς τὸ ἀνατολικὸν πέρας καὶ ἐνωθέντος τοῦ τοίχου μετὰ τῶν δύο μεσαίων κιόνων τοῦ προνάου καὶ ἐκοσμήθη ἐσωτερικῶς διὰ κιόνων ἐξ ἰάσπιδος καὶ διὰ θόλου ψηφοκολλήτου. Συγγραφεῖς δὲ σύγχρονοι περιγράφουσι τὴν λαμπρότητα τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου καὶ τὴν πομπήν, μεθ' ἧς οἱ χριστιανοὶ ἀνήρχοντο ἐπὶ τεθρίππων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἵνα λειτουργηθῶσιν.

Ἐν ἔτει 1019 ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας προσέθηκε κατὰ Κεδρηγὸν νέα κοσμήματα εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου. Ἀλλ' ἐν ἔτει 1456, ὅτε αἱ Ἀθηναὶ ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τῶν Ὁθωμανῶν, ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία μετασκευασθεῖσα προσδιωρίσθη εἰς προσκυνητήριον τοῦ Μωάμεθ καὶ τότε προσετέθη ἡ ἐλικοειδὴς ἀναβάθρα ἢ μεταξὺ τοῦ περιστυλίου καὶ τῆς μεσημβρινῆς γωνίας τοῦ ὀπισθοδόμου, ἔξωθεν αὐτοῦ ὡς μιναρὲς οἰκοδομηθεῖσα. Ἐν ἔτει 1674 ὁ πρέσβυς τῆς Γαλλίας Μαρκέσιο, Νοϊντέλ καὶ ἐν ἔτει 1676 οἱ περιηγῆται Σπὼν καὶ Οὐηλέρος εἶδον τὸν Παρθενῶνα ἐμπρέποντα ἔτι σχεδὸν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ του καλλονῇ. Ἀλλὰ τῇ 28ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1687, πολιορκουντος τοῦ Ἑνετοῦ Μοροζίνη τὴν Ἀκρόπολιν, βόμβα ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Σουηδοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Κοινηγσμάρκου ἐκτοξευθεῖσα ἐνέσκηψεν εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὅπου οἱ Τοῦρκοι εἶχον τὴν πυριτιδοθήκην αὐτῶν, καὶ φοβερὰ ἐκρηγῆς κατέστρεψε τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ναοῦ, μάλιστα δὲ τὸ μέσον αὐτοῦ. Κυριεύσαντες δὲ τότε τὰς Ἀθήνας οἱ Ἑνετοί, ἀφ' οὗ ἐξέθηκαν εἰς τὴν ὀργάνῃ τῶν Ὁθωμανῶν τοὺς Ἑλληνας, ἐνθουσιωδῶς ἀσπασαμένους τὴν ἐφήμερον ταύτην ἀκτίνα τῆς ἐλευθερίας, μετὰ τρεῖς μῆνας αἴφνης τοὺς ἐγκατέλιπον καὶ ὁ Κοινηγσμάρκος ἀπέθανεν ὑπὸ πανώλους, ἴσως καὶ ὑπὸ τύψεως συνειδότος, εἰς Εὐβοίαν.

ὑπῆρχε τὸ ἄγαλμα τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς ἰδρυμένον. Μετὰ τοῦτον ἀνευ συγκοινωνίας ὑπῆρχεν ἕτερον δωμάτιον Παρθενῶν κυρίως καλούμενον, ὡς ἄδυτον τοῦ ναοῦ χρησιμοποιούμενον, ἐν ᾧ ἐφυλάσσοντο ἀναθήματα, ἐπιγραφαὶ κ.τ.λ. Ὁπισθόδομος δὲ λέγεται τὸ μεταξὺ τοῦ δωματίου τούτου καὶ τῶν δυτικῶν κιόνων διάστημα.

Ἀναχωρῶν δ' ἠθέλησε νὰ συμπαραλάβῃ ἐξ Ἀθηνῶν καὶ τινα τῶν ἐξαισίων γλυπτικῶν κοσμημάτων τοῦ περιφήμου ναοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνεπιδεξιότητος τῶν ἐργατῶν του καταπεσόντα ταῦτα συνετρίβησαν ἐντελῶς. Ἐπανελθόντες δ' οἱ Ὀθωμανοὶ ἤγειραν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐρειπίων τοῦ Παρθενῶνος μικρὸν προσκυνητήριον παραμείναν μέχρις ἐσχάτων. Κατὰ δὲ τὸ 1811 ὁ λόρδος Ἑλγιν πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἀφῆρσε καὶ διὰ πρίονος κόψας ἀπεκόμισε τὰ πλεῖστα τῶν ἐναπολειπομένων τοῦ Παρθενῶνος γλυπτικῶν κοσμημάτων καὶ ἐπώλησεν αὐτὰ εἰς τὴν Ἀγγλικὴν κυβέρνησιν. Μετὰ δὲ τὸ 1833 καὶ τὴν τῶν Ἀθηνῶν ἀπελευθέρωσιν ἀνεσκάφησαν τοῦ ναοῦ τὰ ἐρείπια καὶ διάφορα αὐτοῦ μέρη καὶ κοσμήματα ἀνευρέθησαν.

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1886.

ΑΔΕΞΑΝΔΡΟΣ ΡΑΓΚΑΒΗΣ

Ο ΑΠΟΛΕΣΘΕΙΣ ΑΔΑΜΑΣ

Α'.

Διαμάντι ἔπесε στὴ γῇ· στὰ χῶματα ἐχάθη·
 ἡ ἱστορία πέρασε τυφλὴ καὶ δὲν ἐστάθη·
 ὅμως ἡ μοῦσα ἔσκυψε μὲ μάτια δακρυσμένα,
 τὸ πῆρε, τὸ ἐφίλησε, τὸ ἔδωσε σ' ἐμένα
 καὶ μοῦ εἶπε· «φούντα στόλιζε σπαθιοῦ μεγάλου τοῦτο·
 τοῦ γιοῦ τ' Ἀνδρούτσου ἦτανε· ὀπίσω δόσε τοῦ το!»

Β.

Ἄχ, νὰ τὸ δώσω δὲν μπορῶ τοῦ ἴδιου, γιατί χῶμα
 μαρτυρικὸ ἐσκέπασε τοῦ στρατηγοῦ τὸ σῶμα·
 ὅμως στὸ μαυρό του σταυρό, στὸν τάφο του τ' ἀφίνω,

στή μνήμη του τὸ παραιτῶ, κ' ἐσᾶς τὸ παραδίνω...
 Στὰ χρόνια ποὺ θερίζαμε αἱματωμένα κρίνα,
 ὁ γιὸς τ' Ἀνδρούτσου ἔζωνε τὸ κάστρο στὴν Ἀθήνα
 κ' ἔκλεινε μέσα του Τουρκιά· μ' αὐτὸ δὲν προσκυνοῦσε,
 τουφέκι πεισματάρικο τὴ θύρα του σφαλοῦσε!

.....
 Στὸν Παρθενῶνα ἔρριχνε τὴν πρώτη του ἀκτίνα
 ὁ ἥλιος μιὰ γλυκεῖα αὐγὴ τοῦ Μάρτι μυρωμένη,
 κ' ἔπειτα σ' ὅλα τὰ βουνὰ καὶ σ' ὅλη τὴν Ἀθήνα·
 ἦταν τὰ χρόνια τὰ καλὰ, οἱ χρόν' οἱ τιμημένοι.
 Στὸ κάστρο ἀπάνω στέκονταν οἱ Τοῦρκοι, κι' ἀπὸ κάτω
 τοῦ Ὀδυσσεά τὰ παιδιὰ σὲ πράσινο τριφύλλι,
 καὶ σὲ τουφέκι γέροντας τὸν ὄμο τους γεμάτο
 συχνὰ καλημερίζουνταν μὲ τὸν ἐχθρὸ σὰν φίλοι.

.....
 Ἄχ· ἔδλεπε κανεὶς ἐκεῖ ὅτι ὁ νοῦς δὲν πλάττει·
 τὰ φυλλοκάρδι' ἀνοίγανε κ' ἐχαίρουνταν τὸ μάτι,
 νὰ βλέπη ἐκεῖνα τὰ παιδιὰ τὰ μπαρουτοκαμμένα,
 νὰ λάμπουν σ' ἄρματα χρυσά, τσαπράζι' ἀργυρωμένα·
 μπαρουτὶ τότε' ἐμύριζε σμιγμένο μὲ θυμάρι·
 ἀγία ἦταν τράπεζα κάθε τῆς γῆς λιθάρι,
 ἀγίασμα κάθε νερό, φωτιὰ ἡ θάλασσά μας,
 ἀστροπελέκι κι' ἀστραπή καὶ Χάρος τ' ἄρματά μας!
 Βουνὰ κρημνίζονταν στὴ γῆ, παντοῦ πατοῦσες μνήμη
 καὶ μέσα σ' ἓν' ἀτέλειωτο καὶ ἀναμμένο κῆμα,
 ἀητοὶ μὲ δράκους πάλαιδαν, τιτᾶνες μὲ τιτᾶνες,
 κι' ἀκουγες θρήνους, στεναγμούς, μαρτύρια, παιᾶνες....

Γ'.

Στὸ στράτευμα ὁλόχαροι ἀκόμη ἐτραγουδοῦσαν·
 ἀκόμη λιθαρίζανε καὶ τὰ παιδιὰ πηδοῦσαν·

ὅμως λιθάρι, πήδημα, ὅλα μὲ μιᾶς τ' ἀφῆκαν
 κι' ὅλα τὰ μάτι' ἀνήσυχα ψηλὰ ἐσηκωθήκαν·
 στὸν Παρθενῶνα ἐδoléπανε· ἐπάνω στὴ κορφή του
 Τοῦρκοι ἀνέβαιναν πολλοί· σκεπάρνια ἐκρατοῦσαν,
 καὶ τὴν ἀνυπεράσπιστη, μεγάλη κεφαλὴ του,
 ἀλύπητα τὰ χέρια τους τ' ἀνίερα ἐχτυποῦσαν.
 Κ' ἔπεφτε γύφτων σκεπαρνιά στὴν σμίλῃ τοῦ Φειδιά!
 Τὰ παλληκάρια ἐδoléπανε μὲ φρίκη κι' ἀπορία.
 τὴν τόση βαρβαρότητα αὐτὴν δὲν ἐνοοῦσαν. . . .
 τοῦ κάκου τοὺς βωτήσανε· αὐτοὶ δὲν ἀπαντοῦσαν.
 Ἡ σιωπὴ τους ἀναψε τ' Ἀνδρούτσου τὰ λειοντάρια·
 πολλὰ τὰ καρυφύλλια τους σηκῶσαν παλληκάρια,
 πολλὰ βρεθήκαν δάκτυλα στὸ λύκο· ἀστροπελέκι
 ἔθ᾿πεφτε κείνη τὴ στιγμὴ καὶ θάπανε τουφέκι,
 ἀνίσως ὥσάν σύννεφο καὶ σὰν βοριά ἀγέρι
 δὲν ἄστραφτε στὴ μέση τους τ' Ἀνδρούτσου τὸ ξεφτέρι!
 Εἶχε φτερά στὰ πόδια του, φτερά καὶ στὴν καρδιά του
 κι' ὅλα τὰ εἶδε μονομιᾶς ἢ γρήγορη ματιά του. . . .
 — Τοῦρκοι ἐφώνηξε· γιατί, γιατί δυστυχημένοι,
 χαλατὲ δόξα παλαιὰ στὸ κόσμον ξακουσμένη;
 κ' οἱ πέτρες μας σᾶς ἔφταιξαν; ντροπὴ! τὰ παλληκάρια
 χαλᾶνε ἄνδρες δυνατοὺς, δὲν ρίχνουνε λιθάρια!
 καὶ τ' ἀπεκρίθηκε φωνὴ ἀπὸ τὸ μετερίζι·
 — Στὰ παλληκάρια τὰ καλὰ καὶ τὸ λιθάρι ἀξίζει·
 ἐσώθη τὸ μολύδι μας, νηστεύει τὸ τουφέκι. . . .
 ἂν σποῦμε πέτρες, βγαίνουμε μολύδι γιὰ φυσέκι.
 Δέν θεν' ἀφήσουμε χωρὶς φωτιὰ αὐτὴ τὴ χώρα!
 — Μολύδια θέλετε; σακκιά σᾶς στέλνω βόλια τώρα·
 ἐγὼ καὶ οἱ συντρόφοι μου καὶ κάθε παλληκάρι
 δίνομε καὶ τὸ αἱμά μας καὶ τὴ ζωὴ μας ὅλη,
 ἕνα γιὰ νὰ γλυτώσουμε ἀπὸ αὐτὸ λιθάρι. . . .
 Χαρά σ' ἐκεῖνον ἀπὸ μᾶς, ποῦ τέτοιον θάδρη βόλι·

ἡ μνήμη καὶ ἡ δόξα του θὰ ζήσῃ στὸν αἰῶνα
καὶ θεὰ σώσῃ πέφτοντας τὸ γέρο—Παρθενῶνα!
Γκοῦρα! μολύβια στείλέ τους· τί λέτε, παλληγκάρια; ...
κ' ἐκεῖν' ἀποκριθήκανε μὲ βουρκωμένο μάτι.
—Χαρὰ σ' ἐκείνον, ποῦ γι' αὐτὰ θὰ πέσῃ τὰ λιθάρια,
γιὰ τὴ παληὰ μας ἐκκλησιά, τὸ ἀθάνατο παλάτι!
Κ' ἔδωσαν σὲ ξαρμάττωτο ἐχθρὸ μολύβι ὅλοι
καὶ τόσα ἔπεσαν παιδιὰ ἀπὸ δικό τους βόλι!

.....
Εὐλογημένο κ' ἱερὸ σὰν ἅγιο νᾶναι βῆμα
τὸ χῶμα, ὅπου σκέπασε τ' ἀγνώριστό τους μνημα·
στή γῇ τους ἀγριολούδουδα νὰ πέφτουν μυρωμένα,
τοῦ Μάρτι νὰ τοὺς κελαιῖδῃ, τοῦ Μάρτι χελιδόνα
κ' εἰς ὄνειρα νὰ βλέπουνε τὰ μάτια τους κλεισμένα,
μέσα στὸ κρύο τάφο τους τὸ γέρο—Παρθενῶνα!
Στὸν τάφο τους! ... Δὲν ἔχουνε· ἀκόμη ἓνα λιθάρι,
ἀκόμη δὲν ἐσκέπασε τ' Ἀνδρούτσου τὸ λειοντάρι!
δὲν βλάπτει· ἔχουν τάφο τους ἐκεῖνοι τόσα στήθηα,
φῶς ἄσβεστο γιὰ σάβανο, λαμπάδα τὴν ἀλήθεια·
ἡ μνήμη τους ἀντιλαλεῖ ψηλὰ στὸν Ἑλικῶνα
καὶ ἀνδριάντα ἔχουνε αὐτοὶ—τὸν Παρθενῶνα!

ΑΧΙΑ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ

Η ΑΛΗΘΗΣ ΕΥΠΟΙΪΑ

Ἰστάμεθα ἐν τῇ τροπῇ μικρᾶς χρονικῆς περιόδου, ἣν καλοῦ-
μεν ἔτος. Σήμερον λήγει τὸ παρελθὸν καὶ μετ' ὀλίγας ὥρας ἄρχε-
ται τὸ νέον ἔτος.

Τὰς διαιρέσεις ταύτας τοῦ χρόνου ἐποίησατο σοφῶς ὁ λογικὸς
ἄνθρωπος κατατεμὼν τὸν ἄπειρον χρόνον συμφώνως πρὸς τὰς περιο-
δικὰς ἀνακυκλήσεις τῶν αὐτῶν τῆς φύσεως φαινομένων.

Ἄλλὰ τί ἐστι χρόνος;

Ὁ χρόνος καθ' ἑαυτὸν δὲν εἶναι τι ἐξωτερικὴν ὑπαρξιν ἔχον· δὲν εἶναι τι αὐθυπόστατον, ἀλλ' ἡ διαδοχὴ τῶν γεγονότων. Τὸν χρόνον συνιστᾶσιν αὐτὰ τὰ συμβαίνοντα καὶ ἀλλήλα διαδεχόμενα· διὰ τοῦτο, ἐὰν μὴ ὑπάρχῃ ψυχὴ αἰσθανομένη τὰς μεταβολὰς ταύτας ὡς προτέρας καὶ ὑστέρας καὶ νῦν, δὲν ἔα ὑπάρχῃ χρόνος. Ὅθεν ὁ μὲν Ἀριστοτέλης πρὸς τὸ πρᾶγμα ἀποβλέψας ὠνόμασε τὸν χρόνον ἀριθμὸν κινήσεως, προστιθεὶς ὅτι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ χρόνος, ἂν μὴ ὑπάρχῃ ψυχὴ ἀριθμοῦσα. Ὁ δὲ Κάντιος πρὸς τὴν γενετικὴν τοῦ χρόνου αἰτίαν ἀποβλέψας ὠνόμασε τὸν χρόνον ἐποπτεῖαν, ἥτοι τρόπον, καθ' ὃν ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τῶν γιγνομένων.

Ὁ χρόνος λοιπὸν εἶναι γέννημα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀντιλαμβανομένης διαδοχικῶς τῶν μεταβολῶν τοῦ φυσικοῦ καὶ ἡθικοῦ κόσμου. Ὅσῳ ἐπομένως τὰ διαδεχόμενα ἀλλήλα γεγονότα πλείονα, τοσοῦτ' καὶ ὁ χρόνος πληρέστερος καὶ πυκνότερος, ὅσῳ δ' ἐλάσσονα, τοσοῦτ' κενώτερος. Διὰ τοῦτο τῶν μὲν ἀδρανῶν καὶ ἀδελτέρων ἀνθρώπων ὁ χρόνος καὶ φαίνεται καὶ εἶναι ὄντως κενός, τῶν δὲ δραστηρίων καὶ φιλοτίμων πλήρης· διότι αἱ τὸ περιεχόμενον τοῦ χρόνου ἀποτελοῦσαι διαδοχικαὶ ἐνέργειαι καὶ πράξεις παρ' ἐκείνοις μὲν ἐλλείπουσι, παρὰ τούτοις δὲ πυκναὶ καὶ βραγδαῖαι ἀλλήλας διαδέχονται.

Ὅτι δὲ λέγομεν περὶ τῶν ἀτόμων, τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ λαῶν καὶ ἐθνῶν ὁλοκληρῶν λεγόμενον.

Ἐθνους ζωοφυτήσαντος καὶ πλὴν τῶν ἀκουσίων λειτουργιῶν τῆς θρέψεως καὶ αὐξήσεως καὶ τῶν τούτοις παρεπομένων οὐδὲν ἐκούσιον λόγου ἄξιον ἔργον διαπραξαμένου ὁ χρόνος εἶναι κενός. Καὶ εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς εἰ μὴ ἔζησεν ἐν χρόνῳ. Καὶ πράγματι δὲ δὲν ἔζησεν ἐν χρόνῳ, διότι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ δὲν παρήγαγεν ἔργα, ὧν ἡ διαδοχικὴ ἐμφάνισις ἀπαρτίζει τὸν χρόνον τῆς ζωῆς.

Ὅσπερ δὲ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ἀλόγων ζῴων ὁ χρόνος εἶναι ἀριθμὸς ὀλίγων μόνον κινήσεων, τῆς γεννήσεως, τῆς αὐξήσεως

καὶ τῆς φθορᾶς, οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐθνῶν, τῶν μὴ ἐχόντων ν' ἀριθμήσωσι πράξεις καὶ ἔργα πρὸς ἀνύψωσιν ἑαυτῶν καὶ τοῦ πλησίον παραχθέντα, ὁ χρόνος περιλαμβάνει μόνον τὰς ὀλίγας καὶ στοιχειώδεις ἐκείνας κινήσεις. Οὐδόλως ἄρα διαφέρουσι τῶν φυτῶν καὶ τῶν ἀλόγων ζώων.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἔπεται κατ' ἀνάγκην, ὅτι ὁ θέλων νὰ ζήσῃ ἐν χρόνῳ, ἥτοι νὰ μὴ καταλίπῃ τὸν χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ κενόν, ἀλλὰ νὰ πληρώσῃ αὐτὸν περιεχομένου, ὀφείλει ν' αὐξάνῃ ὡς οἶόν τε μάλιστα τὸν ἀριθμὸν τῶν θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν αὐτοῦ κινήσεων.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος ζῇ οὐ μόνον ἐκ τῶν αἰσθήσεων καὶ παραστάσεων τοῦ παρόντος, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος, ὅταν δὲ μάλιστα παύσῃται ζῶν καὶ ὄντων ἐν χρόνῳ, τότε μόνον τὸ παρελθὸν αὐτοῦ ἀποτελεῖ τὴν παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ὑπόστασιν αὐτοῦ, διὰ τοῦτο ὀφείλει ἕκαστος ἀγαθὰς πράξεις καὶ ἀγαθὰ ἔργα νὰ καταλίπῃ ὀπίσθεν αὐτοῦ, ἐὰν θέλῃ νὰ ζῇ ἐν χρόνῳ, ἥτοι ἀγαθὴν νὰ ἔχῃ ὑπόστασιν ἐν τῇ μνήμῃ τῶν ἀνθρώπων.

Ἐκ τῶν ἐνεργειῶν πάλιν τοῦ ἀνθρώπου τῶν συνιστασῶν τὸν χρόνον αὐτοῦ ἄλλαι μὲν παροδικὴν ἔχουσι τὴν ἀξίαν καὶ σμικρὰν τὴν γονιμότητα, ἄλλαι δὲ αἰωνίαν τὴν διάρκειαν καὶ μεγίστην καὶ ἀνεξάντλητον τὴν γονιμότητα.

Καλὸν π. χ. καὶ ἐλευθέριον τὸ ἀνεγείρειν δημόσια μεγαλοπρεπῆ κτίρια καὶ ἄλλα καλλιτεχνικὰ μνημεῖα, ὧν ἡ θέα τέρπει τὴν ψυχὴν καὶ ἐξωραΐζει τὸ καλαισθητικὸν τοῦ ἀνθρώπου συναίσθημα, ἀλλὰ περιορισμένη καὶ μονομερὴς ἡ ἐξ αὐτῶν ὠφέλεια.

Φιλάνθρωπον καὶ ἀξιεπαινετώτατον τὸ μεριμνᾶν περὶ τῆς θεραπείας τῶν ἰατῶν ἢ ἀνίατον νόσον πασχόντων, ἀλλ' ἡ εὐεργεσία αὕτη ἀναφέρεται εἰς ὀλίγα μόνον πρόσωπα τὰ περὶ τὸν πάσχοντα καὶ ἐπ' ὀλίγον μόνον χρόνον, ἐφ' ὅσον ζῇ ὁ ἰαθεὶς.

Καλαὶ καὶ ἐπαινεταὶ καὶ ἅγαι καὶ τὸ μύρον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης ἀφθονον ἀποπνέουσιν αἱ τοιαῦται εὐποιΐαι, ἀλλ'

Νεοελ. Ἀναγν. Παντελάκη-Κυπαρίσση Β'.

6.

εἰς παροδικαὶ καὶ στεῖραι πρὸς ἄλλας αἰωνίας καὶ γονιμωτάτας παραβαλλόμεναι.

Τοιαῦται δ' αἰώνια καὶ γονιμώταται εὐποιᾶ εἰσὶν αἱ γενόμεναι πρὸς βελτίωσιν τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικουσῆς θείας δυνάμεως, τῆς ψυχῆς.

Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ μορφωθείσα καὶ ἀναπτυχθεῖσα διατελεῖ καθ' ἅπαντα τὸν ἐπὶ γῆς βίον αὐτῆς ἀνεξάντλητος πηγὴ δυνάμεως πρὸς ἀνύψωσιν καὶ βελτίωσιν τῆς κοινωνίας, δημιουργεῖ πρὸς τοῦτο καὶ ἄλλας τοιαύτας δημιουργικὰς δυνάμεις καὶ ἐκτείνει πάλιν ἄλλας, ὥστε τὴν γονιμότητα αὐτῆς οὐδεμίᾳ μαθηματικῇ μέθοδος δύναται νὰ ὑπολογίσῃ· ἡ δ' εὐεργετικὴ τῶν δυνάμεων τούτων ἐπίδρασις δὲν περιορίζεται μόνον ἐν τοῖς στενοῖς ὁρίοις τοῦ βίου αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον καταλείπουσι τοῖς ἐπιγιγνομένοις τὴν ἱστορίαν τῆς εὐεργετικῆς αὐτῶν δράσεως αἰώνιον κέντρον φιλοτιμίας καὶ ἀμιλλῆς. Ἡ ἱστορία αὐτῶν εἶναι αἰώνιον ἀγαθοποιῶν κεφάλαιον σὺν τῷ χρόνῳ ἀείποτε αὐξανόμενον καὶ πολλαπλασιαζόμενον.

Αὕτη ἐστὶν ἡ πρώτη τὴν τάξιν εὐποιᾶ, ἡ αἰώνιος, ἡ γονιμωτάτη, τὸ ἀπομίμημα τῆς θείας εὐεργεσίας, ἡ τὴν τελείωσιν καὶ θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου παρασκευάζουσα καὶ τῷ τελικῷ τῆς δημιουργίας σκοπῷ ὑπηρετοῦσα.

Διὰ τοιούτων αἰώνιων καὶ γονιμωτάτων πράξεων ἐπλήρωσε τὸν χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ ὁ Σωκράτης καὶ διὰ τοῦτο ὁ καταδληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἠθικὸς σπόρος ἐκατονταπλασίονά ἐκαρποφόρησεν ἐν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ μυριοπλασίονα ἐν τοῖς μαθηταῖς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἐπενεγκὼν μεγίστην ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἑξάρσιν τοῦ ἀνθρωπίνου Γένους.

Διὰ τοιούτων αἰώνιων καὶ γονιμωτάτων πράξεων ἐπλήρωσε τὸν χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας, ὅστις τὰ γενναῖα σπέρματα τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας εἰς χώρας ἀχανεῖς καὶ γονίμους καταβαλὼν ἐπὶήνεγκε τὸν ἑξανθρωπισμὸν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ δι' αὐτῶν σύμπαντος τοῦ κόσμου.

Καὶ ἵνα ἀπὸ προσώπων εἰς ἔθνη ἀνυψωθῶμεν, τοιούτων πράξεων ἐπλήρωσε τὸν χρόνον τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ κατέστη ὁ αἰώνιος διδάσκαλος τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ συμπασης τῆς ἀνθρωπότητος εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα καὶ ἡξιώθη καὶ τῆς ἱστορικῆς ἅμα καὶ πραγματικῆς ἀθανασίας.

Δὲν θέλω νὰ εἶπω τι περὶ τῶν ὁμοίων εὐεργεσιῶν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἡμετέρας θρησκείας, ἵνα μὴ δόξω τὰ θεῖα πρὸς τὰνθρώπεια παραβάλλον. Πᾶσιν ὅμως καταφανὲς τυγχάνει ὅτι τοῦτον τὸν τρόπον τῆς εὐποίας διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος συνέστησεν ἐντόνως ὁ Σωτὴρ, τὴν ὑποδεστέραν ἀξίαν πάσης ἄλλης δηλώσας διὰ πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων, ζωηρότατα δὲ διὰ τοῦ «ἄφες τοὺς νεκροὺς».

Τὴν ψυχὴν, τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν θεῖαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μοῖραν, τὴν αἰτίαν παντὸς θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ βίου, τὴν ψυχὴν πρῶτιστα πάντων θεραπεύτον. Ψυχὰς γενναίας καὶ μεγάλας καὶ θερμουργοὺς καὶ πρὸς πᾶν ἀγαθὸν ἐνθουσιώσας διαπλαστέον, ἐὰν θέλωμεν τὸν χρόνον τιμιωτάτου καὶ ἀφθίτου περιχομένου νὰ πληρώσωμεν, ἐὰν θέλωμεν νὰ γινώμεθα συνεργοὶ τῶν ὑψηλῶν τοῦ δημιουργοῦ βουλῶν.

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1903.

ΜΑΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ
ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΝ ΙΤΑΛΙΑΙ
ΔΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Χρυσολωρᾶς — Γεμιστὸς — Λάσκαρις — Μουσοῦρος.

Α'.

Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς.

Ἡ βυζαντιακὴ αὐτοκρατορία κατῴρθωσε τρία μεγάλα καὶ περιφανῆ ἀθλήματα· ἐν πρώτοις ἐθεράπευσε καὶ διέσωσεν ἐπ' αἰῶνας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, εἴτα δὲ κατὰ τὰς ἐσχάτας καὶ ὀδυνηροτάτας τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς βίου ἡμέρας παρέδωκεν εἰς τὰ ἐσπέρια ἔθνη τὴν λαμπάδα τῆς ἑλληνικῆς ἡμερώσεως, τελευταῖον δὲ γενναίως πεσοῦσα ἐγένετο παραίτιος νὰ ἀναδημιουργηθῇ τῶν Ἑλλήνων ἡ ἐθνικὴ συνείδησις. Τὰ ζώπυρα τῆς τῶν γραμμάτων ἀναγεννήσεως ἐκομίσθησαν εἰς τὴν Ἑσπερίαν πρὸ αὐτῆς τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου, ἀκριβῶς δ' εἰπεῖν οἱ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν διασπάρεντες φυγάδες ἦσαν μᾶλλον τελεσιουργοὶ ἢ εἰσηγηταὶ τῆς πνευματικῆς ταύτης ἀναγεννήσεως, ἥτις ἤρξατο ἀμυδρῶς μὲν ἐπὶ Πετράρχου καὶ Βοκακίου, διέλαμψε δὲ ἐπὶ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ καὶ Γεωργίου Πλήθωνος.

Ὁ Πετράρχης ⁽¹⁾ ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἱερομύστης τοῦ κατὰ τὴν

(1) Ἐπιφανὴς λυρικὸς ποιητὴς τῆς Ἰταλίας γεννηθεὶς τῷ 1304 καὶ ἀποθανὼν τῷ 1374.

Ἰταλίαν Ἑλληνισμοῦ. Διδαχθεὶς τὰ πρῶτα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης στοιχεῖα παρὰ τοῦ ἐκ Καλαβρίας περιβοήτου μοναχοῦ Βαρλαάμ, δὲν προέβη μὲν ἐπὶ τοσοῦτον παιδεύσεως, ὥστε νὰ ἀναγινώσκη καὶ νοῇ τὰ ἔπη τοῦ θεσπεσίου τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας ποιητοῦ, ἀλλ' ἠσθάνετο ἄκρατον ἐνθουσιασμόν «περιπτυσσόμενος νοερῶς τὸν θεῖον τῆς Ἰωνίας ἀοιδόν», καύχημα δὲ ὑπελάμβανεν ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἔλαβεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν πρῶτον ἐλληνικὸν Ὅμηρον, τὸ πρῶτον τῆς Ἰλιάδος πολυτίμητον ἀντίγραφον. Ὁ τοῦ Πετράρχου φίλος καὶ θαυμαστής Βοκκάκιος⁽¹⁾ μυηθεὶς τὰ ἐλληνικὰ γράμματα ὑπὸ ἐτέρου Καλαβροῦ, τοῦ Λεοντίου Πιλάτου, ὅστις ἐσεμνύνετο ἀποκαλῶν ἑαυτὸν Θεσσαλονικέα, μικρὸν ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, ἐκτίσασατο δὲ ἀθάνατον κλέος γενόμενος πρωτοστάτης καὶ καθηγεμὼν τῆς κλασικῆς ἰταλικῆς πεζογραφίας.

Ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πράξωσιν οἱ ἡμιέλληνες Καλαβροί, αὐτὸ τοῦτο ἐπεχείρησεν αἰσίως καὶ διεξήγαγε τελεσφόρως ὁ ἐκ Βυζαντίου ῥήτωρ φιλόσοφος Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς, ὁ ἰδρύσας ἐν τῇ Δύσει τὴν πρώτην ἐλληνικὴν κοινότητα, συνιδρύσας δὲ καὶ τὴν πρώτην σχολὴν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἐφ' ἣ διεπρέψεν ὕστερον ἡ Φλωρεντία. Ἡ εἰς Τυρρηνίαν ἐπιδημία τοῦ ἐκ Βυζαντίου μεγαλυνύμου διδασκάλου ἐνεκαίνισε «νέαν καὶ ἀείμνηστον χρόνον ἐποχὴν» ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. «Ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Χρυσολωρᾶ», λέγει Γερμανὸς λόγιος, «προέκυψεν ἡ πρώτη ἐν Ἰταλίᾳ περὶ τὰ ἀνθρώπεια ἡ ἐγκύκλια παιδεύματα σπουδάσασα γενεά, εἰκότως δὲ παρηκράσθη ἡ σχολὴ αὕτη πρὸς ἕτερον Δούρειον ἵππον, ἐξ οὗ ἀνεπήδησαν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων οἱ ἀριστεῖς. Τὰς Ἑλληνίδας μούσας μετήνεγκεν ὁ Χρυσολωρᾶς οὐ μόνον εἰς Φλωρεντίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς Ῥώμην καὶ Εὐετίαν, ἔπου

(1) Ἰταλὸς ποιητὴς καὶ συγγραφεὺς γεννηθεὶς τῷ 1313 καὶ ἀποθανὼν τῷ 1375.

κατέβαλε τὰ θεμέλια δύο ἐτέρων περιπύστων σχολῶν, αἵτινες ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνθημιλλῶντο πρὸς τὴν ἐν Φλωρεντία· ἐν ταῖς τρισὶ ταύταις πόλεσιν ἀπεθησαυρίσθησαν καὶ τὰ πολυτιμώτατα ἑλληνικὰ ἀντίγραφα, δι' ὧν προήχθη ἡ νεώτερα φιλολογία. Διὰ τοῦ Χρυσολωρᾶ ἠνώθησαν τὸ πρῶτον δύο κόσμοι, ἐπὶ πολλοὺς πρότερον αἰῶνας ἀποκεχωρισμένοι καὶ δὴ καὶ ἐχθρικῶς πρὸς ἀλλήλους διακείμενοι». Τὴν πρώτην ἑλληνικὴν γραμματικὴν χάριν τῶν Εὐρωπαίων συνέταξεν ὁ Χρυσολωρᾶς ἐν εἵδει ἐρωτημάτων, συνοψίσας αὐτὴν ἐκ τῆς «Τέχνης» Διονύσου τοῦ Θρακῆος⁽¹⁾· τὰ ἐρωτήματα δὲ ταῦτα τοῦ Χρυσολωρᾶ κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ Γουαρίνου⁽²⁾ παρέδιδον ἔπειτα εἰς τοὺς ἰδίους μαθητάς ὁ Ἑρασμος,⁽³⁾ ὁ Ρεϋχλίνος⁽⁴⁾ καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀναγεννήσεως.

Ἡ ἀγαθὴ φήμη καὶ ἡ εὐδοξία τοῦ ἐκ Βυζαντίου σοφοῦ διεπετάσθησαν καθ' ἅπασαν τὴν Ἑσπερίαν. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος ἐποιήσατο ὁ Χρυσολωρᾶς ἔναρξιν τῶν μαθημάτων αὐτοῦ, ὅλη ἡ Φλωρεντία ἐγένετο οὕτως εἰπεῖν ἀνάστατος, διότι οὐ μόνον οἱ λόγιοι, ἀλλὰ καὶ τῶν εὐπατριδῶν οἱ προεξάρχοντες προσήρχοντο ἄθροοι καὶ μεστοὶ ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ νεῖλυδος Βυζαντίου καὶ κεχηγνῶτι στόματι ἠκροῶντο τῶν μελιφθόγγων αὐτοῦ διαλέξεων. Ἀλλ' ὁ γεραρὸς οὗτος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων πατριάρχης ἦτο ἐν ταύτῃ ἀνὴρ χρηστότατος καὶ μάλα φιλόπατρις· διότι δὲν ἐμύησε μόνον τοὺς Ἰταλοὺς τῆς ἑλληνικῆς σοφίας τὰ μυστήρια, ἀλλ' ἐνέπνευσε καὶ εἰς

(1) Ἑλλην γραμματικὸς τοῦ 6' π. Χ. αἰῶνος.

(2) Ἰταλὸς λόγιος (1370—1460) συγγραφεὺς πολλῶν φιλολογικῶν ἔργων.

(3) Ὁλλανδὸς φιλόλογος καὶ φιλόσοφος (1467—1536) καὶ διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, εἰσηγητὴς τῆς νῦν παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις κρατούσης προσφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

(4) Γερμανὸς θεολόγος καὶ φιλόσοφος (1455—1522), ὁ πρῶτος διδάξας ἐν Γερμανίᾳ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα.

τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἔρωτα πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ πάσῃ δυνάμει ἐμόχθησεν ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ κινδυνεύοντος Βυζαντίου, εἴτε συλλέγων ἑράνους, εἴτε μεγαλοφῶνως ἀλλὰ μάτην ἐπικαλούμενος καὶ ἐκλιπαρῶν τὴν ἀρωγὴν τῶν ἰσχυρῶν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀπειλουμένης πατρίδος. Ἦτο πρότυπον ἀρετῆς καὶ τῶν πολυαρίθμων αὐτοῦ μαθητῶν ἀγαλμα καὶ σέμνωμα· ὁ Γουαρίνος καλεῖ αὐτὸν ἀληθῆ φιλόσοφον, θειότατον διδάσκαλον, αὐτόχροημα ἡλιακῇ ἀκτῖνα, ἣτις ἐφώτισε τὴν εἰς βαθὺν ζόφον βεθυισμένην Ἰταλίαν, ὥντως δαιμόνιον ἄνδρα, οὗ τὴν μνήμην ὤφειλον νὰ τιμῇσιν οἱ Ἰταλοὶ διὰ θριαμβικῶν στηλῶν καὶ χρυσῶν ἀνδριάντων. Ἄμα δὲ ὁ Χρυσολωρᾶς ἐνέθηκεν εἰς τὰς καρδίας τῶν Ἰταλῶν τῆς φιλομαθείας τὰ ἐνάυσματα, καὶ πάμπολλοι ἐκ τῶν αὐτόθι λογίων καὶ ὁμιλητῶν αὐτοῦ ἐνέκυψαν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας καὶ ἐπεδόθησαν ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς πορισμὸν ἑλληνικῶν ἀντιγράφων. Τριακοστῷ ἔτει πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου ὁ ἐκ Σικελίας Ἰωάννης Αὐρίσπας, ἀποδημήσας εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐκόμισεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἢ ἄλλοθεν μέγα πλῆθος χειρογράφων, ἐν οἷς τὸν περίφημον «Λαυρεντιανὸν κώδικα» τῶν τραγωδιῶν τοῦ Σοφοκλέους, τὰς τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Δημοσθένους τὰς δημογραφίας, τοῦ Ξενοφῶντος τὰ πονήματα, τοῦ Διοδώρου τὴν Βιβλιοθήκην, τοῦ Στράβωνος τὰ Γεωγραφικά, τοῦ Ἀρριανοῦ, Λουκιανοῦ καὶ Δίωνος τοῦ Κασσίου τὰ σφζόμενα καὶ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου τὰ Ἀργοναυτικά. Αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Παλαιολόγος, περιέπων τοῦ φιλοβιβίου Σικελοῦ τὴν φιλογραμματίαν, ἐδωρήσατο αὐτῷ τὴν ἱστορίαν τοῦ Προκοπίου καὶ τὸ περὶ ἱππικῆς συνταγματίου τοῦ Ξενοφῶντος. Μετὰ τὸν Αὐρίσπαν ἀποδημήσας εἰς Βυζάντιον ἕτερος τοῦ Χρυσολωρᾶ μαθητῆς, ὁ Φραγκίσκος Φίλελφος, ἐκόμισε καὶ οὗτος εἰς Ἑνετίαν πλεῖστα ὅσα ἑλληνικὰ ἀντίγραφα. Ὡστε ὁ Χρυσολωρᾶς οὐ μόνον ἐφύτευσε καὶ ἐδίδασκεν ἐν Ἰταλίᾳ τὰ ἑλληνικά, ἀλλὰ καὶ ἀπέδειξε πολυαριθμοτάτους μαθητάς, οἵτινες πρὸς τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου ἀντιφιλοτιμούμενοι ἐγεώρ-

γησαν τὴν τέως ἀρχιμηρὰν καὶ ἄγονον πνευματικὴν ἄρουραν. Τοιούτῳ τρόπῳ τὰ ἑλληνικὰ φῶτα, μεταβιβασθέντα ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἱταλίαν ὑπὸ τοῦ Χρυσολωρᾶ, μετελαμπαδεύθησαν ὕστερον εἰς τὰς ἰταλικὰς μεγαλοπόλεις ὑπὸ περικλεῶν καθηγητῶν, οἵτινες διετέλεσαν μαθηταὶ τοῦ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἢ διήκουσαν τῶν ἑλληνικῶν λόγων ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει.

Β'.

Γεώργιος Γεμιστός.

Μετὰ τὸν Χρυσολωρᾶν διαλάμπει κατ' ἐξοχὴν ἡ ἱστορικὴ φυσιογνωμία τοῦ μεγάλου φιλοσόφου Γεωργίου Γεμιστοῦ (Πλήθωνος), ὅστις πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου εἰσῆγγαγεν εἰς τὴν Ἱταλίαν τὴν τέως ἄγνωστον πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἐγένετο ἐμμέσως ἀρχηγέτης τῆς περιωνύμου ἐν Φλωρεντίᾳ πλατωνικῆς Ἀκαδημίας, παρέσχε δὲ τὸ πρῶτον σύνθημα τῆς κατὰ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας⁽¹⁾ ἀντιδράσεως καὶ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος τῶν πλατωνικῶν καὶ ἀριστοτελικῶν φιλοσόφων. Ὁ Πλήθων τῇ συνδρομῇ καὶ ἀντιλήψει τοῦ Περικλέους τῆς Φλωρεντίας Κοσμᾶ τοῦ ἐκ Μεδίκων ἡρμήνευσεν ἀπὸ καθέδρας τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ θεωρίας, ἐθαυμάσθη δὲ ὑπὸ πάντων τῶν συγχρόνων λογίων προσαγορευθεὶς «νέος Σωκράτης καὶ Πλάτων». Ἐν τῇ πολυτίμῳ αὐτοῦ «Ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀναγεννήσεως» ὁ καθηγητὴς Schultze παρατηρεῖ ὅτι ὁ Πλήθων ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὴν γερμανικὴν Μεταρρύθμιν, οὐ μικρὰν δὲ ἔσχε βροπὴν καὶ ἐπὶ τοὺς χρόνους τῆς ἀναπτύξεως τῶν τεχνῶν καὶ μάλιστα τῆς πλαστικῆς. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐξῆρε τὴν σημαντικότητά τοῦ Ἑλλήνος φιλοσόφου

(1) Σχολαστικοὶ κατ' ἀρχὰς ἐκαλοῦντο παρὰ Ῥωμαίοις οἱ ἐν ταῖς αὐτοκρατορικαῖς σχολαῖς καθηγηταὶ τῆς Λογικῆς, βραδύτερον δ' ἐκλήθησαν σχολαστικοὶ πάντες οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ φιλοσοφούντες θεολόγοι τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ ἡ φιλοσοφία αὐτῶν σχολαστικὴ.

εὐφραδέστερον καὶ τορώτερον τοῦ μεγάλου ποιητοῦ Λεοπάρδου. «Ὁ Γεμιστός», λέγει, «ὑπῆρξεν ἐκ τῶν μεγαλοφυεστάτων καὶ παραδοξοτάτων ἀνδρῶν τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Ἐκατοστῷ ἔτει πρὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως ὁ Γεμιστός, ὁρμώμενος οὐχὶ ἐκ μήνιος καὶ ὀργῆς, ὥς ὁ Λούθηρος, ἀλλ' ἐκ φιλοσοφικῶν καὶ πολιτικῶν λόγων, ὑπετύπωσε καὶ ἐπεχείρησεν, ὀλίγον δὲ πρὸ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ προεῖπε τὴν ἐγκαθίδρυσιν νέων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καὶ νέων θρησκευτικῶν ἐθίμων, μᾶλλον κατ' αὐτὸν ἁρμοζόντων πρὸς τοὺς καιροὺς καὶ πρὸς τὰς χρεῖας τῶν ἐθνῶν. Συνέγραψε πάμπολλα πονήματα ἱστορικὰ καὶ φιλοσοφικὰ μετὰ τοσαύτης ἐμβριθείας, ὕγιος κρίσεως, λεκτικῆς γλαφυρίας καὶ φραστικῆς λεπτότητος, ὥστε ὁ διεξερχόμενος νῦν τὰς ἀπαραμίλλους ἐκείνας συγγραφὰς θὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ Γεμιστός κατὰ τοῦτο μόνον ὑπολείπεται τῶν μεγάλων Ἑλλήνων συγγραφέων, ὅτι δὲν ἤκμασεν ἐπὶ τῶν εὐκλεῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος χρόνων. Οὐδεὶς πώποτε τῶν παρ' ἡμῖν λατινιστῇ ἢ ἰταλιστῇ γραφάντων δύναται ὑπὸ λεκτικὴν καὶ πραγματικὴν ἔσπιν νὰ ἰσοφαρίσῃ πρὸς τοὺς ἀρχαίους, καθ' ὃν τρόπον ὁ Γεμιστός ἰσοφαρίζει πρὸς τοὺς παλαιούς Ἑλληνας. Ἀξιοθαύμαστον ὄντως τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, ὅπερ ἐπὶ χρονικοῦ διαστήματος εἰκοσιτεσσάρων αἰώνων ὑπῆρξεν ἐν ταῖς γράμμασι καὶ τῷ πολιτισμῷ ἀπαράμιλλον καὶ ἀνυπέρβλητον πρότυπον. Οἱ Ἕλληνες, ἐλεύθεροι μὲν ὄντες καὶ αὐτόνομοι, διέδωσαν τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν καὶ ἡμέρωσιν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Λιβύην, ὑπόδουλοι δέ, ἐγένοντο πάλιν διδάσκαλοι καὶ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν. Ἐπὶ τρεῖσκαίδεκα ἑκατονταετηρίδας διέσωσαν ἀκμιαίαν καὶ σχεδὸν εἰπεῖν ἀδιάκοπον τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἡγεμονίαν· ἐπὶ ἑνδεκα δὲ πάλιν ἑκατονταετηρίδας ἐπαιδαγωγῆσαν βαρβάρους ἢ ἀπαιδεύτους λαοὺς. Ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, μεστὰι περικαλλῶν κτιρίων, ναῶν καὶ εὐρυπέδων καὶ παντοίων ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἰδρυμάτων, ἐπέσπασαν τὸν θαυμασμόν τῶν ἀξέστων καὶ ἀφιλανθρώπων ἐκ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἀγωνιστῶν. Ἐπὶ τέλους δέ, καθ' ἣν χρόνον

στιγμήν ἔμελλον νὰ περιέλθωσιν εἰς ζυγὸν βάρβαρον καὶ νὰ ἀποβάλωσιν ὄνομα καὶ ὑπαρξίν, ἀνέπεμψαν τὴν ἐσχάτην λάμπιν σθενυμένης φλογός, ἀποδείξαντες μεγαλοφυεῖς καὶ εὐγενεῖς ἄνδρας, ἀνταξίους τῶν παλαιῶν χρόνων· ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πτώσιν αὐτῶν, φεύγοντες τῆς πατρίδος τὸν ὄλεθρον, ἐγένοντο αὖθις πνευματικοὶ τῆς Εὐρώπης ἡγεμόνες». Ταῦτα λέγει ὁ μέγιστος τῶν κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα Ἰταλῶν ποιητῶν ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ μεταφρασθείσης ἰταλιστὶ μονωδίας τοῦ Πλήθωνος «ἐπὶ τῇ θοιδίμῳ δεσποίνῃ Ὑπομονῇ» συμβίῳ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου, ἣτις πρότερον μὲν ἐκαλεῖτο Ἑλένη, εἶτα δὲ περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου ἐγένετο μοναχὴ, μετονομασθεῖσα Ὑπομονή. Ἐν τῇ μονωδίᾳ ταύτῃ ὁ Πλήθων πραγματεύεται ἐν εἵδει ἐπιταφίου λόγου τὰ κατὰ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ταύτην δὲ τὴν μονωδίαν μετέφρασεν ὁ Λεοπάρδης, ἅμα μὲν ὀρμώμενος ἐκ θαυμασμοῦ πρὸς τὰ ἐν αὐτῇ ὑποτετυπωμένα ἄδρα καὶ λαμπρὰ νοήματα, ἅμα δὲ βουλόμενος νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν μνήμην τοῦ ἐπὶ σπανίᾳ μεγαλοφυῶς περιθλέπτου Ἑλλήνος.

Γ'.

Ἰωάννης Λάσκαρις.

Διὰ τῆς γονίμου διδασκαλίας ἐπιστημόνων Ἑλλήνων καὶ Ἰταλῶν ἔθαλλον ὅπως οὖν τὰ ἐλληνικὰ γράμματα ἔτι καὶ πρὶν ἀνατεῖλῃ ἡ ἀποφράς ἡμέρα τῆς 29ης Μαΐου 1453. Ὁ Χρυσολωρᾶς, ὁ Πλήθων, ὁ Γαζής, ὁ Γεώργιος Τραπεζοῦντιος καὶ ἄλλοι τῆς ἐλληνικῆς σοφίας θαυοῦχοι εἶχον προεξωμαλισμένην τὴν ὁδόν, ἣν ἔμελλον ὕστερον νὰ διανύσωσιν οἱ τῆς πατρίδος ἀπωρφανισμένοι λόγιοι. Ἡ ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων συνείδησις ἀνεδημιουργήθη ἅμα τῇ πτώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως· τότε δὴ τότε ἐπεφάνη εἰς τὰς περιλύπους ψυχὰς τῶν ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἐξεληλαμένων φυγάδων τὸ ἱερὸν τῆς πατρίδος ἰνδαλμα κεκαθαρμένον ἀπὸ τῆς βυζαντιακῆς κομμώσεως καὶ διεσκευασμένον κατὰ τὰς γνησίας καὶ

ἀρχαιοπαράδοτους τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀρχάς. Τῇ ἐπαύριον τῆς δουλείας ἀνεμνήσθησαν οἱ Ἑλληνες τῆς τέως κατεζοφωμένης ἐθνικῆς αὐτῶν ὑποστάσεως, ἀκριβῶς δὲ ἅμα ἐδουλώθησαν καὶ ἤρξαντο προσφέροντες ἐν μέσῳ τῶν φρικωδῶν αὐτῶν παθημάτων τῆς πατρίδος τὸ προσφιλὲς καὶ γλυκερὸν ὄνομα. Ἦδη ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν σχολάρχης τῆς πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας Ματθαῖος ὁ Καμαριώτης ἀποκλαίει τὴν ἄλωσιν, ἀλλὰ συναποκλαίει συγχρόνως καὶ τὴν πτῶσιν «τοιαύτης καὶ τηλικαύτης πατρίδος».

Οἱ ἐκ Βυζαντίου φυγάδες μετεκόμισαν εἰς τὴν Ἑσπερίαν οὐ μόνον τῆς ἑλληνικῆς σοφίας τὰ λείψανα, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τὸν ζωοπάροχον πυρῆνα. Ὁ πρῶτος δὲ τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως δορυφόρος ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Ῥυνδάκου τῆς Φρυγίας Ἰάνος Λάσκαρις. Ἡ ἑξοχος παιδεία τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρὸς ἦτο ἐφάμιλλος πρὸς τὴν ἄκρατον αὐτοῦ φιλογένειαν. Ὁ Ἰάνος Λάσκαρις (λέγει σοφὸς Ἰταλὸς) εἶναι ὁ εὐγενέστατος καὶ σοφώτατος πάντων τῶν Ἑλλήνων, ὅσοι κατέφυγον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐξωσθέντες τῆς ἰδίας πατρίδος ὑπὸ τῶν ὀθωμανικῶν ὅπλων. «Ὁ Ἰάνος Λάσκαρις (παρατηρεῖ ἕτερος σοφὸς Ἰταλός), ἦτο ἀνὴρ πολυμαθέστατος καὶ ἐμβριθέστατος, περὶ οὐδενὸς δὲ ἄλλου ἐκίδητο εἰμὴ περὶ ἀποκαταστάσεως καὶ διαφωτίσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων». Εἰκότως ἐδόξαζεν ὁ Λάσκαρις, ὅτι οἱ Ἑλληνες, ἂν πέπρωται νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς βίον ἐλευθερον, δεόν πρὸ πάντων νὰ ποτίσωσιν ἑαυτοὺς τὰ νάματα τῶν ἑλληνικῶν λόγων· θεμέλιον τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ ἀκραιφνὴς ἑλληνικὴ παιδείσις, ἡ ἀποτεθησαυρισμένη ἐν τοῖς ἀθανάτοις πονήμασι τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Ἀναλῶμασι τοῦ μεγάλου Λαυρεντίου τοῦ ἐκ Μεδίκων διέσωσεν ὁ Λάσκαρις ἀπὸ τῆς καταστροφῆς ἑκατοντάδας ἑλληνικῶν ἀντιγράφων· δὲν ἠρκέσθη δὲ μόνον εἰς τὴν συλλογὴν τιμαλφεστάτων κωδίκων, ἀλλὰ καὶ ἐνθέρμως ἠγόρευεν εἰς ἐπήκοον αὐτοκρατόρων καὶ βασιλέων ὑπὲρ ἐλευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ὅτε δὲ ὁ μεγαλοπρεπέστατος τοῦ Λαυρεντίου υἱὸς ἐγένετο Πάπας, ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ μελη-

τάτων ὑπῆρξε κατὰ προτροπὴν τοῦ Λασκάρεως ἢ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κυρίνου λόφου Ἰδρυσις «ἐλληνικοῦ γυνασίου», ἐν ᾧ φιλομαθεῖς Ἑλληνες νεανίσκοι ὤφειλον νὰ διδάσκωνται τὴν πάτριον γλῶσσαν καὶ τὰ ἐγκύκλια παιδεύματα. Πρυτανεύοντος τοῦ Λασκάρεως τὸ ἱστορικὸν τοῦτο φροντιστήριον ἐγένετο ἐνδιαίτημα πραγματικῆς καὶ ἀνοθεύτου ἐλληνικῆς παιδεύσεως. Ὁ Πάπας Λέων ὁ δέκατος μεγαλοπρεπῆς καὶ ἐλευθέριος πρὸς τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, ἐχθρὸς ἀδιάλλακτος τῶν Τούρκων, εἰλικρινῆς δὲ ἐραστὴς τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης, ἣν ἐδιδάχθη ἐν τῇ πλατωνικῇ Ἀκαδημίᾳ τῆς Φλωρεντίας, ἐμελέτησε νὰ ἀποδείξῃ τὸ γυμνάσιον τοῦτο γόνιμον ἐλληνισμοῦ φυτευτήριον. Ὡς ἀπαρχὴν δὲ τῶν ἐλληνικῶν τούτων παιδευμάτων οἱ προεξάρχοντες τοῦ φροντιστηρίου συνέλεξαν καὶ ἐξέδωσαν τῷ 1517 καὶ 1518 τὰ παλαιὰ σχόλια εἰς τὴν τοῦ Ὁμήρου Ἰλιάδα καὶ εἰς τὰς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους καὶ Πορφυρίου⁽¹⁾ τὰ ὁμηρικὰ ζητήματα, ὁπότε κατὰ βάσκανον μοῖραν ἐτελεύτησε μὲν ὁ Πάπας Λέων, ἀπεδήμησε δὲ καὶ ὁ Λάσκαρις ἐκ Ῥώμης εἰς Παρισίους, ὅπου μετὰ τοῦ περιωνύμου Βουδαίου Ἰδρυσε τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Φονταινεδλώ. Ἡ σύστασις τοῦ ἐλληνικοῦ φροντιστηρίου ἐν Ῥώμῃ, συμπεσοῦσα πρὸς τὰς φιλανθρώπους καὶ θεοφιλεῖς τοῦ Πάπα Λέοντος ἀποπειράς πρὸς ἀπολύτρωσιν τοῦ ἀτυχοῦς καὶ πολυπαθοῦς τῶν Ἑλλήνων γένους, ἐνέπλησε τοὺς βυζαντινοὺς φυγάδας χρηστῶν ἐλπίδων. «Ἀπόδος οὖν τὸ πανταχοῦ διεσπαρμένον γένος ἡμῶν τῇ πατρίδι (ἔγραφε πρὸς τὸν Λέοντα ὁ Μονεμβασίας Ἀρσένιος), τὸ ποτὲ μὲν ὑψηλότατον καὶ σοφώτατον, νῦν δὲ ἐξουθενημένον οἴμοι! καὶ ταπεινότατον». Ἀλλ' αἱ ἐλπίδες βόσκουσι κενοὺς βροτῶν ἢ κατάλυσις τῆς ἐλληνικῆς σχολῆς ἐνέβαλε μετ' ὀλίγον τοὺς Ἑλληνες εἰς ἀπόγνοιαν καὶ ἀπελπισμόν, ἀκμαία ὅμως διεσώθη ἡ ἐπὶ τὴν φιλογενῇ τοῦ Λασκάρεως ἐργασίαν πίστις· «ἀλλ', ὦ θειότατε,

(1) Φιλόσοφος νεοπλατωνικὸς (233—304 π. Χ.) πολυμαθέστατος, συνέγραψε πλείστα συγγράμματα ποικίλης ὕλης.

(ἔλεγε πρὸς αὐτὸν ὁ προμνημονευθεὶς Ἀρσένιος) ὑπερίστασο καὶ αὐθις τοῦ γένους, ἐν σοὶ γὰρ μόνῃ τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος ἐξήρτηται».

Ἐν Ἐνετίᾳ ὁ Λάσκαρις ὑπῆρξεν (ὀλίγον πρὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἐν Ῥώμῃ γυμνασίου) ὁ κύριος μοχλὸς τῶν ἑσκαί ἀξιομνημονεύτων τυπογραφικῶν ἐπιβολῶν καὶ ἔργων τοῦ Ἄλδου. Τὸ περιώνυμον τοῦ Ἄλδου Μανουτίου τυπογραφεῖον, συσταθὲν ἐν Ἐνετίᾳ ἐγγὺς τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου περὶ τὰ τέλη τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἀπεδείχθη κρατερόν ὄπλοφυλάκιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἅμα δὲ κοινὸν βουλευτήριον καὶ ἐργαστήριον πάντων τῶν φυγοπατρίδων λογίων Ἑλλήνων. Ἑλληνες ἐργάται καὶ τυποθέται, Ἑλληνες καλλιγράφοι καὶ διορθωταί, Ἑλληνες κριτικοὶ ἐπεμελοῦντο τῶν λαμπρῶν ἐκείνων καὶ τιμαλφῶν ἐκδόσεων, αἵτινες καὶ σήμερον ἀποθαυμάζονται ὡς περισπούδαστα κειμήλια τυπογραφικῆς τέχνης. Ἀρχομένου τοῦ ἐκκαϊδεκάτου αἰῶνος διετέλεσεν ὁ Λάσκαρις πρεσβευτὴς τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου τοῦ Δωδεκάτου ἐν Ἐνετίᾳ, ἀλλ' ὁ Ἑλλην φυγὰς ἦτο τοσοῦτον ἀτριβὴς τῶν πολιτικῶν ἐπιτηδευμάτων, ὅσον δῆλόν καὶ ἔμπειρος περὶ τὰς ἑλληνικὰς μαθήσεις· ἂν ἦτο δυνατόν νὰ μαλάξῃ ὅπωςοῦν τὰ σπαραξικάρδια τῆς πατρίδος του παθήματα, εὐφροσύνης θὰ ἐθυσίαζε τὰς φιλοπαιδευτικὰς αὐτοῦ ἐργασίας χάριν τῆς πολιτικῆς· συνείδεν ὅμως ὅτι ὡς ἐκδότης Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ προστάτης τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν διεσκεδασμένων πτωχῶν Ἑλλήνων θὰ προῆγε τὸ κοινὸν τοῦ γένους συμφέρον λυσιτελέστερον καὶ διαρκέστερον ἢ ὡς πρεσβευτὴς ἐπὶ φιλῷ ὀνόματι βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων.

Ἀφθита μνημεῖα τῆς φιλολογικῆς τοῦ Λασκάρεως ἐμπειρίας εἶναι ἡ ἐν κεφαλαίοις γράμμασιν ἐκδοσις τῆς ἑλληνικῆς Ἀνθολογίας τοῦ Πλανούδου, οἱ ὕμνοι τοῦ Καλλιμάχου μετὰ σχολίων Ἑλληνικῶν, τέσσαρες τραγωδίαι τοῦ Εὐριπίδου, τὰ Ἀργοναυτικὰ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου καὶ τινὰ ἄλλα ποιήματα, ἐν οἷς μονόστιχοι γινώμει. Τὴν πρώτην τῶν τραγωδιῶν τοῦ Σοφοκλέους ἐκδοσιν

ἀφιέρωσεν ὁ Ἄλδος εὐγνωμόνως πρὸς τὸν μέγαν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ὑπέρμυχον· ἐν κεφαλίδι τοῦ πρώτου τόμου τῶν Ἑλλήνων τεχνογράφων ἀναφωνεῖ ὁ Ἄλδος: «Κλεινὴ καὶ σοφὴ Λάσκαρι, γινώσκω μεθ' ὀπόσης χαρᾶς θὰ ἴδῃς ἐκτυπούμενα παρ' ἔμοι τὰ περὶ ῥητορικῆς συνταγμάτια· διότι οὕτω κατὰ τοὺς σοὺς πόθους ἀναζωπυρεῖται καὶ διαδίδεται ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν σπουδαίων καὶ φιλομαθῶν ἢ ἑλληνικῇ γλῶσσᾳ, ἢ σχεδὸν καταστραφεῖσα ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων καὶ τῆς ἐπηρείας τῶν καιρῶν. Ἀλλὰ δέον νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἐν τῷ ἐπιπόνῳ καὶ μακρῷ μου σταδίῳ σὺ προσήλθες ἄρωγός καὶ ἀντιλήπτωρ διὰ τε τῶν συμβουλῶν καὶ τῶν εἰσφορῶν σου ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ καὶ δῆ καὶ τὰ νῦν ἐν Ἑνετίᾳ, ὅπου μετὰ τοσαύτης συνέσεως μεθ' ὅσης καὶ εὐθύτητος ἐπιτελεῖς τὴν ἐντολὴν πρεσβευτοῦ τοῦ χριστιανικωτάτου βασιλέως, Οὐ μόνον παρέδωκάς μοι ἀντίγραφα, ὧν βρίθκει ἡ σὴ βιβλιοθήκη. ἀλλὰ καὶ ἐνδελεχῶς ὀτρύνεις με εἰς ἐκτύπωσιν τῶν κυριωτάτων. Εἰς σέ λοιπὸν ἀνατίθημι τὴν δε τὴν βίβλον, περιέχουσαν συλλογὴν ἐκ τῶν σῶν ἀντιγράφων. Σὺ ἔλκεις τὸ γένος ἐκ τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων, ὅπερ ἐγέννησε τοὺς μεγίστους τῶν ἀνδρῶν. κατὰγεσαι ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῶν Λασκάρων οἴκου, εἶσαι δὲ τῆς Ἑλλάδος σέμνωμα καὶ ἀγλαΐσμα. Χαῖρε, Μαικήνα τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων». Ἐν δὲ τῇ ἐκδόσει τοῦ Πλάτωνος κηρύσσει ὁ Ἄλδος ὅτι, ἀν' ἐκτυπῶνται πλατωνικοὶ τινες διάλογοι, ἢ ἐπὶ τούτῳ χάρις ὀφείλεται εἰς τὰ ἀντίγραφα, ὅσα ἐκόμισεν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὁ Λάσκαρις, «ὁ κατὰ τὴν σοφίαν καὶ ἀρετὴν μοναδικὸς οὗτος ἀνὴρ». Ὁ δὲ τοῦ Ἰάνου φίλος καὶ συμμαθητὴς Μάρκος Μουσούρος ἐν τῇ πρὸς τὸν Λάσκαριν προσφωνήσει τῇ προτεταγμένῃ τοῦ κατὰ τὸ 1516 κριτικῇ ἐπιστάσι αὐτοῦ τούτου τοῦ Μουσούρου ἐκδοθέντος Πανσανίου, μετὰ θέρμης ὑποκαρδίου ἐξαίρει τοὺς ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἡρακλείους πόνους τοῦ Λασκάρως.

«Ταύτην δέ σοι μάλιστα πάντων τὴν βίβλον πρεπῶδες ἦν ἀνατεθῆναι· σύ γάρ, τῶν ἄλλων τὰ καθ' ἑαυτοῦ σκοπούντων,

κοινὸς ἀπανταχοῦ τῶν Ἑλλήνων καθίστασαι προστάτης· σὺ ὡς οὐδεὶς ἕτερος ὑπὲρ τῆς τῆς Ἑλλάδος σωτηρίας ἐγρήγορας, πᾶσι τοῖς καιροῖς ἐπακολουθῶν καὶ πάντα κάλων σείων, καὶ νῦν μὲν Κελτῶν βασιλεῖς, νῦν δὲ Ῥώμης ἀρχικράτορας θεραπεύων, ἐφ' ᾧ τε τοὺς Ἕλληνας ἀπαλλαγέντας τῆς πικροτάτης καὶ χολεπωτάτης δουλείας ἀπ' ἐλευθερίαν ἐξελέσθαι. Τοῦτου γὰρ ἐφίεσαι μόνου, τοῦτου φροντίζεις, τοῦτου νυκτὸς καὶ μεθ' ἡμέραν ἐγνοεῖς, ὑπὲρ τοῦτου καὶ τοὺς ἐσχάτους κινδύνους ὑποσπαίγεις ἂν καὶ μυρίων ἂν θανάτων καταφρονήσαιο γενναῖος ὢν. Πρὸς τοῦτο πάντα σου τὰ πολιτεύματα τείνει, πρὸς τοῦτο γ' ἡ μεγαλοπρεπὴς καὶ μηδαμῇ χαμαῖζήλως σου φύσις ἀνακλίναςα τὴν ψυχὴν ἀτενὴς ἀφορᾷ. Τοὺς γοῦν περὶ τὸν ἀρχιερέα τὸν ἄκρον ἀνακοινουμένους ἐκάστοτε σοι περὶ τῶν μεγίστων οὐ παύη παροξύνων προστῆναι μὲν τῆς εὐσεβῶν διαλλαγέντων πρὸς ἀλλήλους ξυμδάσεώς τε καὶ ὁμονοίας, προστῆναι δὲ τῆς πάλαι θρυλουμένης τε καὶ ποθουμένης τῶν σταυροφόρων συνωμοσίας καὶ κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἐπιστρατείας· αἰσχρὸν δὲ εἶναι λέγων τοὺς Εὐρώπης ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς περὶ μὲν ἐνὸς ἧ καὶ δυοῖν πολιχνίῳ δυστήνοιν τοσαύτ' ἔτη ταλαιπωρεῖσθαι πολεμοῦντας, στάσεις τε καὶ σφαγὰς καὶ ταραχὰς ἐν Ἰταλίᾳ ποιοῦντας καὶ τῷ χριστιανῶν αἵματι καταμαίνοντας τὰ ρεῖθρα τῶν ποταμῶν, τοσαύτας δὲ πόλεις καὶ χώρας παμφορωτάτας καὶ συνοικίας καὶ προσόδους διατελεῖν προῖεμένους καὶ καρποῦσθαι τοὺς ἀθέους ἐξ. Καὶ ταῦτα ῥᾶδιον ὃν εἴπερ ποτὲ καὶ νῦν ἀπάσης αὐτοῦς τῆς Ἀσίας ἐκβαλεῖν ἐκνενευρισμένους ἤδη ταῖς συνεχέσιν ἡτταῖς καὶ μὴ πάντως ἔχοντας ἀστασιάζουσ· τοὺς μὲν γὰρ τῷ Βυζαντίου τυράννῳ, τοὺς δὲ τῷ δυνάστη τῆς Περσίδος, ὡς ὀρθοτέρως ἔχειν περὶ τοῦ θεοῦ δόξας νομιζομένῳ, προσκείσθαι. Καὶ οὐχ ὑπὲρ μὲν τοῦ σῶσαι τὴν Ἑλλάδα πονεῖς, τῶν δὲ καθ' ἕκαστον Ἑλλήνων ὑπερφρονεῖς, ἀλλὰ καὶ πρεσβέων Ἐνετίησι μηδένα τῶν ὁμόθεν τῆς γε σῆς ἐλευθεριότητος ἀπείρως ἔχειν ὥρου εἶναι.» Μετὰ ταῦτα ὁ Μουσοῦρος ἐξυμνεῖ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ ἐλευθεριότητα τοῦ Λασκάρεως, ὅστις ἐπροίκιζε τὰς γάμου ὥραιας

θυγατέρας τῶν πτωχῶν Ἑλλήνων, ἐχορήγει βιβλία καὶ χρήματα εἰς τοὺς ἀπόρους Ἑλληνόπαιδας, εἶχε δὲ ἐκάστοτε ἀνεωγμένους τὰς θύρας τῆς οἰκίας του εἰς τοὺς ἐνδεεῖς Ἑλληνας, «ὧν οὐδεὶς ἐκείθεν ἀγέραςτος ἀπῆλθεν, ἀλλ' ἢ ποικίλων ἐδεσμάτων τραπέζης ἀπολαύσας ἢ τὸ βαλάντιον ἐμπλήσας, ὧν ἐδεῖτο στατήρων ἀργυρῶν τε καὶ χρυσῶν». Ἐν Ῥώμῃ διατρίδων, τιμώμενος δὲ καὶ θαυμαζόμενος ὑπὸ τῶν ἐκεῖ, ὁ Λάσκαρις ἐγένετο «ὡς ἀληθῶς πρόξενος τῶν Ἑλλήνων», εἰς μὲν τοὺς ἀφικνουμένους «πολλάκις ὑπὲρ δύναντα δωρούμενος, τῶν δ' ἀπόντων ἐπιμελούμενος, τοὺς δὲ φιλότατους τοῖς περὶ τὸν κρατοῦντα συνιστάς».

Καὶ ταῦτα μὲν θὰ ἦσαν θαυμαστὰ σημεῖα τῆς εἰς τοὺς Ἑλληνας εὐνοίας τοῦ Λασκάρεως, ἀλλ' ὁ Μουσοῦρος προσαριθμεῖ καὶ ἄλλα τῆς ἀπαρμιλλοῦ φιλοπατρίας καὶ καλοκαγαθίας τοῦ ἀνδρὸς κατορθώματα. «Ὅρων γὰρ ἐνίοις τῶν ἡμεδαπῶν διὰ τὴν πολυετῆ δουλείαν οὕτω μὲν ἐπιλαθόμενος ἑαυτῶν, ὡς μηδέποτε ἀνανήφειν καὶ μηδεμίαν ὄλως τῶν προγόνων ἔχειν ἔννοιαν, ἀλλ' ἐθελοκροῦντας καὶ πολιτικοῦ βίου παιδεύσεώς τε καὶ ἀγωγῆς ὀλιγώρως ἔχειν, οὕτω δὲ κακοδαίμοναν, ὡς αὐτοὺς μὲν ἀπαιδευσίᾳ συζῆν καὶ τετυφῶσθαι, ἐν μόνον ἡγουμένους εἶναι σοφὸν καὶ διαρκέστατον τῆς εἰς οὐρανὸς ἀναβάσεως ἐφόδιον, τὸ μὴτ' ἐλαίου γεύεσθαι μὴτ' ἐναίμων ἰχθύων, ἐν αἷς νηστεύουσιν ἡμέραις, τοῖς δὲ παιδείας ἐρασταῖς φθονεῖν ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς τῶν ποιηταῖς ἢ φιλοσόφοις ἐνασχολουμένων εὐθὺς καταγινώσκοντας πολυθεῖαν, τοιοῦτό τι πρὸς τὴν θεήλατον ταύτην ἡμῶν μεμηχάνησαι συμφοράν· ὡς γὰρ μὴ παντάπασιν ἀποσβεσθῇ τὸ σφύζομενον ἔτι τῶν ἐλληνικῶν λόγων, καίπερ λίαν ἀμυδρὸν ὄν, οὐκ ὀλίγους ἐκ τε τῆς Κρήτης, ἐκ τε Κερκύρας καὶ τῶν παραθαλασσίων τῶν Πελοποννήσου μετεπέμψω νεανίσκους, οἳ νῦν ἐν Ῥώμῃ μῆτε στέγης μῆθ' ἱματισμοῦ μῆτε τροφῆς ἀποροῦντες μῆτε σοφιστῶν ἐστερημένοι τῶν διδάσκειν καὶ βουλομένων καὶ εἰδόντων, θαυμαστὸν ὅσον περὶ ἅμω προκόπτουσι τῇ λόγῳ». Καταστρέφει δὲ τὸν λόγον ὁ Μουσοῦρος διὰ τῆς κατα-

νυκτικῆς τῆς δε ἀποστροφῆς. «Τονυπετεῖς εὐξώμεθα τῷ πάντ' ἐφορῶντι καὶ κυβερνῶντι Θεῷ, ἔν', εἴπερ οἷόν τ' ἐστί, περιαλγῆσας τῇ ἀνεκδιγῆτῳ πανωλεθρίᾳ τῶν ἐλεεινῶν Ἑλλήνων, τῶν πρὶν μὲν στρατηγίαις καὶ νομοθεσίαις ἐπιστήμαις τε καὶ τέχναις πολυειδέσι καὶ ταῖς εἰς ἅπαντα τὰ πέρατα τῆς γῆς ἀποικίαις τὸ ἀνθρώπειον γένος παιδευσάντων τε καὶ νουθετησάντων, ἡμερωσάντων τε καὶ κατακοσμησάντων, νῦν δὲ φθόνῳ καὶ ἐπηρείᾳ τῆς κακῆς τύχης μῆτ' αὐτοκρατορικοῖς σκῆπτροις ἐρειδομένων μῆτε πατρίδα ἢ πόλιν αὐτόνομον ἐχόντων, ἐς βαθὺ καὶ μακρὸν καὶ λιπαρὸν γῆρας διασώζῃ καὶ διαφυλάττῃ Λέοντα τὸν ὑπέρτατον ἱεράρχην καὶ σέ· τοῦ μὲν γὰρ παρορμῶντος, τοῦ δὲ κατορθοῦντος ὡμῶν, ἐλευθερωθήσεται μὲν ἡ Ἑλλάς, οἱ δὲ φιλομαθεῖς καὶ φιλοθεάμονες ἐμφιλοχωρήσουσιν ἁδεῶς τῇ Πελοποννήσῳ, τῶν βαρβάρων ἄρδην ἀφανισθέντων, καὶ τὸν Παυσανίαν ἀνὰ χεῖρας ἔχοντες ἀνέσεως χάριν περιοδεύσουσι τὰ πάντα κύκλῳ· τὰ τε συγγεγραμμένα τιθέντες τῶν ὁρωμένων ἐγγὺς μεγάλῃς ἐμπλησθήσονται ἡδονῆς».

Ταῦτα προσφωνεῖ ὁ ἄριστος Κρής, βραχέα μὲν, ἀλλ' ἱκανὰ πρὸς σκιαγραφίαν τοῦ ἐθνικοῦ προγράμματος τοῦ Ἰάννου Λασκάρεως. Ἐφ' ὅσον ὑφίστατο τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος διετέλει παντελῶς ἡμαυρωμένη, οὐδεμία δὲ οὐδαμοῦ ὑπέφωσκε, πολλῶ δ' ἤττον ἤκμαζεν ἐθνικὴ συνειδήσις· τὸ ὄνομα Ἑλληνὴν ἦτο καθόλου συνώνυμον τῷ ἐθνικῷ· σποραδικαὶ μόνον καὶ ἀμυδραὶ νύξεις ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς ἐσχάτοις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους χρόνοις περὶ ἐλληνικοῦ γένους, ἀλλὰ καὶ αἱ νύξεις αὗται φέρουσιν ἐφόλκιον ἐκείνῳ τὴν σφραγίδα τῶν ῥωμαϊκῶν παραδόσεων. Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου αἱ τέως ἐπικρατοῦσαι παραδόσεις ἀλλοιοῦνται βαθμὴδὸν καὶ ἀνακαθαίρονται, ἐν μέσῳ δὲ τῶν φοβερῶν τῆς ἀπατρίας βασάνων λαμβάνουσιν οἱ Ἕλληνες κατὰ μικρὸν αἰσθήσιν ἥς ἀπαστερῆθησαν προσφίλους καὶ ποθεινῆς πατρίδος. Σὺν τῇ πτώσει τοῦ Βυζαντίου μαραίνονται καὶ θνήσκουσι κατ' ὀλίγον αἱ ῥωμαϊκαὶ παραδόσεις· εὐάριθμα ἔτη ἀμειλίχτου καὶ ἀπηνοῦς δουλείας ἤρκεσαν νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τὰς ὀδυνωμένας τῶν Ἑλλή-

Νεοελ. Ἀναγν. Παντελάκη - Κυπαρίσση Β'.

7.

νων ψυχὰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ὑποστάσεως. Πρωτοστάτης τοῦ ἐθνικοῦ τούτου προγράμματος περὶ τὰ τέλη τῆς πεντεκαιδεκάτης ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἀρχομένης τῆς ἐκκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρξεν ὁ Ἰάνος Λάσκαρις, γνήσιον τῆς Ἑλλάδος τέκνον κατὰ τε τὸ φρόνημα καὶ τὴν γνώμην. Οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν ἀνακαινιστῆς τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας, ὁ πρῶτος κατὰ τὰ ἐνδόντα ἀνορθωτῆς τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων συνειδήσεως. Ἐμóχθησε καὶ ἐπόνησε δι' ὅλου τοῦ βίου, ὅπως οἱ Ἑλληγες, τυχόντες παιδεύσεως καὶ ἀγωγῆς ἐλληνικῆς, λάβωσι μὲν αὐθις ἔννοιαν τῶν εὐκλεῶν αὐτῶν προγόνων, χρόνου δὲ προϊόντος καταρτίσωσιν αὐτόνομον πολιτικὸν βίον. Ἡ ἐλευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος διὰ τῶν ἐλληνικῶν φώτων ἦτο ὁ πρώτιστος σκοπός, ὁ γλυκύτατος πόθος τοῦ ὄντως μουσοτραφοῦς καὶ ὄντως φιλοπάτριδος ἀνδρός, ὅστις καὶ ἐν τῷ αὐτοπονῇτῳ ἐπιταφίῳ τοῦ ἐπιγράμματι (ὅπερ εὐστόχως παραβάλλει ὁ Διδότος πρὸς τὸ τοῦ Κοραῆ), θρηγῶν τῆς πατρίδος τὴν συμφοράν, ἐξαγγέλλει πρὸς πάντας ὅτι καίται μὲν ὑπὸ φιλόξενον ἁλλοδαπὴν γῆν, «ἀλλ' ἄχθεται εἴπερ Ἀχαιοὺς οὐδ' ἔτι χοῦν χεύει πατρὶς ἐλευθέριον».

Δ'.

Μάρκος Μουσοῦρος.

Ὁ τοῦ Λασκάρεως ζηλωτῆς καὶ μαθητῆς Μάρκος Μουσοῦρος διέπλασε καὶ ἀνέπτυξε τοῦ φιλοπάτριδος Ῥυνδακινοῦ τὰς ὑποθήκας. Αὐτὸς ὁ Μουσοῦρος ἐναθρυνόμενος λέγει ὅτι τυτθὸν ὄντα περιέθαλψεν ὁ Λάσκαρις ὡς φίλτατον υἱὸν καὶ ἔδειξεν αὐτῷ τὴν ὁδὸν τὴν ἀγούσαν πρὸς Ἀχαΐδα μουσαν. Ὁ Μάρκος υἱὸς Ῥεθυμνίου ἐμπόρου, ἐκλιπὼν πατρίδα καὶ γονεῖς, ἀπεδήμησε νεώτατος τῇ ἡλικίᾳ εἰς Ἑνετίαν, ὅπου ἐσπούδασε τὴν λατινίδα διάλεκτον καὶ ἐγένετο εἴπερ τις ἄλλος ἐγκρατέστατος τῶν κλασσικῶν γλωσσῶν. Ἀκρα φιλομάθεια, συνημμένη πρὸς ἄκραν φιλοπατρίαν, διέκαιε

τὴν φιλότιμον ψυχὴν τοῦ νέου Κρητός. «Σὺ δέ, Μάρκε, (λέγει πρὸς ἑαυτὸν ὁ Μουσοῦρος) οἶκον ἀπεδήμησας εἰς Ἰταλίαν, ἵνα παιδευθῇς ἐκεῖνα μάλιστα τῶν παιδευμάτων, δι' ὧν θὰ ἡδύνασο νὰ ἀποδείξῃς σεαυτὸν χρησιμώτατον τῇ πατρίδι, καὶ κατὰ τὴν πορείαν ταύτην ἀπέλιπες γονέας μὲν ἤδη γεγηρακότας, ἀπέλιπες δὲ τὴν ἐρατεινὴν τῶν φιλοτάτων ὁμηλικίην». Κτησάμενος μετ' οὐ πολὺ φήμην περιζήλου ἑλληνιστοῦ ὁ Μουσοῦρος διεδέξατο τῷ 1490 τὸν Ἀλδον ὡς διδάσκαλος τοῦ πρίγκιπος Ἀλδέρτου τῆς Κάρπου, παρ' ᾧ ἀπέλαυσε θερμῆς καὶ φιλόφρονος δεξιώσεως καὶ προστασίας. Ὁ εὐγνώμων μαθητῆς, ὁ ὕστερον σοφὸς προσαγορευθεὶς, περὶ πλείστου ποιούμενος τὴν ἐπιστήμην τοῦ Ἑλλήνος διδασκάλου, ἐπειράθη ἰάσῃ μηχανῇ, ὅπως πείσῃ τὸν Μουσοῦρον νὰ ἐμμείνῃ παρ' αὐτῷ δι' ὅλου τοῦ βίου, καὶ δὴ καὶ προσήνεγκε τῷ χρηστῷ Ρεθυμνίῳ μικρὸν μὲν, ἀλλ' εὐφορον κτήμα, «κτησέδιον ἐπιτήδειον πρὸς πᾶσαν τῶν ἀναγκαίων φορὰν διὰ τὸ τῆς θέσεως εὐφυές», ἀποφέρον δὲ «σίτον, βρώμην καὶ ἔλαιον». Ἐνταῦθα ἡδύνατο ὁ Μουσοῦρος νὰ διάγῃ βίον ἡσυχον καὶ ἀμέριμον «νατακλινόμενος ἐπὶ σμίλακος καὶ θύμου καὶ πόας εὐώδους», ἀσχολούμενος δὲ περὶ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ μελέτην τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ποιητῶν καὶ πεζογράφων· θὰ ἡυμοίρει δὲ καὶ ἀρίστων γεωργῶν, οἵτινες χαριζόμενοι αὐτῷ ἐμελλον νὰ κομίζωσιν αὐτῷ πολλὰ καὶ πλουσιοπάροχα δῶρα, «ποτὲ μὲν ἀσπαράγους εὐμεγέθεις, ποτὲ δὲ πηκτὸν γάλα, ποτὲ δὲ ἀρίτοκα ψά». Ἀλλ' ὁ φιλόπονος Μάρκος οὐδαμῶς στέργει τὴν νωθροποιὸν ταύτην διαίταν. Εἰσέτι δὲν ἐγήρασα (ἐπιλέγει)· ἐπὶ τοῦ παρόντος προτίθεμαι νὰ διατρίψω ἱκανὸν χρόνον ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ ἂν μὴ δυνηθῶ νὰ περιποιήσω εὐκλειαν τῇ πατρίδι, θὰ προσπαθῇσω ὅμως, ὥσθ μοι δύναμις καὶ σπουδὴ, νὰ τηρήσω τὸν Ὀμήρου νόμον, τοῦτο δ' ἐστὶ νὰ μὴ κατασχῶν τῶν πατέρων τὸ γένος· τελευταῖον δὲ διανοοῦμαι νὰ ἀναστρέψω οἶκαδε, ὅπως γηροτροφῇσω τοὺς γεννήσαντας καὶ καταλύσω τὸν βίον ἐπὶ τοῦ ποθεινοτάτου ἐδάφους. Ταῦτα δὲ λέγων ὁ ταλαίπωρος φυγὰς προσεπάγει «ὕπὸ δακρύων οὐ δύναμαι

πλέον γράφειν». Ἀλλὰ τὰ θερμά σου δάκρυα, αἰοίδιμε Μάρκε, ἤρδευσαν καὶ ἐλίπαναν τὴν διανοητικῶς ἀπεξηραμμένην τότε τῆς Ἑλλάδος γῆν, οἱ δὲ ἐν τῇ πολυπείκῃ ξενιτεῖα ὑπὲρ τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων ἐκπρεπεῖς καὶ πολύαθλοι ἀγῶνές σου εἶναι ἔτι καὶ νῦν τῆς μεγάλης καὶ φιλοπάτριδος ψυχῆς σου τὸ εὐφραδέστατον ὑπόμνημα.

Ἐν Παταβίῳ καὶ Ἐνετίᾳ ἐδίδαξεν ὁ Μουσοῦρος τὰ ἐλληνικὰ μετὰ πολλοῦ τοῦ κλέους. Ἡ σύγκλητος τῆς Ἐνετίας ἀνηγόρευσε τὸν ἐκ Κρήτης φυγάδα δημόσιον καθηγητὴν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων· οἱ τὰ πρῶτα φέροντες τῶν εὐπατριδῶν καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι καὶ σοφώτατοι ἄνδρες ἦσαν ἐκ τῶν ὁμιλητῶν τοῦ Μουσούρου. Τῶν μαθημάτων τοῦ Μουσούρου, διδάσκοντος ἐν Παταβίῳ τὴν φιλομαθῆ τῶν Ἑσπερίων νεολαίαν, ἠκροάσατο καὶ ὁ μέγας Ἑρασμος, ὅστις ὑπὸ τοσούτου καὶ τηλικούτου κατελήφθη ἐνθουσιασμοῦ, ὥστε ἄλλοτε ἐγκωμιάζει τὸν Μουσοῦρον ὡς ἐμπεφορημένον θείας μανίας, ἄλλοτε δὲ ἀποκαλεῖ αὐτὸν πολυμαθέστατον καὶ πανεπιστήμονα, κλειδοκράτορα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ ὡς θαυμασιῶς εἰδημόνα τῆς λατινίδος φωνῆς.

Ὁ Μουσοῦρος ἠθλοφόρησεν ὡς ἐκδότης καὶ διορθωτὴς ἀρχαίων ποιητῶν καὶ συγγραφέων καὶ ὡς ὑποβολεὺς τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων συνειδήσεως. Ἐκ τῶν πολλῶν καὶ παντοίων αὐτοῦ ἐκδόσεων, ἡ τοῦ Ἀριστοφάνους, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Πανυσανίου, τοῦ Ἀθηναίου καὶ τοῦ Ἡσυχίου εἶναι φιλοτεχνήματα κριτικῆς ἐπιστήμης. Χωρὶς τοῦ Μουσούρου ὁ Ἄλδος οὐδὲν θὰ κατῴρθου μέγα ἔργον· ὁ Ἄλδος ἐτέλεσεν ἀληθῶς μεγάλα συμπραττόντων αὐτῷ καὶ συνεργούντων «τῶν ἐν Ἐνετίᾳ τῆς ἐλλαδικῆς μούσης τροφίμων», πάντων δὲ τούτων τῶν τροφίμων ἑξαρχος ἦτο ὁ Μουσοῦρος. Αἱ κωμωδίαι τοῦ Ἀριστοφάνους, αἱ μετὰ τῶν ἀρχαίων σχολίων τῷ 1498 ὑπὸ τοῦ Μουσούρου ἐκδοθεῖσαι, εἶναι ἐκ τῶν πρώτων καὶ χαλεπωτάτων τοῦ Κρητὸς φιλολόγου ἔργων, αὐτῷ δὲ πρώτῳ ἀπόκειται ἡ δόξα ὅτι συνέλεξε τὰ σποράδην ἐν διαφόροις ἀντιγράφοις κείμενα καὶ πεφυρμένα σχόλια καὶ ὅσον οἶόν τε ἐπι-

μελέστατα διώρθωσεν. Ἐν τῷ εἰς Ἀριστοφάνη προοιμίῳ λαλεῖ ὁ Μουσοῦρος μετ' ὀδύνης περὶ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, λέγων ὅτι ὀλίγοι μὲν ἔσφζον τὸ ζῶπυρον τῆς προτέρας εὐδαιμονίας, οἱ δὲ λοιποὶ χαλεπῶς πορίζονται ὃν τελοῦσι τῷ βαρβάρῳ φόρον. Ἑλληνική μάθησις καὶ ἑλληνική φιλοπατρία εὖρηνται ἀδιαξεύκτως ἀλλήλαις συνδεδεμέναι ἐν πᾶσι τοῖς πονήμασι τοῦ ἀξίου τούτου τοῦ Λασκάρεως μαθητοῦ. Ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς «Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς» τοῦ Ἀλδου κηρύττει ὁ Μουσοῦρος διαρρήδην ὅτι οὐδὲν ἕτερον διακαέστερον ἐπόθησεν ἢ τὴν διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἣτις πρόρριζα ἀνασπασθεῖσα ὑπὸ τῶν σκληρῶν Τούρκων, διάκειται μὲν ἐλεεινότατα ἐν τῇ ταλαίνῃ ἑλληνικῇ πατρίδι, ἀναθλαστάνει δὲ καὶ προκόπτει παρ' Ἰταλοῖς.

Τὴν ὑπέροχον τοῦ Μουσούρου φιλολογικὴν καὶ κριτικὴν ἀξίαν καθομολογοῦσι σήμερον καὶ οἱ προεξάρχοντες τῶν παρὰ Γερμανοῖς καθηγητῶν. Οὕτω λ. χ. ὁ δεινὸς Γερμανὸς φιλόλογος καὶ νεώτατος τῶν Δειπνοσοφιστῶν τοῦ Ἀθηναίου ἐκδότης Κάιθελ (1887) μνημονεύει εὐφήμως τοῦ Μάρκου Μουσούρου, ἐγκωμιάζων τὴν μεγάλην αὐτοῦ παιδείαν καὶ τὴν κριτικὴν δξύνειαν, πολλὰς μὲν μυριάδας διορθώσαντος σφαλμάτων, πολλοὺς δὲ στίχους τῶν παρεισαγομένων, κατολογάδην πρότερον ἀναγινωσκομένους καὶ χύδην, εἰς τὴν προσήκουσαν τῆς ἐμμέτρου τάξεως εὐκρίνειαν ἀποκαταστήσαντος. Ἦτο δὲ ὁ Μουσοῦρος οὐ μόνον τοῦ Ἀλδου πρῶτιστος χειραγωγὸς καὶ τῆς Ἀλδίνης ἀκαδημίας ἐπιφανέστατος ἐταῖρος, ἀλλ' ἀφιλοκερδὴς καὶ ἄσικνος προστάτης πάσης ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ γένους ἐπιχειρήσεως. Ὅτε περὶ τὸ τέλος τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος δύο πάνυ φιλοπάτριδες Κρήτες, ὁ Νικόλαος Βλαστὸς καὶ Ζαχαρίας Καλλιέργης, γόνος ἱστορικοῦ οἴκου, συνέστησαν ἐν Ἑνετίᾳ τυπογραφεῖον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ Ἑλληνικόν, ὅπως διατρανώσωσι τοῖς Εὐρωπαίοις, ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν μέσῳ τῶν ὀδυνηρῶν αὐτῶν συμφορῶν εἶναι τοσοῦτον φιλότιμοι, ὥστε ἐκτυποῦσι τὰ ἀθάνατα τῶν προγόνων πονήματα ἐν ἰδιοκτῆτι τυπογραφικῇ ἐργαστηρίῳ, ὁ Μουσοῦρος ὑπῆρξεν ὁ κύριος συλλήπτωρ

τοῦ ἔθνωφελούς τούτου ἰδρύματος. Ἀμφότεροι, Ἄλδος τε καὶ Καλλιέργης, διήγον πρὸς ἀλλήλους ἐν ἀδελφικῇ ὁμονοίᾳ, διότι προέκειτο οὐχὶ περὶ χρηματισμοῦ, ἀλλὰ περὶ ὠφελείας τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, ὁ δὲ Μουσοῦρος διημέρευε, πολλάκις δὲ διεγυκτέρευεν ἐναλλάξ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς τυπογραφείοις ἀντιγράφων, διορθῶν καὶ καθαίρων δι' ἀπύτων πόνων τοὺς εἰς ἐκτύπωσιν προωρισμένους κώδικας. Ὁ Καλλιέργης ἦτο ἀπαράμιλλος τεχνίτης· αὐτὸς ἰδίᾳ χειρὶ ἐχάραξε καὶ ἐχώνευσε στοιχεῖα ἑλληνικά, ἐφάμιλλα κατὰ τὴν καλλονὴν πρὸς τὰ τοῦ Ἄλδου. Τὸ «Μέγα ἐτυμολογικόν» τὸ πρῶτον ὑπὸ Καλλιέργου, κριτικῇ ἐπιστάσει τοῦ Μουσούρου, ἐκτυπώθην τῇ 1499 βιβλίον, εἶναι, ὡς λέγει ὁ Διδότος, τυπογραφικὸν ἀριστούργημα, χαράξαν· νέαν ὁδὸν ἐν τοῖς χρονικοῖς τῆς τυπογραφίας. Ἡ τύπωσις δὲ τοῦ Ἑτυμολογικοῦ ἀπετελέσθη ἀναλώμασι τοῦ φιλομούσου καὶ ἀφανῶς καὶ ἐν παραβύσῳ φιλογενοῦς Νικολάου Βλαστοῦ, περὶ οὗ λέγει ὁ Μουσοῦρος ὅτι ἦτο μεστὸς ἑλληνικοῦ φρονήματος καὶ ἐδαπάνησε τοὺς θησαυροὺς τοῦ ἀποδλέπων εἰς τὴν κοινὴν τοῦ γένους ὠφέλειαν. Ἡ Κρήτη μετὰ τὴν ἐν Βυζαντίῳ καταστροφὴν ἀπεδείχθη αὐτόχρημα Ἑλλάδος Ἑλλάς καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔμπедος ἀκρόπολις· περικλεεῖς λόγιοι, τρίβωνες καλλιτέχναι, μουσολήπτοι ἀοιδοί, θαυμαστοὶ ἥρωες ἐκεῖθεν ἔλκοντες τὸ γένος, προσῆλθον τῆς δυστυχούσης Ἑλλάδος ἀρωγοὶ καὶ ἐπίκουροι. Τὸ ἐν Ἐνετίᾳ τυπογραφεῖον τοῦ Καλλιέργου ἦτο ὀνόματι καὶ πράγματι κρητικὸν ἐργαστήριον· Κρήτες ἐτόρνευον, Κρήτες συνείρον τὰ χαλκεῖα, Κρήτες ἐμολυβδοχόουν, Κρήτες διήλεγchon, παρσκευάζον καὶ διώρθουν τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια, Κρήτες ἐφρόντιζον περὶ τῶν ἐπιτηδείων εἰς φωτισμὸν τοῦ γένους ἐκδόσεων, Κρήτες εἰσέφερον ἀφειδῶς τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τύπωσιν τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων ἀργύρια. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ Καλλιέργου, τῇ φιλοτίμῳ δαπάνῃ τοῦ Νικολάου Βλαστοῦ, προήχθησαν εἰς ψῶς πάμπολλοι Ἑλληνες συγγραφεῖς, σὺν δὲ τούτοις καὶ ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα. Ὅτε δὲ τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Καλλιέρ-

γου μετεκομίσθη, εισηγήσει τοῦ Λασκάρους, εἰς Ῥώμην, ἐγένετο καὶ ἐκεῖ πολλαχῶς ὠφέλιμον εἰς τὸν Ἑλληνισμόν διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν εἰς Πίνδαρον σχολίων, τῶν εἰδυλλίων τοῦ Θεοκρίτου σὺν τοῖς παλαιαῖς σχολίαις, τῶν ἐκλογῶν Θωμᾶ τοῦ Μαγίστρου καὶ τοῦ Φρυνίχου καὶ ἄλλων συγγραμμάτων.

Καὶ ὡς ἐκδότης λοιπὸν καὶ ὡς κριτικὸς καὶ ὡς διδάσκαλος ἀπανταχοῦ ἐπρωταγωνίστησεν ὁ Μουσούρος, σκοπῶν μόνον τὸ πνευματικὸν καὶ πολιτικὸν τοῦ ἔθνους συμφέρον. Ἰδίως ἡ ἐν τῇ ἀκαδημίᾳ τοῦ Παταβίου διδασκαλία του ἀγλαοῦς ἀπήνεγκε καρπούς, διότι ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Μουσούρου, ὡς λέγει ὁ Δημήτριος Δούκας, «ὥπερ ἔκ τινος ἔππου δουρείου» προήλθον πολλοὶ καὶ γενναῖοι μαθηταί, οἵτινες παρὰ τῷ Ἑλληνι καθηγητῇ τὸν ἑλληνικὸν λόγον διηκριθωμένως παιδευθέντες «τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος δοκοῦσι καὶ τῆς Ἀττικῆς αὐτόχθονες ἢ νομίζονται». «Σὺ γὰρ (ἐπιλέγει ὁ προμνημονευθεὶς Δούκας) ἅπασι τοῖς εὐφύεσι τῶν νέων τῆς σῆς γλυκείας φωνῆς ἀφθόνως ἀρύεσθαι συγχωρεῖς, ἐν μόνον ἐννοῶν καὶ ὥσπερ τι σκοπιμώτατον τέλος ἀναπολῶν, τὸ τῇ πατρίφ φωνῇ δεξιὰν ὁρέξει πεσοῦσθαι καὶ τὸν ἑλληνα λόγον ἀποσθεννύμενον ἦδη ἀναζωπυρῆσαι τὰ δυνατά». Καὶ ὁ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις βιογράφος τοῦ Μουσούρου Κ. Menge ὑπομινῆσκει ὅτι ὁ Μουσούρος οὐδὲν ἕτερον ἀνέπλαττεν ἐκάστοτε ἐν τῇ φαντασίᾳ ἢ τῶν Ἑλλήνων τὴν παλλίγγενεσίαν, περὶ οὐδὲν ἕτερον μᾶλλον ἐσπούδαζεν ἢ περὶ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς τουρκικῆς δεσποτείας. Ἀφίλαυτος καὶ χρηστοθήτης, ἀπαδὸς καὶ θαυμαστής τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰάνου Λασκάρους, ὁ Μουσούρος ἀφιέρωσεν ὅλον τὸν βίον εἰς ὑπηρεσίαν καὶ λειτουργίαν τῆς ἑλῆς Ἑλλάδος, ἧς ἐναγωνίως ἐπόθει τὴν ἀνάστασιν. Αὐτὸς καὶ ἀφιλοχρήματος, ἀπεποιήθη ἐκάστοτε καὶ τῶν πριγκίπων τὰς δωρεὰς καὶ συντάξεις καὶ τῶν πλουσίων τὰς χορηγίας· καίπερ δυνάμενος δὲ γὰρ διάγει βίον ἄφροντιν καὶ ἀκύμαντον, ἐν ἐπιγνώσει ὑπέβλευεν ἑαυτὸν εἰς πάντα πόνον, πᾶσαν ταλαιπωρίαν καὶ εἰς πᾶσαν κακοπάθειαν, ὅπως καταστῇ χρήσιμος καὶ διακονικὸς εἰς τὴν ὑπὸ πάντων δαιμόνων κατα-

τρυχομένην Ἑλλάδα. Τὰ ἑλληνικὰ φῶτα ἦσαν, κατὰ τὸν Μουσοῦρον, τὸ μόνον ἐφόδιον, δι' οὗ ὁ ἐν τῇ δουλείᾳ διατελὼν Ἕλληγν ἠδύνατο κατὰ μικρὸν νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀθλίας καὶ κακοδαίμονος αὐτοῦ καταστάσεως καὶ νὰ ἐλπίσῃ ἐπὶ αἰσιωτέραν τινὰ τύχης μετάπτωσιν. Μετὰ τὸν Λάσκαριν ἡ μᾶλλον εἰπεῖν σὺν τῷ Λασκάρει εἶναι ὁ Μουσοῦρος ὁ διαπρεπέστατος τῶν αἰμυγήστων ἐκείνων Ἑλλήνων φυγάδων, ὅσοι τὰ ἑλληνικὰ ὀρθοῦντες γράμματα καὶ τὴν κόνιν τοῦ Βυζαντιτικοῦ πολιτεύματος κατὰ μικρὸν σάιροντες, συνηνώρθουν καὶ ἀνεθέρμαινον τῶν Ἑλλήνων τὸ ἐθνικὸν φρόνημα. Καὶ ἂν μηδεμίᾳ ἄλλῃ ἐσφίζετο εἰδησις τῶν καλῶν τοῦ Μουσούρου ἐπιτηδευμάτων καὶ μαθημάτων, θὰ ἤρκει πρὸς ἀπαθανατισμὸν τοῦ ἀνδρὸς ἡ ἀθάνατος φῶς, ἡ προτεταγμένη τῶν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1513 ὑπὸ τοῦ Μουσούρου ἐκδοθέντων Πλατωνικῶν διαλόγων, προσπεφωνημένη δὲ τῷ Πάπα Λέοντι τῷ Δεκάτῳ. Ὅτε ἐμελλε νὰ ἰδρυθῇ ἐν Ῥώμῃ τὸ προμνημονευθὲν ἑλληνικὸν φροντιστήριον, ὁ Πάπας Λέων, κατὰ προτροπὴν βεβαίως τοῦ Λασκάρους, ἀπέστειλε φιλοφρονητικώτατον γράμμα καὶ πρὸς τὸν Μουσοῦρον, ὃν περὶ πολλοῦ ἔποιεῖτο διὰ τε τὴν παιδείαν καὶ τὴν φιλοπατρίαν του. Ἐπειδὴ (ἔγραφεν ὁ Πάπας πρὸς τὸν σοφὸν Ῥεθύμνιον) ἐπιθυμῶ νὰ ἀποκαταστήσω τὴν ὀλιγορημένην καὶ σχεδὸν καταγελυμένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀποτείνομαι πρὸς σέ, τὸν ἐξαισίᾳ πεπροικισμένον μαθήσει καὶ ἐντέλλομαί σοι νὰ πέμψῃς πρὸς ἡμᾶς δέκα ἢ δώδεκα εὐφυεῖς καὶ χρηστοὺς νέους, ἵνα διδασθῶσι τὴν ἑλληνικὴν φωνήν. Ὁ πᾶνυ ἐμοὶ πεφιλημένος διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν παιδείαν του Ἰάνος Λάσκαρις γράφει σοι πλείονα». Ὁ Μουσοῦρος ἔλαβε τὸ γράμμα τοῦ Λέοντος καθ' ἣν χρόνον στιγμὴν ἀπετελεῖτο ἐν τῷ τυπογραφείῳ τοῦ Ἀλδου ἢ ἐκτύπωσις τῶν διαλόγων τοῦ θεοῦ φιλοσόφου. Ὅθεν πρὸς μείζονα τοῦ παπικοῦ βουλεύματος ἐπύρρωσιν ὁ μὲν Ἀλδος ἀνέθηκεν εὐθὺς τὴν κριτικὴν τοῦ Μουσούρου ἐπιστάσις γενομένην ἐκδοσιν τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν μεγαλοπρεπέστατον τῆς Ῥώμης Ποντίφικα, αὐτὸς δὲ ὁ Μουσοῦρος, ὡς πρόσωπον τοῦ ὅλου ἔργου τηλαυγές,

προέταξε τὴν μακρὰν καὶ κλασσικὴν ἐκείνην ᾠδὴν, λόγῳ ποιητικοῦ κάλλους καὶ φραστικῆς εὐρυθμίας οὐχὶ ἀναξίαν τῶν ἐνδόξων τῆς Ἑλλάδος ἡμερῶν, ἱκανὴν δὲ ὅπωςδῆποτε νὰ ἀντιμετρηθῇ μέχρι τινὸς πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων ποιητικὰ καλλιτεχνήματα.

Ἐν τῇ λαμπρᾷ ταύτῃ ᾠδῇ ὁ Μουσοῦρος παρακαλεῖ τὸν θεῖον Πλάτωνα νὰ ἐκλίπῃ τὸν χορὸν τῶν οὐρανίωνων, νὰ λάβῃ τόδε τὸ τεῦχος τὸ περιέχον τὰ κεδνὰ τῆς φρενὸς τοῦ γένεθλα, εἴτα δὲ νὰ πορευθῇ εἰς τὴν βασιλίδαν τῶν πόλεων, τὴν ἐπτάλοφον Ῥώμην, ἔνθα δὲν θὰ εὕρῃ πλέον τὸν Σικελῶν ὀλοόφρονα τύραννον, τὸν Μουσῶν ὕβριστήν Διονύσιον, ἀλλὰ τὸν σοφίας πρόμον καὶ παιμένα λαῶν, Λαυρεντιάδην, λαμπρὸν ἀστέρα ἑρατῆς Φλωρεντίδος πάτρης, ἐκ τῶν ὀνομαστοτάτων Μεδίκων, τὸν περὶ Ἰωάννην, νῦν δὲ ἀπείρων γαιῶν ἀνακτα Λέοντα, κράτιστον Ὀλύμπου κλειδοῦχον. Ἄμα εἰσθᾶς εἰς τὸ ἀνάκτορον θὰ ἴδῃ ὁ Πλάτων ἐν μεγάρους πολυλοῦς ἐκ τῶν ἰδίων ἑραστῶν, οὓς μετεπέμψατο ὁ Λέων χορηγῶν αὐτοῖς τιμήεντα καὶ πολὺ ὀλθα γέρα. Δύο δὲ ἄνδρας ἐξόχως τιμᾷ ὁ Λέων, τὸν μὲν ἀφ' ἱερῆς Ἑλλάδος, οὐχὶ ἐκ τῶν καλουμένων Ῥωμαίων ἢ Γραικῶν, ἀλλ' ὅμοιον πρὸς τοὺς παλαιοὺς ἡμιθέους τῶν Ἀθηναίων ἢ τῆς Σπάρτης, τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἐρικυδοῦς τῶν Λασκάρεων γενεᾶς· ὁ δὲ ἕτερος εἶναι ὁ ἐξ ἀπορρήτων Βέμβος. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, ὅτε Λάσκαρις καὶ ὁ Βέμβος, θὰ εἰσαγάγῃσι τὸν Πλάτωνα ἐνώπιον τοῦ Πάπα, ὅστις ἀσπασίως θὰ δεξιωθῇ αὐτόν. Τότε δὴ τότε ὁ θεὸς τῶν Ἀθηναίων φιλόσοφος καὶ τῆς Ἀκαδημίας ἀρχηγέτης, θὰ ἐξαγγείλῃ πρὸς Λέοντα τοὺς δε τοὺς λόγους· «ὦ πάτερ, ὦ ποιμὴν, ἐλέησον τὰς σὰς ἀγέλας καὶ δέξαι ἀσπασίως τὸ δῶρον, ὅπερ προσφέρει σοι ὁ ἀμύμων Ἄλδος, ὁ οὐδεμίαν ἄλλην αἰτούμενός σε ἀμοιβὴν ἢ νὰ ἀποσδέσῃς τὸ μαλερὸν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου πῦρ, συνδιαλλάξῃς τοὺς ἀλληλομαχοῦντας, εἴτα δὲ ἐξαποστείλῃς ἅπαντας ἐναντίον τῶν Τουρκογενῶν αἰνολύκων, «οἱ χθόνα δουλώσαντες Ἀχαῖδα» βουλεύονται νῦν νὰ περαιωθῶσιν εἰς Ἰαπυγίαν, ὅπως λεηλατήσωσι καὶ ἐρμώσωσι τὰς

Ἰταλικὰς χώρας. Ἀλλὰ πέμψον σὺ πρότερον κατὰ τῶν πολεμίων τοὺς χαλκοθώρακας Κελτούς, τῶν αἰθῶνων Ἰδάρων τὸ σάκεσπαλον ἔθνος, τὰς ἀπείρους τῶν ἀνδρογιγάντων Γερμανῶν φάλαγγας, τῶν ἀρηϊφίλων Βρεττανῶν τὸν λαόν, τοὺς ἀγκυλοστόξους Παίονας καὶ τῶν ποντομεδόντων Ἑνετῶν τὸν στόλον, οἵτινες, ὁρμῶντες εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, θὰ συντρίψωσι τοῦ δράκοντος τὴν κεφαλὴν· ὅταν δὲ ἀστράψῃ ἐν Βυζαντίῳ τὸ νόστιμον τῆς ἐλευθερίας φέγγος, τότε καὶ ὁ Γραικός, ὁ δουλεῖα νῦν κατατρυχόμενος

Ἀρχαίης ἀρετῆς ἔν' ἐλεύθερον ἡμᾶρ ἴδῃται,
Μνήσεται οὐτάξων δῆμιον ἐνδομύχως,

τότε δηλαδή καὶ οἱ νῦν εἰς ἀπηνῆ καὶ ἀμείλικτον δουλείαν ὑποκείμενοι Ἕλληνες, ἀναμνησκόμενοι τῆς ἀρχαίας ἀρετῆς, θὰ ἐξεγερθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ θὰ καταβάλωσι τὸν ἐχθρόν. Καὶ εἴθε μὲν ταῦτα γένοιτο· νῦν δέ, πάτερ, ἀναζωπύρησον τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων τὰ μαθήματα, θάρσυνον τοὺς φιλαγρόπνους ὑποφύτας, συνάγειρον δὲ καὶ παίδευσον τοὺς υἱοὺς τῶν Ἀχαιῶν. Καὶ ἡ ἐμὴ μὲν ἀκαδημία ὄλωλεν· ἀλλὰ σὺ ἀνακαίνισον αὐτήν, ἐντεῦθεν δὲ ἀναπτόμενος τῆς εὐμαθείας ὁ πυρσὸς ἀπὸ βαιοῦ σπινθήρος θὰ ἀναπλήσῃ φωτὸς ἀκηράτου μάλα πολλῶν νέων ψυχάς, ἐν Ῥώμῃ δὲ αὐτὸς θὰ ἀνηβήσωσιν αἱ Ἀθῆναι «ἀντὶ τοῦ Ἰλισσοῦ Θύμβριν ἀμειψάμεναι».

Βεβαίως ὁ φιλότιμος καὶ μουσσοτραφῆς Λαυρεντιάδης θὰ ἐνεκολλοῦτο ἀνενδοιάστως τοῦ θείου Πλάτωνος τὰς παρορμήσεις, ἀνῆτο δυνατόν γὰρ διενεργήσῃ νέαν κατὰ τῶν ἀπίστων εὐρωπαϊκὴν σταυροφορίαν· ἀπέτυχον ὅμως πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι πρὸς τελεσφόρον τοιοῦτου συνασπισμοῦ διεξαγωγὴν, ὁ δὲ πάπας Λέων ἀρκεῖται ἐν τῷ μεταξὺ ἀναρριπίζων τὰς φθινούσας ἐλευθερίους τέχνας, περιθάλπων παντὶ σθένει τὴν περὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν σπουδὴν καὶ εὐγενῶς ἀμιλλώμενος πρὸς τὸν κλεινὸν αὐτοῦ πατέρα, τὸν μέγαν Λαυρέντιον. Ἡ ᾠδὴ τοῦ Μουσούρου, ἐκ διαλειμμάτων θαυμασθεῖσα, ἀνεδημοσιεύθη πολλάκις καὶ ἡρμηνεύθη ὑπὸ πολλῶν.

Τίς δὲ ἐπεξερχόμενος τὸ ἐκ διακοσίων στίχων μελιχρότατον τοῦτο ποίημα δὲν διαγινώσκει εὐθὺς τὸν γνήσιον ἑλληνισμόν καὶ τὴν γλογορὰν φιλοπατρίαν τοῦ Ῥεθυμνίου φιλόλογου; Ἐξηκοστῷ ἔτει πρὶν ποιηθῇ ἡ εἰς Πλάτωνα ᾠδὴ ἔπεσε τὸ Βυζάντιον, εἰς τὴν φρικώδη δὲ τοῦτου πτώσιν ἐπηκολούθησεν ἡ διεισπορὰ καὶ σχεδὸν εἰπεῖν ἡ πανωλεθρία τοῦ γένους· ἀλλ' ἐντὸς τοῦ βραχέος χρονικοῦ διαλείμματος ἐξήκοντα μόνον ἐνιαυτῶν οἷα καὶ ἡλίκη συνέδη μεταβολὴ ἐν τοῖς αἰσθήμασι καὶ φρονήμασι τῶν Ἑλλήνων! Οἱ τέως δυσελπιστοῦντες περὶ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ γένους ἄρχονται συλλαμβάνοντες ἔστω καὶ ἀμυδρὰν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἀνατείλῃ αὐθις ἡ ἡὺς τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας· τὸ ὄνομα «Ἕλλην» τὸ ἐπὶ τοῦ Βυζαντιανοῦ πολιτεύματος ἄρρητον καὶ σεσιγημένον ἢ ὅλως ἐξηυτελισμένον προσκτᾶται πάλιν τὴν ἱστορικῶς καὶ ἐθνικῶς προσήκουσαν αὐτῷ ἔννοιαν, ἡ δὲ τέως πεπηγυῖα ἑλληνικὴ συνείδησις ἀναζωογονεῖται καὶ ἀναστομοῦται ὑπὸ τὸ κράτος ἀπεράμνου δουλοσύνης. Αἱ λανθάνουσαι καὶ κατεσταλμέναι ἐθνικαὶ δυνάμεις περιέρχονται ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν εἰς ἀθόρυδον ζύμωσιν, ἥτις ἐγκαινίζεται τὸ πρῶτον ἀφανῶς διὰ τῆς ἐθνοπλαστικῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐπιδράσεως, εἴτα δὲ ἐπ' ἰσῆς ἀφανῶς ἰσχυροποιουμένη ἐν μέσῳ μυρίων ὅσων καὶ δεινῶν ἐμποδίων καὶ δυσκαταγωνίστων ἀντιδράσεων καθίσταται ἐπὶ τέλους ὑπομόχλιον τῆς πολιτικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀναστάσεως.

Ἐν Τεργέστῃ τῷ 1889.

ΔΙΟΝ. ΘΕΡΕΙΑΝΟΣ

ΠΡΟΣ ΜΕΣΗΜΒΡΙΑΝ

Ἡ ἄνοιξις φθάνει.

Μακρὰν εἰς τὰ ὄρη τὸ φῶς τοῦ ἡλίου
εἰς εὖοσμον λύει ἀτμὸν τὰς χιόνας,
τὴν γῆν στέφει χλόη καὶ φύλλα τοὺς κλῶνας
καὶ ἄνω ἢ πτέρυξ λευκοῦ νεφυδρίου
εἰς αὐρὰν σπεύδει πραεῖαν
πρὸς τὴν θερμὴν, ποθητὴν Μεσημβρίαν.

Μαζὶ μὲ τὰ νέφη,
μαζὶ καὶ ἡ ψυχὴ μου εἰς πόθου ἁγίου
πτερὰ φερομένη τὸ ἄπειρον σχίζει
καὶ ἐκεῖ μετὰ πόθου ἐκπνέει μυχίου,
ἐκεῖ ποῦ τὸ κύμα ἠδύπνουν φλοισβίζει, —
θρέμμα βορρᾶ γαληναίου —
εἰς τὰς γελώσας ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου.

Ἄχ, πέτα ψυχὴ μου,
ἐκεῖ ποῦ εἰς μάγον στιγμὴν μεσημβρίας
σιγοῦν τοῦρανοῦ οἱ σαπφεῖρινοι δόμοι,
καθεύδουν τοῦ πόντου οἱ ἄπειροι δρόμοι,
καὶ βέουσιν ἄσματα νύμφης ποντίας
εἰς εὐηχὸν κοῖλον σπηλαίου,
εἰς τὰς γελώσας ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου.

ὦ γνώριμα μέρη !

Ὑπέρυθροι βράχοι ἐκεῖ γιγαντώδεις
βαρεῖς ἐπ' ἀλλήλων αἰώνας κοιμῶνται,
καὶ πράσινοι σχῆνοι καὶ θάμνοι εὐώδεις
θρασεῖς εἰς ζαλίζοντα ὕψη κρεμῶνται,
ἄδατος κοίτη ὀρνέου,
εἰς τὰς γελώσας ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου.

Ἐκεῖ νὰ ὑπάγω !

Ἐκεῖ ποῦ δονεῖται εἰς πνεῦμα ζεφύρου
κι' ἀνέρπ' εἰς συκὴν καλλιστάφυλον κλῆμα,
σκιάζον πατέρων πανάγιον μνημα
καὶ στέκουν εἰς θείας ἐκστάσεις ὀνείρου
ναοῦ ἐρείπι' ἀρχαίου,
εἰς τὰς γελώσας ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου.

Ἐκεῖ νὰ ὑπάγω !

Ἐκεῖ ποῦ εἰς φέγγος σελήνης μυθῶδες
ὁ πάτριος οἶκος λευκὸς ἀπαυγάζει
κ' εἰς αὖρας πτερύγισμα κοῦφον κ' εὐῶδες
τῆς πρώτης ἀγάπης τὸ φάσμα στενάζει,
ἡχῶ παρελθόντος ὥραιου,
εἰς τὰς γελώσας ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου.

ΑΡ. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ.

Ο ΠΡΑΞΙΤΕΛΕΙΟΣ ΕΡΜΗΣ

Ὅτε ἀπεκαθάρθη τὸ Ἡραῖον ἐκ τῆς ἐπιχώσεως, ἣν ἐποίησεν οὐχὶ ὄγκος γῆς ἐκ τοῦ Κρονίου ὄρους ἀποσπασθεῖς, ὥς κατ' ἀρχὰς ἐπιστεύθη, ἀλλὰ πρὸ πάντων τῶν καταρρυέντων πλινθίνων τοίχων τὰ χώματα, εὐρέθη τὸ βάθρον τιμαλφοῦς ἀναθήματος, τοῦ ἐκ παρίου λίθου Πραξιτελείου Ἑρμοῦ, ὅστις εὐρέθη πρηγῆς κατακείμε-

νος πρὸ τοῦ βάθρου ὁπότεν κατέπεσεν, ἀποκεκρουμένην μὲν ἔχων τὴν δεξιάν χεῖρα καὶ τοὺς πόδας ἀπὸ τῶν γονάτων καὶ κάτω, σχεδὸν δὲ παντελῶς ἀλύμαντα διατηρῶν τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ λοιπὸν σῶμα.

Ὅτε ἐπεσκέφθη τὸν ναὸν ὁ Παυσανίας, εἶδεν ἰστάμενον ἐπὶ τοῦ βάθρου τοῦ τὸ ἄγαλμα τοῦτο, ἀλλὰ ξηρῶς ἀναφέρει αὐτό, ἐν βραχυλογίᾳ, ἥτις ἀνοίκειος ἀντικρυς καὶ παράδοξος φαίνεται νῦν εἰς ἡμᾶς μὴ ἐκτεθαμβημένους ὡς ἐκεῖνος ἐκ τῆς ἄλλης πληθύος τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνακειμένων ἀριστουργημάτων. «Χρόνῳ δὲ ὕστερον καὶ ἄλλα ἀνέθεσαν εἰς τὸ Ἑραῖον, Ἑρμῆν λίθου, Διόνυσον δὲ φέρει νήπιον, τέχνην δὲ ἐστὶ Πραξιτέλους». Δὲν ἐκδηλοῦται ἐν ταῖς ὀλίγαις ταύταις λέξεσιν οὔτε ὁ θαυμασμός, ὁ ὑπερφαινόμενος ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ χρυσελεφαντίνου Διὸς τοῦ Φειδίου, οὔτε ὁ τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος σεβασμός, ὁ παρορμήσας τὸν περιηγητὴν εἰς λεπτομερεῆ ἐξήγησιν τῶν ἐν τῇ λάρνακι τῶν Κυψελιδῶν προστύπων ζυθίων. Οὐδὲ περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἀνετέθη τὸ ἄγαλμα, διδασκόμεθα τι ἀκριβές. Ἀλλ' ἀρκεῖ ἡμῖν ὅτι μανθάνομεν τὸ σπουδαιότατον τοῦτο, ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἔργον πρωτότυπον ἐπιφανεστάτου τεχνίτου τῆς ἀρχαιότητος, τὸ πρῶτον ἂν μὴ τὸ μόνον εὑρεθὲν ἔργον αὐτοῦ, τὸ πρῶτον καὶ τὸ κάλλιστον πάντως τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ εὑρεθέντων πρωτοτύπων ἔργων ἄλλων διασῆμων ἀρχαίων τεχνιτῶν.

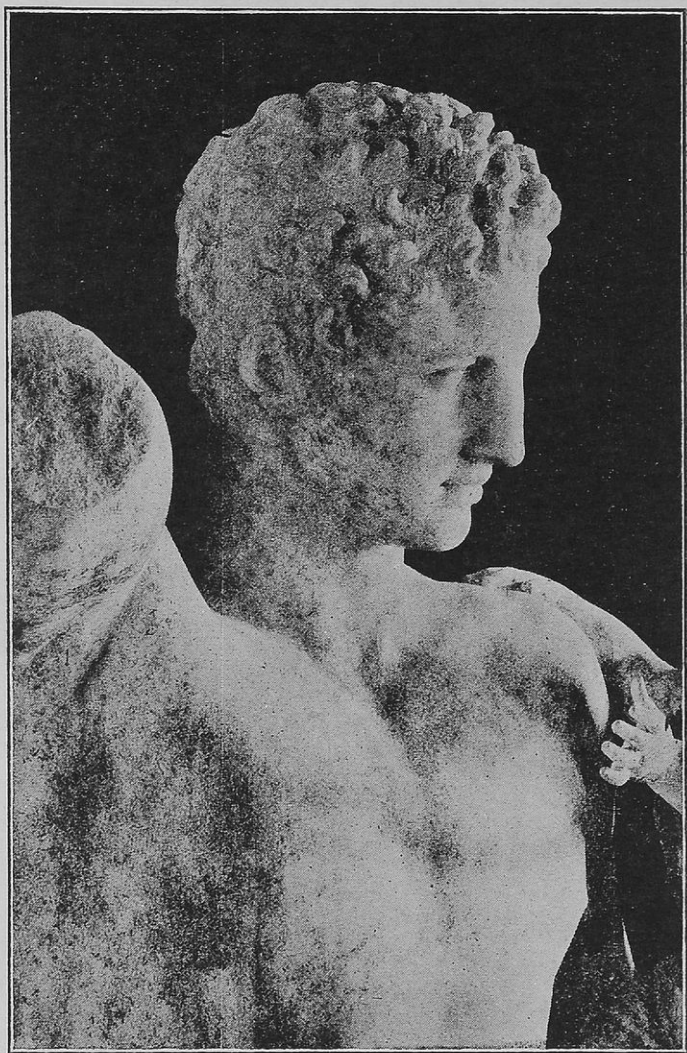
Τὸν δὲ χρόνον, καθ' ὃν ἐποιήθη, δυνάμεθα μετὰ τινος πιθανότητος νὰ ὀρίσωμεν. Ὁ πατρῷος θεὸς τῶν Ἀρκάδων Ἑρμῆς φέρει τὸν ἐν Ἥλιδι μέγιστα τιμώμενον Διόνυσον, ἰδρῦθη δ' ἐξ ἀρχῆς τὸ ἄγαλμα ἐν τῷ Ἑραίῳ καὶ δὲν ἐκομίσθη ἄλλοθεν, ὡς δεικνύουσι καὶ τὰ γῶτα αὐτοῦ, ἅτινα ἀφείθησαν ἀνεπὶξιστα, ὡς σχεδὸν ἀποκρυπτόμενα ὑπὸ τοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ. Εὐλόγον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀνετέθη εἰς μνήμην κοινοῦ τινος ἀγῶνος τῶν Ἡλείων καὶ Ἀρκάδων. Τοιαύτη δὲ κοινὴ σύμπραξις ἀναφέρεται ἐν ἔτει 343 π. Χ., ὅτε οἱ Ἡεῖοι, συμμαχούντων τῶν Ἀρκάδων, κατετρόπωσαν τοὺς ἐπελθόντας εἰς Ἥλιν δημοκρατικούς φυγάδας, ζω-

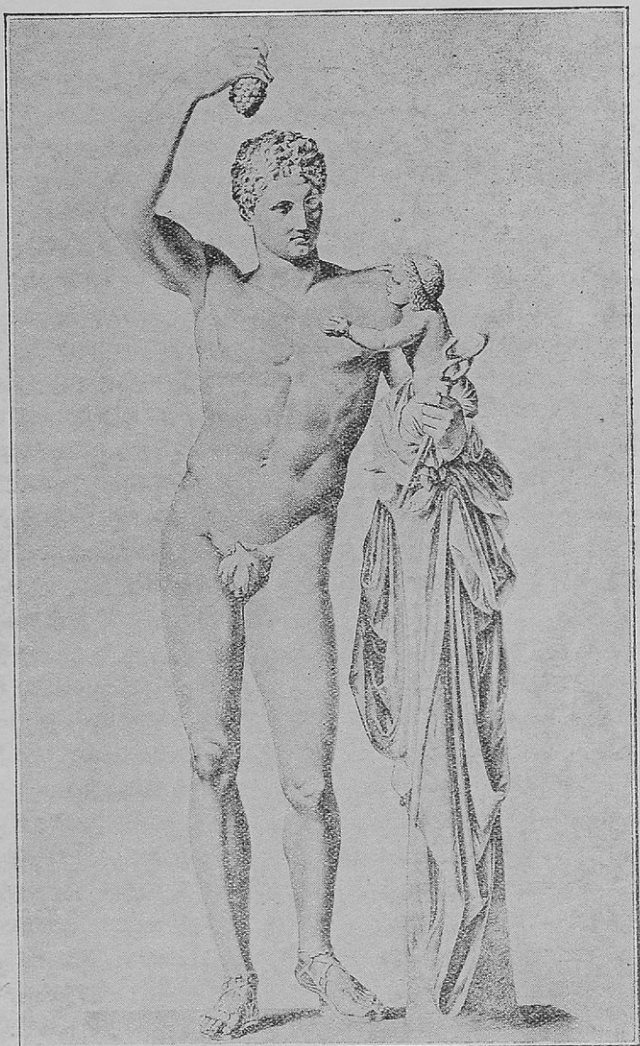
γρήσαντες καὶ τετρακισχίλους τῶν συμμαχούντων αὐτοῖς μισθοφόρων. Τῆς λαμπρᾶς δὲ ταύτης νίκης καὶ τῆς πρὸς τοὺς Ἀρκάδας συμμαχίας, ἥτις μακρὰ καὶ διαρκῆς προσημνύετο διὰ τὴν προσχώρησιν ἀμφοτέρων εἰς τὸν βασιλεῖα τῆς Μακεδονίας Φίλιππον, μνημεῖον ἦτο ἴσως τὸ ἐν τῇ Ἡραίῳ ἀνάθημα, ὕπερ κατὰ ταῦτα ὁ Πραξιτέλης ἐποίησεν ἐν ὀρίμῃ ἡλικίᾳ, ὀνομαστὸς ἦδη ὢν καὶ ἐξ ἄλλων ἔργων αὐτοῦ.

Καὶ εἶναι ἀληθῶς τὸ ἄγαλμα ἔργον μεγάλου τεχνίτου τειμέντος ἰδίας ὁδοῦ ἐν τῇ τέχνῃ, οὐχὶ δ' ὥς πολλοὶ ἰσχυρίζονται νεανίου μὴ κατορθώσαντος ἀκόμῃ ν' ἀποδείξῃ τὸν ζυγὸν τῆς μιμήσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ ν' ἀποδείξῃ καταφανῶς τὴν ἰδίαν εὐφυΐαν καὶ δεινότητα. Ἀνευρίσκομεν ἐν αὐτῷ τοὺς διακρίνοντας τὰ δημιουργήματα τοῦ Πραξιτέλους χαρακτῆρας, οὓς ἐγινώσκομεν ἐκ μαρτυριῶν τῶν παλαιῶν καὶ ἐκ σφισσομένων ἀπεικασμάτων ἔργων αὐτοῦ. Καὶ βλέποντες τὸν Ἑρμῆν ἀναγνωρίζομεν ὅτι ἐποικήθῃ ὑπὸ τοῦ τεχνίτου, τοῦ «καταμίζαντος ἄκρως τοῖς λιθίνοις ἔργοις τὰ τῆς ψυχῆς πάθος», τοῦ δεξιωτάτου τῶν μαρμαρογλύφων, τοῦ προσδόντος εἰς τὰ πλάσματα τῶν χειρῶν του ἀπαράμιλλον χάριν καὶ δυνηθέντος νὰ δημιουργήσῃ τύπους τελειοτάτους τοῦ ἰδεώδους καλοῦ χωρὶς κατ' ἐλάχιστον ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς ἀληθείας.

Ὁ θεὸς ἀπεικονίζεται εἰς φυσικὸν μέγεθος, ὡς ἀνθηρὸς ἔφηβος κάλλιστος τὸ εἶδος, πλήρης ζωῆς καὶ δυνάμεως, γυμνός, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς ὑποδεδεμένου σανδάλῳ. Τὸ βάρος δ' ὅμως τοῦ σώματος δὲν πίπτει ὅλον ἐπὶ τοῦ ἐνὸς ποδός, κατὰ τὸν Πολυκλήτειον τρόπον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ κορμοῦ δένδρου, ἐφ' οὗ ἐπερείδει τὴν ἀριστερὰν ὁ θεός, ἀποθεὶς ἐπ' αὐτοῦ τὴν χλαμύδα, γραφικωτάτας σχηματίζουσαν πτυχὰς καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον καλύπτουσαν τὸ στήριγμα. Οὕτως ἡ στάσις τοῦ Ἑρμοῦ παρίσταται ἀνετος, ἤρεμος καὶ ἀδίαστος, ὡς προσήκει εἰς τοὺς ἀπόνως καὶ ἀφροντίστως, εἰς τοὺς «βρεῖα ζῶντας» θεοὺς τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἐπὶ κάμπτων δὲ τὸ γόνυ εἶχεν ἐλεύθερον διὰ τῶν ἄκρων δακτύλων ψαύοντα τὸ ἔδαφος τὸν ἀριστερὸν πόδα. Τούτων δ' ἕνεκα καὶ τὸ

Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους.

Ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους
(ὥς εἶχε πιθανῶς τὸ πάλαι.)

Νεοελ. Ἀναγν. Παντελάμι-Κυπαρίσση Β'.

8.

περίγραμμα τοῦ σώματος, μάλιστα τῆς ὁσφύος καὶ τῶν μηρῶν, σχηματίζεται ἀδρότατον καὶ χαριέστατον. Ὅπως δὲ μὴ τοῦ τοιοῦτου περιγράμματος μειώσῃ τὸ κάλλος, δὲν ἐδίστασεν ὁ τεχνίτης πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀναγκαίας στερεότητος νὰ συνδέσῃ τὴν ὁσφύν μετὰ τοῦ δένδρου δι' ὑπερείσματος μὴ δικαιολογουμένου ὑπὸ τῆς παραστάσεως, δι' ἀπλοῦ δηλαδὴ παραλληλεπιπέδου. Ἡδύνατο μὲν εὐχερῶς νὰ δώσῃ εἰς τὸ ὑπέρεισμα τοῦτο σχῆμα κλάδου τοῦ δένδρου, προσαρμόζων αὐτὸ πρὸς τὴν παράστασιν, ἀλλ' ἐγίνωσκεν ὅτι καὶ μὲ τοιοῦτο σχῆμα δὲν θὰ ἔπαυε παρέχον αἰσθησιν βεβαι- σμένου παραπληρώματος. Ὅθεν προέκρινε τῆς μηχανικῆς δυσχε- ρείας καθαρῶς μηχανικὸν ἐπικούρημα, βέβαιος ὅτι οὐδεὶς θὰ ἔφεγεν αὐτόν, διότι οὕτως ἔσωσεν ὅλην τοῦ περιγράμματος τὴν χάριν, ὥς οὐδεὶς ἔφεξε τὸν Φειδίαν ἀναγκασθέντα νὰ στηρίξῃ εἰς κίονα τὴν προτεταμένην δεξιάν τῆς χρυσελεφαντίνης Παρθένου.

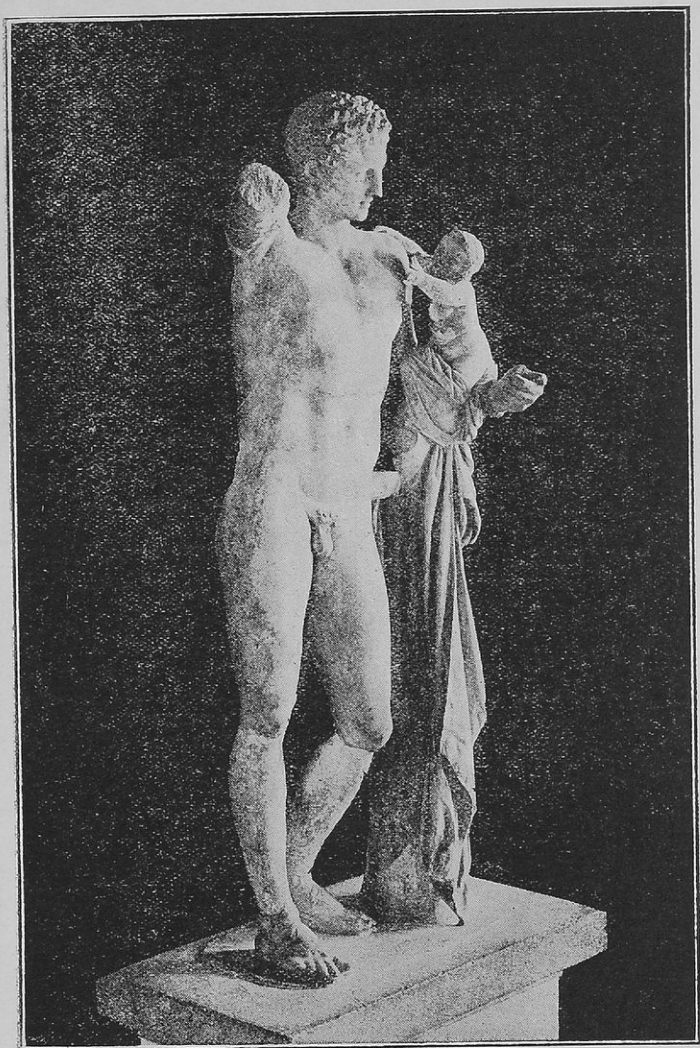
Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τοῦ Ἑρμοῦ κάθηται ὁ μικρὸς Διό- νυσος, ὃν ὁ παιδοκόρος ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων ἐπικαλούμενος θεὸς ὑποτίθεται φέρων πρὸς τὰς τροφὰς Νύμφας. Τὸ θεῖον βρέφος περι- θεδλημένα τὰ κάτω τοῦ σώματος ἔχον δι' ἱματίου, στηρίζει τὴν δεξιάν ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ Ἑρμοῦ, τὴν δὲ λείπουσαν ἀριστεράν φαί- νεται ὅτι προέτεινε, ζητοῦν τι μετὰ πολλῆς ἐπιθυμίας· τοῦτο δ' ἐκφράζει τὸ αἶσθημα καὶ ἡ πρὸς τὰ ἔμπροσθεν φορὰ τοῦ σώματός του. Καὶ εἰκάζουσι μὲν πολλοὶ ὅτι διὰ τῆς ἀριστερᾶς ὁ Ἑρμῆς ἐμε- τεώριζε βότρυν, καὶ τὸν ἀγαπητὸν αὐτῷ καρπὸν ἐζήτει νὰ λάβῃ ὁ Διόνυσος, καταλληλότερον ἄλλως ὄντα ὥς γνώρισμα πρὸς δῆλω- σιν αὐτοῦ, ἐλλείποντος ἄλλου συμβόλου πρὸς ἀναγνώρισιν. Ἄλλοι δ' ὅμως παρατηροῦσιν ὅτι ὁ Ἑρμῆς δὲν ἔχει ἐστραμμένα τὰ βλέμ- ματα πρὸς τὸν παῖδα, καὶ κλίνει μὲν πῶς πρὸς τοῦτον, καὶ τὴν κεφαλὴν κύπτει μικρὸν πρὸς τὰ κάτω, ἀλλὰ τὸ ἀπλανὲς αὐτοῦ βλέμμα καὶ ἡ στάσις καθόλου ἀμφοτέρων δεικνύουσιν ὅτι δὲν ἔχουσι που προσηλωμένην τὴν ὄρασιν, ἀλλὰ τὴν ἀκοὴν μᾶλλον ἐντεί- νουσιν ἀκούοντες ἤχόν τινα. Καὶ λέγουσιν ὅτι ὁ Ἑρμῆς ἐκροτά- λιζε κρόταλα, ἣ ἔσειε βαλάντιον ἔχον νομίσματα, θέλων διὰ τοῦ

κρότου τὸν Διόνυσον, ἄλλοι δὲ πάλιν ὅτι κρατῶν βρυτὸν ἐπλήρου οἴνου τὸν κύνθαρον, τὸ ἀγγεῖον, ὅπερ εἶχεν ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὁ παῖς. Ὅπως ἂν ᾔη, εὐάρεστος λίαν εἶναι ἢ ἀντίθεσις τῆς ἡρεμίας τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τοῦ ὑπὸ σφοδρᾶς ἐπιθυμίας ταρασσομένου σώματος τοῦ Διονύσου.

Ἡ ἡρεμία δ' αὕτη τοῦ θεοῦ ἀποτυπῶνται θαυμασίως ἐν τῇ κεφαλῇ μάλιστα αὐτοῦ, ἐκφραζούσῃ ἅμα καὶ ἄρρητόν τινα εὐμένειαν καὶ ἀγαθότητα. Παρέχει δ' ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀγάλματος ἀπαράμιλλον τύπον νεανικοῦ κάλλους. Πρόσωπον ὡρειδές, μικρὸν πρὸς τὰ κάτω ἀποστενούμενον, ὀφθαλμοὶ γοργοὶ καὶ ἐπέραστοι ἀπογειούμενοι ὑπὸ ὀφρύων, αἵτινες ἡρέμα καμυποῦνται πρὸς τὰ ἄκρα, ῥίς εὐθυτενής, χεῖλη ἐπίμεστα, μέτωπον, οὗ τὸ σαρκῶδες δέρμα δις κολπούμενον σχηματίζει κατὰ τὸ μέσον στολίδα. Περιστέφει δὲ τὸ κρανίον κόμη βραχεῖα καὶ οὐλῃ, ἣν ὁ τεχνίτης ἀφήκεν ἐπίτηδες τραχεῖαν, ἐξαίρων οὕτω τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν λείαν καὶ ἀπαλὴν σάρκα.

Ἡ ἐξεργασία δὲ τοῦ σώματος καὶ τῆς ἐσθῆτος καταδεικνύει ὅτι εὐλόγως ἐξεθειάζον οἱ ἀρχαῖοι τὸν Πραξιτέλη ὡς ἀριστοτέχνην ἐν τῇ μαρμαρογλυφίᾳ. Ἡ εὐανθῆς σὰρξ καταφαίνεται, ὡς προσφυῶς ἐρρήθη, ὅτι εἶναι θεοῦ δι' ἀμδροσίας καὶ νέκταρος τραφέντος, οὐδέποτε δ' αἰσθανθέντος ἀλγηδόνα. Ἡ λεία καὶ στίλβουσα ἐπιδερμὶς δὲν ἀποκρύπτει τὸ σφρίγος τοῦ ἀκμαίου σώματος, προσλαμβάνει δ' ὁ λίθος ἐπίφασιν ζωῆς καὶ αἰσθήσεως. Ἡ δ' ἐσθῆς εἶναι μετ' ἐπιμελείας ἄκρας καὶ ἀληθείας ἐνταυτῇ ἐξεργασμένη, οὕτως ὥστε καὶ σαφῶς διακρίνεται ἡ ἄδρομερὴς χλαμὺς τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ λεπτοφυοῦς χιτῶνος τοῦ Διονύσου. Ἐδοθῆι δὲ τῆς παραστάσεως τὴν ἀλήθειαν καὶ ὁ χρωματισμὸς τοῦ ἀγάλματος. Διότι χρωματισμένα δὲν ἦσαν μόνον τὰ μετάλλινά προσαρτήματα, οἷον οἱ ἱμάντες τῶν σανδάλων καὶ τὸ κηρύκειον, ὅπερ ἔφερεν ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὁ θεός, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσθῆς καὶ ἡ κόμη καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα, ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τινων σφζομένων ἰχνῶν τοῦ χρωματισμοῦ.

Ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους.

(Ὡς ὑπάρχει νῦν ἐν τῇ Ὀλυμπίᾳ)

Γνωστὸν δ' εἶναι ἐκ μαρτυριῶν συγγραφέων ὅτι ὁ Πραξιτέλης ἐχρωμάτιζε τὰ ἔργα του καὶ κάλλιστα αὐτῶν ἔκρινεν ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὅποια συνειργάσθη καὶ ὁ ζωγράφος Νικίας.

Ἐν Ἀθήναις, τῷ 1896.

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ.

Ἡ ΘΑΪΨΙΣ ΤΟΥ ΜΑΡΜΑΡΟΥ

Μὲ τεθραυσμένας κνήμας ἐκ τοῦ γόνατος, ἡκρωτηριασμένους ἀπὸ τῆς ὠλένης τοὺς βραχίονας, κατάκειται ἐν τῷ μουσεῖῳ ὁ ἀρχαῖος ἔφηβος. Ἡμικλινῆς ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ πλευροῦ, στρέφων μικρὸν πρὸς τὰ ἀριστερὰ τὴν κεφαλὴν, ἀπλοῦται κατὰ μῆκος ἐπὶ τοῦ ξυλίνου βάθρου του καὶ φαίνεται ὡς νὰ προσδύληται εἰς τὸ ἴδιόν του σῶμα. Ἄρτιος κατὰ πάντα ὁ κορμὸς αὐτοῦ ἐκτείνεται, πάλλευ-
κον ὄνειρον κάλλους καὶ εὐρωστίας. Τῆς γλυκείας ὡς κόρης καὶ ἀρρενωπῆς ὡς ἥρωος μορφῆς τὴν ἐλαφρὰν ἔπαρσιν ἀνέχει τοῦ ἐξαισίου τραχήλου ἢ εὐγραμμὸς χάρις. Εὐρεῖται φεύγουσιν ὀπίσω ἀπὸ τοῦ ἡρέμα καμπτομένου αὐχένος αἱ ἰσχυραὶ ὤμοπλάται, ἐν ᾧ πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὀγκοῦνται τὰ στέρνα, ῥωμαλέα, ἔντονα, μὲ προεξέ-
χοντας καὶ σφριγῶντας τοὺς μαστοὺς, ὥσει ὑπεγειρόμενα ἐκ τοῦ πλουσίου χυμοῦ τοῦ κυκλοφοροῦντος μέσα των. Ὑπὸ βαθείας αὐ-
λακὸς τεμνομένη καταδαίνει ἡ ῥάχις, μακρά, εὐθυτενής, περιβάλ-
λουσα τὴν μαντευομένην ὑπὸ τὸ δέρμα κανονικωτάτην τῶν ὀστέων διάπλασιν καὶ τὴν ἀδιάσπαστον σύνδεσιν. Λεπτή, μὲ τὰς πλευράς συμπλεκομένας πρὸς ἀλλήλας ἐν ἀρμονικῇ διαδοχῇ, γλαφυρά, κολποῦται ἡ ὀσφύς, μαλακῶς μετάγουσα ἀπὸ τῶν στέρνων τὴν ἀνδρώδη ἔντασιν πρὸς τῆς ἀναθαλλούσης καὶ παλλομένης σαρκὸς τῶν νώτων τὴν ἐπαφρόδιτον εὐμορφίαν καὶ τῶν ἰσχύων ἢ τῶν

λαγόνων τὰ εὐρυθμια θέλγητρα. Ἀναλάμπει, στίλβουσα ὅλη, ἀνε-
 παισθήτως πτυχουμένη που καὶ που, ἢ ἄδρά συγχρόνως καὶ σύμ-
 μετρος γαστήρ, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας, ἡδύτατα, μόλις διαφαίνόμε-
 νος, προσμειδιᾷ ὁ ὀμφαλός. Τολμηροί, εὐτορνοί, ἀκμαῖοι στρογί-
 γυλοῦνται οἱ μηροί, ἴσοι καὶ λεῖοι βαίνοντες πρὸς τὰς τεταμένους
 ἰγνῦς. Ἀπὸ τῶν ὧμων, ἐκατέρωθεν, ἐκ παραλλήλου τῷ κορμῷ,
 ἐκφύεται τῶν βραχιόνων ἡ νευρώδης δύναμις, ἐφ' ὧν κυρτοῦνται
 ἀγερῶχος οἱ μυῶνες, κεχωρισμένοι ἀφ' ἐκάστων εὐκρινῶς καὶ
 συνεχόμενοι ἀρρήκτως, ἐν τοσούτῳ ἡσυχοί, γαλήνιοι, ὥσει ἀνα-
 παύόμενοι ἐν πεποθήσει ὑπερτάτῃ εἰς ἑαυτούς. Ἄλλ' ὅπου διὰ
 τοῦ ἀγκῶνος ὁ πῆχυς θὰ συνεπορποῦτο πρὸς τὸν βραχίονα στερ-
 ρῶς, ὅπου τῆς κνήμης ἡ θεσπεσία καμπύλη θὰ συνηρμόζετο πρὸς
 τὴν θρασεῖαν εὐθύσητα τοῦ μηροῦ, ὥσει πληγῇ ἀνώμαλος καὶ βα-
 θεῖα, μὲ ἀπότομα τὰ προέχοντα χεῖλη, μόνῃ δεικνύει ποῦ θὰ ὑπῆρ-
 χον αἱ στιβαραὶ χεῖρες, αἱ δεξιώταται νὰ ρίπτωσι τὸν δίσκον ἢ νὰ
 κατὰγωσι τὴν πυγμὴν, οἱ εὐπετεῖς πόδες, οἱ προσφορώτατοι διὰ
 τὸν δρόμον ἢ ἀνυπέρβλητοι εἰς τὸ πῆδημα. Ὡς δὲ ἀγνώστου πα-
 λάμης, ἥτις νὰ ἀνεμέτρησε τὸ κύτπημα ἥτις νὰ προδιέγραψε τὸ
 ἀδίκημα, τὰς ἀφήρπασε κατερχομένη καὶ ἐλλείπουσιν ἀποτετμημέ-
 ναι. Ὅλον τὸ λοιπὸν σῶμά του ἄθικτον, ἀνέπαφον, ἔμφυχον, ἐμφα-
 νίζεται ὥσάν ποῦ μιᾶς στιγμῆς ἔτι νὰ ἔλαθε τῆς ὑπάρξεως τὸ δῶ-
 ρον, νὰ ἐνεφυσήθῃ τὴν πνοὴν τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τῶν σκελῶν μέχρι
 τῆς κόμης, ἀπὸ τῆς κορυφῆς μέχρι τῶν ἰγνύων, τίποτε δὲν ἀμαυ-
 ρώνει τοῦ θαυμασίου κορμοῦ τὴν αἴγλην, τίποτε δὲν μιαίνει τὸ
 γόητρον τῆς λαμπρᾶς ὀφείας Οὐδ' ἡ παραμικρὰ προστριβή, οὐδὲ
 τὸ ἀπλούστερον ῥήγμα, οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ἀπώλεια ζῆμοι τοῦ νεα-
 νίου τὴν θαμβοῦσαν παράστασιν. Ἀλλὰ μοχθηρῶς διακόπτουσα τὸ
 πάλλευχον ὄνειρον, ἔξεγείρουσα βιαίως τὸ ὄμμα ἀπὸ τῆς ἀθρᾶς
 μέθης του, τῶν βραχιόνων ἡ πληγὴ προβάλλει καὶ τῶν μηρῶν
 χάσκει τὸ τραῦμα, ἀνηλεὲς καὶ ἀπαίσιον. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι κρυφῇ
 μοῖρᾳ, μυστικῇ νέμεσις, ἢ αὐτὴ φθονήσασα τοῦ ἀπαρμιλλοῦ
 σώματος τὴν τελειότητα, ἢ ἀντιζήλου ὑπηρετοῦσα τὸ ἄγριον μί-

σος, ἐπίτηδες ἐπέθηκεν αὐτῷ τὴν βαρεῖαν καὶ ἀδυσώπητον χειρὰ τῆς, καὶ ἐκεῖνο μὲν ἀφήκεν ἀλώδητον ἀπὸ σκοποῦ, κατέκοψε δὲ μόνον τὰ ἄκρα του, ὡς διὰ ν' ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἰσχὺν τῆς κινήσεως, νὰ τὸ καταδικάσῃ εἰς τὴν οἰκτρὰν τύχην νὰ σύρῃται εἰς τὸ ἐξῆς, πάγκαλον ἀλλὰ κολοδόν, νὰ βλέπῃ ἑαυτὸ ἐν ἀδρανείᾳ, νὰ εἰκονίζῃ ἅμα τὴν ὑψίστην ὠραιότητα καὶ τὴν ὑψίστην ἀσχημίαν. Κεῖται οὕτως ἐκεῖ ὁ νέος, ἀδυνατῶν νὰ ἀνεγερθῇ, ἀνίκανος νὰ στηριχθῇ εἰς τὰς χεῖράς του, ἀνίκανος νὰ σταθῇ ἐπὶ τῶν ποδῶν του, ὡς ἀνάπηρος ἐπὶ κλίνης νοσοκομείου. Πρὸς τοῦ σώματος του τὴν ἄσπilon λευκότητα πενθίμως ἀντιτίθεται ἡ μελανότης τοῦ ὑποστηρίγματος, καὶ ἀριθμοὶ δημοῖι ὑπ' αὐτὸ τὴν θέσιν, ἣν κατέχει ἐν τῷ ἰδρύματι. Διὰ τῶν ὁρίων τῶν ὑψηλῶν παραθύρων καταπίπτει ἀμυδρὸν τὸ φῶς σκορπίζον σκυθρωπὴν λάμψιν. Γύρω του, σύντροφοι ἐν τῇ συμφορᾷ, ὥσάν νὰ ἐσώρυσσε καὶ αὐτοὺς ἐκεῖ παρομοίως κατάρως θύματα, οἰκτρὰ τῆς ζωῆς ἐρείπια, ἡσυχίαν ἀπὸ τῶν παθῶν ζητοῦντα, λείψανα ἀναλόγου βίου, ἡ αὐτὴ μοῖρα, εὐρόντα ἄσυλον ἀπὸ τῶν θυελλῶν πολυταράχου ὑπάρξεως, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπὶ τῶν μελανῶν ξυλίνων βάθρων των, ὡς ἐπὶ κλινῶν, ἀπαρallάκτως ἐξαπλοῦνται, πληροῦντα πάντα τὸν χῶρον, κυλλὰ, ἢ χολὰ, ἢ κατεαγότα, ἢ συντεθλασμένα παντοίως, χειρουργείου εἰκόνα παριστῶντα, ὡς ν' ἀναμένωσι, θὰ ὑπέθετες, τὸν μέλλοντα νὰ θεωρήσῃ τὰς πληγὰς των, πλεῖστ' ἄλλα σώματα καὶ πλεῖστοι ἄλλοι κορμοὶ ὡς αὐτός. Ἐν τῇ διαψύχρῳ αἰθούσῃ μὲ τὸ πλακόστρωτον ἔδαφος ἡ σιγὴ εἶναι ἀπόλυτος καὶ ἄρρητος μελαγχολία βασιλεύει. Καὶ ἡμικλινῆς ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ πλευροῦ, στρέφων μικρὸν πρὸς τὰ ἀριστερὰ τὴν κεφαλὴν, ὁ ὠραῖος ἔφηρος, φαίνεται ὥσάν νὰ προσδλέπῃ εἰς τὸ ἴδιον σῶμά του καὶ ὡς ἀδιόρατον νέφος θλίψεως νὰ σκιάζῃ τὴν καλὴν του μορφήν, τὴν ἀρρενωπὴν καὶ γλυκεῖαν. Ἄ! δὲν ἐφαντάζετο βεβαίως ποτὲ τὴν τύχην αὐτήν, ὅταν θριαμβεῦον μεράκιον περιῆγεν ἀνὰ τὰς στοὰς καὶ τὰ γυμναστήρια τῆς ἀρχαίας πόλεως τὴν ἄφατον δόξαν τῶν ἀμέμπτων μελῶν του. Δὲν ἐφαντάζετο βεβαίως ποτὲ τὴν τύχην αὐτήν, ὅταν, στεφανη-

φόρος ἀθλητῆς, ἔβαλλεν ἐν τῷ σταδίῳ τὸν λίθον, ἢ ἐνίκα τὴν πάλην, ἢ συνωμῖλει τοῖς φιλοσόφοις, ἢ ἀνήρχετο εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἄγων τὰς ἱεράς πομπάς. Δὲν ἐφαντάζετο βεβαίως ποτέ τὴν τύχην αὐτὴν, ὅταν ἐξήρχετο ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ γλύπτου τοῦ καὶ ἐξήστραπτεν ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ ὑπὸ τὸν ἀναπεπτάμενον ἀπτικὸν οὐρανόν, ὑπὸ τὴν πλήρη λάμψιν τοῦ ἡλίου, φρίσσων ὄλος ἐκ βώμης καὶ ἀλκῆς. Καὶ δὲν ἐφαντάζετο — ἃ, βεβαίως ποτέ! —, τὴν τύχην αὐτὴν, ὅταν, θνητός αὐτός, ἀπετίθετο ἐν τῷ ναῷ, μέλλων νὰ ὑποτυπώσῃ τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ τοῦ Ἑρμοῦ τὸ ἀθάνατον εἶδωλον. Καὶ ὡς ἡττημένος μαχητῆς, μὲ τεθραυσμένας κνήμας ἐκ τοῦ γόνατος, ἡκρωτηριασμένους ἀπὸ τῆς ὠλένης τοὺς βραχίονας, ἀπλοῦται κατὰ μῆκος ἐπὶ τοῦ ξυλίνου βάθρου τοῦ. Ἀκίνητος, μὲ σταθερὰς τὰς κόρας τῶν ὀμμάτων τοῦ, περιάγει ἐν τούτοις, θὰ ἔλεγες, τὸ βλέμμα τοῦ ἀπὸ τῶν νευρωδῶν ὤμων εἰς τοὺς εὐτόργους μηροὺς καὶ ἀπὸ τῆς κολπουμένης ὀσφύος εἰς τῶν στέρνων τὴν προβολήν. Καθὼς κάμπτει ἐλαφρῶς τὸν αὐχένα, ἐτάζει, θὰ ὑπέθετες, τὸν κορμὸν καὶ μελετᾷ τοὺς μυῶνας καὶ ἐπισκοπεῖ τὴν ὄλην τοῦ κατασκευήν. Καὶ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ἐν τῇ λανθανούσῃ περιπλανήσει τοῦ, τὸ βλέμμα αὐτοῦ φαίνεται ὡς νὰ προσκολλᾶται βαρὺ καὶ εἰς τῶν γονάτων τὰς ἀποτόμους πληγὰς καὶ εἰς τῶν ἀγκώνων τὰ τραχέα τραύματα. Καὶ παρατηρῶν αὐτὸν ἐπὶ μακρόν, μὲ τὸ ἀδιόρατον νέφος τῆς θλίψεως, ὕπερ καλύπτει τὸ μέτωπόν τοῦ, νομίζεις σχεδόν — εἶναι ἄρα γε ὀπτική μόνον ἀπάτη; — ὅτι σιγηλὸν δάκρυ μαρμαίρει ἐνίοτε μεταξὺ τῶν λιθίνων βλεφάρων τοῦ...

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1890.

MIX. ΜΗΤΣΑΚΗΣ.

Ἡ Νίκη τοῦ Παιωνίου

(Ὡς ἦτο πιθανῶς τὸ τάλαι.)

Η ΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΙΩΝΙΟΥ

Τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἦτο μνημεῖον περιφανοῦς νίκης τῶν τῆν Ναύπακτον οἰκούντων Μεσσηνίων· τὸ ὄνομα τῶν πολεμίων ἀπεσιώπησαν οἱ νικηταὶ ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ βάρους χαραχθείσῃ ἐπιγραφῇ ἐκ φόβου πρὸς αὐτοὺς ἰσχυροτάτους ὄντας, ὡς τοῦλάχιστον ἐπιστεύετο ὕστερον· «Μεσάνιοι καὶ Ναυπάκτιοι ἀνέθεν Διὶ Ὀλυμπίῳ δεκάταν ἀπὸ τῶν πολεμίων», λέγει ἡ ἐπιγραφή, εἰς ἣν προσέθηκεν ὁ τεχνίτης τὸ ἴδιον ὄνομα καὶ τὴν εἴδησιν περὶ τῆς κατασκευῆς ὑπ' αὐτοῦ τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ. Ἦσαν δ' οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι οἱ Λακεδαιμόνιοι, οὓς ἐνίκησαν οἱ Ἀθηναῖοι τῷ 424 π. Χ. ἐν Σφρακτηρίᾳ συμπολεμοῦντων τῶν Μεσσηνίων. Ἐπὶ τινι χρόνον μετὰ τὴν νίκην ἐλεηλάτουν οὗτοι τὴν Λακωνικὴν, καὶ ἐκ τῆς δεκάτης τῆς πλουσίας λείας, ἣν ἀπεκόμισαν, κατεσκεύασαν τὸ ἀνάθημα. Ἰδρυσαν δ', ὡς εἰκός, αὐτὸ μικρὸν μετὰ τὸ γεγονός, δηλονότι ἐν χρόνοις, καθ' οὓς λαμπρῶς ἠκμαζεν ἡ τέχνη, τοῦ Φειδίου ἐπιθέντος ἤδη τὸν κολοφῶνα εἰς αὐτήν.

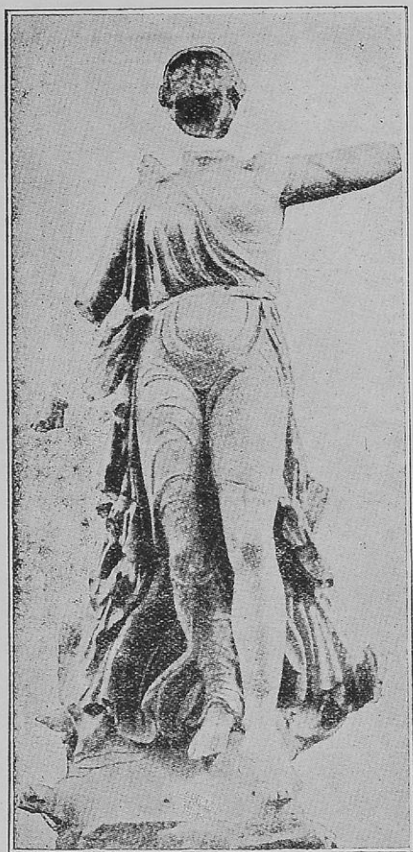
Τὸ πρόσωπον τοῦ ἀγάλματος εἶναι ἀποκεκρουμένον ὅλως, ἡ κεφαλὴ χωρισμένη τοῦ τραχήλου καὶ μόνον διατηροῦνται καλῶς ἐν ταύτῃ ἡ κορυφὴ καὶ τὸ ὀπισθεν τοῦ κρανίου, ἐν ᾧ φαίνεται ἡ ἐπιμελῶς ἐξεργασμένη κόμη, ἀναδεδεμένη διὰ ταινίας. Ἀποκεκρουμένοι δ' εἶναι καὶ αἱ χεῖρες καὶ τῶν ποδῶν οἱ δάκτυλοι, μέγα δὲ μέρος τῶν πτερύγων καὶ τοῦ ἱματίου ἔχει ἐξαφανισθῇ. Ἀλλὰ τὰ περισωθέντα εἶναι ἐπαρκῆ, ὥπως παράσχωσιν ἡμῖν ἔννοιαν πλήρη τῆς ἰδέας τοῦ καλλιτέχου καὶ τῆς τέχνης αὐτοῦ.

Ἡ θεά, περικαλλὴς καὶ σθεναρὰ παρθένος, παρίσταται πτερωτὴ διασχίζουσα τὸν αἰθέρα, ὥπως κατέλθῃ ἐκ τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν γῆν. Προτείνει μετέωρον τὸν ἀριστερὸν πόδα, ἐν ᾧ ἀντι-

θέτως καὶ κάτωθεν πνέων ὁ ἄνεμος ἀπογυμνώνει αὐτόν, ἀποχωρίζας τὰς πτέρυγας τοῦ σχιστοῦ δωρικοῦ χιτῶνός της, τοῦ δὲ δεξιῦ ποδός, προσκολλῶν εἰς αὐτόν τὸν χιτῶνα σχηματίζοντα κομψὰς ἀνακύρτους πτυχάς, ὑπεμφαίνει τὸ εὐρυθμον περίγραμμα. Ὁ ζωστήρ ἐμποδίζει τὸν ἄνεμον νὰ ταράξῃ καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ στήθους σχηματιζομένας πτυχάς, ἀλλὰ λυθείσης τῆς συνεχούσης τὸν χιτῶνα κατὰ τὸν ἀριστερὸν ὦμον πόρπης ἀπογυμνοῦται ἱκανῶς τὸ ἀριστερὸν τοῦ στήθους μέρος. Ἐξωθεὶ δ' ὁ ἄνεμος ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω τὸν χιτῶνα συμπύσσων αὐτόν εἰς ἄδρᾶς πτυχάς, καὶ κολποῖ τὸ ἱμάτιον, οὗ τὸ ἄκρον ἀνείχε διὰ τῆς ὑψωμένης ἀριστερᾶς ἢ θεᾶς, ἐν ᾧ διὰ τῆς καθειμένης δεξιᾶς ἐκράτει πιθανῶς φοίνικα, τῆς νίκης τὸ σύμβολον. Τὸ κολπούμενον ἱμάτιον παρείχεν ἔμφασιν προσθέτων περυγῶν, ἐν ᾧ ὁ συμπαγὴς καταπίπτων ὀπισθεν ὄγκος αὐτοῦ, καθὼς καὶ ὁ τοῦ χιτῶνος, ἦσαν ἐπαρκῆ μηχανικὰ ἐρείσματα τοῦ πετομένου σώματος.

Διότι τοῦτο πρωτίστως εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι, καίπερ πρὸς μεγίστας μηχανικὰς δυσχερείας παλαίων ὁ καλλιτέχνης, οὐδὲν ἔρεισμα ἄσχετον πρὸς τὴν παράστασιν μετεχειρίσθη, ἀλλὰ πάντα φαίνονται φυσικά, ἀδιάστα, ἀναγκαῖα δὸς εἰπεῖν συμπληρώματα τῆς εἰκόνης τῆς ἱπταμένης θεᾶς. Ὁ ὀγκώδης λίθος, ἐφ' οὗ στηρίζει τὴν δεξιὰν πτέρναν, καὶ ὅστις εἶναι τὸ ἀληθὲς βᾶθρον τοῦ ἀγάλματος, ἐφαίνετο ὡς νέφος τοῦ οὐρανοῦ, δηλοῦν τὰς αἰθερίους ἐκτάσεις, ὁπόθεν καθίπτατο ἡ Νίκη. Ἦτο κεχρωματισμένον κυανοῦν, μέγα δὲ μέρος αὐτοῦ ἀπεκρύπτετο ὑπὸ τῶν ἀναπεπταμένων περυγῶν αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ πτῆσις διέτεμνε τὴν τῆς θεᾶς ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτῆς. Οὕτω δ' ἐφαίνοντο συναντῶμενοι ἐν τῇ αἰθέρι ὁ βασιλεὺς τῶν ὀρνίθων, διασχίζων τὸν ἀέρα, καὶ ἡ ἐξ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν καθιπταμένη θεά. Σήμερον εἶναι δυσδιάγνωστον καὶ σχεδὸν ἄμορφον τὸ σῶμα τοῦ αὐτοῦ, παντελῶς ἐξιτήλων γενομένων τῶν ἐπ' αὐτοῦ χρωμάτων καὶ καταστραφεισῶν τῶν περυγῶν καὶ τῶν ἄλλων μεταλλίων περιθημάτων αὐτοῦ.

Οὕτω κατὰ περίεργον τρόπον διπλοῦν ἀντίθετον ἐκπληροῦσι

Ἡ Νίκη τοῦ Παιωνίου

(Ὡς νῦν σφύζεται.)

σκοπὸν τὰ προσαρτήματα ἐκείνα, στηρίζοντα τὸ ἄγαλμα καὶ ταυτοχρόνως δεικνύοντα αὐτὸ μετέωρον. Εἰς τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν οὐκ ὀλίγον συντελεῖ καὶ ὁ κίων, ἐφ' οὗ ἴσταται. Ἄν εἶχεν οὗτος τὸ σύνηθες κυλινδρικὸν ἢ τετράπλευρον τῶν στηλῶν σχῆμα, θὰ ἐφαίνετο ὅτι ἀληθῶς εἶναι, βάθρον δηλαδὴ τοῦ ἀγάλματος. Ἀλλὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ εἶναι ἴδιον ὅλως, τρίπλευρον, μειούμενον κατὰ μικρὸν πρὸς τᾶνω, ἔχει δὲ καὶ βάσιν καὶ ἐπίκρανον, κοσμούμενον τὸ πάλοι δι' ἀσπίδων· ὅθεν φαίνεται ὡς μνημεῖον ἰδιαίτερον, εἶδος τροπαίου, παντελῶς ἄσχετον πρὸς τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἰδρυμένον ἄγαλμα, ὅπερ ἐπὶ πλεόν ἔχωρίζετο αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ ἀετοῦ καὶ τοῦ νέφους ἐν μέρει. Ἐχει δ' ὁ κίων ὕψος ἐξ μέτρων περίπου, καὶ ἀπὸ τοσούτου ὕψους τὸ ἄγαλμα ἄρτιον μάλιστα ὃν θὰ ἐνεποίει ἐντύπωσιν πολλῇ μείζονα τῆς παραγομένης νῦν εἰς τοὺς ἐγγύτερον καὶ κολοδὸν βλέποντας αὐτό. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ σῶμα φαίνεται νῦν ὑπὲρ τὸ δέον ῥαδινόν καὶ ἢ πρὸς τὰ πρόσω κλίσις αὐτοῦ γεννᾷ ἐν ἡμῖν συναίσθημά τι ἀγωνίας.

Πολλὴν ἀναμφιβόλως εἶχε πεποιθήσιν εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐμπειρίαν αὐτοῦ, ὁ μαρμαρογλύφος, ὁ ἐπιχειρήσας νὰ πλάσῃ ἱπταμένην μορφήν περίοπτον. Ἡ ἀναπαράστασις ἱπταμένων σωμάτων ἔθεωρεῖτο κλήρος τῶν εἰκαστικῶν ἐκείνων τεχνῶν, αἵτινες δημιουργοῦσιν ἐν μήκει καὶ πλάτει οὐχὶ δὲ καὶ ἐν βάθει· ὅθεν ἐνομίζετο ὅτι ὑπὸ τοῦ ὄγκου καὶ τοῦ βάρους τῆς ὕλης, ἣν ἀπεργάζεσθαι, δεσμευόμενος ὁ ἀνδριαντοποιὸς ἀδυνατεῖ νὰ ἐπιχειρήσῃ τοιαύτην ἀναπαράστασιν, δυνατὴν μόνον εἰς τοὺς ξυγγράφους καὶ τοὺς ποιοῦντας ἀναγλύφους τύπους, εἰς τοὺς τεχνίτας δηλαδὴ τοὺς ἐπὶ ὁμαλῆς ἐπιφανείας παριστῶντας ἀπαυγάσματα τῶν σωμάτων καὶ ὅχι αὐτὰ τὰ σώματα. Πολλοὶ λοιπὸν κατακρίνουσι τὸν Παιώνιον ὅτι ἐξωλίσθησεν εἰς πλάνην, ὑπερπηδήσας τῆς πλαστικῆς τὰ ὅρια, ζητήσας δὲ θέμα γραφικὸν πλαστικῶς ν' ἀποτυπώσῃ· καὶ ἐπαναλαμβάνουσι ῥῆσιν τινα τοῦ Λέσσιγκ, ὅτι ἐκάστη τέχνη ἐκεῖνο μόνον πρέπει νὰ ἐπιχειρῇ ὅπερ δύναται ἄριστα ν' ἀπεργασθῇ. Τοῦτο εἶναι ἀληθές, καὶ πολὺ πρὸ τοῦ Γερμανοῦ ποιητοῦ ἐδίδασκεν

Νεοελ. Ἀναγν. Παντελάκη - Κυπαρίσση Β'.

9.

ὁ Πλάτων, ὅτι ὁ ἀγαθὸς δημιουργὸς πρέπει νὰ διαισθάνηται τὰ ἀδύνατα ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τὰ δυνατά, καὶ τούτων μὲν νὰ ἐπιλαμβάνηται, τῶν δ' ἀδυνάτων ν' ἀπέχῃται. Ἀλλὰ τίς κανονίζει ἐκείνης τέχνης τὰ ὅρια; Καὶ ὅταν μεγαλοφυῆς τεχνίτης ἐπιτυχῶς ὑπερβαίῃ τὸ νομιζόμενον ἀκρότατον ὅριον τῆς τέχνης του, μόνον ἀμβλυωποῦντες κριτικοὶ θὰ τὸν ψέξωσι διὰ τοῦτο, οἱ δ' ἄλλοι πάντες θὰ θαυμάσωσιν αὐτόν, ὥς θαυμάζουσι τὸν δημιουργὸν τῆς Νίκης, τὸν τοσοῦτον δεξιῶς ἐκτελέσαντα τὸ εὐτολμον ἐπιχείρημά του. Τὸ αὐτὸ δ' αἶσθημα φαίνεται ὅτι καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους ἐνέπνεε τὸ ἔργον τοῦ Παιωνίου, ὥς δεικνύουσιν αἱ συγκαὶ ἀπομιμήσεις τοῦ αὐτοῦ τύπου κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους.

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1896.

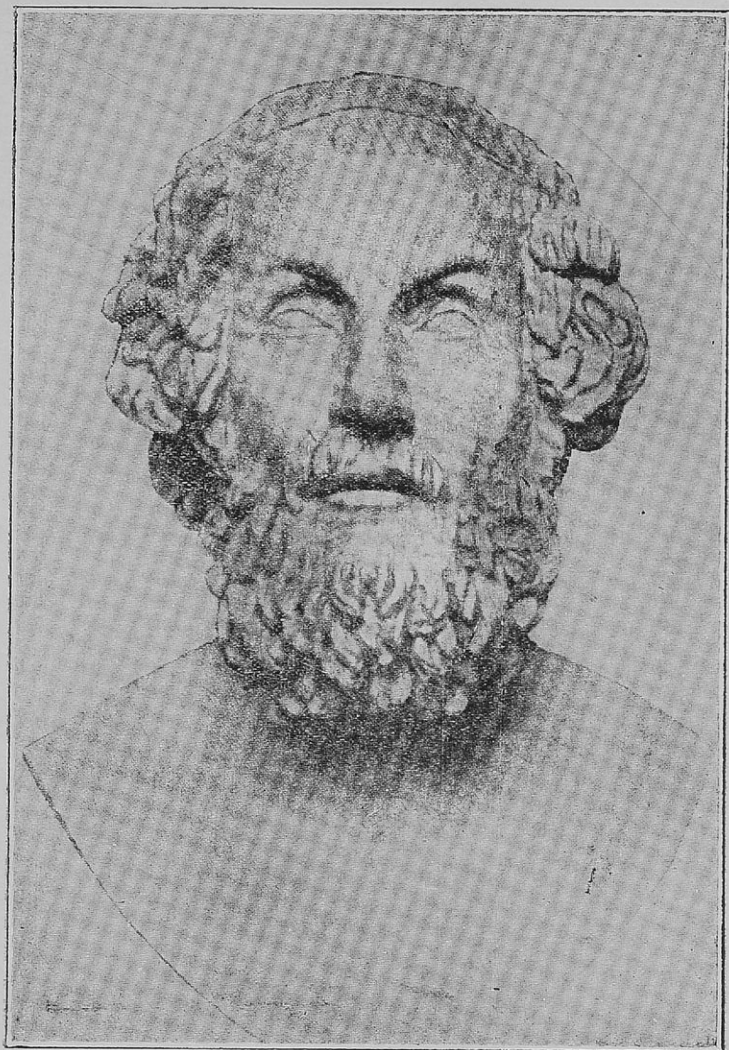
N. P. ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΕΡΙ ΟΜΗΡΟΥ

Οὔτε πότε οὔτε ποῦ ἀκριδῶς ἐγεννήθη ὁ Ὅμηρος γνωρίζει ὁ κόσμος. Ἡ δόξα καὶ ἡ λάμψις αὐτοῦ ἐθάμβωσαν ἀνέκαθεν τοὺς ἀνθρώπους οὕτως, ὥστε δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἴδωσιν ἔπειτα τὴν πατρίδα καὶ τοὺς γονεῖς του, τὰ μικρὰ ταῦτα καὶ κοινότατα εἰς πάντα θνητὸν προσόντα, ἅτινα δι' αὐτὸν ἐπεσκοτίσθησαν καὶ ἀπεκρύφθησαν εἰς μυθώδες σκότος. Τίς, ἂν οὐ ἐφ' ἱκανὴν ὥραν ἠτένισε τὸν ἥλιον, εἶναι ἔπειτα ἱκανὸς νὰ ἴδῃ ἐναργῶς καὶ σαφῶς τὰ μικρὰ περὶ ἑαυτὸν ἀντικείμενα;

«Ἐπὶ πόλεις μάρναντο σοφὴν διὰ ῥίξαν Ὅμηρου,
Σμύρνα, Χίος, Κολοφών, Ἰθάκη, Πύλος, Ἄργος, Ἀθήναι.»

Ἀλλὰ τὰς δικαιότερας πασῶν ἀξιώσεις ἔχει ἡ Σμύρνη, ἥτις διὰ πλείστους ὅσους λόγους εἶναι ἡ πατρίς τοῦ Ὅμηρου, ὅπου ἐγεν-

Ο ΟΜΗΡΟΣ

νήθη και ἤχημασε κατὰ τὸν δέκατον π.Χ. αἰῶνα, πιθανώτατα. Ἄλλ' ἔαν ἄγνωστα εἶναι τὰ κατὰ τὴν γενεθλίαν χώραν καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ Ὀμήρου, πασίγνωστα ὅμως εἶναι εὐτυχῶς τὰ ποιήματα αὐτοῦ. Ἄν ἡγνοήθη καὶ ἀπωλέσθη ἡ πατρὶς καὶ ὁ χρόνος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, οὔτε ἀπωλέσθη οὔτε θέλει ἀπολεσθῇ ἡποίησις αὐτοῦ, διότι αὕτη εἶναι κτῆμα καὶ κόσμημα παντὸς τόπου καὶ παντὸς χρόνου, ἀναφαίρετον κτῆμα καὶ κόσμημα ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τῆς μερίδος δηλονότι ἐκείνης αὐτοῦ, ἣτις δὲν πλανᾶται πλέον ἐντὸς τῆς νυκτὸς τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς ἀμαθείας. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια εἶναι τὸ πρῶτον γεγονός τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἡ πρώτη πράξις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ ὡς ἐξωτερικὸν τῆς ἱστορίας καὶ ὡς ἐσωτερικὸν τοῦ πνεύματος γεγονὸς θεωρουμένη. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια εἶναι ἡ πρώτη καὶ χρυσὴ βίβλος, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐνάρχεται ὁλόκληρος ἡ εὐρωπαϊκὴ φιλολογία, ἀπ' ἐναντίας πρὸς τὴν παράλογον καὶ τερατώδη φιλολογίαν τῶν ἀνατολικῶν ἔθνων. Οὐ μόνον δὲ ἅπαντα τὰ πλεονεκτήματα, ὅσα διακρίνουσι τὴν εὐρωπαϊκὴν ταύτην φιλολογίαν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς, ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσεΐᾳ εἰς βαθμὸν τελειότητος μοναδικὸν καὶ ἀνέφικτον μέχρι τοῦδε, ἀλλὰ καὶ ἐλλείπουσιν ἀπ' αὐτῆς ἅπασαι αἱ κακίαι καὶ τὰ ἐλαττώματα, ὅσα ἀσχημίζουσι ταύτην. Ὁ πρῶτος φθόγγος, ἡ πρώτη μολπή, ἦν ἐξήνεγκε τὸ ἐκ τῶν δεσμῶν τῆς Ἀσίας ἀπελευθερωθὲν εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, τὰ πρῶτα ἔπη, τὰ γνώριμα καὶ ἡδέα εἰς τὴν ἀκοὴν ἡμῶν τῶν Εὐρωπαϊκῶν, ἐν οἷς ἀναγνωρίζομεν ἡμᾶς αὐτούς, εἶναι τὰ ὁμηρικὰ ταῦτα ἔπη, ἡ μολπή καὶ οἱ φθόγγοι τῆς φόρμιγγος τοῦ Μαιονίδου. Καὶ ποῖοι φθόγγοι ἡδυμελεῖς, ποῖα μολπή θεσπεσία! Τοιαύτη, ὁποῖαν ἔκτοτε δὲν ἤκουσε δευτέραν φορὰν ὁ κόσμος. Ὡς πρὸς τὴν ἡρωϊκὴν δύναμιν καὶ τὴν βαθύτητα τοῦ αἰσθήματος, ἴσως προσεγγίζουσι κατὰ μικράν τινα ἀπόμοιραν τὰ ἔπη τῶν βορείων ἔθνων, ἡ Ἔδα τῶν Σκανδιναυῶν καὶ αἱ Niebelungen τῶν Γερτόνων, ὡς πρὸς τὴν λαμπρότητα, τὸ τολμηρὸν καὶ πολυτελὲς τῶν χρωμάτων οὐ μόνον φθάνουσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπερτεροῦσι τὴν Ἰλιάδα

καὶ τὴν Ὀδύσειαν ἢ Ῥαμαϊάνα καὶ ἢ Μαχαβαράτα τῶν Ἰνδῶν, ἢ Βίβλος τῶν Ἰουδαίων καὶ τὰ λοιπὰ ἔπη τῶν ἀνατολικῶν ἔθνων· ἀλλ' αἱ ἀρεταὶ αὗται καὶ μόναι δὲν εἶναι ἱκαναὶ εἰς τὴν τελείαν ἀπάρτισιν τοῦ ἐπικοῦ ποιήματος, αἱ ἀρεταὶ αὗται εἶναι μονομέρειαι ἐπουσιώδεις, οὐδὲ παύουσι δι' αὐτὰς τὰ ἐπικά ταῦτα ποιήματα τῶν βορείων εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀνατολικῶν ἔθνων γὰρ εἶναι, καθόλου θεωρούμενα, ἄμορφα καὶ τερατώδη. Αἱ αἰῶνιαι καὶ ἀναφαίρετοι ἀρεταὶ τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως εἶναι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ συνάφεια καὶ οἰκονομία τοῦ ὅλου καὶ ἡ εἰς μίαν ἐνότητα εὐρυθμος καὶ ἐναρμόνιος συγκράτησις καὶ συγκέντρωσις ἀπάντων τῶν μερῶν, καὶ τῶν ἐλαχίστων, ἡ σαφὴς ἐνάρχεια καὶ ἡ φυσικὴ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων· διότι τὰ πάντα παρ' Ὀμήρῳ εἶναι πλαστά, καὶ ὅμως τὰ πάντα φαίνονται φυσικά καὶ ἀληθινά, τὰ πάντα εἶναι ψεύδη, καὶ ὅμως τὰ ψεύδη ταῦτα εἶναι ὅπως τὰ ψεύδη, τὰ ὁποῖα γνωρίζουσιν αἱ Πιερίδες, ὅμοια μὲ ἀληθείας, καθ' ἃ λέγουσιν αὗται αὗται παρὰ τῷ Ἡσιόδῳ :

« Ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὅμοια »

Ἡ ἐναρμόνιος μετριπάθεια καὶ ἰσαρότης τῆς περὶ τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων θεωρίας, ἡ ἀνέφικτος καὶ μοναδικὴ ποιητικὴ τέχνη, τὴν ὁποίαν εἶναι ἀδύνατον ν' ἀνακαλύψῃ καὶ τὸ διορατικώτατον τοῦ κριτικοῦ βλέμμα· διότι τὰ πάντα παρ' Ὀμήρῳ φαίνονται ἀπλᾶ, φυσικά, καὶ ὅμως τὰ πάντα εἶναι κατὰ βάθος ἀπ' ἐναντίας περίτεχνα καὶ καλλιτέχνα, προμελετημένα καὶ προσεταμισμένα. Ὅταν ἀναγινώσκῃ τις τὸν Ὀμηρον, νομίζει ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὸν εἶναι παιδίον ἀπλοῖκόν καὶ ἀφελές, καὶ ὅμως ὅστις ἐμβαθύνει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ, ἀνακαλύπτει ὅτι οὐδεὶς ποτε ποιητὴς ἐκράτησεν οὕτω λεπτὰ καὶ ἀκριβῆ τὰ σταθμὰ καὶ τὰ μέτρα τῆς κρίσεως καὶ τοῦ λόγου, ὅτε ἐποίη. Ὁ ποιητὴς οὐδαμοῦ φαίνεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς· νομίζει τις ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι ἡ φορὰ τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων αὐτὴ προάγει τὴν διήγησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διαδοχὴν τῶν διαφορῶν περιπετειῶν καὶ σκηνῶν,

καὶ ὅμως ὁ ποιητής, ἐὰν μὴ φαίνεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, εἶναι κεκρυμμένος ὀπισθεν αὐτῆς, τὰ πάντα προβλέπων καὶ προοικονομῶν, πανταχοῦ καὶ πάντοτε παρὼν. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ σχετικῶς μικροτέρας ἀξίας ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν περικοπαί, ἔχουσιν ὅμως πάντοτε τόσα κάλλη εἰς τὸ ἐξωτερικόν, εἰς τὴν μορφήν, ὥστε ὁ ἀναγνώστης οὐδαμοῦ ἀπαυδᾷ, οὐδὲ νυστάζει, ἀλλὰ πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἐγρηγορεῖ, πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἔχων τι νὰ ἀπολαύσῃ καὶ νὰ θαυμάσῃ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ αἰωνία καὶ ἀναφαίρετος ἀρετὴ τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως εἶναι ἡ εὐμουσος ἐκείνη τῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν κοσμιότης καὶ εὐρυθμία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οὐδαμοῦ τις ἀπαντᾷ ἐν Ὀμήρῳ τὸ ἄγριον καὶ κακότεχνον καὶ παράχαρδον. Οὐδαμοῦ ὁ θεσπέσιος ψάλτης ἐκτραχηλίζεται εἰς κραυγὰς, ὅπως οἱ νεώτεροι ἐπικοί ποιηταί, ἀλλὰ πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὰ ἔπη αὐτοῦ εἶναι μολπὴ μουσικὴ καὶ ἐναρμονία. Οἱ ἥρωες αὐτοῦ, αἱ ἰδέαι καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτῶν εἶναι ἡρωϊκά, ἀνωτέρας πάντοτε ἡρωϊκῆς φύσεως, ἀλλὰ τὸ ἡρωϊκὸν τοῦτο δὲν ἐκτραχηλίζεται εἰς ἄγριον, ἄμουσον καὶ βάρβαρον τραχύτητα, ὅπως ἐν τοῖς ἐπικοῖς ποιήμασι τῶν βορείων ἔθνων, ἀλλὰ λεπτὴ τις καὶ ἔμφυτος εὐγένεια ρυθμίζει ὁλόκληρον αὐτῶν τὸν βίον, ἔλους αὐτῶν τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις. Οἱ ἥρωες οὗτοι εἶναι ὕλικοί, προσκείμενοι εἰς τὴν ὕλην, καὶ ὅμως ἡ ὕλικότης αὕτη, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ μέγιστον τῶν κατορθωμάτων τοῦ Ὀμήρου, ἡ ὕλικότης αὕτη εἶναι σὺναμα καὶ ἡ καλλίστη ἰδανικότης ὁποῖαν συνέλαβέ ποτε διάνοια ποιητοῦ. Καὶ ἡ φύσις καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ὁμηρικῶν προσώπων καὶ πραγμάτων εἶναι ὕλική, καὶ ὅμως ἀόρατόν τι εὐγενὲς πνεῦμα ἰδανικότητος καὶ ἠθικότητος ἐξευγενίζει τὰ πάντα. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια εἶναι ποιήσεις, ἥτις παριστᾷ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, ὅπως εἶναι, ὅπως ἔχουσι κατὰ φύσιν, ἀλλ' ἥτις σὺναμα ἀναπαριστᾷ αὐτὰ ὡς ἀντανεκλώμεγα διὰ μαγικοῦ κατόπτρου, ὅπερ ἐξαφανίζον πᾶν ὅ τι ἄθλιον, ταλαίπωρον καὶ ὀδυνηρόν, πᾶν ὅ τι ἀκαλλῆς καὶ ἄχαρι ἐν τοῖς προσώποις καὶ τοῖς πράγμασιν, ἐπιχέει εἰς ἅπαντα τὰ ἀντικείμενα τὴν ἀνταύγειαν ἰδανικωτέρου τιγὸς καὶ οἷον οὐρανοῦ φω-

τός. Τοῦ θαυμασίου τούτου φωτός ἡ πηγὴ καὶ ἡ ἐστία εἶναι ἡ δαιμονία καὶ ποιητικὴ ψυχὴ τοῦ Ὀμήρου.

Τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἐπενήργησαν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην συγγραφὴν καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ποίησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος· τῆς δ' ἐπιρροῆς ταύτης δύναται νὰ σχηματίσῃ τις ἰδέαν μικρὰν μόνον, ἀναλογιζόμενος τὴν ἐπιρροήν, τὴν ὁποίαν ἔσχεν ἐπὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν διαμόρφωσιν τῶν χριστιανικῶν ἐθνῶν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ παλαιὰ Διαθήκη. Τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἦσαν ἡ ἀκένωτος πηγὴ τῆς δραματικῆς ποιήσεως καὶ ἀπασῶν τῶν τεχνῶν. Αὐτὰ ταῦτα ἀποστηθίζόμενα ὑπὸ τῶν παίδων ἐχρησίμευον ἀντὶ παντός παιδαγωγικοῦ μαθήματος, εἰσάγοντα ἐξ ἀπαλῆς ἡλικίας τὸν παῖδα εἰς τὸν ποιητικώτατον ἐκείνον διάκοσμον τῶν ὁμηρικῶν μύθων, ἀναπτύσσοντα ἐν αὐτῷ καὶ ὀξύνοντα τὸ αἶσθημα καὶ τὴν κρίσιν τοῦ καλοῦ, συνειθίζοντα τὸ οὖς αὐτοῦ πρὸς τὴν μουσικὴν καὶ μετρικὴν εὐμέλειαν καὶ εὐρυθμίαν, καὶ ἐμπνέοντα εἰς αὐτὸ τὰ λεπτὰ ἐκεῖνα καὶ εὐγενῆ αἰσθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὅσα κοσμοῦσι πᾶσαν σελίδα τοῦ Ὀμήρου. Πόσον δὲ μεγάλως ἐπενήργει ἡ τοιαύτη παιδαγωγία οὐ μόνον εἰς τὴν αἰσθητικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας, τοῦτο οὐ μόνον οἱ ἀρχαῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ νεώτεροι πάντες, ὅσοι ἐδοκίμασαν τὴν ἵσγυα τῆς ὁμηρικῆς Μούσης, ἀνακηρύττουσι καὶ ὁμολογοῦσιν.

Ὁ Ὀμηρὸς ἦτο ὁ κοινὸς διδάσκαλος παντός ζωγράφου, γλύπτου, ἀγχειοπλάστου καὶ παντός ἐν γένει καλλιτέχνου, καθὼς καὶ παντός λυρικοῦ, ἔτι δὲ μᾶλλον παντός δραματικοῦ καὶ σκηνικοῦ ποιητοῦ. Ὁ Ὀμηρὸς ἦτο ἡ ἀκένωτος πηγὴ, ἐξ ἧς ἤρπυντο τὰ ζωογόνα νάματα πάσης γνώσεως καὶ ἐμπειρίας καὶ σοφίας οἱ νομοθέται, οἱ πολιτικοί, οἱ σοφισταί, οἱ ἱστορικοί, οἱ ῥήτορες καὶ οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἑλλάδος. Ὅχι βέβαια ὅτι ἡ ποικίλη καὶ παντοειδὴς αὕτη διδασκαλία ἔκειτο συστηματικῶς κατὰ κεφάλαια καὶ παραγράφους ἐναποτεταμιευμένη ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ποιήμασιν,

ἀλλ' ἡ ὁμηρικὴ ποίησις περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας τὰ σπέρματα παντὸς λόγου καὶ τὰ στοιχεῖα παντὸς ζητήματος καὶ πάσης μαθήσεως, ἅτινα, δι' ἧς ἦσαν ἐνδεδυμένα ποιητικῆς καὶ καλλίστης μορφῆς, ἐπεσπῶντο τὴν προσοχὴν καὶ ἐκέντων τὴν ἀντίληψιν, καὶ ἀνεπτέρουν τὴν φαντασίαν, καὶ ἤσκουν τὴν μνήμην, καὶ παρέθηγον τὴν κρίσιν, καὶ ἐν γένει ἔτρεφον καὶ ἐξωογόουν τὸ πνεῦμα ἔθνους ζωηροῦ καὶ εὐφραντάστου καὶ εὐαισθήτου, ὅποιον τὸ ἐλληνικὸν πολλῶ καλλίον καὶ τελεσφορώτερον παρὰ τὸ ἄριστον σύστημα ἐγκυκλοπαιδικῶν μαθημάτων.

Εἰς τὸν ἐλληνικὸν λαόν, μόλις ἐξελθόντα ἐκ τῆς νυκτὸς καὶ τοῦ σκοτοῦς τῶν μυθικῶν χρόνων, ἀποδυθέντα τὴν λεοντήν καὶ τὸ ῥόπαλον τῆς ἡρωϊκῆς του ἡλικίας, εὕρισκόμενον δὲ εἰς τὰ πρόθυρα νέου πνευματικοῦ βίου καὶ μετὰ καρδίας ἀνεπτειρωμένης ἐκ προσδοκιῶν καὶ ἐλπίδων καὶ φόβων ἰστάμενον παρὰ τὴν βαλδίδα τοῦ μέλλοντος ἀχανοῦς καὶ ἀγνώστου σταδίου τῆς διανοίας, οὔτε ἀναγκαῖον οὔτε δυνατόν ἦτο νὰ προσενεχθῇ λογικὸς καὶ συστηματικὸς κῶδιξ ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν. Ἦτο ἀνάγκη μόνον θεσπεσία τις καὶ ἐναρμόνιος σάλπιγξ ἠχήσασα νὰ ἐξεγείρῃ ἐν αὐτῇ ἀπάσας αὐτοῦ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις καὶ ἀναρρίπῃσασα τὸ φρόνημα αὐτοῦ καὶ τὸ θάρρος, νὰ τὸν ῥίψῃ εὐελπιν καὶ ἐνθουσιῶντα εἰς τὸ ἀναπεπταμένον πεδῖον τῆς πνευματικῆς σταδιοδρομίας. Καὶ ἡ θεσπεσία καὶ ἐναρμόνιος σάλπιγξ ἤχησε, καὶ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐρρίφθη ἐνθουσιῶν εἰς τὴν παλαιστραν τῆς διανοίας καὶ ἀθλητῆς ἐκεῖ καὶ πυγμάχος ἀναδειχθεὶς στιβαρὸς καὶ ἀκαταγώνιστος, ἠθλοφόρησε καὶ ἐστεφανηφόρησεν ἀπὸ πάσης ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ πάσης τέχνης.

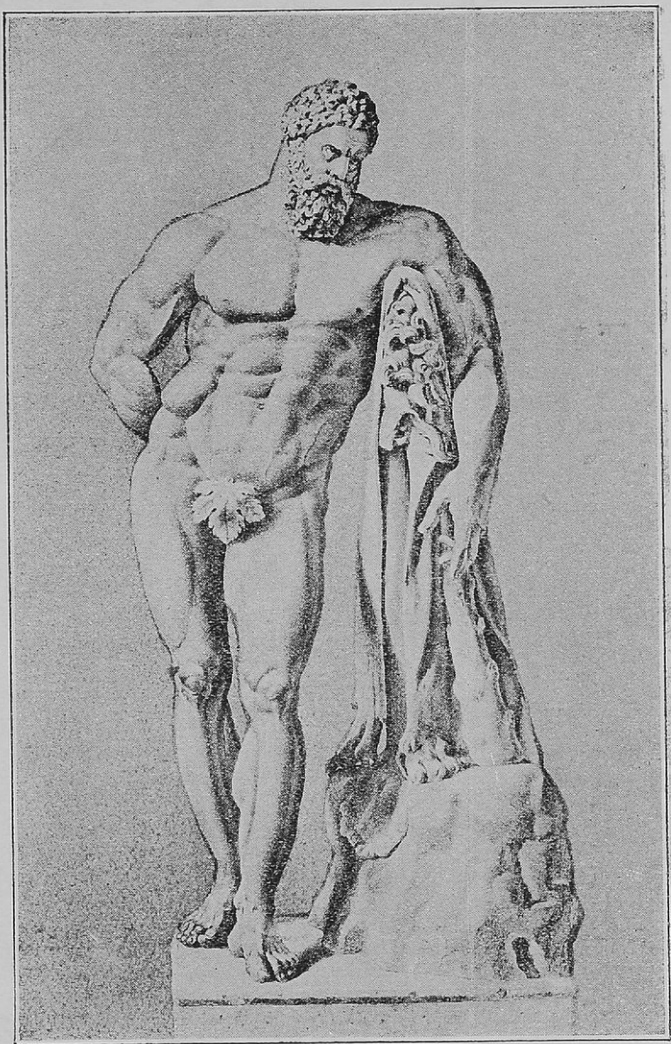
Ἐν Ἀθήναις τῷ 1863.

Δ. Ν. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ

Ο ΦΑΡΝΕΣΙΟΣ ΗΡΑΚΛΗΣ

Ἐκ τῶν ἀναλόγως ὀλίγων ἔργων τοῦ Λυσίππου, ἃ περιήλθον εἰς γνῶσιν ἡμῶν, ἐν τῶν ἐπισημοτάτων καὶ χαρακτηριστικωτάτων διὰ τὸν ρυθμὸν αὐτοῦ ἦν ὁ Ἡρακλῆς, ὃν πολλάνκις καὶ εἰς διαφοροῦς θέσεις διέπλασεν, ἀλλὰ πιθανῶς κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα πάντοτε. Ἐνα ἐξ αὐτῶν περιγράφει ὁ Λιδάνιος ὡς «ἐστῶτα ἐν τῇ λεοντῇ», ἴσως τὸν αὐτὸν τῷ χαλκῷ, ὃν ἔστησεν ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πατρίδος του, καὶ τῷ «χαλκῷ Ἡρακλεῖ», οὗ μνημονεύει ὁ Λουκιανός. Ἀγαλμα λίθινον κολοσσιαῖον, εὑρεθὲν εἰς τοὺς λουτρώνας τοῦ Καρακάλλα καὶ φέρον ἐπιγραφὴν «Γλύκων Ἀθηναῖος ἐποίησεν», γράμμασι γεγραμμένην μεταγενεστέροις, κοινῶς δὲ σήμερον Φαρνέσιος Ἡρακλῆς καλούμενον, ὑπετέθη ὅτι εἶναι αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἡρακλέους ἀντίγραφον ἐξεργασθὲν ὑπὸ Γλύκωνος. Τὸνλάχιστον ἀναμφίδολον εἶναι ὅτι τὸ πρωτότυπον ἦν ἔργον τοῦ Λυσίππου, διότι καὶ ἕτερον ἀντίγραφον τοῦ αὐτοῦ ἀγάλματος, πολὺ ἔλασσον τὰς διαστάσεις, χρόνων δ' ἔτι μεταγενεστέρων καὶ ἐργασίας ἱκανῶς ἡμελημένης, ἐν Ῥώμῃ εὑρεθὲν καὶ αὐτὸ καὶ ἤδη ἐν Φλωρεντίᾳ διατηρούμενον φέρει ἐπιγραφὴν «Λυσίππου ἔργον». Ἀμφότερα δὲ ταῦτα καὶ δακτυλιόλιθοι καὶ νόμισμα Φιλίππου πολιτῶν τῶν χρόνων τοῦ Καρακάλλα παριστῶσιν ἐν ἀπαράλλακτοις ἀντιγράφοις τοῦ αὐτοῦ πρωτοτύπου τὸν ἀδάμκτον ἥρωα, τὸν ἡμίθεον τῆς σωματικῆς βώμης, οὐχὶ ἐν τῇ ἐντάσει τῶν μεγάλων ἀγώνων του ἢ λαμπρὸν ἐξ αὐτῶν ἐξερχόμενον, ἀλλὰ κεκοπιακότα ἐκ τῶν κατορθωμάτων του, λύσαντα τὰ μυῶδη του μέλη καὶ ἀναπαυόμενον, ὡς ἀνεπαύετο ἡ Ἑλλάς μετὰ τοὺς ἐνδόξους της

Ὁ Φαργέσιος Ἡρακλῆς.

ἄθλους. Ἐπὶ τοῦ ῥοπάλου του ἔχει ἐρριμμένην τὴν λεοντὴν του καὶ τὸ ἄχρηστον ἤδη ὅπλον τῶν θριάμβων του εἰς βράχον ἐρείδων στηρίζει ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἀριστερὰν μάλην του καὶ ἐπ' αὐτοῦ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τῶν νευρωδῶν του ποδῶν φέρει τοῦ σώματός του ὅλον τὸ βάρος καὶ ὅλον τὸν ὄγκον. Τὸ σῶμα δὲ τοῦτο, ἐξαισίου ἐργασίας, μυῶδες ὅλον καὶ γονατώδες, δεικνύει τὸν ὑπέρτατον δυνατὸν βαθμὸν ἀναπτύξεως ἀθλητικῆς ἀνδρείας. Ἄλλ' οἱ μύες ὡς κυματώδεις λοφίσκοι σωρευόμενοι υπερβαίνουν τῆς ἐγκρατοῦς τέχνης τὰ ὅρια καὶ φαίνεται ὅτι ἀτέλεια τῆς ἀντιγραφῆς ἐξογκοῖ μέχρις ὑπερβολῆς ὅτι ἐν τῷ πρωτοτύπῳ πεφεισμένως μᾶλλον καὶ λεπτῶς ὑπεδείκνυτο. Ἡ κεφαλὴ εἶναι κατὰ τὰς Λυσιππείους ἀναλογίας μικροτάτη ὡς πρὸς τὸ σῶμα καὶ αὐξάνει τὴν ἐκ τοῦ γιγαντιαίου κορμοῦ ἐντύπωσιν. Κλίνει δ' ἐλαφρῶς συνοφρουμένη, ὡς ἀνθρώπου πλανῶντος τὸ πνεῦμα εἰς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος.

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1865.

ΑΔΕΣ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ

Ο ΔΑΟΚΟΩΝ

Ἀπὸ τῆς 120ῆς Ὀλυμπιάδος (296 π.Χ.) εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, γενομένην θέατρον καὶ ἔρμαιον τῆς ἀλληλομαχου λύσεως τῶν Μακεδόνων κατακτητῶν, ἔπαυσεν ἀσκουμένη ἐλευθέρως καὶ γενναίως ἡ τέχνη, ἀπεσδέσθησαν βαθμηδὸν τὰ παλαιὰ ἐργαστήρια, καὶ μόνον σπάνια καὶ ἄσημα εἰς αὐτὴν ἀναφέρονται τεχνιτῶν ὀνόματα. Ἀπεσύρθη δὲ μετὰ τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ ἡ τέχνη ἀπὸ τοῦ κέντρου εἰς τὰ ἄκρα, καὶ ἰδίως εὗρε προσωρινὸν καταφύγιον εἰς τὰς περὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν χώρας, αἵτινες ὕρ' ἐλληνικὰ διατελοῦσαι σκῆπτρα, ἔμενον ἀπερίσπαστοι ἐκ πολέμων, καὶ πλοῦτον πολὺν συνέλεξαν καὶ βασιλικῶς ἐκοσμοῦντο. Ὑπῆρχεν ὁμῶς καὶ

μία πόλις, ἥτις διὰ νίκης κατὰ τῶν νικητῶν ὑψωθείσα ἔθαλλε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν ἐλευθερίᾳ. Αὕτη ἦν ἡ Ῥόδος, καὶ ἐκεῖ ἡ τέχνη παρήγαγεν ἄνθη ὄψιμα μέγ', ἀλλ' οὐχὶ ἀνάξια τῆς ἀρχαίας εὐρώστου ῥίζης αὐτῆς. Ἡ πολιτικὴ τῆς νήσου ὑπαρξίς ἀρξάμενη μετὰ τοῦ πρώτου συνοικισμού αὐτῆς ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἔφθασεν εἰς τὸν κολοφῶνα, ὅταν ἐν ἔτει 303 π.Χ. ἀπέκρουσε γενναίως τὸν ἀήτητον Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν, καὶ ἐν θαυμασμῷ πρὸς τὴν δόξαν αὐτῆς βασιλεῖς καὶ πόλεις ἀντεφιλοτιμοῦντο νὰ τὴν θεραπεύσωσι διὰ κοσμημάτων καὶ δωρεῶν, ὥστε κατ' Ἀριστείδην⁽¹⁾ τὸν σοφιστὴν, ἀκμάσαντα δύο αἰῶνας μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς, ἦν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς ἡ πόλις τῆς Ῥόδου «ὠχυρωμένη ὡς φρούριον καὶ κεκοσμημένη ὡς βασιλικὸς οἶκος». «Ὅτε δ' ἐν ἔτει 38 π. Χ. ὁ Κάσσιος ἐπόρθησε τὴν Ῥόδον, εὗρεν ἐν αὐτῇ τρισχίλια ἀγάλματα καὶ ἀπεκόμισε θησαυρὸν 50 ἑκατομμυρίων.

Εἶχε δ' ἡ τέχνη, ἥτις τότε ἐκ τῆς νέας ταύτης ἐστίας ἡκτινοδόλῃ καὶ εἰς τὰς πέριξ χώρας, κοινὸν τὸν τῆς ἐποχῆς χαρακτήρα, καὶ ὑπερβολικὴ ἦν ἐν αὐτῇ ἡ τάσις πρὸς ὑλικὴν ἔκφρασιν βιαιῶν ψυχικῶν κινήματων. Μετ' αὐτῆς δὲ συνήγου καὶ τι στοιχεῖον ἴδιον εἰς τῶν Ῥοδίων τὸ αἰσθημα, ἐξ Ἀσίας ἴσως πηγάζον, καὶ εἰς τὴν φιλολογίαν αὐτῶν, ἰδίως μάλιστα εἰς τὴν ῥητορείαν ἐπιφανόμενον, τὸ πομπῶδες, καὶ πρὸς θεατρικὴν ἐπίδειξιν ἀποκλίνον.

Ὁ Πλίνιος⁽²⁾ ὀνομάζει τρεῖς ἐξόχους Ῥοδίους τεχνίτας τὸν Ἀγῆσανδρον, τὸν Πολύδωρον καὶ τὸν Ἀθηνόδωρον, «ποιήσαντας ἐν συνεργασίᾳ τὸν Λαοκόωντα μονόλιθον μετὰ τῶν παίδων

(1) Ἀριστείδης ὁ σοφιστής, γεννηθεὶς ἐν Ἀνδριανουπόλει τῆς Μυσίας ἐν ἔτει 117 μ.Χ. καὶ ἀποθανὼν ἐν ἔτει 189, περιηγήθη τὴν Ἀσίαν, Ἑλλάδα, Ἰταλίαν καὶ Αἴγυπτον μέχρι τῆς Αἰθιοπίας. Ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐμνήθη τὸ ὄψος τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, εἶναι δὲ ὁ σπουδαιότατος εἰσηγητὴς τῆς γραμματολογικῆς κινήσεως τῶν χρόνων του.

(2) Ὁ Πλίνιος (Γάιος) ὁ δεύτερος ἢ ὁ πρεσβύτερος ὑπῆρξεν εἰς τῶν πολυμαθεστάτων καὶ πολυγραφωτάτων Ῥωμαίων συγγρα-

Ο ΛΑΟΚΟΩΝ

καὶ τοῦ θαυμασίου πλέγματος τῶν δρακόντων». Λέγει δὲ τὸ ἔργον τοῦτο ἀνακείμενον ἐν ταῖς ἀνακτόροις τοῦ Τίτου, καὶ πάντων ἀνώτερον, τῶν τε γλυπτικῶν καὶ τῶν ζωγραφικῶν. Ὁ Λαοκόων, ὃν τὸ σύμπλεγμα τοῦτο παρίστα, ἦν υἱὸς τοῦ Πριάμου, καὶ μετὰ τὸν προσπεποιημένον ἀπόπλουν τῶν Ἑλλήνων ἐκ Τροίας καὶ τὴν εὕρεσιν τοῦ Δουρείου ἵππου, δόλον ὑποπτεύσας εἰς τὴν μηχανὴν ταύτην, ἠκόντισε κατ' αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὀργισθέντες οἱ θεοὶ ὥσοι προδμάχουν τῶν Ἑλλήνων καὶ εἶχον ἀποφασίσει τῆς Τροίας τὸν ὀλεθρον, ἔπεμψαν, καθ' ἣν στιγμὴν ἱερεὺς αὐτὸς ἐκλεχθεὶς, ἔθυσεν εἰς τὸν Ποσειδῶνα, δύο φοβεροὺς ὄφεις, αἵτινες περιέβαλον τὸν Λαοκόωντα καὶ τοὺς δύο υἱοὺς του καὶ τοὺς ἐφόνευσαν.

Τὸ εὐγενὲς τοῦτο καλλιτέχνημα ἀνευρέθη ἐν ἔτει 1506 ἐν Ῥώμῃ, ἐντὸς τῶν ἐρειπίων τῶν λουτρῶνων τοῦ Τίτου, ὅπου, ὥς ἤδη πιστεύεται, ἦσαν καὶ αὐτοὶ οἱ οἶκοι τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ ἀληθῶς μὲν τὸ εὐρεθὲν σύγκειται ἐκ τμημάτων ἑξ· ἀλλ' εἰσὶ τοσοῦτον ἀκριβεῖς καὶ ἔντεργοι τῶν λίθων αἱ ἀρμογαί, ὥστε μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἀνεγνωρίσθη ὁ ἀληθὴς αὐτῶν ἀριθμὸς, καὶ οὐδὲν τὸ θαυμαστὸν ἂν εἰς τὸ ἀριτευχὲς εἶναι σύμπλεγμα δὲν ἡδυνήθη νὰ διακρίνῃ αὐτὰς ὁ Πλίνιος.

Ἡ δὲ μεγάλη ἐντέλεια τῆς γλυφῆς, πάσης διὰ σμίλης καὶ οὐδενὸς ἐτέρου ἐργαλείου κατεργασμένης, ἡ ἐπιμέλεια, μεθ' ἧς τὰ ἔχνη τῆς γλυφίδος φέρονται πάντοτε κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν μυῶνων, καὶ οὐδέποτε διασταυροῦσιν αὐτοὺς, ἐλέγχουσι χεῖρα πρωτοτύπου καλλιτέχνου, καὶ οὐχὶ ἀντιγραφέως.

Τὸ ὅλον σύμπλεγμα ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν τραγωδίαν ἐν τρισὶ πράξεσιν, ἀλλὰ μερίστην ἐνότητα ἔχουσαν, τὴν ἐκ διαφορῶν

φέων. Ἐγεννήθη τῇ 23 ἔτει μ. Χ. καὶ ἀπέθανε τῇ 79 ἔτει μ. Χ. ἐν τῇ Βεζουδίῳ, ὃν ἐκ τοῦ πλησίον ἤθελε νὰ παρατηρήσῃ καὶ μελετήσῃ. Ἐγραψεν «Historiam naturalem» εἰς 37 βιβλία, ἧς τὰ τελευταῖα πέντε πραγματεύονται περὶ Τέχνης.

Νεοελ. Ἀναγν. Παντελάκη - Κυπαρίσση Β'. 10.

τόνων ἁρμονίαν τῆς ὑπερτάτης σωματικῆς ἀλλογηδόνος. Ἐλαττοῦται δὲ κατὰ τοῦτο, ἀλλὰ κυρίως κατὰ τοῦτο καὶ μόνον, τῶν ἄκρων ἀριστουργημάτων τῆς Ἑλληνικῆς γλυπτικῆς, ὅτι τὸ ὑπ' αὐτῆς μετ' ἀπαραιμίλλου ἀληθῶς ἐντελείας ἐκφραζόμενον εἶναι αἰσθημα ὕλικόν, οὐχὶ δὲ ἡθικόν μεγαλεῖον, ἢ ψυχικὴ ἐνδόμυχος κίνησις, ἣτις ἀκτινοβολοῦσα διὰ τῆς ὕλης νὰ καθωραῖξῃ αὐτήν, καὶ ἀνωτέρας ἐπόψεως ἀνοίγουσα, νὰ ἐξευγενίσῃ τὴν ἀλλογηδόνα. Ὁ πατήρ, φυσικοῦ ὦν ἀναστήματος, φαίνεται ὅλως γυμνός, ἐκρυέντος τοῦ ἱερατικοῦ τοῦ μανδύου καὶ πιέζεται ἐπὶ τὸν βωμόν, ἐφ' οὗ ἱερούργει ὑπὸ τῶν δύο ὄψεων, περιπλεξάντων αὐτοῦ τὰ σκέλη καὶ τὸν ἕνα βραχίονα. Ὁ εἰς τῶν ὄψεων, ἅρ' οὗ διὰ τῶν κρίκων τοῦ περιέσφιγξε καὶ τὸν πρεσβύτερον παῖδα, στρέψας τὴν κεφαλὴν, βυθίζει τοὺς θανατηφόρους ὀδόντας του εἰς τὴν ἀριστεράν λαγόναν τοῦ Λαοκόωντος, ὅστις, ὑπὸ τὸν πόνον τοῦ δήγματος, φέρει αὐτομάτως τὴν στιδαράν χειρὰ του εἰς τὸν τράχηλον τοῦ θηρίου, συστρέφει καὶ ἐντείνει τὸ σῶμά του, ὡς θέλων ν' ἀποφύγῃ τὸ ὀδυνηρὸν αἰσθημα καὶ στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἄνω, κραυγὰς δι' ἀνοικτοῦ τοῦ στόματος ἀναπέμπων, ἐν ᾧ τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐλλείπουσαν καὶ κακῶς συμπληρωθεῖσαν, ὡς ἂν ἐτείνετο πρὸς τὸν οὐρανόν, φέρει, φαίνεται, εἰς τὴν κόμην του μετ' ἀπελπισίας. Εἰς τὴν μορφὴν αὐτοῦ, ἐφ' ἣς βαθύτατα φαίνεται κεχαραγμένη ἡ σωματικὴ ὀδύνη, χωρὶς ὅμως νὰ υπερβαίνῃ τὰ ὅρια τῆς ἀληθοῦς τέχνης, οὐδὲ νὰ καταστρέφῃ τὴν ἁρμονίαν τοῦ κάλλους, οὐδεμία ἐπιλάμπει ἀκτὶς ἡθικοῦ αἰσθήματος, οὐδ' ἐλπίδος εἰς ἀντίληψιν τῶν θεῶν, οὐδ' ὑπερηφάνου συναίσθήματος τῆς ἰδίας ἀθωότητος ἢ ἐκπληρώσεως εὐγενοῦς καθήκοντος, οὐδ' ἀνδρείας τινός, πρὸς ἀντίστασιν κατὰ τῶν δρακόντων, ὧν ὁ ἰὸς ἢ ὁ ψὶς ἐχαλάρωσεν ἡδὴ τὰς νευρικές του δυνάμεις, οὐδὲ καὶ φιλοστοργία καὶ ἔλεος ἐκφράζεται. ἐν αὐτῇ πρὸς τοὺς μετ' αὐτοῦ ἀπολλυμένους υἱούς του. Τῶν καλλιτεχνῶν τὸ πρόβλημα ἦν νὰ ἐκφράσωσι τὸν πόνον, τοῦτον κυρίως, καὶ τοῦτον μόνον. Σοφοκλεῖς τῆς γλυπτικῆς, ἐποίησαν τὸν ἄπελιν

τοῦτον καὶ γοεράς ἀλλὰ ματαίας φωνάς ἐκπέμποντα Φιλοκλήτην⁽¹⁾. Πρὸς καταρτισμὸν ὁμῶς τῆς τραγικῆς τριλογίας καὶ ἀνάπτυξιν πασῶν τῶν φάσεων τοῦ πάθους, οὗ τὴν κορύφωσιν παριστᾷ ὁ πατήρ, συνδέονται μετ' αὐτοῦ θανατηφόρως ὑπὸ τῶν ὄψεων καὶ οἱ δύο τοῦ παιδὸς, ἐλάσσονες ἐκείνου κατὰ τὰς διαστάσεις, ἵνα μὴ καταστρέφωσι τοῦ συμπλέγματος τὴν ἐνότητα, ὡς δευτερεύοντα καὶ πάρεργα μέρη αὐτοῦ θεωρούμενοι. Καὶ ὁ μὲν πρεσβύτερος, ἄτρωτος ἔτι, ἀγωνίζεται νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν ὀλεθρίων δεσμῶν καὶ στρέφεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰς βοήθειαν αὐτὸν ἐπικαλούμενος ἢ τὰς βασάνους αὐτοῦ αἰκίρων· ὁ δὲ νεώτερος, ὑπὸ τοῦ ἐτέρου ὄψεως εἰς τὰ ἀπαλὰ αὐτοῦ στέρνα βαθῆως δακνύμενος, ἀπώλεσεν ἤδη τὴν συναίσθησιν καὶ ἐκπνέει.

Ἡ παράστασις αὕτη δὲν εἶναι μὲν δράμα, διότι δὲν περιέχει τὴν ἠθικὴν προπαρασκευὴν καὶ τὸν ἠθικὸν σκοπὸν τῆς πράξεως, εἶναι ὁμῶς ἡ ἀπολίθωσις τῆς σιγμῆς τῆς φρικτῆς λύσεως δράματος, οὗ ἡ δέσις ὑποτίθεται γνωστὴ τῇ ὁρῶντι. Ὁ ἀποδιδόμενος εἰς τὸ ἔργον ὑπερβολικὸς ἔπαινος ὑπὸ τοῦ Πλινίου τότε μόνον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς λογικὸς, ὅταν ὑποτεθῇ ὅτι συγκρίνει αὐτὸ ὁ συγγραφεὺς οὐχὶ πρὸς πάντα τὰ πανταχοῦ ἔργα τῆς καλλιτεχνίας,

(1) Σφοδρῶς ἀντελήφθη τῆς ἐκφράσεως τοῦ ἀγάλματος ὁ συγγραφεὺς. Ὁ Λαοκῶν δὲν ἐκβάλλει γοεράς κραυγάς, ἀλλὰ μᾶλλον ἐναγώνιος καὶ συνεσταλμένος στεναγμὸς ἐπιφέρει σύσπασιν πλαγίαν τῶν χειλέων αὐτοῦ. Οὐδὲ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ἔργον ἐπιτυχὲς τῆς γλυπτικῆς ὁ Λαοκῶν, ἐὰν οὗτος παρίστατο κραυγάζων. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις νόμος ὕψιστος τῆς γλυπτικῆς ἦτο τὸ Καλὸν (τὸ ὠραῖον) καὶ διὰ τοῦτο αὕτη ἀπέφευγε νὰ παραστήσῃ τὴν παραμορφοῦσαν τὸ πρόσωπον κραυγὴν. Τὸν ἀντίον ἢ ποίησις (ὁ Βιργίλιος) παρέστησε τὸν Λαοκῶντα κραυγάζοντα, διότι αὕτη ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ἀκοῆς καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς ὁράσεως, ὡς ἡ γλυπτικὴ. Μεταξὺ τῆς γλυπτικῆς (τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν) καὶ τῆς Ποιήσεως (τῶν μουσικῶν τεχνῶν) ὑπάρχουσιν ὅρια, ἅτινα ἀπαρκαθάτως ἐτήρησαν οἱ ἀρχαῖοι μεγάλοι καλλιτέχναι.

οὐχὶ πρὸς τ' ἀριστουργήματα τοῦ Φειδίου καὶ Πραξιτέλους, ἀλλὰ πρὸς μόνα τὰ ἐναποτεθειμένα ἐν τοῖς οἰκοῖς τοῦ Τίτου. Ὡς τὴν παράστασιν τῶν σωματικῶν συναισθήσεων μόνον προτιθέμενον, εἶναι βεβαίως ὑποδεεστέρας φύσεως τῶν ἀνατεινόντων τὴν ψυχὴν εἰς εὐγενοῦς ἰδανικότητος ὕψη, καὶ ἀπορρέοντων οὐχὶ ἐκ παρατηρήσεως τῶν συμπτωμάτων τῆς ὕλης, ἀλλ' ἐξ ἐνθουσιώδους ἐμπνεύσεως τοῦ τεχνίτου⁽¹⁾. οὐχ ἥττον ὅμως εἶναι ἔργον ἑξοχον εἰς τὸ εἶδός του καὶ ἀρκούν, ὅπως περιάψῃ καλλιτεχνικὴν δόξαν εἰς τὴν παραγαγοῦσαν αὐτὸ ἐποχὴν.

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1865.

Α. Α. ΡΑΓΚΑΒΗΣ.

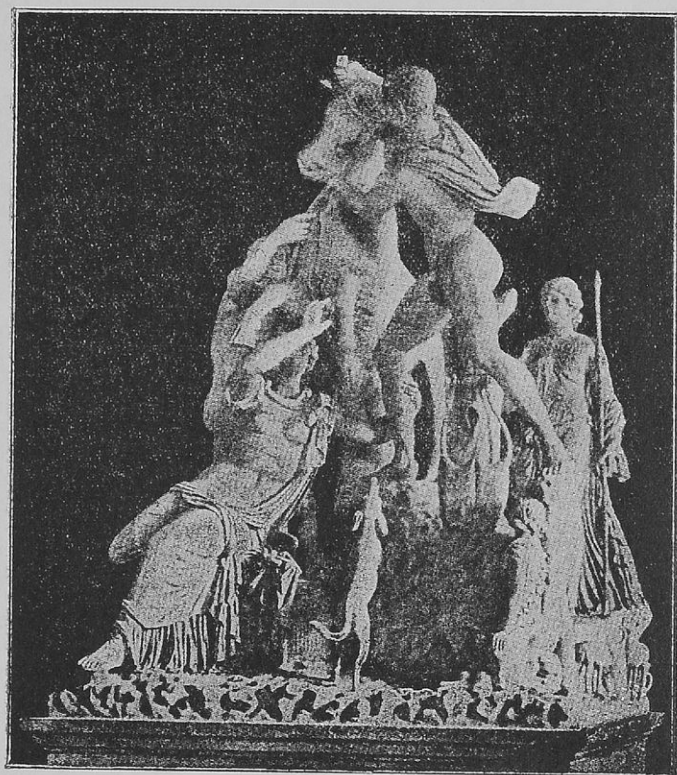
Ο ΦΑΡΝΕΣΙΟΣ ΤΑΥΡΟΣ⁽²⁾

Καὶ ἕτερόν τι ἔργον τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, συγγενέστατον καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ κατὰ τὴν ἐργασίαν πρὸς τὸν Λαοκόωντα, περὶ οὗ εἶναι θετικῶς γνωστὸν ὅτι ἐκ Ῥόδου μετεκομισθῇ εἰς Ῥώμην, εἶναι ὁ λεγόμενος Φαρνέσιος Ταῦρος.

Ὁ Πλίνιος λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος καὶ ὁ Ταυρίσκος, δύο τεχνῖται, ὧν τὸν δεῦτερον λέγει Τραλλιανὸν (ἐκ Τράλλων τῆς Λυκίας), τὸν δ' ἕτερον συγγενὴ αὐτοῦ, ἐποίησαν ὁμοῦ.

(1) Ὡς ἦσαν τὰ ἔργα τοῦ Φειδίου.

(2) Ὁ οἶκος τῶν Farnése ἦτο ἀρχαῖος ἡγεμονικὸς οἶκος τῆς Ἰταλίας ἀναγόμενος μέχρι τῆς 13ης ἐκατονταετηρίδος μ. Χ. Ἐν τῷ περιλήμῳ ἐν Ῥώμῃ Φαρνεσίῳ ἀνακτόρῳ εὐρέθησαν πλείστα ἔργα Τέχνης, ἅτινα κοσμοῦσι νῦν διάφορα μουσεῖα τῆς Ἰταλίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ οἴκου τούτου ὀνομασθεὶς Ταῦρος.

Ὁ Φαργέσιος Ταῦρος.

«τὸν Ζῆθον καὶ τὸν Ἀμφίονα, καὶ τὴν Δίρκην, καὶ τὸν Ταῦρον, καὶ τὸ σχοινίον, ἐξ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο μετεκομίσθη ἐκ Ῥόδου εἰς Ῥώμην». Ὁ δὲ μῦθος, ὃν ὁ Πλίνιος διὰ τῶν λέξεων τούτων αἰνίττεται, εἶναι, ὡς διηγείται αὐτὸν ὁ Ἀπολλόδωρος, ὁ ἐξῆς· Δίρκη, ἡ δευτέρα γυνὴ Λύκου τοῦ βασιλέως τῶν Θηβῶν, ζηλοτυποῦσα κατ' Ἀντιόπης, τῆς ἀνεψιᾶς καὶ πρώτης γυναικὸς αὐτοῦ, εἶχεν αὐτὴν κατὰ κλειστον καὶ τὴν ἐτυράνγει. Ἀλλ' οἱ ἐκ τοῦ Διὸς υἱοὶ τῆς Ἀντιόπης, Ἀμφίων καὶ Ζήθος, συλλαβόντες τὴν Δίρκην ἐν μέσῳ βακχικῆς ἐορτῆς ἐπὶ τοῦ Κιθαिरῶνος, φοδερὰν ἐπέβαλον αὐτῇ ποινὴν, προσδέσαντες αὐτὴν εἰς κέρατα ταύρου ἀγρίου. Οὕτω φονεύσαντες αὐτὴν, τὴν ἔρριψαν εἰς τὴν περὶ τὰς Θήβας πεγγὴν, τὴν ἀπ' αὐτῆς ἐπονομασθεῖσαν.

Ἐπὶ Πάπα Παύλου τοῦ Γ' (1234—49) ἀνευρέθη ἐν Ῥώμῃ κατὰ τοὺς λουτρῶνας τοῦ Καρακάλλα σύμπλεγμα, περὶ οὗ οὐδεμία δύναται νὰ ὑφίσταται ἀμφισβολία ὅτι εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ πρωτότυπον ὑπὸ τοῦ Πλινίου ἀναφερόμενον. Μετενεχθὲν δ' εἰς Νεάπολιν, διατηρεῖται τὸ σύμπλεγμα ἤδη ἐν τῷ Βουρβωνικῷ μουσεῖῳ. Εἶναι δ' ἡ παράστασις αὐτοῦ δραματικωτάτη καὶ καταπληκτικὴ διὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἀληθείας καὶ διὰ τὴν ζωηρότητα. Ἡ βάσις εἶναι αὐτὸς ὁ Κιθαिरῶν, χαρακτηριζόμενος ὑπὸ τοῦ τραχέος ἐδάφους καὶ τῶν ἀποτόμων βράχων, εἰς οὓς ἐν βραχεῖ θέλει συντριβῇ τὸ ὥραϊον σῶμα τῆς Δίρκης, καὶ ὑπὸ τῶν ἐν μέσῳ αὐτῶν διαιτωμένων θηρίων. Τὸ φοδερὸν δρᾶμα συμβαίνει ἐν ὥρᾳ βακχικῆς ἐορτῆς, ὡς ἐμφαίνουσιν οἱ κατὰ γῆς κείμενοι στέφανοι καὶ ὁ βακχικῶς ἐστεφανωμένος μικρὸς ποιμὴν, ὅστις ἐν παρέργῳ μέρει εἰς τὴν γωνίαν καθήμενος, γίνεται θεατὴς τῆς βαρβάρου ποινῆς. Τὸ πρόσωπον καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἐμφαίνουσι πλήρη ἀπάθειαν, ἀλλὰ τοῦτο, διότι παρίσταται οὗτος ἐνταῦθα ὡς σύμβολον μᾶλλον τῆς τελετῆς καὶ τοῦ χώρου ἢ ὡς τοῦ δράματος πρόσωπον, καὶ οἱ γλύπται ἤθελον γ' ἀποφύγῃσι μὴ περισπασθῇ, πρὸς αὐτὸν ἢ προσοχὴ ἀπὸ τοῦ κυρίου συμπλέγματος. Τοῦτο δὲ παριστᾷ τὸν Ἀμφίονα, διακρινόμενον διὰ τῆς λύρας, ἣτις κεῖται παρ' αὐτὸν κατὰ γῆς, καὶ

τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ζήθον συλλαβόντας τὴν Δίρκην καὶ σύροντας αὐτὴν πρὸς τὸν ἀδάμαστον ταῦρον, εἰς οὗ τὰ κέρατα προσδέουσι τὸ σχοινίον. Ὁ Ἀμφίων κυρίως προσπαθεῖ νὰ καθέξῃ τὸ ζῶον, ἡ δὲ Δίρκη, συρομένη ὑπὸ τοῦ Ζήθου, οὗ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ἐκράτει τὴν κόμην τῆς πιθανῶς, καὶ κακῶς συνεπληρώθη, ὥς κρατοῦσα καὶ αὐτὴ τὸ σχοινίον, πρὸς τὸν Ἀμφίονα στρέφει ἱκετικὰ βλέμματα, ὥς μᾶλλον ἐλπίζουσα εἰς τοῦ ποιητοῦ τὴν τρυφερωτέραν καρδίαν. Ὅπισω δὲ τοῦ Ἀμφίονος ἵσταται ἡ Ἀντιόπη, αὐστηρὰ καὶ ἀπαθὴς μάρτυς τῆς διδομένης αὐτῇ ἐκδικήσεως.

Καὶ ἐπὶ Καρακάλλα μὲν εἶχεν ὑποστῇ τὸ σύμπλεγμα τοῦτο διαφόρους ἐπισκευάς· ὅταν ὅμως ἀνευρέθη, ἦν αὖθις λίαν ἡκρωτηριασμένον, καὶ εἰς πολλὰ μέρη συνεπληρώθη ἐπιτυχῶς ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ὁ Βιγχελμάννος⁽¹⁾ θεωρεῖ ὡς μεταγενέστερα τὸ ἄνω τμήμα τῆς Δίρκης καὶ τὴν Ἀντιόπην, ἧς ὅμως μέρος ἀπεδείχθη μετὰ ταῦτα ὅτι εἶναι γνησίως ἀρχαῖον. Ὅλως δὲ νέα εἰσὶν ἡ κεφαλὴ τῆς Ἀντιόπης, αἱ τῶν δύο μειρακίων, τοῦ Ζήθου πάντα πλὴν τοῦ κορμοῦ, τοῦ Ἀμφίονος ὁ εἰς ποῦς, τοῦ ταύρου οἱ πόδες, ἡ οὐρά, τὰ ὦτα καὶ τὸ ἐν κέρας, καὶ τὸ σχοινίον πλὴν τοῦ περὶ τὰ κέρατα.

Προῖδὼν ἀπολεσθείσης τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου, ὡς ὁ Λαοκόων προέκυψεν ἐκ τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους, ἦν, ὡς ἐκείνος, ἡ ἀπολίθωσις τῆς καιριωτάτης στιγμῆς εἰς τοῦ δράματος τὴν καταστροφὴν, ὁμοίως οὐτε προπαρασκευὴν οὐδ' ἐξήγησιν τῆς φρικτῆς θέσεως περιέχον, πλὴν τῆς παρουσίας τῆς Ἀντιόπης, ἣτις τὸν χορὸν περὶ τοῦ τῶν ἀρχαίων δραμάτων ἀναπληροῦσα ἀναμνησκει διὰ μόνης τῆς ἐμφανίσεώς της ὅτι τὸ τελούμενον εἶναι φοβερὰ ἀντεκδίκησις καὶ οὐχὶ ἄσκοπος καὶ θηριώδης ὡμότης. Ὡς δὲ τὸ ἕτερον σύμπλεγμα, οὕτω καὶ αὐτό, ἡθικὴν μὲν ἰδέαν δὲν διεγείρει, ἀλλ' ἐμπνέει ὑπέρτατον οἶκτον, οὗ ὅμως τὴν δξύτητα μετριάζει ἐνταῦθα καὶ ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὴν ἀνδρείαν τῶν νέων, δαμαζόντων τὸν ἀτίθασον ταῦρον.

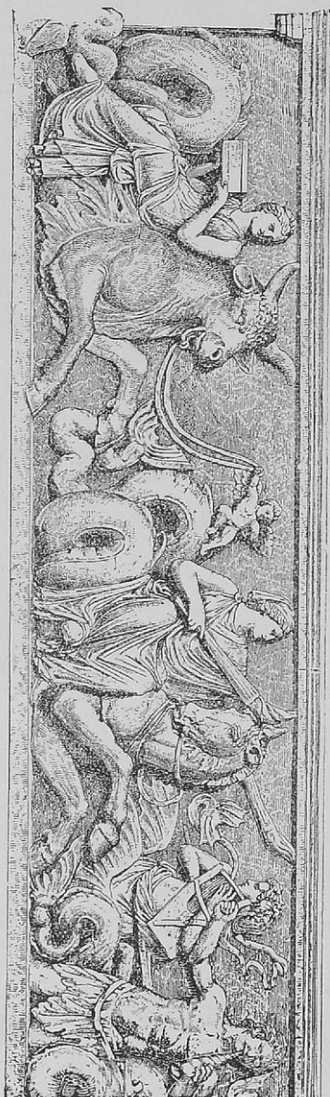
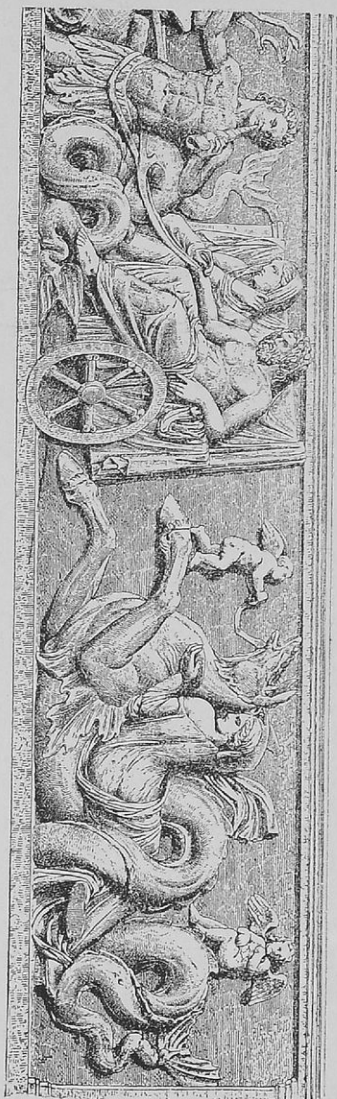
Ἐν Ἀθήναις τῷ 1865.

ΑΔΕΣ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ

(1) Περὶ τούτου ἴδε κατωτέρω «Τὰ ἑλληνικὰ καλλιτεχνήματα».

Γαμήλιος Πομπή Ποσειδῶνος καὶ Ἀμφιγύτης.
(Ἐν τῇ Γαυτοθήκῃ τοῦ Μονάχου.)

ΕΝ ΤΩ ΜΟΥΣΕΙΩ

Ἐξ ὀμιχλώδους οὐρανοῦ χιὼν πυκνή πετώσα
τὸν παγερὸν αὐτῆς ἱστὸν ἀνὰ τὴν γῆν ὑφαίνει,
καὶ ἡ ψυχὴ μου ἄθυμος, βαρεῖα κι' ἀνιῶσα
ἐδῶ ἀνοίγει τὰ πτερὰ φαιδρὰ κι' ἀγαλλομένη.

Ἀγάλματα ἑλληνικά, ἑλληνικὰ μνημεῖα,
τοῦ αἰωνίου κάλλους των αἰχμάλωτα, ἐδρεύουν
ἐνταῦθα ἐν σεμνότητι καὶ παντοδυναμίᾳ
κ' ἑλληνικοῦ φωτὸς αὐγὴν περὶ αὐτὰ τοξεύουν.

Πνέει Ἑλλάς περὶ ἐμέ, Ἑλλάς μὲ περιβάλλει
μὲ φαντασίας ἀνθηρᾶς εἰκόνας αἰωνίας·
τὸ πνεῦμά μου μαγεύεται καὶ ἡ καρδίᾳ πάλλει
ὥς εἰς πνοὴν μεθυστικῆς, ἀφάτου ἁρμονίας.

Τοὺς μαρμαρίνους κόλπους τοῦ τὸ παρελθὸν ἀνοίγει,
κ' ἐκ τοῦ φαιδροῦ, περικαλλοῦς, μυθώδους τοῦ λειμῶνος,
ποῦ δὲν ἐμάρανε ποτὲ ὁ πανδαμάτωρ χρόνος,
παντοτεινῆς νεότητος ἡ αὔρα μὲ προσθίγει.

Ἐξω πυκνοῦται ἡ χιὼν. Πλὴν θέρος βασιλεύει
πλησίον σας, ἀγήρατα αἰῶνια μνημεῖα.
Τῆς ἡλιοστραφούς μας γῆς ἡ γαλανὴ μαγεία
ῥέει ἀπὸ τὸ μάρμαρον, θερμαίνει, γοητεύει.

(¹) Ἐν τῇ Γλυπτοθήκῃ τοῦ Μονάχου, ἐν ἣ ὑπάρχουσι τὰ περί-
φημα ἐναετία ἀγάλματα τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ τῆς Ἀφαίας.

Ἄκουεῖς; ψιθυρίζουσι τὰ γαλανὰ πελάγη
 ἐκεῖ περὶ τοὺς Τρίτωνας, περὶ τὰς Νηρηΐδας.
 καὶ παίζουσιν οἱ ζέφυροι, ἡδυπαθεῖς καὶ μάγοι
 κολποῦντες καὶ ῥιπίζοντες τὰς ἐλαφράς χλαμύδας⁽¹⁾

Πλὴν σιωπή! ὁ Σάτυρος⁽²⁾ τὸν νήδυμον κοιμάται
 εἰς τὴν σκιὰν τοῦ κλήματος· ἡ μεσημβρία καίει,
 ὡς ἤλεκτρος ἡ σταφυλὴ ἐπάνωθεν κρεμάται·
 ἡ σάυρα ἔρπει ἐλαφρά, ἡ αὔρα μόλις πνέει.

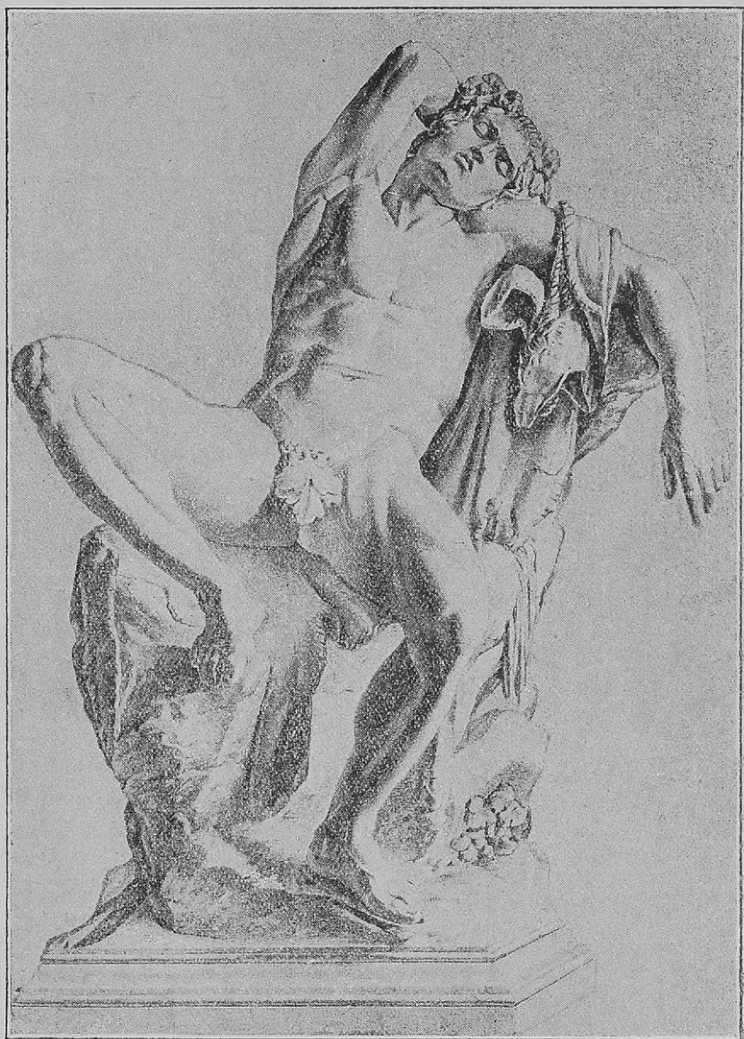
Σιγὴ ἐπὶ τῆς πλάσεως καὶ ἀνὰ τὸν αἰθέρα.
 Γέλως ἐνίοτε Νυμφῶν τὴν σιωπὴν ταρασσει,
 αἵτινες παίζουσι, τρέχουσιν εἰς λόφους καὶ εἰς δάση,
 καὶ εἶτα ἐπακολουθεῖ γαλήνη βαθυτέρα.

Ὡ πνεῦμα τῶν προγόνων μου, εἰς πάγους καὶ χιόνας
 δὲν ἔχασες τὸ ζῶπυρον καὶ τὴν λαμπρότητά σου·
 φεγγοδολεῖς ὡς ἥλιος μετὰ μακροῦς αἰῶνας
 καὶ θάλπεις ξένους κ' Ἑλλήνας ὑπὸ τὴν πτέρυγάν σου.

ΑΡ. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ.

(1) Ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ ἀνάγλυφον ἔχον τὴν παράστασιν τῆς γα-
 μηλίου πομπῆς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης.

(2) Ὁ καλούμενος Βαρθερίνιος Φαῦνος, ἀναπαυόμενος καὶ
 κοιμώμενος ἐπὶ βράχου· κάλλιστον ἔργον τῶν ἐλληνιστικῶν χρό-
 νων (321—100 π.Χ.) ἐκ Παρίου μαρμάρου.

Ὁ καλούμενος Βαρβερίνειος Φαῦνος

(Ἐν τῇ Γλυπτοθήκῃ τοῦ Μονάχου.)

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΜΑΤΑ

Ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι οὐκ ὀλίγας εἶχον ἀτελείας, ἀλλ' ἐν τῇ τέχνῃ καθ' ὅλου ἦσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νηφαλιώτατοι καὶ σωφρονέστατοι καὶ βαθμηδὸν μὲν, ἀλλ' ἀσφαλῶς αἰεὶ ἐπὶ τὰ βελτίω ἐχώρουν τηροῦντες θαυμασίως τὸ μέτρον. Διὰ τοῦτο εἰ καὶ αἱ πολιτεῖαι αὐτῶν παρήκμασαν καὶ διελύθησαν, ἡ ἐλληνικὴ τέχνη ἐσαεὶ ζῇ καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῆς, ἐν τοῖς ἑρεπίοις ἔτι ἐπανθεῖ τις νεότης καὶ ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴ ἀγῆρως ἐνοικεῖ. Καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἤθελον ἀποθάνει, ἂν μὴ ἡ τέχνη προλαβοῦσα ἐδωρεῖτο αὐτοῖς τὴν ἀθανασίαν.

Τὸ πνεῦμα δὲ τοῦτο καὶ ἡ ψυχὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀπορροή τοῦ θεοῦ κάλλους, ὅπερ κατὰ τὴν σοφὴν Διοτίμαν αἰεὶ ἐστὶ καὶ οὔτε γίγνεται οὔτ' ἀπόλλυται, οὔτ' ἀυξάνεται, οὔτε φθίνει, ἀλλ' αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ μεθ' ἑαυτοῦ μονοειδὲς αἰεὶ ἐστὶ, τὰ δ' ἄλλα πάντα καλὰ ἐκείνου μετέχουσι.

Τούτου τοῦ ἰδανικοῦ καλοῦ μετεῖχον πάντα τὰ ἐλληνικὰ καλλιτεχνήματα καὶ τοῦτο παρεῖχεν αὐτοῖς τὴν δαυμόνιον καὶ ἄμαχον δύναμιν.

Τοσοῦτον ἐπὶ παραδείγματος φῶς καὶ τοσαύτη χάρις ἐπεκάθητο ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διός, ὃν ὁ Ὅμηρος τῆς πλαστικῆς ⁽¹⁾ ἐποίησεν, ὥστε, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ παλαιοί, καὶ ἐκεῖνοι οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες παντελῶς ἐπίγονοι τὴν ψυχὴν ἦσαν, πολλὰς ἀπαντλήσαντες συμφορὰς καὶ λύπας ἐν τῷ βίῳ, στάντες

(1) Ὁ Φειδίδης.

πρὸ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἐπελανθάνοντο παντάπασι πάντων τῶν δεινῶν.

Καὶ τὸ καλὸν τοῦτο, ὅπερ οὐδεὶς πλοῦτος, οὐδεμία ἰσχὺς δύναται γὰρ παραγάγῃ, οὐτινος τοὺς νόμους αἰωνίους καὶ ἀμεταβλήτους ἔγραψεν ἡ σοφία καὶ ἡ ἀρετὴ τῶν ἡμετέρων προγόνων, τὸ καλὸν λέγω τοῦτο εἶναι ἡ ἀεὶ ῥύτος πηγὴ τῆς θεσπεσίας ἐκείνης δυνάμεως, ἥτις μόνῃ ἀληθῆ θαύματα ἐπετέλεσε, μόνῃ ἴσχυσε γὰρ διαλύσῃ σκότῃ αἰῶνων βαρβαρότητος καὶ ληθάργου, προχέουσα φῶς καὶ ἀνθρωπισμόν.

Μεγίστου δὲ θαυμασμοῦ ἄξιον εἶναι ὅτι ὁ ἐλληνικὸς λαὸς εἶχε πλήρη συνειδήσιν τῆς ἀνεφίκτου τελειότητος τῶν καλλιτεχνημάτων αὐτοῦ. Μεμφόμενος ὁ Δημοσθένης τὴν περὶ τὰ μικρὰ καὶ ταπεινὰ διατριβὴν τῶν συγχρόνων αὐτῷ Ἀθηναίων ἐξαίρει τὸ μεγαλόπραχμον τῶν προγόνων, οὔτινες πρὸς πολλοῖς ἄλλοις μεγάλους ἐλληνικοῖς ἔργοις «δημοσίᾳ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα κατεσκεύασαν κάλλιπεν ἱερῶν καὶ τῶν ἐν τούτοις ἀναθημάτων, ὥστε μηδὲν τῶν ἐπιγιγνομένων ὑπερβολὴν λελεῖσθαι». Ὁ δὲ στρατηγικώτατος τῶν Ἑλλήνων Ἐπαμεινώνδας ποθὼν γὰρ καταστήσῃ τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα ἡγεμόνα τῶν Ἑλληνίδων πόλεων καὶ γὰρ μετενέγκῃ εἰς Θήβας τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν δόξαν τῶν Ἀθηναίων εἶπε πρὸς τοὺς Θηβαίους «ὥς δεῖ τὰ τῆς Ἀθηναίων ἀκροπόλεως προπύλαια μετενεγκεῖν εἰς τὴν προστασίαν τῆς Καδμείας».

Οὕτω δὲ ἡ τοῦ καλοῦ αἴσθησις καὶ ὁ ἔρως αὐτοῦ ἦσαν ἀνά τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν διαδεδομένα, ὥστε ἐκάστη πόλις οὐ μόνον ἐφιλοτιμεῖτο, ἀλλ' ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην γὰρ ἔχῃ καλὸν τι ἔργον, καὶ τινες ἦσαν ὀνομασται δι' ἐν καὶ μόνον καλλιτέχνημα, ὥς ἡ ἀρχαδικὴ πόλις Ἀλφειρα, ἔνθα κατὰ Πολύβιον ἦ, χαλκοῦς Ἀθηναῖς ἀνδριὰς κάλλιπεν καὶ μεγέθει διαφέρων, ἐν τῶν μεγαλοπρεπεστάτων καὶ τεχνικωτάτων ἔργων, αἱ Θεσπιαί, αἵτινες κατὰ Κικέρωνα καὶ Στράβωνα ἐγνώριζοντο διὰ τὸν Ἔρωτα τοῦ Πραξιτέλους καὶ χάριν τούτου ἀνέβαινον τινες εἰς Θεσπιάς, ἄλλως οὐκ οὔσας ἄξιο-

θεάτους, ἡ Κνίδος, εἰς ἣν οὐκ ὀλίγοι ἔπλεον πρὸς θεάν τοῦ καλλίστου τῶν Πραξιτέλους ποιημάτων, τῆς Κνιδίας Ἀφροδίτης.

Καὶ τῶν Ῥωμαίων δὲ οἱ intelligentes ἀνεγνώριζον τὴν ἀνθρωπιστικὴν τῆς ἐλληνικῆς τέχνης δύναμιν.

Ἐνταῦθα ἀναμιμνήσκειται τις τοῦ κατὰ τὸν Πλίνιον μεγαλοπρεποῦς λόγου τοῦ Ἀγρίππα δημοσίᾳ συμβουλευσαντος νὰ μετακομισθῶσιν εἰς Ῥώμην πρὸς κοινὴν θεάν καὶ ὠφέλειαν, ἀντὶ νὰ κεῖνται ἐξόριστα ἐν ταῖς ἐπαύλεσι πλουσίων ιδιωτῶν, σύμπαντα τὰ ἔργα τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, πᾶσαι αἱ εἰκόνες αἱ τε γραπταὶ καὶ γλυπταί, ἔτι δὲ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος προτρέψαντος τὸν Ἀσίνιον Πολλίων νὰ παραχωρήσῃ τῇ πόλει πρὸς ἀπόλαυσιν καὶ ἡμέρωσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ τὴν πλουσιωτάτην αὐτοῦ ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν.

Ἐν τῷ παρόντι δὲν προτίθεται νὰ ἐξετάσῃ τὰ αἷτια, δι' ἃ ἡ τέχνη καθ' ὅλου τῶν Ἑλλήνων ἀνέβη εἰς ὕψος ἀνυπέρβλητον καὶ τελειώσασα ἢ μᾶλλον ὑπερβαλοῦσα τὴν φύσιν προξενεῖ τὴν θεῖαν καὶ ἀκαταμάχητον γοητείαν. Ἐν παρόδῳ μόνον λέγω ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ φύσις, ἡ χώρα δῆλα δῆ, ὁ οὐρανός, τὸ κλίμα συνεβάλλετο μὲν πρὸς τοῦτο, καὶ ὁ θεὸς Winckelmann ἐν Ῥώμῃ ὦν μακαρίζει ἑαυτὸν ὅτι καταλιπὼν τὰς χώρας τοῦ βορρᾶ τὰς νεφέλαις καὶ ὀμίχλῃ κεκαλυμμένης ἦλθεν ἐγγὺς τοῦ καθαροῦ ἀέρος καὶ τοῦ μελιχίου οὐρανοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἴσως ἡ δύναμις αὐτῆς κρίνεται μείζων τοῦ δέοντος. Ἡ αὐτὴ γῆ, ἥτις παράγει κάλλιστα καὶ εὐοσμότατα ἄ.θη, παράγει καὶ ἀφθονίαν τριβόλων καὶ δηλητηριωδῶν φυτῶν. Ὡς τὰ δῶρα τῆς φύσεως, ἵνα γενναίους καρποὺς καρποφορήσωσιν, ἀπαιτοῦσιν ὑγιᾶ σπόρον καὶ θερμότητα ἐπιμελοῦς θεραπείας, οὕτω καὶ τὰ δῶρα τῆς ψυχῆς. Ὁ σπόρος, ἐξ οὗ βλαστάνει ἡ ἱστορία, δὲν πρέπει ἴσως νὰ ζητῆται ἐν τῇ γῇ, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου. Οὐχὶ τοσοῦτον γῆ καὶ κλίμα, ὅσον ἠθικὴ δύναμις εἶναι ἡ μήτηρ τοῦ μεγαλείου τῶν λαῶν, ἠθικὴ δύναμις, ἣν δημιουργεῖ θρησκεία, παιδεία, ἐλευθερία.

Ὅτε ἤρχεν ἡ φιλόανθρωπος θρησκεία τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, ἦσαν μὲν οἱ θεοὶ ἀνθρωπινώτεροι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἦσαν θεού-

Νεοελ. Ἀναγν. Παντελάκι - Κυπαρίσση Β'.

11.

τεροι. Ποιοῦντες οἱ Ἕλληγες ἀνθρώπους τοὺς θεοὺς, ἀνύφουν ἑαυτοὺς εἰς θεοὺς.

Ἐν θεῶν, ἐν θνητῶν γένος ἀνακράζει ὁ Διρκάιος ἀετός⁽¹⁾.

Ἡ παιδεία προῆγεν ἐπὶ μᾶλλον τὸ ἔργον· σκοπὸς αὐτῆς ἦτο ἡ πολυῦμνητος καλοκαγαθία, τὸ κάλλος δὴλα δὴ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος διὰ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς γυμναστικῆς.

Μία δὲ τῶν μεγίστων αἰτιῶν τῆς ἐπιδόσεως τῆς τέχνης ὑπῆρξεν ἡ ἐλευθερία, ἥτις εἶναι τὸ φῶς τῆς διανοίας. Ἐν ταύτῃ ἀνατρέφονται οἱ μεγάλοι καὶ γενναῖοι χαρακτῆρες, οἵτινες καὶ τὰ μεγάλα ἔργα δημιουργοῦσιν.

Ἀλλὰ δὲν ἔχω σκοπόν, εἶπον, νὰ ἐξετάσω τὰ αἷτια τῆς ἐπιδόσεως τῆς τέχνης παρ' Ἕλλησιν. Ἐν τῷ παρόντι θὰ ζητήσωμεν πῶς δύναται τις νὰ ἔλθῃ ἀσφαλέςτερον εἰς αἴσθησιν καὶ κατανόησιν τῶν ἐλληνικῶν καλλιτεχνημάτων.

Πρώτιστον καὶ ἀπαραίτητον πρὸς τοῦτο ἐφόδιον ὁ ἐξετάζων εὐρίσκει ὅτι εἶναι βαθεῖα μελέτη τῶν ἐλληνικῶν ποιημάτων καὶ συγγραμμάτων καὶ οἰκειώσεις τοῦ ἀθανάτου πνεύματος αὐτῶν.

Ἀντὶ ἀφηρημένων ἀποδείξεων κρίνω καλὸν νὰ παραστήσω τὴν ἀλήθειαν τούτου διὰ παραδείγματος.

Ἰδωμεν τὰ ἐφόδια, ἃ εἶχεν ὁ ἀνὴρ ἐκείνος, ὅστις ἐγένετο ὁ προφήτης τοῦ καλοῦ καὶ ἔνθεος ἐξηγητῆς τῶν ἐλληνικῶν τεχνουργημάτων, ὅστις τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης ἐδημιούργησε, καὶ διεκόσμησε, ὅστις μετὰ τοῦ ἐφαμίλλου αὐτῷ Lessing, τοῦ μεγάλου διδασκάλου τοῦ καλοῦ ἐν τῇ ποιήσει, ἐγένετο ὁ κυριώτατος ἀρχηγὸς δευτέρας, γονιμωτέρας ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν, ἥς σκοπὸς κατ' ἐξοχὴν ἦτο ἡ βαθεῖα γνώσις καὶ οἰκειώσεις τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, τὸν Winckelmann, λέγω, ὅστις ἐδημιούργησε τὸν αἰῶνα αὐτοῦ, οὐδὲν αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ προδιδαχθεὶς.

Κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐγεννήθη ὁ Winckelmann (1717—1768), τὰ ἐλληνικὰ γράμματα ἐν Γερμανίᾳ ἔκειντο κατὰ

(1) Ὁ Πίνδαρος.

τὴν φράσιν αὐτοῦ *ignava caligine mersa* περιοριζόμενα ἐν ταῖς ἀνωτάταις σχολικαῖς τάξεσιν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς νέας γραφῆς.

Ἑλληνικὸν βιβλίον ἦτο σπάνιον τι πρᾶγμα. Καθηγῆται τοῦ Πανεπιστημίου συνέχεον τὸν Αἰσχύλον πρὸς τὸν Αἰσχίνην καὶ τὸν Δίωνα πρὸς τὸν Διονύσιον.

Ὁ Winckelmann ἦτο πενέστατος, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ὄντος νευρορράφου, φθαρέντων δὴλα δὴ ὑποδημάτων ἀκεστοῦ, καὶ ἐν τῇ πατρικῇ αὐτοῦ οἰκίᾳ οὐδὲν ἄλλο ἢ δυστυχία καὶ λύπη κατῴκει, ἀλλ' ὑπὸ μεγίστης φιλομαθείας κατεχόμενος ἡγωνίζετο πάντα τρόπον πρὸς τὴν κατατρέχουσαν αὐτὸν πενίαν, ἵνα δύνηται νὰ φοιτᾷ εἰς τὸ σχολεῖον.

Μαθητὴς τοῦ λατινικοῦ καλουμένου σχολείου ἦτο, ὅτε κατέλαβεν αὐτὸν πόθος ἀκατάσχετος, θαυμασμοῦ ἄξιος, πρὸς μάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Οὐδεὶς λογισμὸς συμφέροντος (καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐμφανέστατον)· διότι τί θὰ ὠφέλει τὸν ἐνδεέστατον πάντων Winckelmann ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα σφόδρα ὀλιγωρουμένη ἐν Γερμανίᾳ; οὐδεὶς λογισμὸς συμφέροντος, θεὸς τις βεβαίως ἐνέπνευσεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου τὸν θαυμαστὸν τοῦτον ἔρωτα. Ὁ Θεός, φαίνεται, ἀγαπᾷ νὰ ἐκλέγῃ ὡς ὑπηρέτην τῶν μεγάλων αὐτοῦ βουλῶν τὴν πενίαν, ἀρίστην οὖσαν κουροτρόφον καὶ μουσικήτορα καὶ διδάσκαλον τοῦ πόνου καὶ τοῦ μόχθου, ἐξ οὗ πᾶν ἀγαθὸν καὶ καλόν.

Ὡσπερ ὑπὸ μανίας τινὸς θείας οἰστρούμενος καταλείπει τὴν μικρὰν πατρίδα αὐτοῦ Stendal καὶ πορεύεται πεζῇ μακρὰν ὁδὸν εἰς Βερολίνον καὶ ἐγγράφεται μαθητὴς τοῦ γυμνασίου, ἵνα μάθῃ ἑλληνικά. Ἐν καὶ ἡμῖς ἔτος διέτριψεν ἐκεῖ, ἀλλὰ δὲν εὔρε τὸ ζητούμενον.

Ποσάκις δὲ ἔμεινε νῆστις, ὅπως δύνηται νὰ ἀγοράζῃ Ἑλληνικὰς συγγραφάς, ὧν πλείστους ἀντέγραψε καὶ τὰ ἀντίγραφα αὐτοῦ σφίζονται νῦν ἐν τῇ ἐν Παρισίοις βιβλιοθήκῃ τῶν χειρογράφων.

Κατὰ συγκυρίαν ἀπέθανε τότε ἐν Ἀμβούργῳ ὁ καθηγητὴς Φαβρίκιος, ὁ γνωστὸς ἐκδότης τῆς ἐλληνικῆς Βιβλιοθήκης, καὶ τὰ παμπληθῆ αὐτοῦ βιβλία ἐπωλοῦντο δημοσίᾳ. Ὁ Winckelmann, μεῖράκιον τότε ὢν, μαθὼν τοῦτο ὀδεύει περὶ εἰς Ἀμβούργον· ἵνα δὲ μὴ ἀναγκασθῇ νὰ δαπανήσῃ τι ἐκ τῶν ὑπὸ μερίστης φειδοῦς περιόντων αὐτῷ χρημάτων, ἐξητεῖτο καθ' ὁδὸν παρὰ τῶν ἱερέων στέγην καὶ ἄρτον, ἀφικνεῖται εἰς Ἀμβούργον, προσέρχεται εἰς τὸν τόπον τῆς πωλήσεως καὶ ὁ ἄγνωστος καὶ πενέστατος μαθητὴς ὑπερβάλων πάντας τοὺς ἄλλους ἀγοραστὰς κατὰ τὸ τίμημα ἀγοράζει Ὅμηρον καὶ Πλάτωνα καὶ ἄλλους Ἑλλήνας συγγραφεῖς καὶ ἡδονῆς τῆς μερίστης ἔμπλεως κομίζει οἰκαδε τὸν θησαυρόν.

Ἐν δεινοτάταις κακουχίαις περάνας τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐταλαιπωρεῖτο καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ ἑνδεκα ὅλα ἔτη δι' ὅλης τῆς ἡμέρας, ἵνα ἀποζῇ. Πόσον ἡ νύξ ἦτο τῷ Winckelmann φάρμακον νηπενθὲς τ' ἄχολόν τε κακῶν ἐπίληθον ἀπάντων.

Ἐν τῇ σιγῇ αὐτῆς ἀνετρέφετο οἰκειότατα μετὰ σοφωτάτων καὶ ἀρίστων ἀνδρῶν, τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Winckelmann εἶχε τὴν γνώμην ὅτι ἀνάγκη νὰ μελετήσῃ τις πάντας τοὺς Ἑλλήνας, ἵνα νοήσῃ ἕνα, δι' ὃ ἐμελέτησε μὲν πάντας, ἀλλ' ἐρωτικῶς εἶχε πρὸς τὸν Ὅμηρον, τὸν Ἡρόδοτον, τὸν Σοφοκλέα, τὸν Πλάτωνα.

Ὁ Ὅμηρος, ὁ πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, ἦτο ὁδηγὸς αὐτοῦ δι' ὅλου τοῦ βίου, πλειστάκις διήλθεν αὐτὸν ὅλον, τρις δὲ συνεχῶς μετὰ μερίστης (ὡς γράφει) ἐπιστάσεως, ὡς ἦτο ἄξιον τὸ θεῖον ἔργον, πρὶν ἐπιχειρήσῃ νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς Τέχνης. Ὀμηρικοὶ στίχοι ἦσαν αἱ προσευχαὶ αὐτοῦ. Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ Ὀμήρου, ὅστις εἶναι αὐτὸ τὸ καλὸν μᾶλλον ἢ μιμητὴς τοῦ καλοῦ, ἐπληρώθη ὁ Winckelmann ποιητικῶν εἰκόνων καὶ χαρακτῆρων, ἐν οἷς ἔπειτα ἐν Ῥώμῃ ἱστάμενος πρὸ τῶν ἐλληνικῶν τεχνουργημάτων ἀνεγνώριζε ῥαδίως τὰς πρώτας ἐμπνεύσεις τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν. Ὁ κατανοῶν τὸν Ὀμηρικὸν Δία εὐχερέστερον καὶ βαθυτέρον κατανοεῖ τὸν πλαστικόν.

Τὸν Ἡρόδοτον φιλεῖ ὥς πολλῶν ἀνθρώπων ἄστεα ἰδόντα καὶ μετὰ τοῦ Δογγίνου ἐγκωμιάζει ὥς τρόφιμον τῶν Χαρίτων, ὥς τὸν Ὅμηρον τῶν ἱστορικῶν. Ἡ βαθεῖα μελέτη τοῦ Ἡροδότου, ἣν ἐποιήσατο ὁ Winckelmann κατὰ τὸ ἔαρ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἐπήνεγκε καλλίστους καρπούς, ἐμυήθη παρ' αὐτῷ τὴν τέχνην τῆς ἐμφύχου καὶ ζωτικῆς ἀπεικονίσεως τῶν πραγμάτων.

Τὸν Σοφοκλέα ἀείποτε εἶχεν ἐν χερσὶ καὶ ὅτε ἦτο διδάσκαλος ἐν Soehausen καὶ ὅταν παρὰ τῇ Bünau ἀντέγραφε χρονικὰ ἢ ἀνεγίνωσκε βίους ἀγίων χάριν τῆς ἱστορίας τοῦ γερμανικοῦ κράτους, εἰς ἣν ἡσχολεῖτο ὁ Bünau.

Ἐπὶ μακρότατον χρόνον (γράφει) τὴν μὲν ἡμέραν ἡ διδάσκων μικροὺς μαθητὰς τὰ στοιχεῖα ἢ ἀντιγράφων χρονικὰ ἐξήντλουν τὰς δυνάμεις τῆς ἐμῆς διανοίας, κατὰ δὲ τὴν ἡρεμίαν τῆς σεμνῆς νυκτὸς ἐπέτελλον ἐμοὶ αἱ πλειάδες τοῦ οὐρανοῦ Σοφοκλέους.

Ἐν ἐπιστολῇ γραφείῃ τῇ 1740 λέγει ὅτι πλείστας διορθώσεις ἐποιήσατο ἐν ταῖς τραγῳδίαις τοῦ Σοφοκλέους καὶ ἤλπιζεν ὅτι τὸ ἀντίτυπον αὐτοῦ θὰ ἀποδοῇ χρήσιμον ἐκδότῃ τινί.

Τὸν Πλάτωνα λαμβάνων εἰς χεῖρας ἐν Ῥώμῃ ὀνομάζει παλαιὸν αὐτοῦ φίλον. Ἐπ' αὐτῷ ἐδιδάχθη τὴν φιλοσοφον λέξιν καὶ τὴν ἰδεώδη ἔξαρσιν. Καὶ πῶς ἤθελε δυνηθῆ νὰ γράψῃ ἱστορίαν τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, ἐὰν μὴ ἐκάθιζεν εὐλαδῶς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ μεγάλου φιλοσόφου;

Οὕτω δὲ ἐμπεπλησμένος, εἶπερ τις ἄλλος, ὁ Winckelmann τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος δι' ἐνδελεχοῦς μελέτης τῶν γραπτῶν ἐλληνικῶν ἀρχετύπων καὶ μεμνημένος τὸ ἀπλοῦν μεγαλεῖον αὐτῶν ἤλθεν ἔπειτα 38 ἐτῶν ὧν ἐπὶ τὴν θεωρίαν καὶ ἐξήγησιν τῶν συγγενῶν ἐλληνικῶν τεχνουργημάτων.

Πρὸς τοιοῦτον ἄνδρα οὐδὲν θαῦμα (λέγει ὁ Otto Jahn ¹⁾) ὅτι οἱ θεοί, οὔτινες ἐπὶ μακρὸν ἐσίγων, ἀπεκαλύφθησαν ἐκ νέου, ὥς ποτε πρὸς τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Φειδίαν, καὶ ἐποίησαν αὐτῷ φανε-

(¹) Γερμανὸς ἀρχαιολόγος.

ρὰν τὴν μυστηριώδη αὐτῶν μεγαλειότητα καὶ ἠνέψξαν αὐτοῦ τὰ χεῖλη, ἵνα ἀγγεῖλῃ αὐτοὺς τοῖς θνητοῖς.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο τοῦ Winckelmann μεγαλοφρονότατα διδάσκει ὅτι τὸ πρῶτιστον καὶ ἀπαραίτητον ἐφόδιον πρὸς αἴσθησιν καὶ κατανόησιν τῶν ἐλληνικῶν τεχνουργημάτων εἶναι ἡ βαθεῖα γνῶσις τῶν ἐλληνικῶν ποιημάτων καὶ συγγραμμάτων καὶ ἡ οἰκείωσις τοῦ ἀθανάτου πνεύματος αὐτῶν.

Ἀληθῶς δὲν γνωρίζω συμβουλὴν οὔτε ἀληθεστέραν οὔτε ὠφελιμωτέραν τῆς τοῦ Ὁρατίου.

Exemplaria Graeca nocturna versate manu,
versate diurna.

Τὰ ἐλληνικὰ ἀρχέτυπα εἶναι ὄντως εἰκόνες οὐρανίου καλοκαγαθίας· ἡ ἀβρότης καὶ ἡ τελειότης τῶν ποιημάτων, ἡ ψυχὴ δῆλα δὴ αὐτῶν εἶναι ἐν θαυμασίᾳ ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν χάριν καὶ δρόσον τῆς μορφῆς.

Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι, ὥς εἶπον, τὸ πρῶτιστον ἐφόδιον, αὕτη εἶναι ἡ μύησις, ἥτις, ὥς ἐν τοῖς Ἑλευσινίοις μυστηρίοις, προηγείται τῆς ἐποπτείας.

Δεύτερον δὲ μετ' αὐτὸ ἔρχεται ἡ γνῶσις καὶ μέθοδος τοῦ θεωρεῖν καὶ ἐξετάζειν τὰ ἔργα. Ἐνταῦθα ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ τις τοὺς νόμους καὶ τὰ ὅρια τῆς ποιήσεως καὶ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ἅτινα οἱ παλαιοὶ ἄριστα ἐγίνωσκον φύσει οὐχὶ ἐκ θεωρητικῶν κανόνων διδαχθέντες. Ἡ θεωρία ἄρχεται, ὅταν λήγῃ ἡ δημιουργία. Προηγείται Ὁμηρος καὶ Σοφοκλῆς καὶ ἔπεται Ἀριστοτέλης.

Οἱ μεγάλοι τεχνῖται δῶρα ὄντα τέλεια τοῦ Θεοῦ τηροῦσιν ἢ μᾶλλον δημιουργοῦσι τοὺς νόμους τῆς ἰδίας αὐτῶν ἑκαστος τέχνης καὶ ἀεῖποτε εἶναι πρότεροι κατὰ τοὺς χρόνους τῶν περὶ τέχνης θεωρητικῶς γραφόντων.

Οὐδένα λαμβάνει ὅτι ὁ Lessing δξύτατα πάντων διέγνων καὶ ἐδίδαξεν ὅτι ὁ ποιητὴς ἐκδηλοῖ αἰσθητῶς τὴν ἰδέαν, ἣν συνέλαβεν, ἐν χρόνῳ, ἐν κινήσει, ἐν ἐπαλληλίᾳ, ἐν πράξει. Παράδειγμα δ' Ὁμηρος, ὁ γνώμων καὶ ἡ στάθμη τοῦ ποιητικοῦ καλοῦ, ὅστις

μετατρέπει αείποτε τὸν χῶρον εἰς χρόνον, τὴν περιγραφὴν εἰς ἱστορίαν, αείποτε διηγείται, οὐδέποτε περιγράφει. Ἐπὶ παραδείγμα-
τος τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως οὐχὶ κατεσκευασμένην καὶ ἐτοίμην,
ἀλλὰ κατασκευαζομένην ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν
ἡμῶν ἐμφανίζει καὶ δὲν περιγράφει τὰς εἰκόνας ἐπειρασμένους
ἤδη, ἀλλὰ δεικνύει ἐν χρονικῇ διαδοχῇ γινομένας.

Διὰ τοῦ τρόπου δὲ τούτου ἀντὶ ἀνιάρως περιγραφῆς ἀκινήτου
σώματος φιλοτεχνεῖ ζῶσαν εἰκόνα κινουμένης πράξεως.

Τὴν τέχνην ταύτην τοῦ ἑλληνικοῦ ἀρχετύπου δὲν ἠδυνήθη
νὰ κατανοήσῃ ὁ Βεργίλιος, δι' ὃ περιγράφει τὴν ἀσπίδα τοῦ Αἰ-
νείου κατεσκευασμένην ἤδη καὶ καταπονεῖ τὸν ἀναγνώστην διὰ
τῶν τοπικῶν προσδιορισμῶν *illic, non procul... in summo
clipeco... in medio*.

Ἐν δὲ ταῖς εἰκαστικαῖς τέχναις ὁ τεχνίτης ἀποτυπῶνται τὴν
ἰδέαν τοῦ καλοῦ ἐν χώρῳ, ἐν ἡρεμίᾳ, ἐν παραλληλίᾳ.

Ὁ Βεργίλιος ποιεῖ τὸν Λαοκῶντα κραυγὰς μέχρις οὐρανοῦ
ἐκπέμποντα, καλῶς καὶ ποιητικῶς, οἱ δὲ ῥόδιοι τεχνίται τηροῦν-
τες καὶ οὗτοι τοὺς νόμους τῆς ἑαυτῶν τέχνης ἐποίησαν αὐτὸν
στεναγμὸν μόνις ἐκ τοῦ στήθους ἀνάγοντα οὐχὶ κραυγάζοντα·
διότι ἡ κραυγὴ θὰ διέφθειρε τὴν μορφήν, ἥς ἡ τελειότης καὶ τὸ
κάλλος ἦτο παρὰ τοῖς παλαιοῖς ὁ ὕψιστος σκοπὸς τῶν εἰκαστικῶν
τεχνῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ὁ ζωγράφος Τιμάνθης ἐν τῇ καλ-
λίστῃ εἰκόνι αὐτοῦ τῇ παριστάσει τὴν θυσίαν τῆς Ἰφιγενείας ἐκά-
λυψε τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ ἡ κάλυψις αὕτη δὲν ἦτο
ἀσθένεια τοῦ τεχνίτου, ἀλλὰ δευτέρα θυσία προσενεχθεῖσα ὑπ'
αὐτοῦ τῇ ἰδέᾳ τοῦ καλοῦ.

Ὅτε δέ, τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως σθεασθείσης, οἱ θεωρητι-
κοὶ ἐκ τῶν προτέρων περὶ τέχνης κανόνες ἦσαν οἱ διδάσκαλοι τῶν
τεχνιτῶν καὶ οὐχὶ ἡ φύσις. τότε τὸ ἐπαγωγὸν Σιμωνίδειον ἀπό-
φθεγμα «ἡ μὲν ζωγραφία ἐστὶ ποίησις σιωπῶσα, ἡ δὲ ποίησις ζω-
γραφία λαλοῦσα» καὶ τὸ τοῦ Ὁρατίου *ut pictura poesis* σφό-
δρα παρανοηθέντα ἐγένοντο αἰτία μεγάλου κακοῦ ἐν τῇ τέχνῃ

καθ' ὅλου. Οἱ νόμοι ἠγγονήθησαν, τὰ ὄρια συνεχύθησαν, ἡ ποίησις ἐφειμένη νὰ καταστῇ ζωγραφία λαλοῦσα ἐξέπεσεν εἰς ψυχρολόγον καὶ καματηρὰν περιγραφὴν, ἡ δὲ γλυπτική καὶ γραφικὴ παρεκτραπέσσα ἐφιλήθουν ταῖς ἀλληγορίαις καὶ ἀδεῶς εἰσέβαλλον εἰς τὴν χώραν τῆς ποιήσεως.

Πλεῖστα ἔχομεν ποιήματα διωνομισμένων μάλιστα ποιητῶν περιγράφοντα τὰς ὥρας τοῦ ἔτους, ῥυάκια, ἄνθη, ὄρη· πάντα ψυχρά καὶ ἀνιαρά· διότι ἀντὶ τῆς χρονικῆς ἐπαλληλίας, ἥτις εἶναι νόμος τῆς ποιήσεως, εἰσῆχθη ὁ νόμος τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ἡ τοπικὴ παραλληλία.

Ὡς παράδειγμα δὲ τῆς περὶ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας συγχύσεως μνημονεύω τοῦ Tiziano⁽¹⁾ τὸν ἄσωτον υἱόν, οὐτινος τὴν ἱστορίαν ὄλην, τὴν ἀσωτίαν, τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν μετάνοιαν, ὁ μέγας ζωγράφος ἐν μιᾷ εἰκόνι ἔγραψε παραβάς οὕτω καὶ τὴν ἐνότητά τῆς πράξεως, ὅπερ εἶναι μέγιστον καὶ ἀσύγγνωστον ἀμάρτημα πάσης καθ' ὅλου τέχνης, καὶ τὴν ἐνότητά τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, ἅτε συνάψας εἰς ἓν χρόνους καὶ τόπους διαφόρους, ὅπερ ἐπιτρέπεται μὲν τῷ ποιητῇ, ἀλλ' οὐδέποτε τῷ ζωγράφῳ καὶ τῷ γλύπτῃ.

Κατὰ τοῦ δεινοτάτου τούτου κακοῦ τοῦ λυμαινομένου τὰ θεότατα τοῦ ἀνθρώπου δῶρα, τὴν ποίησιν καὶ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, ἐπῆλθε ῥώμη φρενῶν πεποιοῦς ἐκεῖνος, ὅφ' οὗ ἐμαιεύθη ἡ μεγάλη τῶν Γερμανῶν ποίησις, ὁ πάντων κριτικώτατος Lessing καὶ τὴν πυκνοτάτην ὁμίχλην διὰ χρυσοῦ βιβλίου, τοῦ Λαοκῶντος, ὅπερ ἀληθῶς αἱ Μοῦσαι καὶ αἱ Χάριτες ἀμιλλώμεναι ἐφιλοτέχνησαν, ὡς διὰ λαμπροτάτου πυρσοῦ παραχρῆμα διέλυσε καὶ ἀποκατέστησεν αἶθριον καὶ ἀνέφελον τὸν οὐρανὸν τῆς τέχνης καί, ὡς λέγει ὁ Goethe, πάσας τὰς τέως ἐπικρατούσας θεωρίας ὥς τι ῥακῶδες ἱμάτιον ἐξέῤῥιψε.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν κεφαλαίῳ καὶ διὰ βραχέων περὶ τῆς σχέ-

(¹) Μέγιστος ζωγράφος τῆς νέας ἐν Ἑνετίᾳ σχολῆς τῆς ζωγραφικῆς (1477—1576 μ. Χ.).

σεως τῶν τεχνῶν καθ' ὅλου, ἐν δὲ τοῖς ἔργοις τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν ἰδίᾳ τέσσαρά τινα μάλιστα κατὰ Winckelmann ἐξεταστέα, ἡ εὐρεσις, τὸ κάλλος τῆς μορφῆς, ἡ χάρις, ἡ ἀπεργασία.

Ἐν τῇ εὐρέσει ἐξεταστέον τί ἴδιον ἡ διάνοια τοῦ τεχνίτου ἐπέ- νόησε καὶ παρήγαγεν. Ἐάν ποτε (λέγει ὁ Winckelmann) πρό- ληψίς τις εἶναι ὠφέλιμος, αὕτη εἶναι ἡ πίστις ὅτι ἐν τοῖς ἔργοις τῶν παλαιῶν θὰ εὕρης πολλά. Καὶ ὄντως οἱ Ἕλληνες ἔλεγον πολλὰ δι' ὀλίγων καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν ἐνυπάρχει νοῦς πολὺς καὶ βα- θύς· διότι ταῦτα εἶναι ἀκριβοῦς παρατηρήσεως τῆς φύσεως καὶ πε- φροντισμένης σκέψεως ἐπιγεννήματα.

Οἱ νεώτεροι ἔχουσι σωρὸν γνώσεων ἐκ βιβλίων ἠντλημένον καὶ γινώσκουσιν, ὅσα ἄλλοι ἐγνώρισαν, διὰ τοῦτο γράφουσι μεγάλα βι- βλία καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν εἶναι συνήθως ὅμοια πρὸς τοὺς μικροὺς καὶ ματαίους ἀνθρώπους, οἵτινες τὰ κοσμήματα, ἃ φέρουσι πρὸς τὰ ἔξω στρέφουσι καὶ ἐπιδεικνύουσιν. Οἱ παλαιοὶ ᾔσαν σοφοί, οἱ νεώ- τεροι εἶναι πολυμαθεῖς, πᾶς τις δ' ὁμολογεῖ ὅτι μία κοτύλη σοφίας εἶναι προτιμότερα μεδίμνων ὧλων πολυμαθείας.

Ἐπειτα ἐξεταστέον τὸ κάλλος τῆς μορφῆς.

Ἐψίστη ὑπόθεσις τῆς τέχνης εἶναι ὁ ἀνθρωπος ἡ μόνον ἡ ἑξω- τερικὴ αὐτοῦ μορφή, ἣτις εἶναι τοσοῦτον δυσεξερευνήτος τῷ τεχνίτῃ, ὅσον ἡ ψυχὴ τῷ φιλοσόφῳ. Κατὰ τὸν Ἀγγλον ζωγράφον Hogarth ἡ γραμμὴ τοῦ κάλλους εἶναι ἡ κυματοειδής, ἀλλ' ὁ Winckelmann διδάσκει ὅτι εἶναι ἐλλειπτική, ἐν ταύτῃ μόνῃ ὑπάρχει τὸ ἀπλοῦν ἅμα δὲ καὶ ἀδιάλυπτός τις μεταβολή. Τὴν γραμμὴν ταύ- την ἐγίνωσκον καλῶς οἱ Ἕλληνες τεχνίται ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τῶν τελευταίων μικροτεχνημάτων.

Τὸ κάλλος τῆς μορφῆς ἐμψυχοῖ ἡ κίνησις, ἡ πρᾶξις, ἥτοι ἡ χάρις· διότι χάρις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ κάλλος ἐν κινήσει, ἐν πρά- ξει. Ἄν τὸ καλὸν εἶναι γέννημα μόνῃς τῆς φύσεως, ἡ χάρις εἶναι τῆς τε φύσεως καὶ τῆς ἀγωγῆς, ἀλλοτριωτάτη πάσης ἐπιτηδεύσεως.

Ἐν τῇ ἀπεργασίᾳ μηδέποτε θαύμαζε (διδάσκει ὁ Winckelmann) μήτε τὴν στίλβουσαν ἐπιδερμίδα τοῦ μαρμάρου, μήτε τὴν

ὥς κάτωπτον ἀπαστράπτουσιν ἐπιφάνειαν τῆς ζωγραφίας. τὸ μὲν πρῶτον εἶναι ἔργον μισθωτοῦ λιθοξόου, τὸ δὲ δεύτερον δὲν ἀπήτησε πολλήν σκέψιν. Τὸ καλὸν δὲν εἶναι στυλινότης τις τοῦ σώματος οὐδὲ κλισμός τῶν αἰσθήσεων, ἀλλ' εἶναι ἡ λάμψις τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ἄνθος τῆς ἀρετῆς.

Τρίτον ἀπαιτεῖται μακρὰ καὶ ἐνδελεχὴς μετὰ προθυμίας καὶ πίστει παρατήρησις τοῦ καλλιτεχνήματος, ἵνα τὰ οὐσιώδη καὶ κύρια αὐτοῦ ἐξεύρῃς, ἵνα τὴν διάνοιαν τοῦ τεχνίτου καταμάθῃς.

Ἀλλὰ δὲν ἐξαρκεῖ οὔτε ἡ γνῶσις τῶν νόμων καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἐξετάσεως οὔτε ὁ μακρὸς χρόνος. «Χαλεπὰ τὰ καλὰ», ἀναφωνεῖ συχνότατα ὁ Σωκράτης, οὐχὶ διότι οἱ τεχνῖται ὑπὸ τεχνιτῶν μόνον δύνανται νὰ κριθῶσιν, οἱ ποιεῖται δὴλα δὴ ὑπὸ ποιητῶν, οἱ ζωγράφοι ὑπὸ ζωγράφων καὶ οἱ γλύπται ὑπὸ γλυπτῶν.

Ὅτι ἡ γνῶμη αὕτη ἀφίσταται τοῦ ἀληθοῦς μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης γράφας· καίπερ οὐ ποιητικὸς ὢν, τὸ εὐαγγέλιον τῆς κριτικῆς, τὴν ποιητικὴν, μαρτυρεῖ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς λέγων· «οὐδὲ τὰς Ἀπελλοῦ καὶ Ζεύξιδος καὶ Πρωτογένους καὶ τῶν ἄλλων γραφέων τῶν διωγομασμένων τέχνας οἱ μὴ τὰς αὐτὰς ἔχοντες ἐκείνοις τέχνας κρίνειν κεκώλυνται· ἔω γὰρ λέγειν ὅτι πολλῶν ἔργων οὐχ ἦττον τοῦ τεχνίτου κριτῆς ὁ ἰδιώτης»· μαρτυρεῖ ὁ Λουκιανός, ὅστις οὐ γραφικὸς τις ὢν (ὥς συχνάκις περὶ ἑαυτοῦ λέγει) εὐστοχιωτάτας ὅμως κρίσεις τῶν παλαιῶν ἔργων ποιεῖται. Ὁ δὲ ἐλληνικώτατος Lessing ἀποστέλλει εἰς μοναστήριον ἐκεῖνον, ὅστις παρὰ τοῦ ζωγράφου ζητεῖ νὰ μάθῃ τί εἶναι καλόν.

Πλανῶνται δὲ καὶ οἱ ἰσχυρίζομενοι ὅτι ἀπαιτοῦνται τεχνικαὶ γνῶσεις (ὧν ἄλλως ἢ πρόσκτησις χρόνου ὀλίγου ἔργον εἶναι) πρὸς τὴν τῶν τεχνουργημάτων κατανόησιν, ἀγνοοῦντες ὅτι τὸ ὕψιστον καὶ σπουδαιότατον ἐν τῷ καλλιτεχνήματι, ἡ πραγματικὴ αὐτοῦ ἀξία, δὲν εἶναι ἐργασία χειρὸς, ἀλλὰ διανοίας καὶ μάλιστα ἡθους γέννημα· «οὐχ οἷόν τε ἀγαθὸν γενέσθαι ποιητὴν μὴ πρότερον γεννηθέντα ἄνδρα ἀγαθόν» καὶ καλῶς ὁ Λογγίνος τὸ ὕψος μεγαλοφροσύνης ἀπήχημα λέγει.

Χαριέστατα δ' ὁ Lessing διδάσκει ὅτι ἐν τῷ καλλιτεχνήματι ἡ ἐργασία τῆς χειρὸς εἶναι τὸ ἐπουσιωδέστατον, ποιῶν ἐν τῇ Emilia Galotti τὸν ζωγράφον ἐρωτῶντα τὸν πρίγκιπα «Νομίζετε, πρίγκιψ, ὅτι ὁ Παφαῖλ δὲν ἤθελεν ὑπάρξει ὁ μεγαλοφυέστατος τῶν ζωγράφων καὶ ἐὰν κατὰ δυστυχίαν ἤθελε γεννηθῇ ἄνευ χειρῶν;»

Χαλεπὸν τὸ καλόν, οὐχὶ διότι ὁ ὀρισμὸς αὐτοῦ εἶναι δύσκολος, ἀλλὰ διότι, ἵνα τοῦτο ἀποκαλυφθῇ, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀφοσιώσῃ τις εἰς αὐτὸ καὶ νοῦν καὶ καρδίαν, νοῦν πεφωτισμένον καὶ καρδίαν πλήρη ἀπλότητος καὶ ἀθωότητος.

Δι' ὃ πόσον θερμῇ ἐκ τῆς ψυχῆς ἐξέρχεται ἡ προσευχὴ τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ τέλει τοῦ Φαίδρου «θεοὶ δοίητέ μοι καλῶ γενέσθαι τᾶνδοθεν».

Τέχνη καὶ ἐπιστήμη εἶναι ἀδελφαὶ κοινὴν ἔχουσαι μητέρα καὶ κοινὸν προτιθέμεναι σκοπὸν. Στοχάζονται δ' αὐτοῦ ἡ μὲν ἐπιστήμη διὰ τῆς διανοίας, ἡ δὲ τέχνη διὰ τοῦ συναισθητικοῦ. Ὡς ὁ ἀνάπηρος τὴν διάνοιαν ἵσταται διὰ παντὸς μακρὰν τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐπιστήμης, οὕτω καὶ ὁ ἀνάπηρος τὰ ἔνδοθεν οὐδέποτε δύναται νὰ ἴδῃ τὸ καλόν, ὅπερ εἶναι τὸ φῶς τοῦ ἀληθοῦς.

Ὁ ἡμέτερος Κοραῆς διδάσκει ὅτι ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα σιμὰ τῶν πολλῶν αὐτῆς προτερημάτων ἔχει καὶ τινα ἐξαίρετον γοητείαν, διὰ τῆς ὁποίας ὅχι μόνον μαλακύνει τὰ ἦθη τῶν νέων, ἀλλὰ καὶ τὰ κάμνει σεμνότερα καὶ σωφρονέστερα... καὶ ὅτι ἔλεγον οἱ γηραλέοι δημογέροντες τῆς Τροίας περὶ τῆς ὥραίας Ἑλένης

Οὐ νέμεσις Τρῶας καὶ εὐκνήμιδας Ἀχαιοὺς

τοίῃδ' ἄμφι γυναικὶ πολὺν χρόνον ἄλγεα πάσχειν,

ἄρμόζει πολὺν περισσότερον εἰς τὸ κάλλος τῆς μαγίσσης τῶν Ἑλλήνων γλώσσης.

Ἡ μεγάλη ψυχὴ τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς συνομολογεῖ, νομίζω, ὅτι τὰ χρυσὰ ταῦτα ῥήματα ἀληθεύουσιν ἔτι μᾶλλον λεγόμενα περὶ τοῦ κάλλους τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Ἄλλων λαῶν τὴν ἱστορίαν,

τὰ γράμματα, τὴν τέχνην δύναται τις δι' ὅλου τοῦ βίου νὰ μελετᾷ καὶ ὅμως νὰ μένῃ τὰ ἔνδοθεν, οἷος ἦτο, ἀλλ' ὅστις μετ' ἀληθοῦς πίστεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐλληνικῆς τέχνης καθ' ὅλου, τούτου εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ μεγαλυνθῇ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ φρόνημα. Καὶ ἀληθῶς οὐδὲν ἄπιστον ἔπαθεν ὁ ὀνομαστός ἀρχιτέκτων καὶ γλύπτης Bouchardon, ὅστις μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ὅμηρου ἡσθάνετο ἑαυτὸν κατὰ εἴκοσι πόδας ὑψηλότερον.

Δικαίως δὲ καὶ οἱ Διόσκουροι τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, ὁ Winkelmann καὶ ὁ Lessing, ἐν κοινὸν σύμβολον πίστεως ὁμολογοῦσι. «Μία μόνη (κηρύττουσιν ἀμφότεροι) μία καὶ μόνη ὑπάρχει ὁδός, ὅπως καταστῶμεν μεγάλοι καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀμίμητοι, ἡ μίμησις τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων».

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1902.

A. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΨΥΧΗ

Σὺ ποῦ πνέεις, σὺ ποῦ λάμπεις
στὴν ἀνατολὴ τοῦ κόσμου,
καὶ μαγεύεις τὰ ὄνειρά μου,
σὺ ποῦ σὲ μαντεύω ἐμπρός μου
στὰ γαλάζια τοῦρανοῦ μας
καὶ τῆς θάλασσάς μας πλάτη,
στοιχειωμένη μεσ' στὸ ἀρχαῖο
μισογκρέμνιστο παλάτι,
ὦ ψυχὴ ἐλληνική.

Κόσμος ὁμορφιάς καὶ ἀλήθειας
στήν πνοή σου ἐγεννήθη,
ὁμορφιά κι' ἀλήθεια κρύβουν,
ὥς κ' οἱ θαυμαστοί σου μῦθοι.
Στῆς ζωῆς τὸ βῆμα στρώνεις
τάνθη τῆς χαρᾶς τὰ θεία,
καὶ χαρίζεις στοὺς θεούς σου
τὴ δική σου ἀθανασία,
ὦ ψυχὴ ἐλληνική.

Δίνεις τὴν παντοτεινὴ σου
τὴν νεότητα στήν Ἥδη,
στὸν Ἀπόλλωνα τὸ φῶς σου
καὶ στὸν Ἄρη τὴν ὁρμή σου
Καὶ τὴν αἰθερία σου αἰγλή
τὸ παντέλειο τοῦ τεχνίτη
ὄνειρο, στήν Οὐρανία
ἐνσαρκώνεις Ἀφροδίτη,
ὦ ψυχὴ ἐλληνική.

Μὲ λαχτάρω σὲ θωπεύω
στὸ μαρμάρινό σου πλάσμα,
ποῦ κλεισμένη ζῆς καὶ πάλλεις
σὰν κρυσταλλογέννητο ἄσμα.
Σὲ ἀκούω στοῦ Ὀμήρου
τὴν παγκόσμιο ἁρμονία,
μέσ' στὸ πύρινο τὸ κλάμμα
τῆς Σαπφούς, ὦ αἰωνία,
ὦ ψυχὴ ἐλληνική.

Κι' ὅταν μέσα στ' ἄγρια χρόνια
 ψηλαφοῦς' ἡ ἀνθρωπότης,
 κ' ἔδρωνε μὲ ἀγωνία
 τὸ θρασὺ τὸ μέτωπό της
 σὲ καὶ πάλιν ἐκαλοῦσε
 μέσ' στὰ βάρβαρά της σκότη
 σέ, τὴν βρύση τῆς σοφίας,
 σέ, τὸν νοῦν τὸν φωτοδότη,
 ὦ ψυχὴ ἐλληνική.

Καὶ φιλόανθρωπη κατέδης
 ἀπ' τ' Ὀλύμπιό σου δῶμα,
 τοῦ Χριστοῦ μας νὰ φιλήσῃς
 τὸ θεόπνευστο τὸ στόμα.
 Κι' ἀπὸ κεῖ μὲ νέαν ὄψη,
 κι' ἀπὸ κεῖ μὲ λάμψη νέαν
 νὰ χυθῇς στὴν οἰκουμένη
 ὅσο ἁγία, τόσο ὠραία,
 ὦ ψυχὴ ἐλληνική.

Ἔσπειρες στῆς γῆς τὰ ἔθνη
 τὰ θαυματουργά σου δῶρα,
 ἔγινες ψυχὴ τοῦ κόσμου !
 Κ' ἦλθε μέρα κι' ἦλθεν ὦρα,
 ἄχ, ποῦ πέταξες κι' ἀφῆκες
 τὴν πατρίδα σου τὴν πρώτη,
 κ' ἐν ᾧ φώτιζες τὰ ξένα.
 τὴν ἐσκέπαζαν τὰ σκότη,
 ὦ ψυχὴ ἐλληνική.

Ἐφυγες· ἀλλ' ἔχει μείνη
ὁ ζωοποιός σου σπόρος
καὶ στὰ βάθη ἀνατριχιάζει
γιὰ ν' ἀνθήσῃ νικηφόρος.
Ἐφυγες· μ' ἂν τᾶρωμά σου
τὸ σκορπᾷς στὴν οἰκουμένη,
ὅμως ἡ βαθεῖά σου ῥίζα
ἐδῶ βόσκει ἀντρειωμένη,
ὦ ψυχὴ ἐλληνικὴ.

Κι' ὅλη ἡ ὁμορφιά σου ἐχύθη
μέσ' στοῦ Γένους τὸ τραγοῦδι,
τῶν αἰώνων μας τῶν στείρων
ὀλοπάρθενο λουλοῦδι.
Κι' ὅλη ἐκεῖν' ἡ περηφάνει·
κ' ἡ παλιά σου δόξα πάλι
μέσ' στῆς λευθεριᾶς ἐφάνη
τάστραπόβολα τὰ κάλλη,
ὦ ψυχὴ ἐλληνικὴ.

ΑΡΙΣΤ. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ

Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἐλληνικοῦ γένους ζωῆς κρύπτεται εἰς τὰ νέφη τῶν προγενεστέρων τῆς ἱστορίας αἰώνων· τὴν δ' ἀκμὴν αὐτῆς ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ μελετῶμεν μετὰ θαυμασμοῦ εἰς τὰ διασωθέντα μέχρις ἡμῶν ἀθάνατα αὐτῆς προϊόντα. Ἀφ' οὗ ἡ ῥηθεῖσα πνευματικὴ τοῦ ἔθνους ζωὴ προδᾶσα κατὰ μικρὸν εἰς ἀκμὴν θαυμασίαν παρήγαγε τοὺς ἀρίστους ἐκείνους καρπούς, οἵτινες αἰῶνας πολλοὺς διέθρεψαν καὶ κατήδυναν καὶ νῦν ἔτι διατρέφουσι καὶ ἡδύνουσι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, μεταδοθεῖσα δὲ διὰ μὲν τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν εἰς πολλοὺς τῶν λαῶν τῶν κατοικούντων τὰς παραλίους χώρας τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου, διὰ δὲ τῶν κατακτήσεων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τὰ ἔθνη τῆς ἐνδοτέρας Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ἐξέτεινε μακρὰν τὰ ὅρια τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἤρχισαν ἀπὸ τῆς γ' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος νὰ παρακμάζῃ κατ' ὀλίγον καὶ νὰ μαραίνηται. Ὅμως ἡ βραδεῖα παρακμὴ καὶ ὁ μαρασμὸς δὲν ἐπήνεγκαν τὸν θάνατον· ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ ἡ ἐστία τῆς πνευματικῆς ἐκείνης ζωῆς μετετοπίσθη ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ κατόπιν εἰς τὸ Βυζάντιον, εἶχεν αὐτὴ ἀκόμη δύναμιν ἱκανὴν νὰ συνέχῃ καὶ ζωοποιῇ τοὺς ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ ἐξελληνισθέντας καὶ εἰς ἐν μέγα πολιτικὸν σῶμα συναφθέντας λαούς, νὰ ἀποκρούῃ δὲ ἀπ' αὐτοῦ τὰς παντοίας φθοροποιὰς τῶν βαρβαρικῶν λαῶν ἐπιδράσεις.

Ὁλέθριος ἰδίως εἰς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἐλληνικοῦ γένους ζωὴν ἐδείχθη ὁ ὀρμητικὸς ἐνθουσιασμὸς τῶν πρώτων ὀπαδῶν τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας, ἥτις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐβδόμου μ. Χ.

αἰῶνος ὑπ' ἀνδρὸς εὐφαντασιώτου ἐν Ἀραβίᾳ πλασθεῖσα διεδόθη μὲ τεραστίαν ταχύτητα εἰς τὴν ἀραβικὴν χερσόνησον, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς ἐξῆς βορείους χώρας τῆς Ἀφρικῆς, πολεμοῦσα πανταχοῦ τὰς προγενεστέρας θρησκείας οὐχὶ διὰ λόγων, ἀλλὰ διὰ τῶν ὅπλων, καὶ πολλαπλασιάζουσα διηγεκῶς οὐχὶ διὰ τῆς πειθοῦς, ἀλλὰ διὰ τοῦ τρόμου τοῦς προσηλύτους τῆς. Ὁ θρησκευτικὸς τῶν Μωαμεθανῶν ἐνθουσιασμός, ἀποκρούων πᾶν ὅτι ἐνομιζέτο ἀσύμφωνον πρὸς τὴν νέαν θρησκείαν, κατεπολέμει τὴν ἀλλοτρίαν ἐπιστήμην πανταχοῦ, ὅπου οἱ φιλοπόλεμοι ἐκείνης ὁπαδοὶ ἐξέτεινον διὰ τῶν ὅπλων τὸ κράτος των.

Τοῦ κακοῦ τούτου ἱατρεία τις ἡλπίσθη ἐκ τῶν ἐπιγενομένων σταυροφορικῶν στρατειῶν· ἀλλ' ἡ ἐλπίς αὕτη ἀπέβη ματαία· διότι ἡ παράσπονδος καὶ πρὸς τὴν κατ' ἀρχὰς ἐπιδειχθεῖσαν ἀγνήν χριστιανικὴν πρόθεσιν ἐναντία διαγωγὴ τῶν φιλαρπάγων καὶ χειροκρατικῶν Σταυροφόρων, οἵτινες ἤρπασαν καὶ κατεκράτησαν πολλὰς τῆς Βυζαντιακῆς ἀρχῆς ἐπαρχίας, ἐπὶ ἐξήκοντα δὲ ἔτη καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν, ἐξησθένωσε πολὺ τὴν συνεκτικὴν δύναμιν τοῦ συνόλου τῶν συγκροτούντων τὴν Βυζαντιακὴν αὐτοκρατορίαν λαῶν καὶ διευκόλυνε δυστυχῶς τὴν βραδύτερον συμδᾶσαν παντελεῖ ταύτην διάλυσιν. Οὕτως ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐπολεμήθη μὲν ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων, ἐμμέσως ὅμως ἔλαθεν ἐξ αὐτῶν μέγα τραῦμα.

Ὁλεθριωτέρα πρὸς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἐλληνικοῦ γένους ζωὴν κατέστη ἡ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Μωάμεθ θρησκοληψία βραδύτερον, ὅτε συνεξέυχθη μετὰ τῆς ἀγριότητος τῶν τουρκικῶν ἐκείνων φυλῶν, αἵτινες ἀπὸ τῶν πέραν τοῦ Ὠξοῦ καὶ Ἰαξάρτου τόπων τῆς μέσης Ἀσίας πρὸς μεσημβρίαν καὶ δυσμὰς ὀρμηθεῖσαι καὶ εὐρυτάτας χώρας καταλαδοῦσαι ἤλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἐξ Ἀραβίας κατακτητὰς τῆς Περσίας καὶ ὁπαδοὺς τῆς νέας θρησκείας καὶ ἔγιναν προσήλυτοι καὶ ἰσχυροὶ ταύτης πρόμαχοι. Τῶν ῥηθεισῶν φυλῶν μοῖραί τινες μετὰ πολλὰς περιπετείας, ἃς ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐνωθεῖσαι ὑπὸ τὸν μέγαν Ὀθωμανὸν κατέστησαν

Νεοεὐλ. Ἀναγν. Παντελάκη - Κυπαρίσση Β'. 12.

ὕπ' αὐτὸν καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ἐν τῇ ἐλάσσονι Ἀσίᾳ ἐπικινδυνότατοι καὶ ἀδιάλλακτοι πολέμοι τοῦ βυζαντιανοῦ βασιλείου, ἐν ταύτῃ δὲ καὶ ἀντίμαχοι τῆς πνευματικῆς τοῦ ἐλληνικοῦ γένους ζωῆς οὕτω δεινοί, ὥστε ἤθελον βεβαίως ἐπενέγκει εἰς ταύτην τὸν θάνατον, ἐὰν ὁ θάνατος ἦτο εἰς αὐτὴν πεπωμένος, ἦτοι ἂν ἦτο προωρισμένος ἐν τῇ βουλῇ τοῦ Ὑψίστου νὰ ἀπολέσῃ ἡ ἀνθρωπότης πᾶν ὅτι ἀνθρωπιστικὸν καὶ σοφὸν ἐφεῦρεν ὁ ἐλληνικὸς νοῦς, πᾶν ὅτι καλὸν καὶ ὑψηλὸν ἡ ἐλληνικὴ φαντασία ἐδημιούργησεν.

Οἱ φιλοπόλεμοι ἐκείνοι λαοί, οἱ ἀπὸ τοῦ μεγάλου Ὀθωμανοῦ ἢ Ὀθμανοῦ, ὀθμανοὶ ἢ ὀθμανοὶ ἐπονομασθέντες, κραταιωθέντες ἐν τῇ ἐλάσσονι Ἀσίᾳ διὰ τῶν ὀπλῶν καὶ ὠφελοῦμενοι ἔνθεν μὲν ἐκ τῆς γεροντικῆς ἀτονίας γείτονος βασιλείου χιλιετοῦς καὶ ὑπὸ πολλῶν παλαιῶν καὶ νέων τραυμάτων ἐξασθενήσαντος, ἔνθεν δὲ ἐκ τῆς ἀλληλομαχίας καὶ πρὸς τοὺς κινδυνεύοντας ἀνατολικοὺς χριστιανοὺς ἀδιαφορίας τῶν τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης ἰσχυρῶν ἡγεμόνων, ἀφήρπασαν πρῶτον ἄλλην μετ' ἄλλην τὰς ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἐπαρχίας αὐτοῦ· ἔπειτα δὲ ἀντλοῦντες νέαν αἰεὶ δύναμιν καὶ νέον θάρρος ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν των, δι' ὧν καὶ ἡ ἀκόρεστος αὐτῶν πλεονεξία αἰεὶ μᾶλλον ηἰξάνετο, διέδθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ δι' ἄλλεπαλλήλων πολέμων καὶ ἀρπαγῶν τὸ βυζαντιανὸν βασίλειον καταλύσαντες κατέστρεψαν καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν σφισμένην τῶν ἐλληνικῶν γραμμῶν μητρόπολιν, τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐξ ἧς ὡς ἐκ φανοῦ ἀμαυροφεγγοῦς διεχέοντο ἔτι ἐπὶ τῆς γῆς ἀμυδραί τινες ἐλληνικῆς ἐπιστήμης ἀκτῖνες.

Τὴν κατακτητικὴν τῶν ὀθωμανῶν πορείαν κατὰ τε τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην, πρὸ τε τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου καὶ μετ' αὐτὴν, ἐσήμαινον πανταχοῦ ἀναστάσεις καὶ ἐρήμους, ρέματα αἵματος καὶ ἐρεῖπια. Ἡ πνευματικὴ τῶν ὑποζυγούμενων λαῶν ζωὴ μισομένη ἢ καταφρονουμένη ὑπὸ τῶν ἀγερώχων κατακτητῶν διὰ τὴν πρὸς τὰς θρησκευτικὰς τῶν δοξασίας ἀντίθεσιν, κατεπίεζετο σφόδρα μέχρις ἀποπνίξεως. Ἐνίοτε προσωπικὴ ἡπιότης ἢ πολιτικοὶ ὑπολογισμοὶ τοῦ δυνάστου ἡλάττουσαν ἐπὶ μικρὸν τὴν

κατάθλιψιν· συμφέροντα δὲ κυβερνητικὰ καθίστων μετριωτέραν τὴν φανεράν κατὰ τῶν ἐλληνικῶν φώτων καταφορὰν τῶν κρατούντων ἢ καὶ ἡνάγκαζον αὐτοὺς νὰ περιποιῶνται τινὰς τῶν παιδευμένων ὑπηκόων των, ὧν τὰς γνώσεις ἔκρινον χρησίμους εἰς τὴν ὑπηρεσίαν των· ἀλλ' ἡ κατὰ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ἀπέχθεια διατηρεῖτο πάντοτε ἐν τῷ δυναστεύοντι ἔθνει, ταχέως δὲ πάλιν ἐξεδηλοῦτο διὰ παντοίων καταπιέσεων, ὧν σκοπὸς ἦτο ἡ ἀπόσβεσις παντὸς φωτὸς ἀμαυροῦντος τὸ ἐκ τῆς Μέκκας διαχέομενον, ὅπερ ἐπιστεύετο ὑπ' αὐτοῦ προωρισμένον νὰ φωτίσῃ, ὡς εἰς πνευματικὸς ἥλιος, τὸν κόσμον ὁλόκληρον.

Ἀλλὰ καὶ ὅτε καὶ ὅπου αἱ ἐλληνικαὶ μαθήσεις δὲν κατεδιώκοντο ἀμέσως ὑπὸ τῶν δυναστῶν, οὔτε βιβλιοθήκαι ἐπυρπολοῦντο, οὔτε σχολεῖα κατηργοῦντο, ἤρκει τοῦ σιδηροῦ αὐτῶν ζυγοῦ ἢ βαρύτης καὶ ἡ υπερβολικὴ πασῶν τῶν τάξεων τοῦ ἐλληνικοῦ γένους κατάθλιψις νὰ ἀπονάρχῃ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ζωὴν. Ἡ περιγραφή τῆς ἐκπτώσεως καὶ τῶν δεινῶν παθημάτων τῶν χριστιανικῶν τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου λαῶν, οὓς τύχῃ σκληρὰ ὑπέβαλεν εἰς τὸν σιδηρὸν ζυγὸν φυλῆς βαρβάρου, ἐχθρᾶς τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ πρὸς τὰς ἐλληνικὰς χάριτας ἀναισθήτου, εἶναι τοῦ παρόντος μου θέματος ἀλλοτρία. Διὸ παραλείπων αὐτὴν ἀρκοῦμαι μόνον νὰ μνημονεύσω ἐνταῦθα, ὅτι πλεῖστοι τῶν ὁμογενῶν ἡμῶν σοφῶν, οἱ μὲν ὀλίγον πρὸς τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου, οἷον προαισθανόμενοι ὡς τὰ χειμοφυγοῦντα πτηνὰ τὸν ἐπικείμενον εἰς τὸ γένος βαρὺν χειμῶνα, αἱ δὲ μετὰ τὴν ἀλῶσιν, φεύγοντες τὴν ἀξιοθρήνητον αὐτοῦ τύχην, καταλιπόντες μετὰ δακρύων τὸ πατρῷον ἔδαφος μετέβησαν εἰς Ἰταλίαν καὶ εἰς ἄλλας τῆς Εὐρώπης χώρας, φέροντες μεθ' ἑαυτῶν τὸν Ὅμηρον, τὸν Ἡσίοδον, τὸν Αἰσχύλον, τὸν Σόφοκλέα, τὸν Εὐριπίδην, τὸν Ἡρόδοτον, τὸν Θουκυδίδην, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλην καὶ ἄλλους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος σοφούς, ὅπως πάλαι ποτὲ οἱ περὶ τὸν Αἰνείαν ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὴν ξενιτείαν τοὺς ἐφεστίους θεοὺς των. Ἡ ῥηθείσα φυγὴ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν καὶ εἰς τὴν ἀλλοδα-

πὴν μετοίκησις ἐξημίωσε βεβαίως τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ προσκαίρως κέρδος δὲ μέγα καὶ διηνεκὲς προϋξένησεν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην καὶ δι' αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Τίς δύναται νὰ εἴπῃ, ὅποια χωρὶς τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου γεγονότος ἤθελεν εἶσθαι σήμερον ἡ κατάστασις τῶν γραμμάτων ἐν Εὐρώπῃ; Ὅπόσον δὲ καὶ τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἐξ ἐκείνου ἔπειτα ὠφελήθη! Αἱ γνώσεις, ἃς οἱ φυγάδες ὁμογενεῖς μετήνεγκαν τότε εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἦσαν κεφάλαια πνευματικά, ἅτινα μετακομισθέντα ἐν καιρῷ τοῦ κινδύνου ἐκεῖ καὶ κατατεθέντα εἰς μέρος ἀσφαλές, ἀνελάβομεν ἔπειτα καὶ νῦν ἔτι ἀναλαμβάνομεν μετὰ τόκου πολλαπλασίου.

Ὅσον ὀλεθρία καὶ ἂν ὑπῆρξεν εἰς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ζωὴν ἡ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν κατάκτησις καὶ ἡ ἀκόλουθος δεινὴ καταπίεσις, δὲν ἐπήγαγεν ὅμως τὸν θάνατον εἰς αὐτήν. Ἡ Ἑλλὰς ὁμοιάζει γόνιμον γῆν κρύπτουσαν ἐντὸς ἑαυτῆς ἀνεξολόθρευτα φυτικῆς ζωῆς σπέρματα. Ὡς ἐκείνης τὴν ἐπιφάνειαν καταδόσκει πολλάκις παμφάγον πῦρ καὶ κατακαίει μέχρι ῥίζης τὰ καλύπτοντα αὐτὴν καὶ κατακοσμοῦντα φυτὰ καὶ ὑψικομα δένδρα, ἀρκεῖ δὲ πάντοτε ὀλίγη τις ἀπὸ τῶν νεφῶν νοτιά καὶ ὀλίγη θερμότης ἡλιακὴ, ἵνα ἐκ τῶν κεκρυμμένων ἐν αὐτῇ σπερμάτων ἀναδρασθήσῃ καὶ καλύψῃ αὐτὴν νέος κόσμος φυτῶν ἀγλάων, οὕτω καὶ ἡ Ἑλλὰς, καίπερ καταδοσκηθεῖσα ὑπὸ τοῦ βαρβαρικοῦ πυρὸς καὶ ἐρημωθεῖσα, διетήρησεν ὅμως ἐν ἑαυτῇ ἱκανὰ πνευματικῆς ζωῆς σπέρματα, εἰς ὧν τὴν ἀναδράστησιν ἤρκει πάντοτε ὀλίγη δρόσος τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀσθενὴς τις ἡλιακὴν ἀκτίνων ἐπίδρασις. Σχολεῖα ταπεινά, ὅποια συνεχώρουν αἱ δεινὰι περιστάσεις τοῦ ἔθνους, μικρὰ καὶ λυπρὰ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων φυτῶρια ἀναφαίνονται ἐνιαχοῦ τῆς ἐλληνικῆς χώρας καὶ μετὰ τὴν πόρθησιν αὐτῆς καὶ ἐρήμωσιν, κρυπτόμενα πολλάκις ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν κρατούντων εἰς τόπους δυσβάτους, εἰς ἐρημικὰ μοναστήρια, παρὰμυθοῦντα τὴν πνευματικὴν πείναν καὶ δίψαν τῶν δυστυχῶν ἀπογόνων τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, τῶν κατατεθλιμμένων μαθητῶν τοῦ Χρυσόστο-

μου, τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ Ναξιανζινοῦ Γρηγορίου. Αὐξάνει δὲ τῶν ῥηθέντων σχολείων ὁ ἀριθμός, καθόσον ἐλαττοῦται ἢ παρὰ τῶν κρατούντων δεινὴ τοῦ λαοῦ πίεσις.

Ἄνδρες ἐλληνικῆς παιδείας ἱκανῶς μέτοχοι διδάσκαλοι τῶν ἐλληνικῶν λόγων καὶ τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας, παραδόξως ἐγείρονται ἐν τῇ χώρᾳ τῇ κατακλυσθείσῃ ὑπὸ τῆς βαρβαρότητος, κατ' ἀρχὰς μὲν σπανιότεροι, προχωροῦντος δὲ τοῦ χρόνου συχνότεροι. Ἐφαίνεται ὅτι οὗτοι ἀνίσταντο ἐκ λίθων μεταμορφούμενοι καὶ ἐπανελαμβάνετο εἰς τὰς διὰ τοῦ βαρβαρικοῦ κατακλυσμοῦ ἐρημωθείσας χώρας τὸ κατὰ τὸν παλαιὸν μῦθον θαυματουργηθὲν ἐπὶ Δευκαλίωνος. Ἦθελον ἀποπλανηθῇ πολὺ τοῦ κυρίου θέματος, ἐὰν ἐπεχείρουν νὰ ἀπαριθμήσω ἐνταῦθα τὰ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἕως τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἰδρυθέντα ἐλληνικὰ σχολεῖα, ἐξ ὧν ἐν τῷ μακρῷ τῆς δουλείας σκότει διεχέετο παραμυθητικόν τι φῶς εἰς τὸ ἡμέτερον γένος, νὰ καταλέξω δὲ τοὺς πεπαιδευμένους ἐκείνους ὁμογενεῖς, οἵτινες διὰ τῆς ζώσης διδασκαλίας ἢ διὰ τῶν συγγραμμάτων των διετήρησαν ἐν τῷ μακρῷ καὶ δεινῷ ἐκείνῳ χειμῶνι τῆς ἐλληνικῆς παιδείας τὰ ζώπυρα. Διό, παραπέμπων τοὺς θέλοντας νὰ γνωρίσωσι τὰ περὶ αὐτῶν εἰς εἰδικὰ τινα ὁμογενῶν καὶ ἀλλοδαπῶν συγγράμματα, ἀρκοῦμαι ἐνταῦθα νὰ εἴπω συντόμως ὅτι, προχωροῦντος τοῦ χρόνου, καθόσον ἡ ἀγριότης τῶν κατακτητῶν διὰ τῆς καθημερινῆς πρὸς τοὺς ὑποκειμένους χριστιανοὺς ἐπιμικτίας καὶ συμδιοτεύσεως ἡλαττοῦτο, ἠϋξάνετο τούτων τὸ θάρρος, ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἀνεπτύσσετο, τὰ δημόσια σχολεῖα ἐπληθύνοντο, οἱ δὲ λόγιοι ἄνδρες, οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ συγγραφεῖς ἐπολλαπλασιάζοντο κατὰ λόγον. Νίκαι τῶν χριστιανικῶν τῆς Εὐρώπης Δυνάμεων, ἐμπνεύσαι εἰς ταύτας καθημέραν θάρρος πλειότερον, κατέστελλον οὕτω τῶν Ὀθωμανῶν τὴν παράβολον τόλμην καὶ ἔπαρσιν, ὥστε ἡ ὀθωμανικὴ ἀρχὴ εὕρισκεν ἕκτοτε φρονιμώτερον νὰ δεικνύηται πρὸς τοὺς ὑποκειμένους χριστιανοὺς ἡπιωτέρα καὶ συγκαταβατικωτέρα πρὸς τὰς δικαιοτάτας αὐτῶν περὶ ἰδρύσεως ναῶν καὶ scho-

λείων αιώσεις, πρὸς ἃς ἐδεικνύετο πρότερον χαλεπὴ λίαν καὶ δύσκαμπος. Εἰς τὰ πλείστα τῶν ῥηθέντων σχολείων περιωρίζετο ἡ διδασκαλία εἰς μόνα τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἱερὰν κατήχησιν· ἀλλὰ κατ' ὀλίγον εἰσέγοντο εἰς τινὰ αὐτῶν, τὰ εὐπορώτερα (οἷον εἰς τὸ τῶν Ἰωαννίνων, τὸ τοῦ Πατριαρχείου, τὸ τῆς Χίου, τὸ τῆς Σμύρνης, τὸ τῶν Κυδωνιῶν) καὶ ἡ διδασκαλία τῆς λατινικῆς γλώσσης, τῆς Ῥητορικῆς, τῆς Φιλοσοφίας, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν στοιχείων τῆς Φυσικῆς. Οὐχὶ δὲ μόνον εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἰδρύοντο καὶ διετηροῦντο πρὸς παιδείαν τῶν νέων Ἑλλήνων σχολεῖα εἰς τὰς τότε περιστάσεις ἀρμόδια, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἰδίως ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν οἷς ἐδιδάχθησαν πολλοὶ Ἕλληνες διαπρέψαντες ἔπειτα ὡς διδάσκαλοι, ἱεροκήρυκες, συγγραφεῖς, πολιτικοί. Καὶ εἰς τὰς διαφόρους δὲ τῆς Εὐρώπης ἀκαδημίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας οἱ νέοι Ἕλληνες μεταβαίνοντες ἐδιδάσκοντο ὑψηλότερα μαθήματα καὶ εἰδικὰς ἐπιστήμας, μάλιστα δὲ ἰατρικὴν, δι' ἧς εὐχερέστερον μετὰ τὴν ἐπάνοδόν των τιμὴν καὶ δύναμιν παρὰ τοῖς κρατοῦσιν ἥλπιζον ν' ἀποκτήσωσι καὶ εἰς τὴν πατρίδα των ὠφελιμώτεροι νὰ δειχθῶσιν. Οὕτως ἡ πνευματικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ζωὴ κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς δεσποτείας διατηρουμένη καὶ κατ' ὀλίγον κρατυνομένη ἔλαβεν αἰφνιδίως περὶ τὸ τέλος τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐκ τῆς γαλλικῆς μεταπολιτεύσεως νέαν ἰσχὺν καὶ νέαν κατεύθυνσιν.

Ἡ ῥηθεῖσα μεταπολίτευσις διὰ τῆς βαρυτικοῦς σάλπιγγός της ἐξεγείρασα ἐν Εὐρώπῃ (1789) ἀπὸ μακροχρονίου ληθάργου καὶ ἄρχοντας καὶ λαοὺς ἀρχομένους διεκήρυξεν εἰς πᾶσαν τὴν ὑφήλιον νέας πολιτικὰς ἀρχάς, τὰς ἀρχάς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος. Τὸ δὲ μέγα τοῦτο καὶ διαπρύσιον κήρυγμα ἀκουσθὲν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξύπνησεν ἐν τῇ στήθει τῶν Ἑλλήνων πόθους δικαίους ἀπὸ πολλοῦ κοιμωμένους καὶ ἀνεξωπύρησε γλυκυτάτας ἐλπίδας. Ἡ διὰ τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου αὐξήθεῖσα τότε τῶν Ἑλλήνων κοινωνία πρὸς τοὺς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης λαοὺς καὶ ἡ ἐντεῦθεν προελθοῦσα βελτίωσις τῆς οἰκονομικῆς αὐτῶν καταστάσεως διή-

γειρε τὴν ἐθνικὴν τῶν φιλοτιμίαν, ἀνέφλεξε τὴν φιλομάθειάν των καὶ ἀνιέρθισε πάντας εἰς συντονωτέραν πρὸς τὸ ποθοῦμενον ἐνέργειαν. Ἐκτοτε ἐπολλαπλασιάσθησαν μετὰ πλειοτέρας σπουδῆς τὰ σχολεῖα καὶ ἐβεβηλώθησαν φιλοτιμότερον τὰ ὑπάρχοντα δι' εἰσαγωγῆς μαθημάτων ὑψηλοτέρων. Ἐκτοτε οἱ νέοι ἤρχισαν μετὰ τὴν ἐν τοῖς σχολείοις τῆς πατρίδος των περάτως τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων νὰ μεταβαίνωσι πολὺ συχνότερα εἰς τὰ πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης, ἵνα ἀπὸ τῶν πολυχευμόνων ἐκείνων πηγῶν ἀρῶνται ἀφθονώτερα τῆς σοφίας τὰ νάματα καὶ τελειοποιῶνται εἰς τὴν Φιλολογίαν, τὴν Φιλοσοφίαν, τὰς μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας, ἢ ἵνα σπουδάζωσι περὶ τὴν ἱερὰν τῶν Ἀσκληπιαδῶν τέχνην. Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὴν πατρίδα οἱ μὲν ἐφώτιζον τοὺς ὁμογενεῖς των διὰ τῆς προφορικῆς ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλίας ἢ διὰ τῶν πολυειδῶν συγγραμμάτων των, πρὸς ἔκδοσιν τῶν ὁποίων καὶ τυπογραφεῖα εἰς τινὰς τῶν ἐν Τουρκίᾳ πόλεων ἰδρύθησαν, οἱ δὲ ἄλλως πῶς ἐγίνοντο εἰς τοὺς ὁμογενεῖς των ὠφέλιμοι. Διὰ τῆς ῥηθείσης ζωηροτέρας πνευματικῆς τῶν Ἑλλήνων κινήσεως παρεσκευάσθη τὸ μέγα ἔργον τῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος ἀναγεννήσεως. Πολιτικὴ νῦν κατεῖχεν ἔτι τὴν πατρίδα τῶν ἀρχαίων διδασκάλων τῆς ἀνθρωπότητος ἀλλά, καθὼς τὰ μέλη τῶν ὀδικῶν ὀρνίθων πυκνούμενα κατὰ τὸ περίορθρον προμηνύουσι τὴν προσέγγισιν τῆς ἡμέρας, οὕτω καὶ τὰ ἄσματα τῶν Μουσῶν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος πυκνότερα τότε καὶ σαφέστερα ἀκουόμενα προήγγελλον εἰς τοὺς λαοὺς αὐτῆς τὴν ποθεινὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡδυτάτου φωτὸς τῆς ἐλευθερίας καὶ διήγειρον εἰς τὰς καρδίας πάντων τὸ ἐκ φόβου καὶ ἐλπίδος μικτὸν ἐκεῖνο τῆς προσδοκίας αἶσθημα. Τέλος ὁ ἥλιος τῆς κε' τοῦ Μαρτίου τοῦ αἰωκᾶ ἔτους ἀνέτειλεν. Ὁ ἥλιος αὐτῆς ἐκείνης τῆς ἡμέρας τοῦ ἔτους, καθ' ἣν πρὸ αἰώνων δεκαοκτῶ εἶχεν εὐαγγελισθῇ τὸ ἀνθρώπινον γένος τὴν ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος τοῦ κόσμου τούτου σωτηρίαν του, ἐπιλάμψας εἰς τὴν Ἑλλάδα εὐηγγέλισέν εἰς τὸ ἐλληνικὸν γένος τὴν ἀπὸ τῆς βαρβαρικῆς δυναστείας ἐλευθερίαν του. Μυριάδες πολλαὶ χριστιανῶν ἀπὸ τεσσάρων αἰώνων

ὕπὸ βαρὺν ζυγὸν πιεζόμενοι ἐχαιρέτισαν τὸν ἥλιον τῆς ἡμέρας ἐκείνης πλήρεις ἐνθουσιώδους χαρᾶς. Ἡ σημαία τοῦ σταυροῦ πανταχοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀνεπετάσθη καὶ πανταχοῦ ἀντήχησαν τοῦ Φεραίου Τυρταίου τὰ πολεμιστήρια ᾠσματα, προοίμια δεινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος· ἀγῶνος ὀλίγων πρὸς πολλοὺς, ἀόπλων πρὸς ὀπλισμένους, ἀδυνάτων πρὸς ἰσχυροὺς, ἀγῶνος περὶ ζωῆς καὶ θανάτου ὀλοκλήρου τοῦ γένους. Ἀπὸ τῆς ἀξιομνημονεύτου ἐκείνης ἡμέρας ἤρχισεν ἐν τῇ ἐλληνικῇ γένει νέα πνευματικῆς ζωῆς ἐποχή.

ΦΙΛ. ΙΩΑΝΝΟΥ

Ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΕΥΔΙΚΙΩΤΗΣ

Κλαῖνε τὰ δένδρα, κλαῖνε, κλαῖνε τὰ κλαριά.
 Κλαῖνε καὶ τὰ λημέρια ποῦ λημέριαζα,
 Κλαῖνε τὰ μονοπάτια ποῦ περπάταγα,
 Κλαῖνε καὶ οἱ βρυσούλαις μὲ τὸ κρῦο νερό,
 Κλαῖνε καὶ τὰ μετόχια πῶπερνα φωμί,
 Κλαῖνε τὰ μοναστήρια πῶπερνα κρασί.
 Ὁ ἥλιος ἐδασίλεψε καὶ τὸ φεγγάρι ἐχάθη,
 καὶ ὁ καθαρὸς αὐγερινὸς ἐξύγωσε νὰ φέξῃ.
 Κ' ἐπὶ Δαμπράκη μ' ἀνιψιέ, ἔλα κάτσε σιμά μου,
 καὶ τήραξε τὸ λάδωμα, ὅπου μαι λαβωμένος·
 ζύγωσε ποῦ θὲ νὰ χαθῶ καὶ θέλω νὰ πεθάνω,
 νὰ σοῦ χαρίσω τ' ἄρματα, τὸ ἔρημο τουμάνι,
 ταῖς τρεῖς ἀράδες τὰ κουμπιὰ τὰ μαλαματωμένα.
 Καὶ φέρε μου γλυκὸ κρασί ἀπὸ τὸ μοναστήρι
 νὰ βρέξω τὴ λαβωματιά, τὸ ποῦ μαι λαβωμένος.

Τὸ λάθωμα φαρμακερό, τὸ βόλ' πικρὸ φαρμάκι.
 Γιὰ πιάστε με νὰ σηκωθῶ καὶ βάλτε με νὰ κάτσω,
 βάλτε κλαριὰ καὶ στρῶστέ μου νὰ πέσω νὰ πλαγιάσω.
 Τὶ νὰ σᾶς πῶ, μωρὲ παιδιὰ καημένα παλληκάρια,
 ζυγῶστε ποῦ θὲ νὰ χαθῶ καὶ θέλω νὰ πεθάνω·
 καὶ φκιάστε μου τὸ μνημῆμά μου νὰ παίρνη δύο νομάτους,
 νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ καὶ δίπλα νὰ γεμίζω.
 Κι' ἀπ' τῇ δεξιᾷ μου τῇ μεριᾷ ἀφῆτε παραθύρι,
 νὰ μπαينوθαίνουν τὰ πρυλιὰ τῆς ἀνοιξῆς τ' ἀηδόνια,
 νὰ πέρνουν χαιρετίσματα νὰ πᾶν κατὰ τοὺς κλέφταις·
 «Ὁ Γιάννης ἐσκοτώθηκε, ὁ Γιάννης Ξυλικιώτης·
 τὸν κλαῖνε χώραις καὶ χωριά, τὸν κλαῖνε βιλαέτια»

(Δημῶδες)

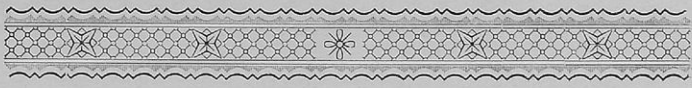
ΛΕΒΕΝΤΗΣ ΚΑΙ ΧΑΡΟΣ

- Λεβέντης ἐρροδόλυνε ψηλὰ πὸ κορφοδοῦνια,
 εἶχε τὸ φέσι του στραβὸ καὶ τὰ μαλλιά κλωσμένα.
 Κι' ὁ Χάρος τὸν ἀγνάντεψε ἀπὸ ψηλὴ ράχοῦλα·
 σὲ στένωμα κατέβηκε κ' ἐκεῖ τὸν καρτεροῦσε.
 «Λεβέντη μ' ποῦθεν ἔρχεσαι; λεβέντη μ' ποῦ πηγαίνεις;
 — Ἀπὸ τὰ πράτα μ' ἔρχομαι στὸ σπίτι μου πηγαίνω.
 — Τί πᾶς νὰ κάμης σπίτι σου καὶ πᾶς τόσο τρεχάτος;
 — Ψωμί νὰ πάρω καὶ κρασί καὶ πίσω νὰ γυρίσω.

- Οὐδὲ σὺ τὸ σπίτι σου θὰ πᾶς, κι' οὐδὲ πίσω γυρίζεις,
τρεῖς μῆνες ποῦ σ' ἀκαρτερῶ νὰ πάρω τὴν ψυχὴ σου.
- Ἄσε με, Χάρε μ', ἄσε με, παρακαλῶ νὰ ζήσω,
πῶχω γυναῖκα παρανειά και δὲν τῆς πρέπει χήρα·
κι' ἂν περπατήσῃ γλήγορα, τῆς λὲν πῶς ἄντρα θέλει,
κι' ἂν περπατήσῃ ταπεινά, τῆς λὲν πῶς καμαρώνει.
- Ἄσε με, Χάρε μ', ἄσε με τρεῖς μέραις και τρεῖς νύχτες,
πῶχω κι' ἀνήλικα παιδιὰ κι' ὀρφάνια δὲν τοὺς πρέπει,
πῶχω τὰ πρόβατ' ἄκουρα και τὸ τυρὶ σὺ τὸ κἀδι.
Τρεῖς μέραις μόνο σοῦ ζητῶ, τρεῖς μέραις και τρεῖς νύχταις,
ταῖς δύο νὰ φάγω και νὰ πιῶ, τὴν μιὰ νὰ σεργιανίσω,
νὰ πάω νὰ διῶ τοὺς φίλους μου, νὰ διῶ και τοὺς δικούς μου.»
- Κι' ὁ Χάρος δὲν τὸν ἄκουγε, θέλει νὰ τότε πάρῃ.
- «Χάροντ', ἂν ἀποφάσιζες κι' ἂν θέλῃς νὰ μὲ πάρῃς,
χωρὶς ἀστέγεια κι' ἀρρωστία ψυχὴ δὲν παραδίνω·
πρῶτα θὰ νὰ παλέψωμε σὲ μαρμαρένι' ἄλῳνι
κι' ἂν μὲ νικήσῃς, Χάροντα, μοῦ πέρνεις τὴν ψυχὴ μου·
κι' ἂν σὲ νικήσω πάλ' ἐγώ, νὰ μὲ χιλιοχρονήσῃς.»
- Πήγαγε και παλαίψανε ἀπ' τὸ πουργὸ ὡς τὸ γιόμα,
κι' αὐτοῦ κοντὰ σὺ δειλινὸ τὸν καταβάν' ὁ Χάρος.

(Δημῶδες)

Η ΤΟΥ ΚΟΡΑΗ ΣΥΜΒΟΛΗ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗΝ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΝ

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Τῆς ὅλης ἡμῶν ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως ἐπεφάνησαν κατὰ τοὺς ὑστάτους αἰῶνας πολλοὶ Ἕλληνες καὶ πρωτουργοὶ καὶ συνεργοί, ὁρμώμενοι ἀπὸ διαφόρων ἑκαστος σταδίων βίου ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου, ὅσος δημόσιος βίος εἶχε περιλειφθῇ εἰς τὸ γένος. Ὡς κληρικοί, ὡς κήρυκες τοῦ θείου λόγου, ὡς διδάσκαλοι καὶ συγγραφεῖς, ὡς ἐπιστήμονες, ὡς ἔμποροι, ὡς τεχνουργοί, ὡς ναυτικοί, ὡς κοινοτικοὶ καὶ ἐπαρχιακοὶ πρόκριτοι, ὡς λειτουργοὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, καὶ ὡς ἄλλα ἐπαγγελλόμενοι ἔργα, μυριάριθμοι Ἕλληνες, ἀπὸ ἡμετέρων δρῶντες τόπων ἢ ἀπ' ἀλλοτρίων, ὅσοι ἔτρωγον τὸν πικρὸν ἄρτον τῆς ξενιτείας, εἰργάσθησαν προθύμως, συντόνως, ἀκαμάτως ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ σκοποῦ. Ἐνεργοῦντες δὲ ἀκοιμήτως πάντοτε κατὰ τὸν ἔσχατον ἐκείνον λήθαργον τοῦ ἔθνους, ἀπὸ κοινοῦ ἢ κατὰ μέρος, ὁμοχρόνως ἢ κατὰ διαδοχὴν, καὶ κατὰ διάφορον μὲν ἑκαστος τρόπον ἐνεργείας, ἀπὸ συνθήματος ὅμως ἐνὸς ἅπαντες, συνετέλεσαν κατὰ δύναμιν εἰς τὴν παρασκευὴν καὶ τὸν προοδισμὸν τῆς καθολικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους. Τοῦ κοινοῦ τούτου ἔργου μετέσχεν ἐν τοῖς πρωτίστοις καὶ ὁ Κοραῆς, οὐδαμῶθεν ἀπὼν ἀπὸ τῶν μυρίων καὶ μυριοτρόπων σταδίων τοῦ ἀγῶνος, πλεισταχοῦ δὲ αὐτὸς ἡγούμενος ἅμα καὶ χειραγωγῶν καὶ φωτίζων τοὺς ἀγωνιζομένους, ἐν καιροῖς δὲ χαλεπωτάτοις αὐτὸς διέπων ἀπὸ περιωπῆς τὴν ἐπίμοχθον καὶ πολλάκις ἀνελπιν ἐνέργειαν.

Ἄλλ' εἰς τὸ ἔργον τῆς ἰδίως ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναστάσεως τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ὑπῆρξε τῶν μὲν προγενεστέρων του δξύτετος καὶ ἀγγινούτετος ἐπανορθωτῆς καὶ συμπληρωτῆς, τῶν δὲ συγχρόνων του θαυμάσιος καταρτιστῆς καὶ κοσμητῆς, ἐπὶ γενεᾶς δὲ δύο καὶ ἡγεμῶν ἀπάντων δυσамφισότητος, ἡγεμῶν πολλῶν ἀπάντων τῶν περὶ ἑαυτὸν προσέχων, σύμπαντας δὲ προθύμως ἄγων ἐθελοντὰς καὶ πειθαρχοῦντας. Τῶν δὲ μεταγενεστέρων του, ὧν τρίτη σήμερον ἀκμάζει γενεά, εἶναι ἀνέφικτον ἀκόμη δυστυχῶς πρότυπον γονιμότητος ἐθνοπλαστικῆς, ἐπιστημονικῆς καὶ βιοτικῆς καθόλου δράσεως.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ὀρίμου ἤδη ἡλικίας τοῦ Κοραῆ τοῦ ἔθνους, ἐμπεποτισμένον θαψιλῶς τὴν ζωογόνον αὐτοῦ ἠθικὴν, παιδευτικὴν καὶ αἰσθητικὴν διδασκαλίαν, καὶ ὑπέρπλεων τῶν εὐγενῶν αἰσθημάτων, τοῦ μεγάλου φρονήματος καὶ τῶν λαμπρῶν ἰδεωδῶν τοῦ βίου, ἅτινα ἡ πρῶτος αὐτὸς ἐνέπνευσεν εἰς ψυχὰς αὐχμώσας ἡ πρῶτος αὐτὸς διευκρίνησεν εἰς διανοίας ἡμιφώτους, ἡτένιζε πρὸς αὐτὸν μόνον ὡς πρὸς τὴν μόνην γνησίαν καὶ σωτήριον σημαίαν, τὴν φέρουσαν ἀνεξίτηλα καὶ ἀκραιφνῆ τὰ σύμβολα τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς του ἀναγεννήσεως.

Ἀλλὰ πολλῶν μεῖζον ὑπῆρξε τὸ κῦρος τοῦ ἀνδρὸς προβεβηκότος ἤδη τὴν ἡλικίαν καὶ μετὰ θάνατον. Τὸ ἔθος ἐξίστατο ἀληθῶς ἐπὶ τῇ ἀκαταπονήτῳ δραστηριότητι τοῦ ὑπερογδοηκοντούτου ἀνδρὸς, ἐπὶ τῇ ἀκμῇ τῆς μεγαλοφυοῦς διανοίας καὶ τῇ δυνάμει τῆς πολυγράφου χειρὸς του, ἐπὶ τῇ πάντοτε ἐπικαίρῳ καὶ σκοπιμότητι περὶ τὸ Γένος φιλοστοργία του, ἐπὶ τῇ διηγετικῇ παραδειγματικῇ χρηστότητι τοῦ ἥθους καὶ τῶν τρόπων του ἐν τῷ λέγειν καὶ τῷ πράττειν, ἐπὶ τῇ ἐξαισίᾳ εὐδοκίμῃσει του περὶ τὴν ἐθνικὴν καὶ τὴν πέραν τῶν ἐθνικῶν ὀρίων ἐπιστήμην. Αἱ παντοδαπαὶ αὐταὶ ἀριστείαι τοῦ Κοραῆ, ὧν οὐδεὶς σχεδὸν Ἑλλήν ἦτο ἄπειρος ἢ ἐκ φήμης ἢ ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως, διότι ὁ Κοραῆς περὶ ὅλων αὐτοπροσώπως προενόει καὶ πρὸς ὅλους ἰδίᾳ χειρὶ ἐπέστελλεν ἢ ἀντεπέστελλεν, ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἢ παρὰ τοῖς ξένοις δικαίᾳ μεγαλοφημίᾳ

του, ἀπροσδόκητος οὖσα περὶ Ἑλληνας ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις, ἐπέβαλλεν εἰς τὸ ἔθνος εὐλάβειαν ἀπέραντον πρὸς τὸ ὄνομά του καὶ λατρείαν αὐτὸ τοῦτο ἄδολον πρὸς τὸ πάνσεπτον πρόσωπόν του. Τὰ αἰσθήματα δὲ ταῦτα καὶ ἡσθάνετο καὶ περιεῖπεν αὐτοπρόθυμος ὁ Ἑλληνισμὸς ὅλος, χαίρων ἐπ' αὐτῷ καὶ ἐγκαυχώμενος καὶ δὴ καὶ εὐγνωμονῶν.

Τὸ δίκαιον τοῦτο κράτος τοῦ πρὸς τὸν Κοραῖν σεβασμοῦ ἡδ-
ξήθη μᾶλλον ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ, ὅτε τὸ εἰμαρμένον τέλος ἀπεστέ-
ρησε τὸ ἔθνος τῆς γονίμου ζωῆς τοῦ ἐκατόγχειρος ἀνδρός, ἀλλ'
ὄχι καὶ τῶν ἀφθάρτων καρπῶν τῆς μεγάλης καὶ παντοδαπῆς παρα-
γωγῆς αὐτοῦ. Καὶ τότε εὐθὺς καὶ ὕστερον, καὶ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας
γενεᾶς, αἱ γινώμαί του ἄπασαι, ὄχι μόνον αἱ περὶ παιδευτικῶν ἢ
ἐπιστημονικῶν ζητημάτων, τοῦτ' ἔστι φιλολογικῶν ἢ γλωσσικῶν
ιδίως, ἀλλὰ καὶ περὶ παντὸς ἄλλου κεφαλαίου τῆς κατ' ἄνθρωπον
καὶ καθ' Ἑλληνα ζωῆς, ἀνεφέροντο συνήθως καὶ ἀναφέρονται ὡς
θέσφατα, ὡς ἀξιώματα μονονουχὶ ἀναντίβλητα. Ὁ Κοραῖς τὸ
λέγει ἢ ὁ Κοραῖς τὸ εἶπεν εἶχε καὶ χρῆσιν καὶ κύρος ἰσοστάσιον
πρὸς τὸ τῶν Πυθαγορείων αὐτὸς ἔφα. Καὶ τὸ ἔθνος εἶχε καὶ ἔχει
δίκαιον. Σπανίως ἐν τῇ ὅλῃ τοῦ κόσμου ἱστορίᾳ συνέπεσεν ἐν ἐνὶ
ἀνδρὶ ἔθνους ὁμοτύχου πρὸς τὸ ἡμέτερον ἐναρμόνιος ἔνσους οὕτως
ἐξόχων ἀρετῶν, ἱκανοτήτων καὶ δυνάμεων ἐνεργῶν. Ὡς πολίτης
πάγχρηστος καὶ φιλογενέστατος ἐχρησίμευεν ὡς ὑπογραμμὸς τηλε-
φανῆς καὶ ζηλωτὸς εἰς ἅπαντας τοὺς συγχρόνους του, ὡς μεγαλο-
φυῖα δ' ἐπενήργει ἐπ' αὐτοὺς ὅσον καὶ ὡς ψυχὴ μεγάλη, ὡς δ' ἐμ-
πειρία παντοδέγμων καὶ παγχροηγὸς ἐδαδούχει, ὠμμάτωνεν, ἐδοή-
θει καὶ ἐκράτυγεν αὐτοὺς ἀσθενῶς ἔχοντας.

Καὶ σήμερον ἀκόμη, ὅτε ὁ κοινωνικὸς καὶ πολιτικὸς ἡμῶν βίος,
πολυμερέστερος γενόμενος, ἔλαθε τειραστίαν ἀνάπτυξιν καθ' ὅλην
τὴν πολυσχιδῆ αὐτοῦ διακλάδωσιν, ἔχει δὲ καὶ ἀπανταχοῦ τῶν
κλάδων του παραστάτας τῆς ἐθνικῆς προόδου πλείστους καὶ ἐνίοτε
ἀρίστους, καὶ σήμερον ἀκόμη αὐτὴ ἡ ἀξία οὔτε ἡ αἴγλη τοῦ Κο-
ραῖ παρμεμειώθη, ἐν οἷς αὐτὸς ἐκρχτίστευσεν. Ἰλιγγιῶμεν ἅπαντες

ἀκόμη ἐνώπιον τῆς μεγάλης αὐτοῦ ὑπεροχῆς, καὶ ὡς ἡθικοῦ ἀνδρός καὶ ἡθικοῦ διδασκάλου καὶ ὡς πολυγνώμονος καὶ βαθυγνώμονος σοφοῦ ὡς μεγάλου μεταρρυθμιστοῦ τῆς ἐθνικῆς παιδείας καὶ ὡς διδασκάλου τῆς ὅλης ἐθνικῆς ἀναπλάσεως καὶ θαλασσοῦ αὐτῆς καὶ ἱεροφάντου καὶ ὡς συγγραφέως πολυγράφου καὶ καλλιλόγωντάτου, τὸ δὲ κυριώτατον, ὡς πατριώτου διαδιδρωσκομένου ὑπὸ φλογὸς φιλογενείας ἡφαιστειώδους, ἀδιασδέστου ἀπὸ τῆς πρώτης νεότητος ἄχρι τῆς ὑστάτης αὐτοῦ πνοῆς, φλογὸς μεταδιδομένης καὶ μακρόθεν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων ταχύτερον πυρὸς εἰς εὐφλεκτον ὕλην.

Δὲν διέρχομαι νῦν τὸν βίον τοῦ Κοραῆ, ὥστε νὰ πιστώσω διὰ μερικῶν περιστάσεων, πόσον αἱ ἀρεταὶ καὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ οὗτοι προσιδιάζουσιν εἰς αὐτόν. Πιστεύω ὅτι ὀλίγοι τῶν ἀκουόντων ἀγνοοῦσι τὸν μέγαν ἄνδρα τοῦ ἔθνους ἡμῶν καὶ τὸν βίον του. Ἐξ ἅπαντος δὲ ἀδυνατῶ νὰ διδάξω τὴν ὥραν ταύτην τὰ πλεόνα. Ὅτι δύναμαι νὰ εἶπω ἐνὶ λόγῳ εἶναι, ὅτι εἰς τὰς ἀρετάς καὶ συγκυρίας ταύτας τὸ ἔθνος ἡμῶν ὀφείλει εἰς τὸν Κοραῆν καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ ἀγαθὰ. Καὶ πρῶτον τῶν ἀγαθῶν τούτων εἶναι ὅτι ἐγνώρισε νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τὸ ἔθνος καὶ ὅτι τοῦτο ἡκροάσθη αὐτοῦ εὐθύς ὡς ἤνοιξε τὸ στόμα του καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸ τοὺς πρώτους λόγους του.

Τὸ μέγα τοῦτο ἀγαθὸν ἐδωροφόρησεν ἡμῖν ἐξ ἅπαντος ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις πρὸς τὸ ταλαίπωρον μὲν, εὐλογημένον δὲ ὑπὸ τῆς θείας ταύτης χάριτος καὶ εἰς ἀειζῶσαν προωρισμένον ἔθνος ἡμῶν. Ἀλλ' ὄργανον αὐτῆς ἐκλελεγμένον ὑπῆρξεν ἡ διάπυρος φιλογένεια καὶ ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Κοραῆ, κατορθώσαντος νὰ εἰσδύσῃ βαθυτάτα εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἔθνους, νὰ κατανοήσῃ τελείως τὰς περιστάσεις του, νὰ συλλάβῃ τᾶληθῇ σύμβολα τοῦ ἀκραιφνοῦς ἐθνικοῦ φρονήματος, ν' ἀνεύρῃ τὰ κύρια σημεῖα τῆς ὁρθῆς πρὸς τὴν ἀναγέννησιν ὁδοῦ καὶ νὰ συναρπάσῃ τοὺς ἀκηράτους φθόγγους τῆς ἀψευδοῦς ἐθνικῆς φωνῆς, τῆς μόνης, ἣν ἔμελλε ν' ἀκούσῃ τὸ Γένος.

Κατὰ τὴν μακρὰν νύκτα τῆς ἄλλης ἐξουθενώσεως καὶ τῆς ἀπαιδευσίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις εἶχε μὲν πάθει

μακρὸν λήθαργον καὶ ἀτονίαν, εἶχε πηρωθῇ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ὦτα, οὐδέποτε ὅμως εἶχε κοιμηθῇ ἢ ζοφωθῇ παντάπασιν. Ἐπαυλειμμένη πολλὰ χόθεν ἀτυχία τοῦ ἔθνους εἶχε καταπονήσει αὐτὴν καὶ καταστήσει κωφὴν πρὸς πᾶσαν ὁπόθεν δῆποτε φωνὴν παραμυθίας, ἐπιθαρρύνσεως καὶ πρὸς αὐτενεργίαν ὁρμῆς, ἀλλ' οὐδέποτε διέλιπε γρηγοροῦσα. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος, καὶ ἀποβαλὼν ὑπὸ τῆς διηνεκοῦς δυστυχίας πᾶσαν εὐδουλον πρὸς κρεῖττονα βίον ὁρμὴν, πᾶσαν πίστιν εἰς τυχαίας ἔξωθέν ποθεν ἀντιλήψεις, διέσωζε πάντοτε ἀποχωρῶσαν εἰς ἑαυτὸ πεποίθησιν, μετὰ τὴν ἀκατάβλητον παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν πατέρων του χρηστὴν ἐλπίδα.

Πρὸς τὸ τέλος μάλιστα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος πολλαὶ συγκυρίαι εἶχον τρέψει ὀριστικῶς τὴν ἐθνικὴν ζωὴν εἰς ὁμαλώτερά τινα στάδια δραστηριότητος καὶ μονίμου ἀναπτύξεως· πρῶτον μὲν εἰς τὴν ἀπ' αἰῶνων λείπουσαν, ἀπαραίτητον δ' εἰς πᾶσαν ἐθνικὴν πρόσδον οἰκονομικὴν ἀνόρθωσιν διὰ τῆς ἐμπορίας, τῆς ναυτιλίας καὶ τεχνουργίας τινός· δεύτερον δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν διὰ συστάσεως πολλῶν ἀνωτέρων σχολείων καὶ διὰ τῆς ἐν τούτοις παρασκευῆς πλειόνων καὶ καλλιτέρων διδασκάλων. Τότε τὸ ἔθνος ἀνένηφεν ἀπὸ παντοδαπῆς ζάλης. Τότε ἐπεφάνη καὶ ὁ Κοραΐς, ἀνὴρ ἤδη ὥριμος εἰς ἡλικίαν καὶ εἰς ἠθικὴν, πνευματικὴν καὶ πρακτικὴν συγκρότησιν, ἀπὸ πολυχρονίου νοήμονος καὶ συντόνου παρασκευῆς. Τότε ἤρχισε νὰ ὁμιλῇ πρὸς τὸ ἔθνος περὶ τῶν πραγμάτων του.

Οἱ λόγοι του, ἀναβαίνοντες ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς ἐνθέου ψυχῆς του, ἐν ᾗ συνεκλείετο ἀρτία καὶ πεφωτισμένη συνείδησις τῶν συγχρόνων ἐθνικῶν περιστάσεων καὶ τῆς ὅλης ἐθνικῆς ἱστορίας, διήρχοντο διὰ τῆς διαυγοῦς διανοίας του πρὶν νὰ φθάσωσιν εἰς τὰ χεῖλη του. Τὰ χεῖλη του ἤνοιγε καὶ ἔκλειεν ἄκρα φρόνησις, ἥτις οὐ μόνον τὸν ἐνθουσιασμόν του ἐχαλιναγώγει πρὸς τὸ δέον, ἀλλὰ καὶ τὰς διδασκαλίας καὶ συμβουλὰς του πρὸς τὸ ἔθνος συναμέτρει πρὸς ὅσον ἡδύνατο νὰ δεχθῇ ἐκάστοτε τελεσφόρως καὶ νὰ οἰκειωθῇ ὁ ἑλληνικὸς λαός. Οὕτω τὸ ἔθνος ἤκουσε τὴν φωνὴν του καὶ διὰ μιᾶς ἀνεγνώρισεν αὐτὴν ὡς φωνὴν γνησίαν ἑαυτοῦ, ἐξερχομέ-

νην ἀπὸ τῶν ἐγκάτων τῆς ἰδίας τοῦ ψυχῆς, ἀπὸ τοῦ βαθυτάτου μυχοῦ τῆς ἰδίας τοῦ μακροτάτης ἱστορίας, καὶ ὑπῆκουεν ἔκτοτε καὶ ἠκολούθει τὸν ἔξοχον υἱὸν καὶ φωστῆρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Οὕτω τὸ μὲν ἔθνος ἠξιώθη νὰ ἔχῃ ἐν καιροῖς κρισιμωτάτοις καθηγεμόνα, οἷον οὐδέποτε ἀπὸ χρόνων, τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναγεννήσεώς του, ὁ δὲ Κοραῆς ἠξιώθη τῆς ἀφάτου χαρᾶς ὅτι, κατὰ τοὺς ἐκ παιδὸς πόθους του, ἠδυνήθη καὶ αὐτὸς νὰ πλάσῃ κατὰ δύναμιν τὸ ἔθνος του, νὰ διαπλάσῃ δηλαδὴ ὅχι νὰ δημιουργήσῃ, ἐκπληρῶν ἔργον πολλῶν ἀνθρωποποιῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν παραγόντων.

Ἐννοεῖται ὅτι τὸ ἔργον τῆς διαπλάσεως τῶν λαῶν εἶναι κυρίως ἔργον, καὶ ἄμεσον καὶ ἔμμεσον, τοῦ ἐξόχως ἔθνοποιοῦ ἐν τῇ κόσμῳ παράγοντος, τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός, τοῦ ἀληθοῦς πολιτικοῦ ἀνδρός, ὅταν εὐμοιῶσι τὰ ἔθνη τοιούτων ἀνδρῶν.

Ἄλλ' ὅταν τὸ ἔθνος δὲν ἔχῃ πολιτείαν, δὲν ἔχει καὶ πολιτικούς ἀνδρας ἐξ ἐπαγγέλματος, τὸ δ' ἔργον τούτων ἢ ἀργεῖ παντάπασι ἢ ἐνεργεῖται κατ' ἀτελεῖ ἀναπλήρωσιν ὑπὸ ὑποδεεστέρων ὁμολόγων συμπρακτόρων. Τοιοῦτος κατ' ἀναπλήρωσιν πολιτικὸς ἀνὴρ τοῦ ἔθνους ἐπεφάνη ὁ Κοραῆς, δόκιμος ὢν εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς τὸ νὰ μαιεύσῃ τὴν δυστοκουμένην τοσοῦτους χρόνους ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ἱκανώτατος δ' εἰς τὸ νὰ γαλουχήσῃ καὶ ἀναθρέψῃ τὸ νεογνὸν τὸ τρυφερὸν καὶ περισπούδαστον. Μὴ ἔχων δὲ μήτε βᾶσιν ἐνεργείας ἄλλην, μήτε πόρους, μήτε ὄργανον, μὴτ' ἐφόδια προσφωρότερα τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου του, ἐπεχείρησε τὸ ἔργον διὰ μόνου τοῦ δαιμονίου τούτου ὀργάνου του, ὠμίλησε πρὸς τὸ ἔθνος του.

Καὶ ὠμίλησε πρὸς τὸ ἔθνος ὡς προφήτης τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ καὶ ὡς κριτὴς αὐτοῦ, καὶ ὡς θρησκευτικὸς κατηχητὴς καὶ ὡς χρονογράφος καὶ δημοσιογράφος καὶ ὡς διδάσκαλος ἐπιστημῶν καὶ γραμμάτων καὶ πραγμάτων καὶ ὡς ἱστοριογράφος καὶ ὡς νομοδιδάσκαλος καὶ ὡς παιδαγωγὸς καὶ ὡς ἀρχαιολόγος. Ἀλλὰ πάντων μάλιστα καὶ ἐνῆργησε καὶ ὠμίλησεν ὡς παιδευτὴς τοῦ λαοῦ καὶ

ὡς παιδευτικὸς μεταρρυθμιστὴς, ὡς ἀνακαινιστὴς τῆς τε ἀνωτέρας καὶ τῆς κατωτέρας παιδείας τοῦ ἔθνους.

Ἐξήγησε πρῶτον πάντων τὴν ἄρδην μεταρρυθμίσιν τοῦ πενιχροῦ καὶ πλημμελοῦς προγράμματος καὶ τῆς διδακτικῆς κακομεθοδίας τῆς ἀνωτέρας σχολικῆς παιδείας τοῦ ἔθνους, ἅτινα εἶχε κλονήσει ἐλάχιστα ἢ βραχεῖα εὐμεθοδωτέρα διδασκαλία τοῦ Εὐγενίου καὶ τοῦ Θεοτόκη. Βαθμηδὸν δὲ ὕστερον ἐφρόντιζε καὶ περὶ τῆς κατωτέρας, τῆς στοιχειώδους, πολὺ μοχθήσας ἐν ὑστέρῳ χρόνῳ καὶ ὑπὲρ εἰσαγωγῆς τῆς εὐδοκιμούσης ἐν τῇ Δύσει ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου.

Σπουδάζας καὶ αὐτὸς κατὰ τὸ ἀπ' αἰώνων μονομερὲς σύστημα καὶ τὸ μονόπλευρον πρόγραμμα τῶν ἀνωτέρων σχολείων ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ σχολῇ τῆς ἀγαπητῆς ἀδελφῆς Σμύρνης, διεμνημόνευε ξωηρότατα τὴν πλημμέλειαν καὶ ἀκαρπίαν καὶ συστήματος καὶ προγράμματος. Μόλις δ' ὥριμος νεανίσκος γενόμενος ἀνέλαβε τὸν βαρὺν ἀγῶνα τῆς διορθώσεως τῶν κακῶν.

Καὶ πρῶτον μὲν χάριν τῆς βελτιώσεως τῆς ἀνωτέρας ταύτης παιδείας συνεβούλευσε καὶ παντὶ σθένει ἐπεδίωξε ν' ἀπελαθῶσιν ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τὰ καλὰ γραμματικὰ καὶ ἡ ψυχαγωγία, ἅτινα κατενέμοντο τότε τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης ἐν ἅπασι τοῖς σχολείοις τοῦ Γένους. Συνεβούλευσε δὲ συγχρόνως καὶ τὴν χρῆσιν τῆς κοινῆς, τῆς σήμερον ὀνομαζομένης καθαρουργίας, εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἀρχαίας, ὑποτυπώσας καὶ τρόπον ἐρμηνείας καὶ τέλος συνέστησεν ἐκλογὴν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Δεύτερον ὑπέδειξε καὶ διὰ τῶν Οἰκονόμων καὶ τοῦ Βάμδα κατῴρθωσε τὴν σύνταξιν καὶ εἰσαγωγὴν νέων Γραμματικῶν. Τρίτον κατῴρθωσε νὰ παραγκωνισθῶσιν αἱ ἀμέθοδοι Ῥητορικαί, συνέδραμε δὲ καὶ νὰ συγγραφῶσι νέα εὐμέθοδα ἐγχειρίδια, οἷον τὸ τοῦ Βάμδα. Τέταρτον συνήργησεν εἰς τὸ νὰ διδασθῶσι προσηκόντως τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα μεταφράσας αὐτὸς τὴν Ὁρθόδοξον κατήχησιν τοῦ Μόσχας Πλάτωνος, συντάξας δὲ αὐτὸς χάριν τῶν

Νεοελ. Ἀναγν. Παντελάκη - Κυπαρίσση Β'. 13.

κατωτέρων σχολείων και μεθοδικώτερα ἐγχειρίδια ἱερᾶς ἱστορίας και κατηχήσεως.

Ταῦτα τὰ τρία μαθήματα, τὰ ἑλληνικά, τὰ θρησκευτικά, ἤγουν τὸ θεολογικὸν μάθημα και ἡ τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων ἀνάγνωσις, και ἡ ῥητορική, ἦσαν συνήθως τὰ μόνα μαθήματα τῶν ἀνωτέρων ἡμῶν σχολείων. Ἐν ἐνίοις δὲ συνεδιδάσκειτο και φιλοσοφία τις και μέτρια μαθηματικά. Αὐτὸς δ' ἐφρόντισε, μετὰ Εὐγένιον και Θεοτόκην, νὰ διδαχθῶσιν ἐντελέστερον ἐν τοῖς ἡμετέροις σχολείοις και τὰ μαθηματικά, και τὰ φυσικά, και τὰ λατινικά, και ἱστορικά τινα, ἐν δὲ τῷ Γυμνασίῳ Χίου, μετὰ τὴν ἐπὶ Βάμβᾳ μάλιστα συμπλήρωσίν του, και χημεία τις και ξένοι γλῶσσαι και ἰχνογραφία. Ταῦτα ἐγένοντο συγχρόνως, ἦτοι και ὀλίγῳ πρότερον και ὀλίγῳ ὕστερον και ἐν ἄλλοις ἀνωτέροις σχολείοις τοῦ Γένους.

Αἱ μεταρρυθμίσεις αὗται, φαινόμεναι σήμερον ἢ νηπιῶδεις μετακινήσεις κακῶς κειμένων κακῶν ἢ ἀπρηχαιωμένοις θεραπειαῖς ἀπρηχαιωμένων νοσημάτων, ἦσαν τότε μεγάλοι ἀνέλπιστοι και σωτήρια βελτιώσεις. Οἱ σήμερον ἐντρυφῶντες εἰς τὴν ἀφθονίαν τοῦ ἐπιστημονικοῦ φωτός, και εἰς τὴν κοινότητα τῶν ὀρθῶν ἢ ὀρθοτέρων διδακτικῶν μεθόδων, ἀδυνατοῦσι βεβαίως νὰ ἐννοήσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου ἐκείνου.

Μετὰ τὸ πρόγραμμα και τὸ σύστημα ἐπεμελήθη δεύτερον τῆς βελτιώσεως τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, τοῦ καταρτισμοῦ βιβλιοθηκῶν και Μουσείων και συλλογῶν διδακτικῶν σκευῶν ἐν τοῖς Γυμνασίοις, και πάσης δυνατῆς προσαρμογῆς τῶν ἡμετέρων πρὸς τὰ ἐν τῇ Δύσει πρότυπα σχολεῖα, ὡς πρὸς τὴν ἀριότητα και τὰς εὐκολίας τῆς διδασκαλίας. Δὲν ἡμέλησε δὲ και τυπογραφείων ἀκόμη συστάσεως, οἷον ἐν Χίῳ.

Μετὰ ταῦτα ἐπεξήτησε τρίτον νὰ θαρρῶνῃ τοὺς Ἑλληνας διδασκάλους και λογίους και πρὸς αὐτουργοὺς ἐπιστημονικὰς σπουδὰς περὶ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ν' ἀσκήσῃ δ' αὐτοὺς και περὶ τὰς ὑστέρας τῆς ἡμετέρας γλώσσης ἱστορικὰς περιόδους ἢ

μορφάς, τὴν μεσαιωνικὴν καὶ τὴν νεωτέραν δημώδη γλῶσσαν, κατὰ τὰς τοπικὰς διαλέκτους αὐτῆς.

Εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἔχων μεγάλην ἐμπειρίαν ὁ Κοραῆς ἐπεχείρησε τὰς κριτικὰς καὶ ἐνίοτε ἐρμηνευτικὰς ἐκδόσεις του κυρίως χάριν τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς καὶ χάριν τιμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος παρὰ τοῖς ξένοις. Ἀπέβλεπεν ὅμως κυριώτερον καὶ εἰς ἐξοικείωσιν τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν πρὸς τοὺς συγγραφεῖς, καὶ εἰς τὸ νὰ μυήσει αὐτοὺς καὶ πρὸς τοιαύτας ἐργασίας.

Εἰς δὲ τὴν δημώδη γλῶσσαν εἶχεν ὁ ἀείμνηστος ἀνὴρ καὶ διαφέρον μέγα καὶ σπουδὴν πρωτοφανῆ καὶ ἀνέφικτον ἄχρι νῦν, λαμβανομένης πρὸ ὀφθαλμῶν τῆς τότε δυνάμεως τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης. Δυνατὸν δ' εἶπαι ὅτι ὅλην αὐτοῦ τὴν παντοδαπὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν, καὶ αὐτὴν τὴν περὶ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν δοκιμότητά του, ὁμοῦ λαμβανομένης, ἐπισκιάζει παντελῶς ἡ περὶ τὴν δημώδη γλῶσσαν, νεωτέραν τε καὶ βυζαντινικὴν, ἀκροτάτη δεινότης του. Τὰ περὶ ταύτης μέγαλα καὶ παντοῖα πονήματά του καίπερ ἐνιαχοῦ ἀστοχοῦντα τοῦ ἀληθοῦς, διὰ τὴν ἀνικανότητα τῆς τότε γλωσσικῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τὸ ἐσπευσμένον τῆς ἀπεράντου ἐργασίας του, τὰ πονήματά του ταῦτα, ἔχοντα ὥς ἔχουσιν, εἶναι καὶ σήμερον ταμεῖα σοφίας δοκιμωτάτης καὶ διδασκαλίας ἀπαραιτήτου καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς κρατίστους νῦν γινώμονας καὶ ἐπιγνώμονας τῆς δημώδους ἡμῶν γλώσσης καὶ τῶν πολλῶν αὐτῆς διαλέκτων. Καὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν σπουδὴν τοῦ θαυμασίου τούτου ἐν πλούτῳ καὶ ζῳῇ ἔθνικοῦ ἡμῶν κληρονομήματος πρῶτος εἰσήγαγε τὸ ἔθνος ὁ ἀείμνηστος ἀνὴρ, καὶ εἰσήγαγεν αὐτὸ οὕτως, ὥστε ἡ πρὸ αὐτοῦ σχετικὴ ἐργασία νὰ εἶναι νηπιώδης ἀληθῶς.

Ὑπολείπεται πλεόν τὸ τέταρτον τῶν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μεγαλουργημάτων τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, τὸ τέταρτον, ὧν δύναμαι σήμερον νὰ βραχυλογήσω, ἡ κοινὴ ἐθνικὴ γλῶσσα ἡμῶν ἡ νῦν εὐχρηστοῦσα εἰς τὸν συνήθη παρὰ τοῖς ὅπως οὖν ἀνεπτυγμένοις ζῶντα λόγον. Τάσω δὲ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ τοῦτο ἐν τοῖς ἀναφε-

ρομένοις εἰς τὴν παιδευτικὴν μεταρρυθμιστικὴν τοῦ ἐνέργειαν, ἐνῶ πράγματι ἀναφέρεται εἰς τὴν ὅλην αὐτοῦ ἀναγεννητικὴν δράσιν χάριν τοπικῆς μᾶλλον συνεχεῖας τοῦ λόγου ἐνταῦθα ἢ διὰ λογικὴν τῶν πραγμάτων ἀλληλουχίαν.

Ὁ ἀείμνηστος Ἀδαμάντιος Κοραῖς ἐγνώριζεν, ὡς εἶπον, καὶ ὡς οὐδεὶς ὑμῶν ἀγνοεῖ, ἄριστα τὴν δημῳδὴ γλῶσσαν ἡγάπα δὲ αὐτὴν καὶ περιπαθέστατα, καὶ εἶχε γινῶσιν αὐτῆς καὶ ὡς γραφομένης ἐν διαλεκτικαῖς ἰδιώμασιν εἰς ἔμμετρον καὶ εἰς πεζὸν λόγον. Ὡμίλει δὲ καὶ αὐτὸς ἐκ παίδων κατ' οἶκον ἀφελέστατον Σμυρναιοχιακὸν γλωσσάριον δημῳδῆς, καὶ ἀπεστρέφετο ὡς βδέλυγμα τὸ ἀνάμικτον ἐξ ἀρχαϊκῶν καὶ χυδαϊκῶν καὶ καθαρωτέρων στοιχείων κράμα, ὅπερ πρὸ αὐτοῦ ἐγράφετο ἐνίοτε. Φιλοκαλῶτατος δὲ ὢν ὅσον γνωρίζομεν περὶ τὴν γλῶσσαν οὐχ ἤττον ἢ περὶ τὸν λόγον, προσετίμα τὴν κοινὴν ἐκείνην ἐθνικὴν γλῶσσαν, ἣτις λέγεται νῦν καθαρεύουσα, καὶ ἣν ἔγραφε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῆς νεότητός του ἢ ἐμπορεύμενος ἐν Ἀμστελλοδάμῳ ἢ μεταφράζων τὴν κατήχησιν τοῦ Πλάτωνος ἢ καὶ ὕστερον γράφων τὰς πρὸς τὸν Λῶτον ἐπιστολάς του. Ταύτην γράφων αὐτοσχεδίως ὑπεχώρει ἐννοεῖται κατὰ περίστασιν ἢ εἰς ἀρχαΐζουσιν ὀλίγον φράσιν ἐν λόγῳ σπουδαιοτέρῳ ἢ εἰς ἀφελέστερον καὶ δημωδέστερον λόγον ἐν τῇ πρὸς οἰκείους ἢ δημοτικούς ἀνθρώπους ἐπιστολογραφίᾳ.

Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ὅτε πλέον ἐχρειάσθη ὄργανον λόγου πρὸς διηγετικὴν χρῆσιν ἐν σπουδαίοις θέμασι, κατιδὼν ὅτι μόνον ἡ γλῶσσα, ἣν μετεχειρίζετο καὶ αὐτὸς καὶ ἄλλοι, γράφοντες ἀπὸ συνηθείας καὶ ἀπὸ παραδόσεως μακροτάτης, ἦτο καὶ συνήθης καὶ καταληπτὴ καὶ φιλόκαλος, διενοήθη νὰ καθάρῃ ἀπλῶς τὸ λεξικὸν αὐτῆς ἀπὸ παρεισάκτων τινῶν ἀρχαϊσμῶν καὶ χυδαϊσμῶν, μὴ ἀνεκτῶν εἰς τὴν σαφήνειαν καὶ εἰς τὴν φιλόκαλον χρῆσιν, καὶ ὁμαλίζων τοῦ ἤδη ἀποχρώντως ὁμαλοῦ τυπικοῦ αὐτῆς ἀντιλεγόμενά τινα σημεῖα, νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὴν καὶ νὰ προβάλῃ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ὡς ὑπόδειγμα. Ἡ γλῶσσά του αὕτη ἐπεκράτησε ταχέως παρὰ τοῖς γράφουσι καὶ καθ' ὅλον τὸ ἔθνος ὡς κοινὴ ὅχι μόνον διὰ τὸ μέγα κύρος τοῦ

είσηγητοῦ, ἀλλὰ διότι κατὰ τὴν κοινὴν ἀντίληψιν ἀπείχετο ἐλάχι-
στα τῆς κοινῆς χρήσεως καὶ ἀποδοχῆς. Ἐκτοτε δ' ἐξέλιπεν ἡ
συνεστᾶλη ὀριστικῶς ἀπέναντι τῆς γλώσσης τοῦ Κοραῖ πᾶσα σχε-
δὸν βαθυλογίᾳ ἢ ἀπόπειρα πρὸς αὐτὴν ἐπὶ τρεῖς περίπου γενεάς.

Οἱ λόγοι δέ, δι' οὓς ὁ Κοραῖς οὐδὲ μακρόθεν ἀπέκλινε πρὸς
τὴν δημώδη καὶ πολλῶ ἑλαττον πρὸς τὴν χυδαίαν μορφὴν τῆς νέας
ἡμῶν γλώσσης, ἦσαν καὶ εἶναι ἰσχυρότατοι, καὶ εἶναι λόγοι ἰστο-
ρικοί, λογικοί, πρακτικοὶ καὶ αἰσθητικοί, ἦτοι λόγοι φιλοκαλίας.
Δι' αὐτοὺς προετιμῆθη καὶ προτιμᾶται εἰς τὸν πεζὸν λόγον τοῦ
ἔθνους, μηδαμῶς καὶ ἀπὸ τοῦ ἐμμέτρου ἀποκλειομένη, ἡ καλῶς
ὑπὸ τοῦ Κοραῖ ἐν τῷ συνόλῳ ὑποτυπωθεῖσα γλῶσσα, ἐπιδεκτικὴ
γενομένη καὶ οὕσα πολλῶν ἐπὶ τάδε ἢ ἐπὶ θάτερα τροπῶν, ἀνε-
κτῶν εἰς τὴν καθαρότητα, τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν χάριν, τροπῶν,
ὁποίας καὶ ὡμολογημένοι καὶ ἀνομολόγητοι ἀνάγκαι ἀδιαλείπτως
ἐπιβάλλουσιν. Εἰς τοιαύτας ἀνάγκας ἀρχαῖσμοῦ μετρίου ὑπεχώρη-
σαν καὶ ὑποχωροῦσιν οἱ λεγόμενοι ἀρχαῖστοι συνήθως μὲν ἄκον-
τες καὶ ἀσυνειδήτως, σπανίως δ' ἐκόντες καὶ ἀπὸ σκοποῦ. Δὲν
φοδοῦμαι ὅμως ὅτι θὰ ἐξακολουθήσωσι προβαίνοντες αἰεὶ περαιτέρω,
ἀφοῦ ἡ γλῶσσα ὁσημέραι μᾶλλον ἐξαρκεῖ ἐξ ἑαυτῆς εἰς τὰς ἐπι-
στημονικὰς, τὰς καλλιλογικὰς καὶ τὰς λοιπὰς παντοίας τοῦ βίου
ἡμῶν καθημερινὰς χρείας.

Οἱ δὲ μετρίως ὁμοίως καὶ μετὰ φιλοκαλίας εἰσάγοντες δημω-
δέστερόν τι στοιχεῖον, οὗτοι κοραΐζουσι, μηδαμῶς ἄθετοῦντες τὸν
ὑπ' ἐκείνου ἐγκριθέντα κανόνα. Περὶ τῶν ἀσπαζομένων δὲ χυδαῖ-
κώτερον τρόπον τοῦ γράφειν ἔμμετρά τε καὶ πεζὰ οὐδὲν ἔχω νὰ
εἶπω ἐνταῦθα. Ὁ ἀγὼν αὐτῶν εἶναι ἀλλότριος τοῦ περὶ Κοραῖ
λόγου μου. Τοῦτον ἡμεῖς, ἐγὼ δηλαδὴ καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄλλοι
Ἕλληνες ὡς ἐγώ, γεραίρομεν καὶ τιμῶμεν, μεγάλως εὐγνωμο-
νοῦντες πρὸς αὐτὸν καὶ διὰ τὴν κοινὴν γλῶσσαν, ἣν εἰς ἡμᾶς
ὑπετύπωσεν, οἱ δὲ νεοφώτιστοι οὗτοι ἀποδοκιμάζουσιν ὡς βλά-
ψαντα τὸ ἔθνος.

Τὴν ὥραν ταύτην ἀδυνατῶ νὰ ἐπαναλάβω τοὺς λόγους ἐκεί-

νους τῆς γλωσσικῆς προτιμήσεως τοῦ Κοραΐ, παρακαταλέγων καὶ τὰς περὶ αὐτῆς ἀντιρρήσεις τῶν διαφωνούντων τούτων. Ἀρκοῦμαι μόνον νὰ εἶπω, ὅτι δι' αὐτοὺς ἔχομεν ἀπὸ ἑκάτον καὶ πλέον ἐτῶν γλῶσσαν ἐθνικὴν κοινὴν, μονιμωτάτην, ἐξαρκούσαν μὲν εἰς τὰς χρεῖας ἡμῶν θαφιλῶς, ὁμαλὴν δὲ καὶ ὁμολογουμένην κατὰ τὰ ἐνεγνέοντα ἐννέα ἑκατοστά, προχωροῦσαν δὲ πρόσω καὶ κατὰ τοῦτο οὐχὶ μετὰ βραδύτητος, καὶ οὖσαν δ' ἀκριδῇ ἀρκούντως, εὐρυθμον, φιλόκαλον καὶ κομψήν, ἐπιδεκτικὴν δὲ ὥς ζῶσαν καὶ περαιτέρω βελτιώσεων. Τὸ εὐεργέτημα τοῦτο νομίζω ἐγὼ ἐν τῶν μεγίστων τοῦ Κοραΐ πρὸς τὸ ἔθνος. Τὸ δὲ λεγόμενον ὑπὸ τῶν χυδαῖστων, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔδλαψεν ἡ εἰσήγησις, τὸ κύρος καὶ ἡ αἴγλη τοῦ Κοραΐ, διότι ἀπεστέρησαν τὸ ἔθνος τὴν ἐλευθερίαν νὰ προτιμήσῃ ὥς ἐθνικὴν γλῶσσαν τὸ νῦν νεότευκτον τότε δὲ ἀνύπαρκτον γλωσσάριον, ὅπερ οὗτοι ἀσπάζονται, τοῦτο αὐξάνει ἔτι μᾶλλον παρ' ἡμῖν τὴν τιμὴν καὶ κρατύνει τὴν αἴγλην καὶ τὸ κύρος τοῦ Κοραΐ.

Ἀσπαζόμενοι δὲ αὐτὸν καὶ αὐθις καὶ πολλάκις, ἐπιλέγομεν ἐν κεφαλαίῳ περὶ αὐτοῦ ὅσα διὰ μακροτέρων εἶπομεν. "Οτι ἡ δρᾶσις τοῦ μακροῦ, ὀγδοήκοντα καὶ πεντάετους, βίου αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἔξοχος καὶ θαυμασία ὄχι μόνον περὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ παιδευσιν τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλα τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς ζωῆς του. "Οτι εὐρὼν τὸ ἔθνος του καὶ ἐν γλωσσικῇ ἀνωμαλίᾳ μεγάλῃ συνεῖδεν ὀξύτατα καὶ ἐπραγμάτωσεν εὐκολώτατα τὸ θέον καὶ ὥς πρὸς τοῦτο διὰ μιᾶς οὕτως εἰπεῖν χειρουργίας, ἀνεπαισθήτου ἔμα καὶ τελεσιουργοῦ ὥς εἶναι τὰ ἐγχειρήματα μόνῃς τῆς μεγαλοφυΐας, συνήρθησε μὲν ἀποχρώντως πρὸς εὐμέλειαν τὰ ἐξηρθρωμένα, παρέδωκε δὲ εἰς τὸ ἔθνος του πάγχρηστον ὄργανον καθολικῆς ἐκπολιτίσεως καὶ ἀπροσκόπτου εἰς τὸ διηνεκὲς προόδου. "Οτι εἰς ὅλα ἐξήρκει ὁ δαιμόνιος αὐτοῦ νοῦς, ἡ ὀξεῖα καὶ ἀκριδὴς ἀντίληψις διδαγμάτων καὶ πραγμάτων καὶ ἡ ἀλληλουχία τῶν ἀντιλήψεών του, ἡ παντοία καὶ ἀρμονικωτάτη μάθησις, ἡ ἐξαίρετος δεξιότης τῆς μεταδόσεως καὶ τελευταῖον ἡ φιλόστοργος ζήτησις, αἰσθησις καὶ ἐξακρίβωσις τῶν περιστάσεων τοῦ ἔθνους καὶ τῶν μυρίων καὶ μυριοφυῶν ἀναγ-

κῶν τῆς ἡθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναγεννήσεώς του. "Ὅτι τῶν συγχρόνων αὐτοῦ Ἑλλήνων οὐδεὶς ὡς αὐτὸς συνεδύαζεν ἐν βουλευμασιν, ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις μέγα φρόνημα μετ' ἄκρας φρονήσεως, οὐ συνδυασμοῦ εἶχε καὶ ἔχει πρὸ πάντων ἀνάγκην τὸ ἡμέτερον γένος, καὶ οὕτινος ἐνδεὲς πολλάκις γινόμενον προσκόπτει καὶ παραπαίει. "Ὅτι κατηνάλωσεν ἑλὴν τὴν νεότητα καὶ ὅλον τὸ γῆρας αὐτοῦ εἰς τὴν οὕτω μυριοτρόπως ἐνεργουμένην ἡθικὴν καὶ πνευματικὴν διάπλασιν, εἰς τὴν φρονημάτων, εἰς τὴν ἔμπνευσιν καὶ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, γεννηθεὶς καὶ ζήσας τὸν μακρόν του βίον διὰ μόνα ταῦτα καὶ ὄχι δι' ἄλλα. "Ὅτι δικαίως τοιαύτην μορφήν τοιαύτη περιβάλλει αἴγλη καὶ εἰς τοιοῦτον δόκιμον καὶ μεγαλουργὸν ἔργατὴν τηλικούτον ἀναγνωρίζεται κύρος.

Τὴν ἀνέσπερον ταύτην αἴγλην καὶ τὸ κραταῖον τοῦτο κύρος τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ θὰ παραδώσωμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τοὺς παῖδας ἡμῶν ὡς παρελάβομεν ἀπαραμείωτον, θὰ παραδώσωσι δὲ καὶ οὗτοι κατὰ διαδοχὴν εἰς τοὺς μεθ' ἑαυτούς, μέχρις οὗ θὰ ὑπάρχῃ ἑλληνικὸν ἔθνος, μέχρις οὗ θὰ ὑπάρχῃ ἑλληνικὴ ἱστορία, μέχρι τῆς τῶν πάντων συντελείας. Ἡ ἀνθρωπίνη αὐτοῦ ἀρετὴ, ἡ πρὸς τὸ ἔθνος δι' ἔργων ὄχι διὰ λόγων διάπυρος ἀγάπη του, ἡ ἐξοχος αὐτοῦ σοφία, ἡ πολυμερὴς καὶ βαρυσήμαντος εἰσφορά του ὑπὲρ τῆς ὅλης ἐθνικῆς ζωῆς, καὶ ἡ συγγραφικὴ αὐτοῦ φιλοπονία καὶ καλλιγονία, εἶναι κληρονομήματα περισπούδαστα εἰς τὸ γένος ἡμῶν, εἶναι εὐκληρήματα σπάνια, τιμιώτατα τῶν μέχρι νῦν, εἶναι κτήματα ἐς αἶε ὄχι ἀργά, ὄχι μόνον ἱστορικὴν ἀξίαν ἔχοντα, ὡς λέγομεν, ἀλλὰ κτήματα ἐνεργὰ καὶ γόνιμα καὶ ζωοπάροχα εἰς τὴν ἑλληνικὴν διάνοιαν, εἰς τὸ ἦθος, εἰς τὸν βίον, εἰς τὴν δύναμιν, καὶ εἰς τὴν περαιτέρω ἐπίδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 5 Ἀπριλίου 1904.

ΓΕΩΡΓ. Γ. ΖΟΛΩΤΑΣ

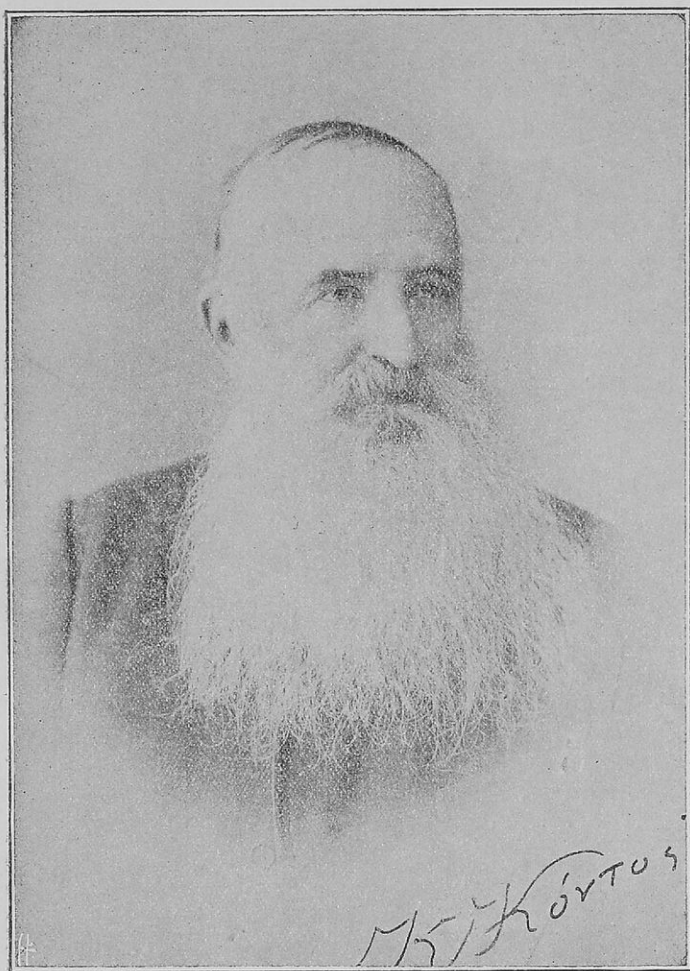

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΝΤΟΣ

Κρίσις δξεία και εϋστοχος, μνήμη ισχυρά και απέραντος, έρωσ της αληθείας διαρκής και ακατάσχετος, μελέτη πολυετής και σύντομος, δύναμις παρατηρητική απαράμιλλος, και δή γνώσις έκτενής και ακριβής της φύσεως της γλώσσης, πείρα των ανθρωπίνων πραγμάτων μεγάλη και όρθή, υγεία σώματος σιδηρά, ιδού τά έφόδια, μεθ' όν ό σεβαστός ήμων διδάσκαλος και πολύτιμος φίλος Κ. Κόντος ανέλαβε πρό 25 έτών να ποδηγετήσει τους Έλληνες φοιτητάς εις την μελέτην των προγονικών άριστουργημάτων έν τή έθνικῃ Πανεπιστημίῃ. Αί άρεταί δ' αϋται τάχιστα τηλικούτον άξιωμα και κύρος περιέβαλον την διδασκαλίαν αϋτου, ώστε οι ακροώμενοι αϋτό τοϋτο συνηρπάσθησαν υπό της καθαρής και μεθοδικής εκθέσεως πάντων των αναφερομένων εις τό έκάστοτε ζητούμενον.

Διότι ό Κόντος και διδάσκων και συγγράφων είναι πάντοτε καθ' όλοκληρίαν κάτοχος του ζητήματος, και ου μόνον επίσταται τι και πότε έλέχθη υπό των αρχαίων και των μεταγενεστέρων, αλλά και τά σπουδαιότατα των υπό των νεωτέρων ήμεδαπών τε και αλλοδαπών περί έκάστου ζητήματος γεγραμμένων. Έντεϋθεν ή διδασκαλία αϋτου δεν περιορίζεται εις άδρομερή και σύντομον της αληθείας έκθεσιν, άλλ' όπερ διδασκτικώτατον και τοίς παιδευσόμενοις νέοις εις κριτικήν άσκησιν μάλιστα χρήσιμον, εισέρχεται εις λεπτομερή και ακριβή βάσανον και κρίσιν πάντων των εις τό περι ου ό λόγος αναφερομένων, ώστε τό πόρισμα της διδασκαλίας του δεν φαίνεται γνώμη αϋτου, αλλά φωνή αϋτών των πραγμάτων έν-

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΝΤΟΣ

τεῦθεν ἡ ἀκαταγώνιστος πειθὼ τῶν διδαγμάτων αὐτοῦ ἢ ἐπὶ τοῖς χεῖλεσιν αὐτοῦ ἐπικαθημένη· ἐντεῦθεν ὁ μέγας καὶ ἀληθὴς τῶν ἐραστῶν τῆς ἐπιστήμης μαθητῶν καὶ φίλων αὐτοῦ ἐνθουσιασμός ὑπὲρ τοῦ ὑπάτου ἱεροφάντου τῆς ἀληθείας.

Ὁ Κ. Κόντος διδαχθεὶς ὑπὸ τοῦ μεγάλου διδασκάλου αὐτοῦ, τοῦ πολλοῦ Κοθήτου, ὅτι ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ κριτικὴ εἶναι οἱ δύο πόδες τῆς ἐρμηνευτικῆς καὶ ὅτι εἰς τὴν κριτικὴν ἀπαραίτητος εἶναι ἡ παλαιογραφικὴ ἐπιστήμη, ἐνωρὶς οὕτως ἤσκησε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ φύσιν ἐν τοῖς φιλογικοῖς τούτοις μαθήμασιν καὶ ἐνωρὶς τοιαῦτα παρέσχε δείγματα τῶν μελετῶν τούτων, ὅποια τῶν μὲν Ἑλλήνων ὁμολογουμένως οὐδὲ εἰς, τῶν δὲ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἄλλογενῶν πάνυ εὐάριθμοι ἠτύχησαν νὰ παράσχωσι. Διότι ὁ Κόντος διατρίβων ἐτι παρὰ τῷ φιλότατῳ διδασκάλῳ ἐν Ὁλλανδίᾳ ἀνέλαβε τὴν ἔκδοσιν ἔργου καλλίστου καὶ γνωριμωτάτου, τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀφιερῶ ὁ συγγραφεὺς «τοῖς ἀδελφοῖς Κρησὶν ἀνδρεϊότατα ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένοις». Ἡσθάνετο, φαίνεται, ὅτι εἰς ἀνάλογον πρὸς τὸν διεξαγόμενον ἐν Κρήτῃ ὑπεδύετο ἀγῶνα, ὅτι ἐκείνοι μὲν ἐμάχοντο ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, οὗτος δὲ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας.

Διὰ τοῦ βιβλίου τούτου ἐκηρύχθη ἄσπονδος πόλεμος πρὸς τὴν πρότερον κρατοῦσαν ἀτασθαλίαν καὶ ἀμεθοδίαν, καθ' ἣν ἀληθὴ καὶ πλαστά, δόκιμα καὶ ἀδόκιμα, γνήσια καὶ παράσημα, πάντ' ἄνευ διακρίσεως ἀναμιῖξ ἐφέροντο ἐν τοῖς διδακτικοῖς ἡμῶν βιβλίοις. Ὁ πόλεμος οὗτος ἐφάνη παράδοξος τοῖς ἀταλαιπώρως ἔχουσι πρὸς τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας, διότι, ὥς φαίνεται, δὲν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ τοῦ παλαιοῦ «Πόλεμος πάντων πατήρ», καὶ ὅτι ἔξεις ἀπὸ μακρῶν αἰώνων ἐρριζωμένοι καὶ τρόπον τινὰ δευτέρᾳ φύσιν καταστᾶσαι ἐπίκουρον δ' ἔχουσαι τὴν φυσικὴν ῥαστώνην· μόνον διὰ τοιούτων γενναίων ἐγχειρήσεων ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκοπῶσι καὶ ἐκβληθῶσιν.

Ὁ Κόντος ἐν τούτῳ οὐ μόνον ἀπήτησε τὴν ἀμείλικτον ἀποβολὴν τῶν ἀνυπάρκτων καὶ τὴν ἀκριβῆ διαστολὴν τῶν χρονικῶν περιόδων, ἀλλὰ καὶ αὐστηρῶς ἐξελέγχων τὰ κίβδηλα καὶ ἀδόκιμα.

καὶ τὰς περὶ αὐτῶν ψευδεῖς διδασκαλίας ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἐπικρίνων καὶ ἀνασκευάζων διελάμβανε διεξοδικῶς περὶ τῆς τῶν δοκίμων καὶ τῶν ἀδοκίμων χρήσεως, οὕτω δὲ κατέστησε τὸ βιβλίον αὐτόχρημα ταμεῖον γλωσσικῶν ἀληθεστάτων διδαγμάτων. Διὰ τοῦ βιβλίου τούτου ἐπεφάνη αἴφνης ἐν τῷ ὀρίζοντι τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων νέος καὶ ἀκμαῖος πολεμιστὴς ὁποῖον οὐδέποτε εἶχε πρότερον ἰδεῖ ἢ νεωτέρα Ἑλλάς. Πρῶτος ὁ Κόντος ὑπῆρξεν ἀληθῶς τῆς ὅλης ἐλληνικῆς γλώσσης διδάσκαλος, διότι δὲν περιώρισε τὰς μελέτας αὐτοῦ, ὥπως οἱ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ κατ' ἀνάγκην ποιοῦσιν, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ τῇ μεταγενεστέρα γλώσσῃ, ἀλλ' ἐπεξέτεινεν αὐτὰς καὶ ἐπὶ τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ μέχρι σήμερον, ἐντεθεν τὴν ὅλην ἐλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἐν τι ὅλῳ συνεχῆς καὶ ἀδιάσπαστον ἐθεώρησε καὶ ἐμελέτησε. Καὶ πρῶτος ὁ Κόντος διασχυρίσθη ὅτι τὰ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, τοῦ ἀρχαιοτάτου τούτου καὶ καλλίστου συμπάσης τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς ἀριστουργήματος, οὕτω νουνεχόντως εἶναι κατεσκευασμένα, ὥστε δὲν εἶναι δύσκολον εἰς δεξιὸν παρατηρητὴν νὰ ἀναζητῇ καὶ ἀνευρίσκῃ ἐκάστοτε τὸν λόγον τῶν φαινομένων, τοῦτο δὲ καὶ ἐκύρωσε διὰ μυρίων παραδειγμάτων.

Ἀναλαβὼν ἕκτοτε μετὰ τηλικαύτης παρασκευῆς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἀπερισπάστως περὶ ταῦτα καὶ μόνον ἀδιαλείπτως ἀσχολούμενος πλείστας ἐσφαλμένας χρήσεις ἐξήλεγξε καὶ κατήγγειλε καὶ πλείστα ὀρθὰ παρατήρησε καὶ ἐδίδασκεν.

Ἀνασκευάσας δ' οὕτω διὰ τῆς ἐκτάκτου πολυμαθείας καὶ ὀξυνοίας αὐτοῦ παμπολλὰς δοξασίας, ὑπὸ μεγάλων καὶ ὀνομαστῶν φιλολόγων προσενεχθείσας καὶ ὑποστηριζομένας, ἐδίδαξε τοὺς νεωτέρους νὰ μὴ προσέχωσι τοῖς μεγάλοις ὀνόμασιν, ἀλλ' αἰετοτε μνήμονες τοῦ Ἐπιχαρμείου «νᾶρε καὶ μέμνος» ἀπιστεῖν ἄρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν» αὐτοὶ νὰ βασανίζωσι τὰ πράγματα, οὕτω δ' ἐξήγειρεν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν φιλοτιμοτέρων μαθητῶν αὐτοῦ τὸ αὐτενεργὸν καὶ ἀπὸ πάσης αὐθεντίας ἀνεξάρτητον κριτικὸν πνεῦμα,

τ. ἔ. ἱδρυσε σχολὴν ἐπιστημονικὴν, ἀξία τῶν πόνων καὶ τῶν πό-
θων τοῦ ἱδρυτοῦ ὑπισχνουμένην.

Τῶν σοφῶν τοῦ Κόντου διδαγμάτων μέγα μέρος εἰσῆλθε καὶ
εἰς τὸν καθ' ἡμέραν γραπτὸν ἡμῶν λόγον καὶ ἐπεκράτησε. Διότι
καὶ ἐν τούτῳ οὐχ ἥμισυ ἐπέδρασε τοῦ ἀνδρὸς ἡ διδασκαλία καὶ
πολυάριθμοι λέξεις καὶ φράσεις καὶ συντάξεις τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν
λόγου πλημμελῶς πρότερον ἔχουσαι, διὰ τοῦ Κόντου πρῶτον διωρ-
θώθησαν καὶ ἄλλαι πλείσται πρῶτον ὑπ' αὐτοῦ εἰσῆχθησαν καὶ
ἀπ' αὐτοῦ χρονολογοῦνται. Τοῦτο δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ,
ἂν παραβάλλῃ τὴν πρὸ εἰκοσιπενταετίας γραπτὴν ἡμῶν γλώσσαν
πρὸς τὴν ἀπὸ τῆς ἐμφάνισεως τοῦ Κόντου καὶ ἐξῆς μέχρι σήμερον,
καὶ πρὸς τούτοις παρακολουθήσῃ τὰ τοῦ Κόντου διδάγματα, τὰ
παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνέλιξιν τῆς γραφομένης βαίνοντα.

Ἄν λοιπόν, ὡς εἶναι εὐλογον, ἡ ἀξία ἐκάστου δίκαιον εἶναι νὰ
μετρήται κατὰ λόγον τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κοινωνίαν, ἐν
ἣ ἕξῃ, καὶ κατὰ λόγον τῶν ἐκ τῆς ἐπενεργείας ταύτης προσελθόν-
των ὠφελίμων παρακολουθημάτων, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσῃ ἕκαστος,
ὅτι ἐπίζηλος ἔλαχε τῷ σεδαστῇ ἀνδρὶ κληρὸς, διότι βεβαίως ἐλά-
χιστοι τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, μετὰ τοὺς ἀγωνιστάς, τηλικαύτην
ἔδωκαν ὄθησιν ἐπὶ τὸ ἔργον αὐτῶν ὅσῃν ὁ Κόντος ἐπὶ τὴν με-
λέτην καὶ ἐξακρίδωσιν τῆς γλώσσης.

Πλὴν τῶν ἐν τῷ Λογίῳ Ἑρμῇ δημοσιευθέντων, ἃ μόνον ἔχων
ὑπ' ὄψει ὁ ἐπιφανὴς κριτικὸς καὶ φιλόλογος August Nauck
ὠνόμασε πρὸ ἐτῶν ἐνώπιον τοῦ καθηγητοῦ B. Delbrück καὶ ἐμοῦ.
ἐν Ἰένῃ τὸν Κόντον einen eminenten Mann, ἦτοι ἑξοχὸν ἀν-
δρα, πλὴν τούτων, λέγω, ὁ Κόντος ἐξέδωκε καὶ ἄλλα πολυάριθμα
πονήματα ἐν πολλαῖς περιοδικαῖς, ἦτοι Χιακῇ Μουσείῳ, Σωκράτει,
Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν, Παρνασσῷ, Ἀθηναῖ καὶ ἀλλαχοῦ, καθὼς
καὶ ἐν ἰδίῳ πολυτίμῳ τόμῳ τῶν Γλωσσικῶν παρατηρήσεων.
Θὰ ᾔτο δ' εὐχῆς ἔργον, ἂν πάντα ταῦτα συνελέγοντο καὶ ἐν σειρᾷ
τόμων ἐξεδίδοντο, θαυμάσιον μνημεῖον τῆς φιλοπονίας καὶ σοφίας
τοῦ ἀνδρὸς. Διότι τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα εἶναι αἱ εἰς τοὺς ἀρχαίους.

καὶ τοὺς μεταγενεστέρους ὑπὸ τοῦ Κόντου γεγόμεναί θαυμά-
σαι διορθώσεις καὶ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα εἶναι τὰ ποικίλα φιλο-
λογικὰ ζητήματα, ἅτινα ἐν τούτοις ἐπραγματεύθη καὶ διελεύκανεν
ὁ δαδούχος τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὥστε καὶ μόνη ἡ ἀκριδῆς
αὐτῶν ἀπαρίθμησις φαίνεται ἐργῶδες. Καὶ πάλιν οὕτω πλήρης καὶ
τελεία εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐξέτασις τούτων, ὥστε μετὰ βεβαιό-
τητος ἀπολύτου δύναται τις νὰ διΰσχυρισθῇ ὅτι τὰ φιλογολικὰ ζη-
τήματα, ὧν τὴν λύσιν ἀνέλαθεν ὁ Κόντος, ταῦτα ἐλύθησαν διὰ
παντός, καὶ ὅτι ἕκαστον τούτων ἀποτελεῖ ἐξαισίαν συμβουλήν εἰς
γνώσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Οὕτω λ. χ. ἐν μόνῳ τῷ Σωκράτει
μετὰ καταπληκτικῆς πολυμαθείας καὶ δξυνοίας ἐπραγματεύθη τὸ
ζήτημα περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἑθνικῶν, περὶ τῶν ἐσφαλμένων
δεδιπλασιασμένων παρακειμένων ἐν τοῖς παρασυνθέτοις ῥήμασι,
περὶ τῶν στερουμένων διπλασιασμοῦ παρακειμένων, περὶ τῆς αὐ-
ξήσεως, περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ἀοριστολογικοῦ ἄν, περὶ τῶν συνη-
ρημένων ὀνομάτων τῆς β' κλίσεως, κλπ. Τὴν δόκιμον λύσιν τῶν
ζητημάτων τούτων κατιδόντες καὶ διάσημοι τῆς Δύσεως φιλόλο-
γοι, ὁ προειρημένος August Nauck, ὁ Γεώργιος Κούρτιος
καὶ ἄλλοι, πολλάκις εἰς τὰς τοῦ Κόντου διατριβὰς ὡς εἰς ἀσφαλῆ
καὶ δαψιλῇ πηγὴν παραπέμπουσι τοὺς ἀναγνώστας αὐτῶν.

Τοιοῦτου ἀνδρὸς τοὺς εἰκοσιπενταετεῖς πόνους ὑπὲρ τῆς ἑλλη-
νικῆς ἐπιστήμης ἀναγνωρίζομεν καὶ τιμῶμεν σήμερον ἐνταῦθα.

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1893.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΑΔΑΚΙΣ

Η ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ

ΕΘΝΙΚΗΣ ΗΜΩΝ ΓΛΩΣΣΗΣ

... Καὶ νῦν καταπαύων τὸν λόγον προβάλλω τὸ ἐρώτημα : Λοιπὸν τί λέγει ἡ ἐπιστήμη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ; Λέγει ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐκδληθῇ εἰς τὴν θάλασσαν ἡ γραφομένη ; ὅτι εἶναι νεκρά, ἄχαρις, ἄτονος, καὶ ἀγνοῶ τί ἄλλο ; ὅτι τότε μόνον τὰ καθ' ἡμᾶς θὰ εὐροήσωσιν ὅταν παραλάβωμεν τὴν γλῶσσαν τοῦ οἰκωπώλειου κ.τ.λ. ; Οὐχί, οὐδὲν τούτων. Ἡ ἐπιστήμη — καὶ σημειωτέον ὅτι δὲν πρόκειται περὶ καθαλλιστικῆς τινος μαθήσεως περὶ ἀγνώστα καὶ σκοτεινὰ ἀσχολουμένης, ἀλλὰ περὶ ἐπιστήμης τῆς γλώσσης, ἥτοι πράγματος προσπίπτοντος εἰς τὴν αἴσθησιν ἐκάστου, καὶ ἀναπτυσσομένου κατὰ νόμους ψυχολογικοὺς καὶ ἱστορικοὺς προσιτοὺς εἰς τὴν διάνοιαν παντὸς λογικοῦ ἀνθρώπου — ἡ ἐπιστήμη, λέγω, τῆς γλώσσης διδάσκει ὅτι ταῦτα πάντα ὅσα κηρύττουσιν οἱ ψευδοπροφῆται καὶ ψευδοδιδάσκαλοι τῆς ἐπαίνων χρηζούσης γλωσσικῆς ἐκείνης, εἶναι πλημμελῆ καὶ ἀπόδλητα· ὅτι δὲ τὰ ἀληθῆ διδάγματα καὶ πορίσματα προκύπτουσιν ἐκ μόνων τῶν πραγμάτων, ἐκ μόνης τῆς ἱστορίας. Αὕτη δὲ μεγαλοφῶνως βοᾷ πρὸς τοὺς ἔχοντας ὦτα, ἔν' ἀκούωσι, καὶ ὄμματα, ἵνα βλέπωσι, καὶ νοῦν, ἔν' ἀντιλαμβάνωνται, ὅτι αἱ μὲν ἐπανειλημμένως ἀπὸ αἰῶνων μέχρι τοῦδε γινόμεναι ἀπόπειραι τῆς εἰσαγωγῆς ἀκράτου γλώσσης εἴτε τῆς λαλουμένης εἴτε τῆς ἀρχαίας ἀπέτυχον, καὶ τοῦτο ἀνομολογοῦσι πάντες ἄνευ ἀντιλογίας τινός, ἡ δὲ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν εἰρημένων μερίδων πολεμουμένη ἀνάμεικτος κατίσχυσε. Δὲν δια-

τείνεται ή επιστήμη ότι καλώς ή κακώς τούτο εγένετο, άλλ' αποφαίνεται μετά βεβαιότητος ότι τα ιστορικά ταυτά βέβαια και αναντίλεκτα σήμερον γεγονότα προήλθον πάντως εκ πολλών και ισχυροτάτων λόγων. Οί λόγοι δ' ούτοι ισχύουσι μέχρι σήμερον αδιαλείπτως και θα εξακολουθώσι πάντως έτι να ισχύωσι και να επιβάλλωνται, έφ' όσον άλλοι επίσης ισχυροί ή και ισχυρότεροι δεν αντιταχθώσι αυτοίς. Τα δυνάμενα δέ ν' αντιταχθώσι μετ' αποτελέσματος προς τούτους δεν δύνανται να είναι κενοί λόγοι, άλλ' έργα, γεγονότα ιστορικά μεγάλα, όποια ακριβώς και τα μέχρι νυν ισχυρά, τ. έ. συγγραφείς νέοι και συγγραφών εξαίσια ποιήματα νέα.

Κάλλιστα εξέφρασε την δύναμιν, ήν οί παλαιότεροι δοκιμοί συγγραφείς έχουσι ου μόνον επί την επιβολήν, αλλά και επί την διατήρησιν της γραπτής γλώσσης· ο κ. Michel Bréal γράφων έν, σελ. 13 της 'Ιστορίας των Δέξεων «Μέγα και ανεκτίμητον αγαθόν υπάρχει εις τό έθνος έκείνο, υπερ κέκτηται έν τη φιλολογίᾳ αὐτοῦ βιβλίον ίερὸν ἀναγινωσκόμενον ὑπὸ πάντων καὶ τοῖς πᾶσι γνωστόν! Ἡ γλῶσσα τοῦ έθνους τούτου δύναται κατόπιν να ὑποστῇ ποικίλας ἀλλοιώσεις, άλλ' υπάρχει πάντοτε προς καθαρισμόν αὐτῆς πηγή τις. Τοιαύτην ὑπηρεσίαν προσήνεγκεν εις μέν τό 'Αγγλικόν έθνος ή 'Αγία Γραφή (Holy Bible) τοῦ 1611, καὶ ή μετάφρασις τοῦ Λουθήρου εις τό 'ερμανικόν». Καὶ νυν ἐρωτῶ, ποῦ εἶναι αἱ τοιαῦται αὐθενταὶ παρ' ἡμῖν, αἵτινες καὶ θα ἐπέβαλλον καὶ θα διετήρουν τὸν ἐπιβληθέντα γλωσσικὸν τύπον; Ἄν τινες σήμερον αἰσθάνωνται έν ἑαυτοῖς τηλικαύτην δύναμιν, ἃς τολμήσωσι ν' ἀντιπαρβάλῃτωσι καὶ ἀντιταχθῶσι τοῖς ἀρχαίοις καὶ δώσωσιν ἡμῖν τὰ ποθητὰ καὶ ἀναγκαῖα νέα πρότυπα· ὅσοι δ' ὅμως στεροῦνται ταύτης, φρονίμως θα πράξωσιν, ἂν ἀφήσωσι κατὰ μέρος τὰ φαντασιόπλαητα πειράματα (ἄρκοῦσι τὰ μέχρι σήμερον γενόμενα), διότι οὕτω πράττοντες καὶ ἑαυτοὺς ζημιοῦσιν, ἐπειδὴ τάχιστα ἀντιπαρέρχονται καὶ λησμονοῦνται, καὶ τό έθνος βλάπτουσιν, ἐπειδὴ ἀποστρεφόμενον την γλῶσσαν αὐτῶν δὲν μελετᾷ ὅσα γράφουσι καὶ δὴ δὲν μορφοῦνται ὥπως ὀφείλουν. Ἄς ἐννοήσωσι τέλος πάντων

ὅτι τὸ ἔθνος πιεζόμενον ὑπὸ ἀμειλίκτων ἱστορικῶν ἀναγκῶν καὶ πρότερον ἔκρινε καὶ νῦν κρίνει ὅπως κρίνει καὶ ἀρέσκεται εἰς αὐτά, διὸ καὶ μόνους ἐκείνους τῶν νεωτέρων ποιητῶν καὶ πεζογράφων ἀναγινώσκει ὅπως δὴ ποτε, ὣν ἡ γλῶσσα οὔτε φαίνεται εἰς αὐτὸ ὅζουσα καπηλείου οὔτε προσπίπτει ἀκατάληπτος, τῶν δ' ἄλλων τὰ ἔργα ἢ ἅπαξ ἢ οὐδέποτε ἀναγινώσκει. Ἐγὼ τοῦλάχιστον πρὸ ἐνὸς ἔτους παρὰ πλείστων ἤκουσα ὅτι περιοδικόν τι πολλοῦ λόγου πρότερον ἄξιον, διὰ τὴν ἐπ' ἐσχάτων χρῆσιν τῆς λαλουμένης ἐξεχυδαῖσθη, κατέστη ἀσαφὲς καὶ ἀηδὲς καὶ ὅτι δὲν λαμβάνουσι: πλέον αὐτὸ εἰς χεῖρας, καὶ ὄντως ἠφανίσθη. Ἐ! λοιπὸν εἶναι δίκαιον, νομίζω, νὰ διδασχθῶσιν οἱ νεώτεροι ἡμῶν συγγραφεῖς ἐκ τοῦ παθήματος, ἐκ τοῦ νέου πειράματος καὶ νεωτάτου ἱστορικοῦ διδάγματος τούτου. Ἄλλως τε ἂς ἴδωσι καὶ τὰ περὶ αὐτῶν συμβαίνοντα καὶ ἂς κρίνωσιν! Ὁ μὲν φωνάζει· «Κάτω ἡ γραμματική!», ὁ δέ· «Πρὸς Θεοῦ, τὴν Γραμματικὴν προσέχετε!» Ὁ μὲν ἐκβάλλει ὅλως τὴν γραφομένην, ὁ δὲ καθαρίζει αὐτὴν μόνον, ὁ δὲ πάλιν προτείνει, ὡς ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης δῆθεν ἐπιβαλλόμενα, ὡς ἀλάθητον πανάκειαν, μετὰ μεγάλου πατάγου κατὰ τὸ ἔθος αὐτοῦ διδάγματα, ἅτινα ὀρθῶς χαρακτηρίζει τις ὡς «κανόνας, τοὺς ὁποίους καὶ πᾶς, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον Ἑλλήν συγγραφεύς, θὰ ἦτο δύσκολον ν' ἀποδεχθῇ καὶ ἀδύνατον νὰ ἐφαρμόσῃ». Ἄς λάβωσι πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τοῦτο, ὅτι ἂν σήμερον πᾶς φιλόπατρις Ἑλλήν λυπῆται σφόδρα ἐπὶ τῇ μεγάλῃ καὶ πολλῇ κακοδαιμονίᾳ καὶ ἀδοξίᾳ τοῦ ἔθνους ἡμῶν, εἰς τοῦτο ἴσως οὐ μικρὸν συμβάλλεται καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα παρ' ἡμῖν σύγχυσις ἐν τῷ ζητήματι τῆς γραπτῆς γλώσσης. Διότι ὁ κηρύξας ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον πάσης ὑποχρέωσεως πρὸς τὰ παραδεδομένα καὶ κεκυρωμένα τῆς γλωσσικῆς καὶ γραμματικῆς συνηθείας, δὲν χρειάζεται, φρονῶ, ἄλλο ἰδιαίτερον θάρρος, ἵνα πράξῃ τοῦτο καὶ πρὸς τὰς ἄλλας παραδεδομένας καὶ κεκυρωμένας ἱερὰς ἐθνικὰς, ἡθικὰς κλπ. παραδόσεις. Ἐντεῦθεν φερόμεθα πάντες μακρὰν μὲν τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων, δι' ὧν οἱ πατέρες ἡμῶν πρὸ ὀλίγων ἔτι ἐτῶν ἐμεγαλουργήσαν, ἐγγὺς δὲ τῆς ἀδοξίας καὶ τῆς

Νεοελ. Ἀναγν. Παντελάκη - Κυπαρίσση Β'. 14.

παρρακμῆς. Προφανές δ' εἶναι ὅτι ἡ ἀταξία καὶ ἀκολασία ἐν τινι κλάδῳ τοῦ ἐθνικοῦ βίου κατ' ἀνάγκην ἐπιδρᾷ ὀλεθρίως καὶ ἐπὶ τοὺς λοιπούς, μάλιστα δὲ πάντων ἡ ἀκολασία ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, τῆς γλώσσης. Ἄς ἐνθυμηθῶσι προσέτι ὅτι πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἡ γραφομένη γλῶσσα παντὸς ἔθνους δὲν κατηρτίσθη ἐκ συγκολλήσεως ἢ συγχωνεύσεως τῶν κατὰ τόπους διαλέκτων εἰς ἓν κρᾶμα, ἀλλὰ δι' ἐκβολῆς μὲν τῶν πολλῶν διαλέκτων, ἐπικρατήσεως δὲ μιᾶς μόνης ἕνεκα λόγων ἱστορικῶν· τοῦτο διδάσκει ἡ πείρα, οὐδ' ἦν ἄλλως γενέσθαι· διότι γραπτῇ ἐνιαία γλῶσσα σημαίνει οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐνότητα τύπων, λέξεων, συντάξεων, σημασιῶν κλπ. Λοιπὸν πῶς θὰ ἡδυνάτο ποτε νὰ ἐπιβληθῇ παρ' ἡμῶν μία τις διάλεκτος ἐκβαλοῦσα τὰς ἄλλας, ἀφοῦ μέχρι σήμερον ἐν οὐδεμιᾷ διαλέκτῳ συνέγραψαν ἔξοχοι συγγραφεῖς δοκίμια ἔργα τοιαῦτα, ὅποια νὰ καταστῶσι προσφιλὲς ἀνάγνωσμα καὶ ἐντρυφήμα τοῦ ἔθνους ὁλοκλήρου καὶ μετὰ τῶν ἰδεῶν νὰ ἐπιβάλωσι καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν καθόλου; Ἡμεῖς κατὰ τόπους λέγομεν ἡρχομουν, ἐρχόμανε, ἐρχόμουνα, ἀγαποῦμαι, ἀγαπεζέμαι, ἀγαπεζοῦμαι, ἀγαπεζῶμαι, ἀγαπεζοῦνταν, ἀγαποῦνταν, ἀγαπώντησαν, ἀγαπεζώντησαν, φέρε μού το καὶ φέρετό μου, δός μού το καὶ δός τό μου, οἱ πατέρες καὶ οἱ πατέριδες, λέγω σὲ τοῦτο καὶ λέγω σου τοῦτο, θὰ διῶ καὶ θὰ ἰδῶ καὶ θὰ ᾿δῶ, ἡξεύρω πῶς μ' ἀγαπᾷς καὶ ἡξεύρω ποῦ μ' ἀγαπᾷς, ζυγιάζω καὶ ζυγιάζου, κλπ. κλπ. Πάντα ταῦτα πρῶτον μὲν δὲν ἀποτελοῦσιν ἀληθῆ πλοῦτον τῆς λαλουμένης, ἐπειδὴ δὲν διαφέρουσι σημασιολογικῶς ὅπως οἱ ποικίλοι τύποι τῆς Ἀττικῆς καὶ Κοινῆς, ἔπειτα δὲ εἶναι γραμματικῶς ἴσα, ἤτοι πάντα ἐρμηνεύονται ὑπὸ τῆς Γραμματικῆς καὶ ἔχουσιν ἴσα δικαιώματα. Προφανές δ' ὁμῶς εἶναι ὅτι πάντων τούτων καὶ τῶν τοιούτων ἅμα ἡ χρῆσις ἐν τῇ γραπτῇ λόγῳ εἶναι διὰ πασιγνώστους λόγους ἀπλοῦστατα ἀδύνατος· λοιπὸν τίνα θὰ προτιμηθῶσι τῶν ἄλλων καὶ τίς ὁ δικάσιμος; Ὁ Γραμματικὸς καὶ ἂν καθ' ὑπόθεσιν ἤθελε γινώσκει πάσας τὰς πανταχοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ χρήσεις λέξεων, τύπων, συντάξεων, σημασιῶν, πλοκῶν κλπ. κλπ. καὶ ἤθελε δύνασθαι

νὰ ἐρμηνεύσῃ πάντα ταῦτα προσηκόντως (ἀμφότεραι αἱ ὑποθέσεις παντάπασι ψευδεῖς καὶ ἀδύνατοι ἐν τῷ παρόντι), πάλιν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ τὴν προτίμησιν εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν χρῆσιν, διότι ὡς ἱστορικὸς αἰτιολογεῖ καὶ ἐρμηνεύει τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ δὲν δικάζει περὶ τῶν ἀρετῶν ἢ ἐλαττωμάτων αὐτῶν καὶ δὴ οὔτε καθορίζει οὔτε ἐκλέγει. Μόνη ἢ χρῆσις ὠρισμένων λέξεων, τύπων, σημασιῶν, συντάξεων κλπ. γενομένη ὑπὸ ἐξόχων συγγραφέων καὶ σύμφωνος οὔσα πρὸς τὸ γλωσσικὸν τοῦ ἔθνους αἴσθημα θὰ κατ' ὀρθὴν ἀληθῶς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὀριστικὴν κατ' ἐξουσίαν τινων καὶ τὴν ἀποβολὴν ἄλλων. Τοῦτο διδάσκει ἡ ἱστορία πάσης πανταχοῦ τοῦ κόσμου γραπτῆς γλώσσης. Παρ' ἡμῖν δ' οὔτε πρότερον ἐγένετο τοιαύτη ἐργασία οὔτε σήμερον γίνεται προσηκόντως· διότι νεωτερίζοντες οἱ ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι ἡμῶν δὲν ἔχουσι τὴν ἀπαιτούμενην φιλοπονίαν, ἵνα μελετήσωσιν ὅπωςδὴποτε τὴν γλῶσσαν ταύτην, ἐν ἣ φιλοτιμοῦνται νὰ ἐναποταμιεύσωσι τὰ διανοήματα αὐτῶν, ἀλλὰ φρονοῦσιν ὅτι κηρύξαντες ἑαυτοὺς ἀπηλλαγμένους πάσης ἄλλης ἀπαιτήσεως, ἐντεῦθεν τολμῶσιν ὅσας ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὔτε διανοήθη οὔτ' ἐνόησέ ποτε χρήσεις.

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1901.

Γ. Ν. ΚΑΤΣΙΔΑΚΗΣ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ⁽¹⁾

Ἀκραιφνῆς ὄντως ἦτο ὁ ἐνθουσιασμός, εὐγενῆς ἡ προαίρεσις καὶ ὑψηλὴ ἡ ἔμπνευσις, ἵνα ἐορτάσῃτε τὸν πρῶτον αἰῶνα, ἴτοι τὸ πρῶτον τῆς ἀθανασίας βῆμα, καὶ ἰδρύσῃτε τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀθανάτου ποιητοῦ, οὗ ἡ μεγάλη καρδιά περιέλαβεν ὁλόκληρον τῶν Τουρκομάχων τὴν Γιγαντομαχίαν. Ἡ πρωτοβουλία ὑμῶν ἦτο φωνὴ ὑψίστου καθήκοντος ἀντηχήσασα εἰς τὰς καρδίας σύμπαντος τοῦ ἐλληνικοῦ γένους, διότι ἔκρουε τὰς εὐγενεστάτας τῆς ἐθνικῆς λύρας χορδὰς. Πανταχόθεν προσήλθον ἐρίτιμοι τῆς Μούσης τοῦ ποιητοῦ θαυμάσται καὶ τῶν Συλλόγων ἀντιπρόσωποι. Ἡ δ' Ἑταιρεία ἡ μοχλοῦσα, ὅπως σῶσῃ τὰ μεγαλοπρεπῆ τῆς μεγαλοφυΐας τῶν ἡμετέρων προγόνων μνημεῖα, ἐνετείλατο ἡμοὶ τῷ εὐλαβεῖ τοῦ δαιμονίου πνεύματος ἐκείνων ἱερεῖ καὶ ταπεινῷ θύτῃ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐδημιούργησε τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν καὶ διεσκεύασε τὸν χριστιανισμὸν, ἐνετείλατο, λέγω, ἵνα προσενέγκω τὰς νενομισμένας θυσίας τῇ μεγαλοφυΐᾳ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἣτις προσέθηκε τηλαυγῇ ἀστέρα ἐν τῷ στερεώματι τοῦ ποιητικοῦ οὐρανοῦ, ἐν ᾧ τὸ μεγάλτιμον τῆς Ἰωνίας τέκνον ἀλουργίδα περιβεβλημένον καὶ σκῆπτρον ἐν τῇ χειρὶ ἔχον ἐπὶ τεθρίπτου τοῦ Φαίδου διφρηλατεῖ.

Ὅσοι δὲ δὲν γινώσκετε τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς τὸν Παργασ-

(¹) Λόγος ἀπαγγελθεὶς πρὸς τοὺς Ζακυνθίους ἐν τῷ θεάτρῳ Ζακύνθου κατ' ἐντολὴν τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας καὶ τοῦ Ἑθν. πανεπιστημίου καὶ κατὰ παράκλησιν τῆς Κεντρικῆς ἐπιτροπείας πρὸς τιμὴν τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ Ἑθνικοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ.

σόν, ὅσοι δὲν ἐπίστευε τὰ διαφυγῇ τῆς Κασταλίας ὕδατα, ὅσοι δὲν δύνασθε ν' ἀνέλθῃτε μέχρι τοῦ Κωρυκίου καὶ τῆς ὑψίστης τοῦ Παρνασσοῦ κορυφῆς, ἀλλὰ δίκην ἀρπακτικῶν ὀρνέων περιῦπτασθε ἀνὰ τὰ ταπεινὰ τοῦ ὕλισμοῦ ἐρείπια καὶ τὰ ὅσα ὑμῶν κατακηλεῖτε ἐκ τῶν ἀμούσων αἰοδῶν τῶν σαπρῶν ὑδάτων, μὴ ῥίψῃτε βάσκανον βλέμμα ἐπὶ τῆς δάφνης, δι' ἧς ἐστέφθη ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδος, ὁ Πίνδαρος τῆς Βοιωτίας, ὁ Ῥωμανὸς τοῦ Βυζαντίου, οἱ μάρτυρες τῆς Πίστεως καὶ οἱ τοῦ Ἔθνους ἐλευθερωταί. Τὴν δάφνην ἐδρέψαμεν οὐχὶ ἐκ τῶν ῥυπαρῶν τοῦ ὕλισμοῦ τελμάτων, ἀλλ' ἐκ τῶν κήπων τοῦ Ἀπόλλωνος, οὓς ἐφύτευσαν αἱ Μοῦσαι μετὰ τῶν Χαρίτων, ἐπίανεν ἡ τέφρα τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους καὶ κατήρδευσαν τὰ δάκρυα τῶν τεσσάρων τῆς δουλοσύνης ἑκατονταετηρίδων. Ἐκόμισα δὲ τὸν ἀειθαλῆ τῆς δάφνης στέφανον, ὅπως κοσμήσω τὰ ὅσα καὶ τὴν τέφραν τοῦ πεφιλημένου τῆς Ζακύνθου τέκνου, τοῦ Πανελληνίου ἐθνικοῦ ποιητοῦ, τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, οὗ τὰ χεῖλη ἐφίλησαν τρυφερῶς αἱ Ἑλικωνιάδες Μοῦσαι.

Ἄνευ τῆς φιλίας ταύτης μάτην ῥησικοπεῖ ὁ στιχουργός· διότι ὁ ποιητής, κατὰ τὸν θεῖον Πλάτωνα, εἶναι κοῦφον χρῆμα καὶ πτηνὸν ἱερὸν καὶ δὲν δύναται νὰ ποιήσῃ πρὶν γένηται ἔνθεος. Ἀφαιρῶν δ' ὁ θεὸς τὸν νοῦν τούτου ποιεῖ ὑπηρέτην ἑαυτοῦ, ὡς δὴ τοὺς χρησιμωδοὺς καὶ τοὺς μάντεις. Κατὰ ταῦτα ἡ ποίησις εἶναι μανία τις ὑπὸ τῶν Μουσῶν πεμπομένη, ἣτις ψυχὴν εὐαίσθητον λαβοῦσα καὶ ταύτην ἐγείρουσα καὶ βακχεύουσα πρὸς τὰς ᾠδὰς καὶ τὴν ποίησιν παιδεύει. Ὁ δὲ Σολωμὸς ἡγαπήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ, διότι εἶχε δύο ἀξιαγάστους ἀρείας, τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἀκμαῖον καὶ τὴν φιλοπατρίαν φλογεράν·

Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερὰ
Καὶ ὅαν πρῶτα ἀνδρειωμένη
Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά.

Ἰῆγες εἰς τὸ Μεσολόγγι
τὴν ἡμέραν τοῦ Χριστοῦ
μέγα ποῦ ἀνθίζαν οἱ λόγγοι
γιά τὸ τέκνο τοῦ Θεοῦ.

Σοῦ ἦλθε ἐμπρὸς λαμποκοπῶντας
ἡ Θρησκεία μ' ἓνα σταυρό,
καὶ τὸ δάκτυλο κινῶντας
ὁποῦ ἀνεῖ τὸν οὐρανό·

Σ' αὐτὸ ἐφώναξε τὸ χῶμα
στάσου δλόρθη, Ἐλευθεριά,
καὶ φιλῶντάς σου τὸ στόμα
μπαίνει μέσ' τὴν ἐκκλησιά.

Ἐπὶ τῶν πτερύγων τούτων, τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδος,
ἐδολιχοδρόμου ἀλλοτε ὁ ὑψαύχην τῆς Βοιωτίας ἀετός, ὁ δι' ἐπι-
γραμμάτων τὰ Μηδικὰ ὑμνήσας Σιμωνίδης καὶ ὁ Μαραθωνομάχος
Αἰσχύλος.

Οἱ μελωδοὶ οὗτοι εἶναι οὐρανοφάντορες καὶ οὐρανογεῖτονες,
εἶναι ἡδυμελεῖς τῶν οὐρανίων θόλων ἀηδόνες, εἶναι τηλαυγεῖς
ἀκτίνες ἐκπεμφθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀπλέτου φωτός τοῦ υπερτάτου ὄντος.
Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ὅταν εἶναι ἀκραιφνὲς καὶ φλογερὸν,
ἀνάπτει ἀνήφαιστον πυράν, ἥς αἱ φλόγες μέχρι τῆς οὐρανίας
ἀκροπόλεως ἐξικινῶνται. Μὴ τις ὑπολάβῃ ὅτι τὸ θρησκευτικὸν
αἶσθημα μόνον εἶναι ἱκανόν, ὥπως σώσῃ λαόν τινα. Διότι ἡ θρη-
σκεία εἶναι μὲν ὑψηλότερον καὶ φιλοσοφικώτερον τῆς πατρίδος,
ἀλλ' ἄνευ ταύτης δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐκείνη. Διότι ἡ πατρίς
οὐ μόνον σφίξει τοὺς τάφους τῶν πατέρων, οὐ μόνον εἶναι τιμαλ-
φῆς τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων κιθωτός, ἀλλὰ διαφυλάττει καὶ αὐ-
τὴν τὴν θρησκείαν ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν πολεμίων. Διὰ ταῦτα
καὶ οἱ Τουρκομάχοι καὶ ὁ μέγας αὐτῶν διδάσκαλος Σολωμὸς ἔχουσι
κοινὴν τὴν σημαίαν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

Ἐφ' ὅσον τὰ δύο ταῦτα ὑψηλὰ αἰσθήματα εἶναι συνηγμένα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ λαοῦ τινος, οὗτος μεγαλουργεῖ, ὥς ἐμεγαλοῦργησαν οἱ φιλόθρησκοι καὶ φιλοπόλιδες πρόγονοι ἡμῶν ἐπὶ τῶν Μηδικῶν καὶ οἱ ἡμέτεροι πατέρες ἐν τῷ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι. Τὰ δύο ταῦτα αἰσθήματα εἶναι οὕτως ἰσχυρὰ καὶ ἔμπεδα ἐν τῷ Σολωμῷ, ὥστε ἀναδεικνύουσιν αὐτὸν ἱταμὸν καὶ ἀπτόητον. Μετὰ τῆς αὐτῆς ἱταμότητος, μεθ' ἧς ὁ Κανάρης ἔκαψε τὴν ὀθωμανικὴν ναυαρχίδα ἐν Χίῳ, μετὰ τῆς αὐτῆς τόλμης, μεθ' ἧς ὁ Κολοκοτρώνης ἡγωνίζετο ἐν Δερβενακίῳ πρὸς τὸ ἄνθος τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, μετὰ τῆς αὐτῆς ἱταμότητος ἐν τῇ πελαγοδρομίᾳ τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς ἀναλαμβάνει τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας . . . . .

Ἀπομνημονεύσατε τὰς στροφὰς τοῦ ἀθανάτου ποιητοῦ καὶ ἐκ τῆς εὐρείας αὐτοῦ δεξαμενῆς ἀντλήσατε τὰ γενναῖα αἰσθήματα, δι' ὧν ἐμπνέονται οἱ λαοί, ὅπως τελέσωσι κοσμοϊστορικὰς πράξεις. Τὸ εὐκλεὲς τῆς Ζακύνθου τέκνον δὲν πτοεῖται πρὸ τῆς φοβερᾶς δυνάμεως τῶν πολεμίων οὐδὲ πρὸ τῶν δολοπλοκιῶν τῶν λαθραίων αὐτῆς ἐχθρῶν· ἀλλὰ μόνον τὰς ἐσωτερικὰς ἐριδας καὶ τοὺς ἐμφυλίους σπαραγμούς, ἅπερ εἶναι ἡ μόνη τοῦ λαμπροῦ ἀγῶνος κηλὶς. Ἡ πατρίς ἡμῶν διὰ τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ ἐδάφους καὶ διὰ τὴν ποικιλίαν τοῦ κλίματος παράγει ποικίλους χαρακτῆρας, οἵτινες συγκρουόμενοι γεννῶσι τὸ φιλόνηκον.

Ταῦτα ὤθησαν τοὺς ἡμετέρους προγόνους εἰς τὸν ἐμφύλιον σπαραγμόν, ὃν ἐκάλεσαν Πελοποννησιακὸν πόλεμον καὶ εἰς τὰς στάσεις τῶν Τουρκομάχων. Ἄλλ' ὁ ποιητὴς τοῦ ὕμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν ἐξορκίζει τοὺς ἥρωας τοῦ ἀγῶνος, ἵνα ἀποστῶσι τῆς διχονοίας τῆς σκοπούσης τὴν κατὰληψιν τῆς ἀρχῆς·

Ἡ διχόνοια τοῦ βαστάει
 ἓνα σκῆπτρο ἢ δολερή,
 καθενὸς χαμογελάει,
 Πάρτο, λέγοντας, καὶ σύ,

Κεῖο τὸ σκῆπτρο, ποῦ σὰς δείχνει,
ἔχει ἀλήθεια ὠραία θεωρίαν·
μὴν τὸ πιάστε γιατί ῥίχνει
εἰς δάκρυα θλιδερά.

Ἀπὸ τὸ στόμα, ὅπου φθονάει,
παλληγκάρια, ἃς μὴ εἰπωθῇ,
πῶς τὸ χέρι σας κτυπάει
τοῦ ἀδελφοῦ τὴν κεφαλὴν.

Μὴν εἰποῦν ὅτ' ὁ στοχασμὸς τους
τὰ ξένα ἔθνη ἀληθινά·
ἐὰν μισοῦνται ἀνάμεσόν τους
δὲν τοὺς πρέπει ἐλευθεριά.

Τέτοια ἀφήστενε φροντίδα·
ὅλο τὸ αἷμα ὅπου χυθῇ
γὰρ θρησκεία καὶ γὰρ πατρίδα
ὅμοια ἔχει τὴν τιμὴν.

Ὑπὸ αἷμα αὐτὸ ποῦ δὲν πογεῖτε
γὰρ τὴν ἔνδοξή μας γῆ,
σὰς ξορκίζω, ἀγκαλιασθῆτε,
καρδιακὰ σὰν ἀδελφοί.

Ἐξετάζομεν τὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ τοῦ ποιητοῦ φρονήματα, διότι ἐκ τούτων ἐξαρτᾶται ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ. Ἡ λυρική ποίησις, ἣ ἀνήκει ὁ Σολωμός, δὲν ἔχει κανόνας περὶ τὴν πλοκὴν τοῦ μύθου καὶ πλὴν ὅσα ζητοῦμεν ἐν τῷ δράματι.

Ἄλλ' ἐν τῷ εἶδει τούτῳ τῆς ποιήσεως ἀπαιτεῖται, ἵνα ὁ κρούων τὰς πύλας τῶν Μουσῶν ἔχῃ μείζονα δόσιν ποιητικοῦ οἴστρου, ἐμπνέηται ὑπὸ γενναίων αἰσθημάτων, διατηρῇ τὴν ἐνότητά τῶν κυρίων αἰσθημάτων καὶ ψυχικῶν συγκινήσεων καὶ τὴν χροιάν καὶ

τὸν κύριον τόνον. Ἀλλὰ τὸν ποιητικὸν οἶστρον ἐκέκτητο, εἴπαρ
τις καὶ ἄλλος, ὁ ποιητὴς τοῦ ὕμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν καὶ
τοῦτον ὑπέκαυσε ἐπὶ μᾶλλον ἢ μεγάλη τῆς ἐπαναστάσεως φλόξ,
ἥτις ἐμαίνετο ἐν τῇ ὁμαίμῳ Ἑλλάδι. Πρὸς ταύτην αἱ ἐπτὰ νῆσοι
ἐπεμψαν τοὺς ἀρίστους αὐτῆς σκοπευτάς, διένειμαν τὸν ἄρτον αὐ-
τῶν μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων τῶν μαχομένων, ἔθηκαν
ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν καὶ τὴν νοημοσύνην τοῦ Διονυσίου
Ῥώμα καὶ τοῦ Μεταξᾶ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Τουρκομάχων καὶ
ὁλόκληρος ὁ ἠλεκτρισμός τῆς ἐθνικῆς καταιγίδος μετεδίδετο εἰς
τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους·

Ἐφωνάξανε ὥς τ' ἀστέρια
τοῦ Ἰονίου τὰ νησιᾶ
καὶ ἐσηκώσανε τὰ χέρια
γὰρ νὰ δείξουνε χαρά.

Κατ' ἐξοχὴν τὸ μεγαλεῖον τοῦ Σολωμοῦ ὀφείλεται τούτῳ, ὅτι
γινώσκει τὴν ἱστορικὴν ὕλην νὰ μετατρέπη εἰς αἰσθήματα, ὕπερ
οἱ πλείστοι τῶν λυρικῶν ποιητῶν ἀγνοοῦσι. Διότι οὗτοι μὴ γινώ-
σκοντες τὴν τέχνην τῆς μετατροπῆς ταύτης καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δι-
θυράμβῳ καταπίπτουσιν εἰς ψυχροὺς ἀφηγητάς καὶ τὰ ἔργα αὐ-
τῶν διὰ τῆς ἐπισωρεύσεως ἐπικῆς ὕλης καθιστῶσιν ὕδαρῃ, ἅπερ
δὲν δύνανται νὰ διεγείρῳσι πάθη. Ὁ λυρικὸς ποιητὴς δὲν εἶναι
ἡρεμὸς, οὐδ' ἀπαθὴς ἀφηγητῆς, ἀλλ' ὁμοιάζει πρὸς φυσικὸν κό-
σμον καταιγίδων καὶ κλυδῶνων μεστόν. Ἐν τούτῳ δυσαῆς συρίπτει
ὁ βορρᾶς τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ ἀλλεπάλληλα ἐξυψοῦνται τὰ
ἄγρια τῶν παθῶν κύματα. Ἐν ταῖς φονικαῖς μάχαῖς ὁ Σολωμὸς
δὲν μένει ἀδιάφορος θεατῆς, ἀλλὰ συναγωνίζεται τοῖς μαχομένοις
καὶ κινδυνεύει μετ' αὐτῶν·

Οὐρανὸς γι' αὐτοὺς δὲν εἶναι,
οὐδὲ πέλαγο, οὐδὲ γῆ,
γι' αὐτοὺς ὅλους τὸ πᾶν εἶναι,
μαζωμένο ἀντάμα ἐκεῖ.

Τόση ἡ μάνητα καὶ ἡ ζάλη
 ποῦ στοχάζεσαι μὴ πῶς
 ἀπὸ μιᾶ μεριᾶ καὶ ἀπ' ἄλλῃ
 δὲν μείνη ἓνας ζωντανός.

Κύττα χέρια ἀπελπισμένα
 πῶς θερίζουνε ζωαίς,
 χάμου πέφτουνε κομμένα
 χέρια, πόδια, κεφαλαίς.

Καὶ παλάσκαῖς καὶ σπαθίᾳ
 μὲ ὀλοσκόρπιστα μυαλά
 καὶ μὲ ὀλόσχιστα κρανία
 σωθικὰ λαχταριστά.

Τεχνηέντως δ' ἐπενόησεν ὁ Ζακύνθιος ποιητής, ὅτι ἐτάραξε τὴν λυρικὴν ὑπόθεσιν, ἀλλὰ δὲν ἐξικνεῖται μέχρι μανίας καὶ κορυθαντισμοῦ, ὥς πολλοὶ τῶν νεωτέρων λυρικῶν. Παρὰ τῇ Σολωμῷ τὸ ἀνήφαιστον ποιητικὸν πῦρ εἶναι καλλιφλοῦ πυρσὸς καὶ τηλεφανῆς φλόξ διαφωτίζουσα τοὺς ζοφεροὺς τῶν αἰσθημάτων χώρους καὶ οὐχὶ μαινομένη πυρκαϊὰ τοὺς θαλάμους τῆς καρδίας κατακαίουσα καὶ τὰ μέγαρα τῆς λογικῆς πυρπολοῦσα.

Ἄλλὰ διατί ἄρ' αἰ μετὰ τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα δὲν ἀνεφάνησαν μεγάλοι ποιηταί; Λυρικοὶ ποιηταὶ βεβαίως ὑπῆρξαν, ὥς ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Ζαλοκώστας καὶ ὁ Σοῦτσος, οἵτινες δικαίως ὑπὸ τοῦ ἔθνους τιμῶνται, ἀλλὰ τὰ σκῆπτρα ἀποδίδονται τῇ τέκνῳ τῆς Ζακύνθου. Τὴν ὑψηλὴν θέσιν ἐν τῇ κλίμακί τῆς νεωτέρας γραμματολογίας ὁ Σολωμὸς ὀφείλει κατ' ἐξοχὴν τῇ ὑπερόχῳ αὐτοῦ φύσει καὶ τῇ ποιητικωτάτῳ ἀγῶνι τῶν πατέρων ἡμῶν. Οἱ μεγάλοι ἐθνικοὶ ἀγῶνες γεννῶσι καὶ μεγάλους ποιητάς. Ἡ μὲν ψυχρὰ διάνοια τίττει μόνον ἐν ἡρεμίᾳ, ἡ δὲ καρδιά μόνον ἐν ταραχῇ καὶ τρικυμίᾳ. Κατὰ ταῦτα ὁ μὲν Τρωϊκὸς πόλεμος παρήγαγε τὸν

Ὅμηρον, οἱ δὲ Περσικοὶ τὸν Φρύνιχον, τὸν Αἰσχύλον καὶ Σιμωνίδην τὸν Κεῖον. . . . .

Βεβαίως ἡ πατρίς ἡμῶν ἔχει τόσους ποιητάς, ὅσους καὶ ἀστέρας, καὶ τὸ χρυσοῦν τῆς Ἑλλάδος μέλλον θέλει παράγει τοσούτους, ὅσους καὶ τὸ παρελθόν. Ἀλλὰ πάντες οὗτοι θέλουσι παραλύνει εὐλαδῶς πρὸ τοῦ ἀρχηγέτου τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος ποιητοῦ, οὗ τὸ κλέος ἔσται ἀφθιτον καὶ ἡ δόξα ἀνεμέσιτος καὶ οὗ τὸν ὕμνον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν τὸ ἐλληνικὸν γένος θέλει ᾄδει, ἐφ' ὅσον αἱ ἀηδόνες τοῦ οὐρανοῦ ψάλλουσι τὴν δικαιοσύνην τοῦ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου, ἐφ' ὅσον οἱ Ἕλληνες τιμῶσι τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐφ' ὅσον τὰ μαρμαίροντα τοῦ Ἰονίου πελάγους κύματα γηθοσύνης καταφιλοῦσι τὴν πατρίδα τοῦ Σολωμοῦ.

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1908.

Γ. ΜΙΣΤΡΙΩΤΗΣ

Ο ΑΣΤΡΑΠΟΓΙΑΝΝΟΣ

«Λαμπέτη, ἐδείλιασα! . . . Τὰ σωθικά μου
ἄσπλαχνο ἐθέρισε βόλι, πικρό.
Νεκρὰ στὸ σκάνδαλο τὰ δάχτυλά μου
βλέπεις ἐπάγωσαν . . . Δός μου νερό . . . »

» Λαμπέτη, ἐσδήστηκα! . . . Ὡραν τὴν ὥρα
φεύγ' ἀνυπόμονη, πετᾷ ἡ ψυχή.
Στὰ κρύα τὰ χεῖλη μου στέκεται τώρα,
σχύψε καὶ πιέ τηγε μ' ἕνα φιλί.»

» Λαμπέτη, χόρτασε τὴ δύναμί μου.
Μέσα στὰ στήθια σου θέλω ναῦρῶ
στερνὸ λημέρι μου, θέλω ἡ πνοή μου
ναῦρῃ στὰ σπλάχνα σου τὸν οὐρανό.»

» Μόχτα¹ κ' ἐπλάκωσαν σὰν ἄγριοι σκύλοι
γιὰ τὸ κεφάλι μου... τί καρτερεῖς ;...
Φορτώσου τᾶρματα, τὸ καρυοφύλλι,
κόψε με γρήγορα... μὴ μ' ἀρνηθῇς.»

» Λαμπέτη, σφόγγισε, τρίψε με χῶμα
τὸ γιαταγάνι σου κ' εἶναι θολό...
Πῶς κλαῖς ;... τί δέρνεσαι ;... Τρίψε το ἀκόμα...
Μὴν τρέμεις... ζύγωσε... Δός μου νὰ ἰδῶ.»

» Τὸ αἷμα τᾶπιστο μὲ τὸ δικό μου
δὲν θέλω ἐπάνω του νὰ νταμωθῇ,
φαρμάκι ἀγλύκαντο μέσ' ἔς τὸ λαιμό μου
δὲν θέλω σύντροφο κάτου στὴ γῆ.»

» Χτύπα, Λαμπέτη μου !... Ἀπλωσε, πιάσε,
σφίξε στὰ δάχτυλα τᾶσπρα μαλλιὰ...
Τὰ χέρια ἐσταύρωσε... Μὴ μὲ φοβάσαι...
Κόψε με... πᾶρε με στὴν ἀγκαλιά.»

Ὀλόρθο ἐπέταξε τᾶξιο λεπίδι,
τὰ γέρι ἐξέσχισε πέρνει φτερό.
ἄστραψ', ἐσφύριξε γοργὸ σὰ φίδι,
τὸ δένδρο ἐλύγισε στὴ γῆ νεκρό.

(¹) Μόχθει, ἀγωνίζου, σπεῦδε.

Βαρειά σπαράζει, φοδερή στο χέρι του Δαμπέτη,
 ή κάρα τ' Ἀστραπόγιαννου. Τὸ μάτι ἀνταριασμένο
 τὸ σκοτωμένον τρεῖς φορές ἀνεδοκατεβαίνει
 καὶ βασιλεύει σκοτεινὸ. Στὸ μέτωπό του ἡ νύχτα
 ξαπλώθηκε ἀξημέρωτη. Δὲν ἄφηκε ἡ ψυχὴ του
 ἄλλο σημάδι ὀπίσω της παρὰ στάχνδ τὸ στόμα,
 σὰ μιὰν ἀχτίδα φεγγαριοῦ στο μάρμαρο τοῦ τάφου,
 ἓνα χαμόγελο βουδὸ, νεκρὸ, σαδανωμένο
 στοῦ γέροντα τάρματωλοῦ τὰ κατάσπρα τὰ γένεια.

Σπρώχνει στὴ θήκη κόκκινο τὸ γιαταγάνι ὁ κλέφτης,
 κι' ἀρπάζει τὸ δισάκκι του ! Στὴ μιὰ μεριά φορτώνει
 τὸ κρίθινό του τὸ ψωμί, στὴν ἄλλην ματωμένο
 τὸ λείψανό του τὰ κριθό. Τὸ δάχτυλό του βάφει
 Στὸ αἷμα π' ἄφριξε στὴ γῆ, σταυρώνει τὸ κουφάρι
 καὶ χάνεται στὴ λαγκαδιά... Καπνὸς ὁ πεζοδρόμος.

Τρέχουνε πίσω του ξαγριωμένοι
 πενήντα Διάπηδες, τὸν κυνηγοῦν.
 Ὁ ἥσκιος ἔφευγε, πετᾷ διαβαίνει...
 ἡ νύχτα ἐπλάκωνε, λυσομανοῦν.

Στὴ βράχη ἐμαύρισε σὰ συγνεφάνι...
 ἀδειάζουν τάρματα... στέκουν νὰ ἴδουν.
 Βροχὴ τὰ βόλια τους μέσ' ἔς τὸ δισάκκι
 τὸν Ἀστραπόγιαννο φόφια χτυποῦν.

Ὁ κλέφτης ἀνοιξε τὸ πάτημά του,
 πηδᾷ χαλάσματα καὶ λαγκαδιές,
 πέρνει τὸ λείψανο στὴν ἀγκαλιά του...
 κάλλιο τὴν πλάτην του χίλιες βολιές.

Ἄγριοπρίναρα παλούρια, βάτοι,
 τῇ σάρκα τῷ τρωγαν, ὅθε διαβῇ.
 τὸ αἱμῖά του ἔδαφε τὸ μονοπάτι,
 Ἐμπρὸς τρισκότιδο, καὶ πίσω ἐχθροί.

Στὸ χιόνι ἐδάλτωνε τὸ παλληγκάρι,
 τῇ γλῶσσα τῷ φρυγε δίψα σκληρῇ,
 νύχτα θεότυφλη χωρὶς φεγγάρι
 καὶ δὲν ἀπόσταινε, πάντα πατεῖ.

Περνοῦν μεσάνυχτα κ' ἡ Πούλια σθητάι,
 τὰ πλάγια ἀσπρίζονται, σιμών' ἡ αὐγῇ.
 Στέκει ... ἀκουρμαίνεται ... δὲν ἀγροικιέται
 κἀνένα πάτημα ... παντοῦ σιγῇ.

Ἐυπνοὺν οἱ πέρδικες στὸ χαρμαμέρι...
 Στὸ λόγγο ἐρρίχτηκε, γύρω θωρεῖ...
 Γνωρίζει ἀνέλπιστα παλαιὸ λημέρι
 τῇ βρύσι ἐξάνοιξε πῶτρεχ' ἐκεῖ.

Πάλ' ἀκουρμαίνεται ... γέρνει ταυτιά του.
 Πέφτει τἀπίστομα, τῇ γῇ βωτᾷ...
 Χτύπο δὲν ἄκουσε ... Μόν' ἡ καρδιά του
 μέσα στὰ στήθια του, βαρεῖ, πετᾷ.

Τοῦ φάνηκε ὅτι ἐξέφυγε... Ἐμέτρησ' ἓνα ἓνα
 τᾶρματα τ' Ἀστραπόγιαννου, δὲν ἔχασε κἀνένα
 τὸ μαῦρο τὸ κλεφτόπουλο στὸ φοδερὸ του δρόμο.
 Σιμὰ στῇ βρύσι ἐκάθισε, κατέδασε ἀπ' τὸν ὦμο
 τὸ ἔρμο τὸ δισάκκι του... Τὸ μάτι του ἔχει ἀντάρα...
 Ἀπλώνει μέσ' στὸ σάβανο τὸ χέρι μὲ λαχτάρα...
 Σφίγγει τὰ κρύα τὰ μαλλιά... Ὁ νοῦς του ἀνεμοζάλη
 Ἐσερνει τὸ κεφάλι.

Μ' ἀνατριχίλα τὸ θωρεῖ. Στὰ χόρτα τὸ καθίζει
 Πέρνει στὴ φούχτα του νερό, τὸ νίθει, τὸ χτενίζει,
 Ξερδιά τοῦ βάνει τὸ σπαθί, δεξιὰ τὸ καρυοφύλλι,
 πλένει τὸ στόμα τὸ βουδό, καὶ στὰ νεκρὰ τὰ χεῖλη
 βρίσκει ὁ Λαμπέτης ἄσθηστο σὰν νά ταν πετρωμένο
 τοῦ γέρου τὸ χαμόγελο γλυκ' ἀποκοιμημένο.
 Τότε ἐξαλάφρωσε ἡ καρδιά, τότε ἓνα δάκρυ πέφτει
 Στὸ πρόσωπο τοῦ κλέφτη.

Ἔννοιωσ' ὅτ' εἶχε τὴν εὐχὴ τάρματῶλου μαζί του
 Καὶ ξεσυγνέφιασε μὲ μιᾶς ἡ θολερὴ ψυχὴ του.
 Τοῦ φάνηκε ὁλοζώντανος ἐκεῖ μὲ τάρματά του
 ὁ γέροντάς του νηστικὸς ὅτ' ἔστεκε σιμά του.
 Κόβει βλαστάρια τρυφερά, τὴ φτέρη ξεφυλλίζει
 πέρνει ἓνα κρίθινο ψωμί στὴ μέση τὸ χωρίζει
 καὶ τὴ μιὰ σφήνα ἀπὸ ταῖς δυὸ τὴ δίνει στὸ κεφάλι
 Κι' αὐτὸς κρατεῖ τὴν ἄλλη.

»Εὐύν', Ἀστραπόγιαννε, γλυκοχαράζει,
 γιατί ἐκοιμήθηκες τόσο βαριά;
 ἔϋπνα ὁ Λαμπέτης σου γλυκὰ σὲ κράζει
 νὰ ἰδῇς τὰ φράξα σου⁽¹⁾, τὰ κρύα νερά.»

»Τὰ μάτια σου ἄνοιξε, ψυχοπατέρα,
 Νὰ ἰδῇς ποῦ σ' ἔφερα σὲ μιὰ βραδειά.
 Μέσ' στὸ λημέρι σου μ' εὗρηξ' ἡμέρα,
 τό χω, Ἀστραπόγιαννε, κρυφὴ χαρά.»

(1) Δένδρον, ἡ μελία.

»Θυμάσαι, ἀνήλικο μ' εἶχε πετάξει
 στὸ δρόμο ἢ μοῖρά μου, μικρό, μικρό,
 Τὴ μάνα οἱ ἄπιστοι μοῦ χανε σφάξῃ
 στὸ λόγγο ἐκρύφτηκα γυμνό, ὀρφανό.»

»Ἐδῶ ἐπρωτῶρθαμε. . . Μ' ἀκοῦς πατέρα; . . .
 ἐδῶ μ' ἀνάστησες νεκρό, φτωχό.
 Ἐδῶ μὲ πότισες δροσιὰ κι' ἀγέρα
 μ' ἔκαμες ἔλατο, πατέρα ἐδῶ.»

»Πρῶτος σὺ μῶδειξες τοῦ ἐχθροῦ τὴν ὄψιν
 καὶ σὺ μ' ἐθάφτισες μέσ' στὴ φωτιά.
 Ποῶς νὰ σοῦ τῶλεγε πῶς θὰ σὲ κόψῃ
 τὸ χέρι πῶμαθες νὰ πολεμᾷ;»

»Ἐύπν' Ἀστραπόγιαννε, καὶ κύτταξέ με
 φάγε μ' ἐμένανε λίγο ψωμί.
 Φόρεσε τᾶρματα, χαιρέτισέ με,
 ξύπνα, ζωντάνεψε κ' ἦρθ' ἡ αὐγή.»

»Ἐσὺ ἐπρωτόδινες ψηλὰ στὸ βράχο
 τὸ καλημέρισμα στὸν αἰτό,
 σὺ πρῶτος ἔδειχνες ὅς ἐμέ, στὸ Ζάχο
 τὸ γλυκοχάραμα στὸν οὐρανό.»

»Τότ' ἐξεφύτρωνες σὰν κυπαρίσσι
 στὰ καταράχια μας τρομαχτικό,
 τὸν ἥσκιό σου ἔστελνες νὰ φοδερίσῃ
 κάτου τὰ Σάλογα. . . καὶ τώρα ἐδῶ.»

» Ὁ Ζάχος ἔπесе. . . . κ' ἦταν γραμμένο
ἐγώ, Ἀστραπόγιαννε, παλ' ὄρφανὸ
τὸ ξυλοκρέβατο γιὰ σέ νὰ γένω
γιὰ σέ, πατέρα μου, γῆ νὰ ζητῶ.»

Κ' ἐκεῖ ποῦ ὁ δύστυχος μοιρολογοῦσε
μὲ μιᾶς αὐτιάζεται. . . κ' ἓνα σκυλὶ
μακριὰ τοῦ φάνηκε σὰν κι' ἀλυχτοῦσε⁽¹⁾,
κούφια σὰν κι' ἄκουσε ποδοβολή

Τὰ δένδρα ἐσείστηκαν, τὰ χαμοκλάδια,
σκιασμένα ἐπρόβαιναν συχνὰ συχνὰ
πλατώνια⁽²⁾, ἀγριόπουλα, λαγοί, ζαρκάδια. . . .
μὴν ἐπαγάνιζεν⁽³⁾ ἡ Διαπουριά ;. . . .

Σκύφτει, ἀκουρμαίνεται. . . . σιμών' ἡ ἀντάρα. . .
τοῦ θραν τὸ πάτημα στὸ χιόνι οἱ ἐχθροί.
Ἀρπάζει τάρματα κρύβει τὴν κάρα
πετᾶ, ἀναλήφτηκε σὰν ἀστραπή.

Τρέχει ἐδῶθ' ἐκεῖθε γέρνει
ἡ ἔρμη φτέρνα στὸ βουνό,
μαῦρο κύμα ἀνεμοδέρνει
καὶ δὲ βρίσκει ἓνα γιालό.

Τὸν ἐπῆρε γι' ἀγωγιάτη
Χάρος ἀγρυπνος, σκληρός. . .
σαλαγάει⁽⁴⁾, βαρεῖ τὴν πλάτη
πάντα πίσω του ὁ νεκρός.

(1) Ὑλακτοῦσε.

(2) Εἶδος ἐλάφου.

(3) Ἀνίχνευεν.

(4) Κυνηγεῖ, περιπατεῖ.

Στὸ τυφλὸ τὸ τρέξιμό του
μέσ' στὴ φούχτα του ἀρπαχτὰ
γιὰ νὰ βρέξῃ τὸ λαιμό του
πίνει πάχνη καὶ περνᾷ.

Τὸν ἐθέριζε ἀγρία πείνα
καὶ δὲν ἔχει ἄλλο ψωμί. . .
στὸ σακκί του μέν' ἡ σφῆνα
τ' Ἀστραπόγιαννου ξερή.

Στ' ἀχαμνὰ τὰ δάχτυλά του
τὴν ἐπῆρε μιὰ φορά. . . .
θολωμέν' εἶν' ἡ ματιά του
καὶ τὰ χεῖλη του ἀνοιχτά.

Ὁλος ἔτρεμε. . . στὸ στόμα
τὴν ἐζύγωσε σκιαχτά. . . .
δὲν ἀμάρτησε ὅχι ἀκόμα. . . .
ἀναστέναξε βαρειά.

Μὲ μιᾶς τῷφυγ' ἓνα δάκρυ,
τὴν ἐφίλησε γλυκά,
Καὶ στὸν κόρφο σὲ μιὰν ἄκρη
τὴν ἐγώνιασε βαθειά.

Πόσαις μέραις καὶ ποῦ τρέχει
πόσαις νύχταις δὲ μετρᾷ,
μέσα ὁ νοῦς του πάντα βρέχει
στὴν ψυχὴ του συγνεφιά.

Μέσ' στὸ λόγγο ἂν σταματήσῃ
γιὰ νὰ πάρῃ ἀνασασμό,
κάποιος λύκος θὰ χουμήσῃ
γιὰ ν' ἀρπάξῃ τὸ νεκρό.

Καλιακούδαις καὶ κοράκοι
τὸ κεφάλι κυνηγοῦν,
μὲ τὰ νύχια ἀπ' τὸ δισάκκι
νὰ τὸ κλέψουν πολεμοῦν.

Ἀνδρειεύεται ἡ καρδιά του
τρέχει ἀκόμα λίγο ἐμπρός,
μιὰ κρυφὴ βρίσκει σπηλιά του,
μέσα ρίχνεται ὁ φτωχός.

Ξεφορτώνεται, δειλιάζει,
γέρνει ἀναίσθητος στὴ γῆ,
κλειτὰ μάτια του, πλαγιάζει
καὶ τὸ λείψανο κρατεῖ.

Κ' ἐκεῖ ποῦ τανε θαμμένος
μέσ' τοῦ ὕπνου τῇ νυχτιά,
στὸ πλευρό του ὁ σκοτωμένος
ἀνταριάζεται, ξυπνᾷ.

Στέκει ἐμπρός του... τὰ δύο μάτια
κούφια χάσκουνε πλατιά.
Πέφτ' ἡ σάρκα του κομιμάτια
τὰ δυὸ χεῖλη λαγγαδιά.

Τὸ γλυκὸ χαμόγελό του
λίγο λίγο εἶχε σθηστῇ
καὶ περνοῦν στὸ μέτωπό του
μαῦρα γνέφη ἐδῶ κ' ἐκεῖ.

«Παιδί μου, ἐγέρασε τὸ λείψανό μου
τόσα μερόνυχτα χωρὶς ταφή,
ὁ Χάρος ἔφαγε τὸ πρόσωπό μου
δός μου, Λαμπέτη μου, μιὰ φούχτα γῆ.»

»Κάτου στὰ Σάλωνα, ξεψυχισμένος
ὁ ἐχθρὸς ἐφώλιασε μακρὰ ἀπεδῶ,
ξύπνα, Λαμπέτη μου, κι' ἀποσταμένος
θέλω στὸ μνημῆμά μου νὰ πᾶω κ' ἐγώ.»

»Βλέπεις μυρίστηκαν τὸ σκοτωμό μου
ὄρνια ἀνυπόμονα, μαῦρα πουλιά,
πρὶν μὲ ξεσχίσουνε στὸ σάδανό μου
παιδί μου, κρύψε με στὴ γῆ βαθιά.»

»Τώρα ποῦ ἐκόρνιασαν⁽¹⁾ κι' δλόγυρά μου
σκοτάδι τρίδιπλο μὲ πλημμυρεῖ
πᾶρ' τὸ δισάκκι σου, παρ' τᾶρματά μου,
ξύπνα νὰ φύγωμε πρὶν ἔρθ' ἡ αὐγή.»

»Θέλω τὸ χάραμα πῶθγαινε πρῶτο
καὶ μοῦ καμάρωνε τὴ λεθεντιά,
τᾶγέρι πῶτρεχε χνῶτο μὲ χνῶτο,
καὶ μοῦ ζωντάνευε τὰ σωθικά.»

»Οἱ ἀριέξ⁽²⁾, τὰ πεῦκα μου, τὰ κρύα νερά μου,
θέλω, Λαμπέτη μου, νὰ μὴ μὲ ἴδουν,
νὰ μὴ γνωρίσουνε τὴν ἀσχημιὰ μου . . .
ἔλα νὰ φύγωμε, μὴν πικραθοῦν.»

»Τώρα ποῦ μ' ἔφερες ὡς τὰ Παλάτια,
σκάψε τὸ λάκκο μου ἔς αὐτὴν τὴ γῆ.
Ἐδῶ δὲ φτάνουνε τοῦ ἐχθροῦ τὰ μάτια
δὲν ἀνεβαίνουνε παρὰ αἰτοί.»

(¹) Ἐκοίταξαν, ἡσύχασαν.

(²) Εἶδος δρυός.

»Λαμπέτη, χῶσέ με μὲ τάρματά μου
 δλάρθα, στήσέ τα, δεξιὰ ξερδιά.
 Νά ναι στὸ μνημῆμά μου κερδοσά μου,
 πρωτοπαλλήκαρα στήν ἐρημιά.»

»Κι' ὅταν, Λαμπέτη μου, μὲ χωματίσης
 ἔδγα στὸ Τρίκορφο γοργά, γοργά,
 νὰ πῆς πῶς σ' ἔστειλα νὰ πολεμήσης
 πὲς χαιρετίσματα στήν κλεφτουριά.»

»Ἐχτὲς ἐπιάστηκε κ' ἐκεῖ τουφέκι
 στὸν ὕπνο μου ἄκουσα τὸ βογγητό,
 ἐγὼ ἀποσώστηκα κι' ἀστροπελέκι
 Λαμπέτη, μῶμεινες ἐσὺ στερνό.»

»Μὴ μοῦ πικραίνεσαι, κ' εἶναι γραμμένο
 μ' ἐμένα γρήγορα νάνταμωθῆς.
 τρέχα, πολέμησε καὶ σὲ προσμένω
 στὸ μνημῆμά μου ἄλυωτος ὅσο νάρθῃς.»

Εὐπνᾷ, ἀλαφιάζεται, ὁ νοῦς του ἀνάφτει
 βουδὸς ἐπέρασε μιὰ λαγγαδιά.
 Βρίσκει ἐν ἀπόγωνο, τὸ χῶμα σκάφτει
 τὰ χεῖλη ἐπέτρωσαν, πάντα βουδά.

Τὸ νύχι αἱμάτωνε μέσ' στὸ στουρνάρι⁽¹⁾
 ἔχωσε τάρματα καὶ τὸ ψωμί,
 στὸ λείψανο ἔστρωσε χλωρὸ γρυπάρι,
 τὸ μνημα ἐσφράγισε, σκύφτει, φιλεῖ.

(¹) Λίθος μικρός.

Βαστᾶ τὸ δάκρυ του, τὸ καταπίνει
δὲν ἐξανάσαινε μὴν προδοθῇ,
κυττάζει ὀλόγυρα, πετειέται, χύνει,
τρέμει στὸν πόλεμο μὴ δὲ βρεθῇ.

Βλέπει τὸ Τρίκορφο, σφίγγεται, φτάνει
τὸ λιανοτούφεκο πέφτει πυκνό.
Σέρνει στὰ δόντια του τὸ γιαταγάνι
ρύμφᾳ ἀνυπόμονα φλόγα, καπνό.

Ποῦθε νὰ πλάκωσε παρόμοια ἀντάρρα
παρόμοιος σίφουνας, ὁ ἐχθρὸς ῥωτᾷ.
Τὸ χέρι ἐδούλευε καὶ βουδαμάρα
πάντα τὰ χεῖλη του κρατεῖ κλειστά.

Χάρος ἀνέλπιστος περνᾷ, θερίζει,
ἀναστηλώθηκε κ' ἡ κλεφτουριά.
'Ρυάζετ' ⁽¹⁾ ἡ 'Ρούμελη στὸ μετερίζι,
'Ρίχνεται πίσω του, παύει ἡ φωτιά.

Δὲν τὸν ἐπρόφταιναν. . . τὸν ἀνακράζουν
δὲν ἀποκρένεται, διαβαίνει ἐμπρός.
Τὰ χέρια του ἄκοπα χτυποῦνε, σφάζουν,
σκορπᾷ ἀνταριάζεται, φεύγει ὁ ἐχθρός.

Στὸ δρόμο του ἄξαφνα τοῦ λυέται ἡ χαίτη,
στήν πλάτη ἀνέμισε σὰ δυὸ φτερὰ
τότε τοῦ φώναξαν— «Στάσου, Λαμπέτη,
» Ἄφησε κ' ἔνανε γι' ἄλλη φορά.»

(1) Ὠρύεται.

Κι' αὐτὸς δὲν ἔνοιωθε ποιοῦς τότε κράζει,
πάντα ἐσαλάγαγε τῇ Διαπουριά,
τὰ γέρι ἐθόλωσε, ξεμοναχιάζει. . .
ἄστραψ' ἐβρόντησε μιὰ πιστολιά.

Τὸν ἐλαδώσανε. . . στὸ χῶμα γέρνει,
τὸ βόλι ἐχώνεψε μὲς στὰ πλευρά.
Πέφτει ταπίστομα σιγὰ ξεσέρνει
σὰ φίδι κρύβεται μέσ' στὰ κλαριά.

*Ἔδοσκε ὁ θάνατος τὰ σωθικά του
κ' ἐκεῖνος ἔτρεχεν ὀλονυχτὶς
πατεῖ, σωριάζεται, σθιγέτ' ἡ καρδιά του. . .
ποῦσ' Ἀστραπόγιαννε νὰ τότε ἰδῇς; . . .

Διαθαίνει ἀνήφορους καὶ μονοπάτια,
βράχους ἀπάτητους, νεροσυρμές,
ἐξημερώθηκε μέσ' στὰ Παλάτια,
ἐψυχομάχησε χίλιες φορές.

Τὸ μνημὲ ἀπρόσμενε. . . Λιγάνι ἀκόμα
νὰ φτάσῃ τῷ λειπε. . . πετιέται ὀρθός.
Πηδᾷ ἀνδρειεύεται. . . τὸ ἔρμο χῶμα
σφίγγει στὰ δόντια του, πέφτει νεκρός.

Τὸ βράδυ ἀνέλπιστα πιάνει τὸ χιόνι
κι' ὁ τάφος κρύβεται βαθιὰ βαθιά.
Λὲς κ' ἐσαθάνωσαν σ' ἓνα σεντόνι
τὰ δύο τὰ λείψανα σφιχτὰ σφιχτά.

*Ἐν Ἀθήναις τῷ 1867.

ΑΡΙΣΤ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Η ΗΘΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΠΥΘΑΓΟΡΟΥ

Φαντάσθητι, φίλε αναγνώστα, ἄνδρα κάλλιστον τὴν μορφὴν καὶ σεμνοπρεπέστατον τὸ ἦθος, διὰ δὲ τῆς θεοπρεποῦς αὐτοῦ ὄψεως ἰσχυρῶς πρὸς ἑαυτὸν τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἐφελκόμενον καὶ διὰ τοῦ ἀστραπηδόλου αὐτοῦ βλέμματος κατάπληξιν ἐμποιοῦντα. Φαντάσθητι καὶ τὴν φήμην προπορευομένην καὶ διαλαλοῦσαν αὐτὸν ὡς πολυμαθέστατον καὶ σοφώτατον καὶ πρῶτον ἀπάντων ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα γῆν, καινὴν δὲ τινα καὶ θείαν διδασκαλίαν κομίζοντα. Νόει μὲν νῦν τὸν θεοειδῆ τοῦτον καὶ θαυμαστὸν τὴν σοφίαν ἄνδρα ἐμφανιζόμενον πρὸ ἀνθρώπων, οἷοι ἦσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, θεοποιούντων τὸ κάλλος καὶ πρὸς τὴν σοφίαν ὀργώντων, διαίροντα δὲ τὸ στόμα καὶ τὴν χεῖρα καὶ τὰ βλέμματα πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνατείνοντα καὶ ἐρμηνεύοντα τὸ ἄφατον κάλλος καὶ τὴν ἁρμονίαν τοῦ σύμπαντος, ἐν δὲ τῷ μεγάλῳ αὐτοῦ θαυμασμῷ τῆς τοῦ παντὸς τάξεως νέον ὄρον πλάττοντα καὶ κόσμον τὸ σύμπαν ἀποκαλοῦντα.

Φαντάσθητι δ' αὐτὸν ποιοῦμενον τοιάνδε ἀποστροφῇ·

«Θαυμάζετε βεβαίως, ὦ ἄνδρες, τὸν τῇ αἰσθήσει ληπτὸν πάγκαλον τοῦτον κόσμον, θὰ ἐθαυμάζετε δ' αὐτὸν ἔτι μᾶλλον καὶ θὰ ἡσθάνεσθε ἄρρητον ἡδονήν, ἂν ἡκούετε τῶν ἐπτὰ οὐρανίων σωματίων τὴν ἀνεκδιήγητον ἁρμονίαν, ἣν οὗς ἀνθρώπου οὐδενὸς οὐδέποτε ἤκουσεν, οὐδὲν δὲ τεχνητὸν ἐπτάχορδον δύναται νὰ παραστήσῃ. Ἀλλὰ τούτου δὴ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἀπειράκις ἐγὼ λαμπρότερον καὶ θαυμαστότερον κηρύττω ὑμῖν ἕτερον ἄληπτον τῇ αἰσθήσει κόσμον καὶ καθαρῷ τῷ νῷ μόνον συλλαμβανόμενον. Ἐν τούτῳ τῷ νοητῷ κόσμῳ ἵδρυται ὁ συμπάντων τῶν ὁρατῶν καὶ ἀοράτων ἡγεμὼν καὶ ἀρχὼν θεός, ἐφορῶν τὴν τοῦ παντὸς πορείαν

καὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων πράξεις καὶ τὰ διανοήματα· καὶ τοὺς μὲν εὐσεβῶς καὶ θεαρέστως βιώσαντας εἰς ἀμειδίην τῆς ἀρετῆς αὐτῶν κατοικίξει παρ' ἑαυτῷ ἐν μοναῖς μακαρίαις, τοὺς δὲ φαύλους καὶ ἀσεβεῖς καὶ κακουργικοὺς κολάζει ἐν τοῖς φοβεροῖς τοῦ Ταρτάρου κευθμῶσιν.

Ἀπ' αὐτοῦ δὲ ἡ ψυχὴ ἡμῶν δι' ἰδίαν ἀμαρτίαν ἐκπεσοῦσα πλανᾶται ἐν τῇ αἰσθητῇ φύσει κληρον ἔσχατον ἔχουσα, ἥτοι τὴν μετὰ τοῦ θεοῦ ἔνωσιν καὶ μακαριότητα ἡ τὰς ἐν τῷ Ταρτάρῳ βασάνους καὶ τὸν ἐντελῆ ἐξαφανισμόν. Ἄν μὲν διαδιώσῃ καθαρὸς καὶ ἀμίαντος καὶ ἀξίως τῆς ὀρισμένης τῇ ψυχῇ σου μακαριότητος, ἀπολιπὼν τὸ σῶμα μεταβαίνει εἰς κόσμον ἀνώτερον, ἐν ᾧ διάγεις βίον αἴδιον, τερπνὸν καὶ ἀθάνατον, ἂν δὲ μὴ, θὰ πλανᾶται ἡ ψυχὴ σου εἰςδυομένη εἰς σώματα ἀνθρώπων καὶ θηρίων, μέχρις οὗ ἡ τελείως καθαρῇ καὶ καθαρὰ μεταβῇ ἐπὶ τὸν ὕψιστον ἢ παντελῶς διαφθαρῇ καὶ ῥιφθῇ εἰς τὸν Τάρταρον καὶ δεθῇ ὑπὸ τῶν Ἑρινύων ἐν δεσμοῖς ἀρρήκτοις.

Θέλεις, ὦ ἄνθρωπε, νὰ ἔχῃς τὸν μέλλοντα βίον εὐδαίμονα καὶ μακάριον, θέλεις τὴν μετὰ τοῦ θεοῦ ἔνωσιν; Ἐν σοὶ τοῦτο κεῖται. Ὁ ἐπὶ γῆς βίος ἐστὶν ὁδὸς πρὸς ἀγνισμόν τῆς ψυχῆς καὶ τελείωσιν. Πρὸς δὲ τούτοις ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ δὲν τυγχάνεις πάντῃ ἐγκαταλελειμμένος εἰς τὰς σαυτοῦ ἀσθενεῖς δυνάμεις καὶ ἀδοθήτοτος, ἀλλ' ἔχεις συνεργὸν πρόθυμον τὴν θεῖαν ἀντίληψιν, διότι τὰ πάντα ὑπάρχουσιν ὥσπερ ἐν φρουρᾷ ὑπὸ τοῦ θεοῦ περιειλημμένα. Ἐπου τοίνυν τῷ θεῷ καὶ ὁμοιωθῇ αὐτῷ. Ἴσθι εὐσεβὴς πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ πρὸς τοὺς δαίμονας.

Μόνον τὸν ἀναίμακτον βωμὸν προσκύνει. Τοῖς θεοῖς πρόσφερε λατρείαν μὴ ἐκ παρέργου, ἀλλ' οἴκοθεν ἐπὶ τοῦτο ὥρμημένος. Ὅδοῦ πάρεργον οὔτε εἰσιτέον εἰς ἱερόν, οὔτε προσκυνητέον τὸ παράπαν, οὐδ' ἂν πλησίον τῶν θυρῶν αὐτῶν παριῶν εὐρεθῇ· ἀνυπόδητος δὲ θύε καὶ προσκύνει. Μεγάλυνον τὸ θεῖον ὕμνοις καὶ ψδαῖς πρὸς λύραν ἡρμωσμένας. Πλησίαζε αὐτῷ ἐν καθαρῷ ἱμα-

τίῳ καὶ καθαρᾷ τῇ διανοίᾳ. Μὴ ὁμνυε θεοὺς, ἀλλ' ἀσκοῦ νὰ παρέ-
χῃς σαυτὸν ἀξιόπιστον.

Παρακαταθήκη μὴ μόνον χρημάτων, ἀλλὰ καὶ λόγων πιστῶς
τῷ παρακατατεθειμένῳ φύλαττε. Μετὰ τὸ θεῖον καὶ τὸ δαιμόνιον
καὶ τὸ ἡρώον γένος πλεῖστον ποιοῦ λόγον τῶν γονέων καὶ τῶν
νόμων τῆς πατρίδος. Ἀμελοῦντι μὲν τῶν γονέων οὐδενὶ οὐδεὶς
οὔτε θεὸς οὔτε ἄνθρωπος νοῦν ἔχων γίνεται ποτε σύμβουλος, τὸ
δὲ ἐμμένειν τοῖς πατρίοις ἔθεσί τε καὶ νόμοις ἐστὶν ὠφέλιμον καὶ
χείρονες τῶν ἄλλων ἐὰν τυγχάνωσιν ὄντες· διότι μεῖζον τῆς ἀναρ-
χίας κακὸν οὐδὲν ὑπάρχει. Ἀδύνατον νὰ διασωθῇ ὁ ἄνθρωπος
μηδενὸς ἐπιστατοῦντος. Βοήθει τοίνυν τῷ νόμῳ, πολέμει τῇ ἀνο-
μίᾳ καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ καὶ πάσῃ δυνάμει. Μετὰ τοὺς γονεῖς
τίμα τοὺς πρεσβυτέρους καὶ εὐγνωμόνι τοῖς εὐεργέταις, πρὸς δὲ
τοὺς φίλους ἴσθι πιστός. Φιλίαν μὴ ἀπογίνωσκε ἀτυχίας ἢ ἄλλης
τινὸς ἀδυναμίας ἔνεκεν, ἀλλὰ διὰ κακίαν μεγάλην καὶ ἀνεπανόρ-
θωτον. Πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους προσφέρου οὕτως, ὥστε τοὺς
μὲν φίλους νὰ μὴ ποιῇς ἐχθρούς, τοὺς δ' ἐχθρούς νὰ μεταβάλλῃς
εἰς φίλους. Μηδὲν ἡγοῦ ἴδιον. Φεῦγε σαρκῶν πλεονασμόν. Αἰδῶς
καὶ εὐλάβειά ἐστι τὸ μήτε ὑπὸ γέλωτος κατέχεσθαι μήτε σκυ-
θροπάζειν. Ἐν ὀργῇ μήτε τι λέγε μήτε πράττε. Φυτὸν ἡμέρον καὶ
ἔγκαρπον μήτε φθεῖρε μήτε βλάπτε, μηδὲ ζῶον, ὃ μὴ βλαβερὸν
πέφυκε τῷ ἀνθρωπεῖῳ γένει. Ἡδονὴν ἐπιδίωκε μὴ τὴν δημῶδη
καὶ γοητευτικὴν, ἀλλὰ τὴν βεβαίαν καὶ σεμνοτάτην καὶ διαβολῆς
καθαρεύουσαν· ἡ μὲν ὁμοιάζει ταῖς ἀνδροφόνους τῶν Σειρήνων
ψδαῖς· ἡ δ' ἐπὶ καλοῖς καὶ δικαίοις καὶ τοῖς πρὸς τὸ ζῆν ἀναγ-
καίοις ἡδονὴ καὶ νῦν καὶ μετὰ ταῦτα ἡδεῖα καὶ ἀμεταμέλητος οὖσα
ὁμοιάζει Μουσῶν τινὶ ἁρμονίᾳ. Περὶ πολλοῦ ποιοῦ ἀληθεύειν, διότι
τοῦτο μόνον δύναται νὰ ποιῇ τοὺς ἀνθρώπους παραπλησίους τῷ
θεῷ. Μήτε εἰς ὕπνον τρέπου μήτε ἐξ ὕπνου διανίστασο, πρὶν ἂν
ἐπισκοπήσῃς ἐν ἑκατέρῳ τούτων τά τε ἤδη πεπραγμένα καὶ τὰ
μέλλοντα τῶν μὲν γενομένων εὐθύνας παρὰ σεαυτοῦ λαμβάνων,

τῶν δὲ μελλόντων πρόνοιαν ποιούμενος, καὶ πρὸ μὲν τοῦ ὕπνου ἐπάδων·

Πῇ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη;

πρὸ δὲ τῆς ἐξαναστάσεως·

εὖ μάλα ποιωνέων' ὅσ' ἐν ἡματι ἔργα τελέσσεις.

Τοιαῦτα καινὰ καὶ βαθέα καὶ τοὺς μυχαϊτάτους τοῦ ἀνθρώπου, πόθους θεραπεύοντα δόγματα διδάσκων ὁ Πυθαγόρας κατέσειεν, ὡς εἰκός, καὶ συνεκίνει βαθύτατα τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ. Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης ὁ Πυθαγόρας ἀνέψξε τοῖς νοε-
ροῖς τῶν ἀνθρώπων ὀφθαλμοῖς νέον κόσμον, αἰθέριον, ἀόρατον, αἰώ-
νιον, ἔδωκε διάρκειαν εἰς τὴν ζωήν, ἥτις τοῖς σωματικαῖς ὀφθαλ-
μοῖς φαίνεται σθεννυμένη ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ, ἔδρυσεν ἐν τῷ
νέῳ τούτῳ λαμπρῷ κόσμῳ παντοκράτορά τινα καὶ πάνσοφον καὶ
παντελεῆ δύναμιν, ἔφορον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ διανοημά-
των καὶ τῆς δικαιοσύνης ἀπονεμήτριαν ἀκριβεστάτην καὶ ἀμερο-
ληπτοτάτην, κατέδειξεν εἰς τοὺς ἀπηλπικότας ἀνθρώπους ὅτι ὁ
νοητὸς κόσμος, ὅτι ἡ διαρκὴς ἐκείνη ζωὴ πρόκειται ἄθλον τοῖς ἐν
τῷ ἀγῶνι τῆς ἐπιγείου σταδιοδρομίας νικῶσιν, ὅτι ἀδέκαστος κριτὴς
καὶ βραβευτὴς ὑπάρχει ἡ θεία οὐσία, ἡ περιλαμβάνουσα καὶ συγκρα-
τοῦσα καὶ διευθύνουσα τὸν τε ὁρατὸν καὶ τὸν ἀόρατον κόσμον.

Ἐὰν δ' ἐνθυμηθῇς νῦν, φίλε ἀναγνώστα, ὅτι τὰ θεσπέσια ταῦτα διδάγματα ἐξήρχοντο ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Πυθαγόρου διὰ ῥημά-
των καλλιόνων καὶ μεγαλειότερων καὶ διὰ φωνῆς καὶ σχημάτων,
οἷα παρῆχε φύσει τὸ μέγεθος τῆς ὑποθέσεως καὶ ἡ βαθυτάτη τοῦ
θείου κηρύγματος πεποιθήσις, ἐὰν ἀναλογισθῇς προσέτι ὅτι τὸ κή-
ρυγμα τοῦτο ἐγένετο πρὸ ἑξ καὶ τριάκοντα καὶ τετρακοσίων καὶ
δισχιλίων ἐτῶν, πρὶν ἔτι ν' ἀναφανῶσιν οἱ ἀπὸ τῆς Ἑλέας ὑφιπέ-
ται φιλόσοφοι, πρὶν ἔτι νὰ διδαχθῇ ὁ κόσμος τὴν βαθεῖαν τοῦ Ἐφε-
σίου φιλοσόφου διδασκαλίαν, πρὶν ἔτι ν' ἀκουσθῇ τὸ θεῖον τοῦ Ἀνα-
ξαγόρου κήρυγμα, πρὶν νὰ καταυγάσῃ τῶν ἀνθρώπων τὴν διάνοιαν

τὸ ἀπὸ τῆς Ἀκαδημείας καὶ τοῦ Λυκείου καὶ τῆς Στοᾶς καὶ τῆς Γαλιλαίας ἀφθόνως ἐκχυθὲν φῶς· ἐν ταῦτα πάντα ἐν νῷ λάδης καὶ πρὸς τούτοις ὅτι ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἡ ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν μεταξὺ θεωρίας καὶ πράξεως διαφωνίαν διετέλει ἐν ταραχῇ καὶ διασπασμῷ οὕσα, ὅτι ἡ περὶ δικαιοσύνης ἔννοια αὐτῶν δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὰς παρατηρουμένας ἐν τῇ βίῳ ἀδικίας καὶ τὰς ἄλλας τῆς ἐπιγείου ζωῆς ἀνωμαλίας καὶ διὰ τοῦτο ζωηρότερον καθίστη τὸν πόθον τῆς συνεχείας τῆς ζωῆς καὶ ἐκείθεν τοῦ τάφου θὰ κατανοήσῃς ἡλικίην ἐντύπωσιν ἐνεποίησε τὸ κήρυγμα τοῦ Πυθαγόρου ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀκροατῶν, ὅποια ψυχῆς σκιρτήματα ἐγέννησε καὶ ὅσα δάκρυα ἡδονῆς ἀνήγαγεν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀκροασαμένων τοῦ κηρύγματος. Τοιοῦτος διδάσκαλος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑποληφθῇ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις ὅμοιος, τοιαύτη διδασκαλία δὲν ἐδύνατο νὰ πιστευθῇ ὅτι γήνην εἶχε τὴν καταγωγὴν. Ἐξ ὑπερτέρου πάντως κόσμου ὤφειλε νὰ ἔλθῃ ὁ τοιαῦτα νέα καὶ ὑπερκόσμια διδάγματα κομίσας. Μόνος ὁ ἐκ τοῦ ἀοράτου ἐκείνου κόσμου ἐλθὼν, μόνον θεὸς τις ἢ θεοῦ παῖς ἐδύνατο νὰ γινώσκῃ τὰ ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων ὀφθαλμῶν ἀποκεκρυμμένα. Οὕτω λοιπὸν ἡ διδασκαλία τοῦ Πυθαγόρου ἐξῆρεν αὐτὸν ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἀπὸ ἱερέως τοῦ Ἀπόλλωνος ἐξῦψωσεν αὐτὸν ἡ φαντασία εἰς αὐτὸν τὸν Ἀπόλλωνα· ἀπὸ διδασκάλου τῆς μετεμψυχώσεως παρέστησεν αὐτὸν τοῦτον πολλάκις μετεμψυχωθέντα καὶ πρῶτον μὲν ὡς Αἰθαλίδην, εἶτα δὲ ὡς Εὐφορβον, εἶτα ὡς Ἑρμότιμον, εἶτα ὡς Πύρρον, εἶτα ὡς Πυθαγόραν ἐπὶ γῆς ἐμφανισθέντα. Ἐντεῦθεν ἐπλάσθησαν ἔπειτα τὰ ἄλλα περὶ αὐτοῦ θαυμαστά διηγήματα καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ δῆθεν ἐκτελεσθέντα θαυματουργήματα. Ἡ ἀποθέωσις ἄρα τοῦ Πυθαγόρου προήλθεν ἐκ τῆς βαθείας αἰσθήσεως, ἣν ἐνεποίησεν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀκουσάντων ἡ νέα θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτοῦ διδασκαλία.

Ἐν Ἀθήναις τῷ 1897.

ΜΑΡ. ΒΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

ΤΙΣ Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ;

Ἐν τῇ φύσει τῇ τε ὕλικῇ καὶ νοητικῇ εἰς κρατεῖ καθολικὸς νόμος, ἡ ἔφεσις τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ὁρμὴ πρὸς τελείωσιν. Ἐξέλθετε εἰς τοὺς χλοεροὺς λειμῶνας, εἰς τὰς φαιδράς πεδιάδας, θὰ ἴδητε πᾶσαν τὴν φύσιν ἀκαθέκτως ὀργῶσαν πρὸς τελείωσιν αὐτῆς. Τὸ ἐν τῇ γῇ κρυφθὲν σπέρμα ἐνὸς ἐφίεται ὡς τοῦ ὑψίστου αὐτοῦ ἀγαθοῦ, τῆς τελειώσεως αὐτοῦ, αὕτη δὲ ἡ τελείωσις αὐτοῦ εἶναι καὶ ἡ εὐδαιμονία αὐτοῦ. Τὸ σπέρμα τοῦ κρίνου τοῦ ἀγροῦ ἐνὸς καὶ μόνου ἐφίεται ὡς τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, τῆς τελειώσεως αὐτοῦ, ἦτοι ν' ἀναπτυχθῇ καὶ γένηται κρίνον ἐστολισμένον οὕτως, ὡς οὐδ' ὁ μεγαλοπρεπέστατος τῶν βασιλέων Σολωμὼν ἐδύνατο νὰ στολισθῇ ἐν ὅλῃ τῇ δόξῃ καὶ τῇ πλούτῳ αὐτοῦ. Τὸ σπέρμα τῆς μηλέας ἔχει ὁρμὴν ἀκάθεκτον, ὅπως γένηται μηλέα καὶ παραγάγῃ μῆλα. Ὁ σπόρος τῆς σταφυλῆς φέρεται μετὰ δυνάμεως ἐσωτερικῆς μεγάλῃς, ὅπως γένηται κλῆμα καὶ παραγάγῃ σταφυλάς, τοῦτο εἶναι τὸ ἄκρον αὐτοῦ ἀγαθόν, ἡ εὐδαιμονία αὐτοῦ. Εἰσέλθετε εἰς τὰς πόλεις καὶ θὰ ἴδητε ὅτι πᾶσα τάσις ἀνθρωπίνῃ τούτου ἐφίεται καὶ πρὸς τοῦτο κατατείνει ὡς πρὸς ὑψιστον αὐτῆς ἀγαθόν καὶ πρὸς εὐδαιμονίαν αὐτῆς, τὴν τελείωσιν δῆλον ὅτι καὶ θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς τοῦτο ὀργᾶ ἡ μικρὰ κοινωνία, ἥτις καλεῖται οἶκος, πρὸς τοῦτο αἱ ἄλλαι στεναὶ κοινωνίαι, αἵτινες καλοῦνται φιλίας, σύλλογοι, σύνδεσμοι, ἀδελφότητες, ἐταιρεῖαι, πρὸς τοῦτο ἡ πασῶν τελειότης καὶ κατ' ἐξοχὴν κοινωνία, ἡ πολιτεία. Ἀναλάβετε εἰς χεῖρας τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ θὰ ἴδητε ἐν αὐτῇ ἀτελευτήτους καὶ παντοειδεῖς ἀγῶνας, ἀγῶνας πολιτικούς, θρησκευτι-

κούς, ἐπιστημονικούς· πρὸς ποῖον ἄρά γε σκοπὸν διεξαγομένους ; Πρὸς τὴν τελείωσιν καὶ θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν δὲ πολλάκις ἴδῃτε φθαρτικούς πολέμους τὴν τοῦ ἀνθρώπου τελείωσιν ἐμποδίζοντας ἀντὶ νὰ προαγάγῃσιν αὐτήν, δὲν εἶναι τοῦ κανόνος ἐξαίρεσις τοῦτο, ἀλλὰ παρεκτροπὴ ἐκ παρανοήσεως τοῦ ἀληθινοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῷ βάθει κεῖται ἡ αὐτὴ τοῦ ἀγαθοῦ ἔφεσις, ἣτις τὸν διορατικὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἱστορικοῦ δὲν διαλανθάνει. Ὁ φθείρων καὶ φθειρόμενος ἐν πολέμοις λαὸς τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίεται καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τούτου ἀναλαμβάνει φθαρτικούς πολέμους. Μόνον φίλαρχοι καὶ φίλαυτοι καὶ φιλοχρήματοι καὶ φιλήδονοι ἄρχοντες δύνανται νὰ ἐκμεταλλεύωνται τῆς ἐν τῷ βάθει τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐμπεφυτευμένης ἀκοιμήτου πρὸς τελείωσιν ὁρμῆς. Καὶ συγελόντι εἰπεῖν, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ὑπὸ μιᾶς ἀκαθέκτου ὁρμῆς φέρεται, ὑπὸ τῆς ὁρμῆς εἰς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν. Ὁ φάρος λοιπόν, πρὸς ὃν ὁ ἀνθρωπος ἀτενίζει διαπλέων τὸ τρικυμῶδες τοῦ βίου πέλαγος, τὸ τέρμα, πρὸς ὃ σπεύδει ἐν τῷ πολυμόχθῳ τῆς ζωῆς σταδίῳ εἴτε ὡς ἀτομικὴ μονὰς εἴτε ὡς μέλος κοινωνίας ἢ γαμικῆς ἢ ἐταιρικῆς ἢ φιλικῆς ἢ πολιτικῆς, εἶναι ἡ ἠθικὴ τελείωσις, εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ σταθεροῦ, τοῦ ἀναλλοιώτου, τοῦ μόνου ἀληθοῦς νόμου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, εἶναι ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου.

Τοῦτον τὸν ἀπόλυτον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως νόμον φιλόσοφοι κράτιστοι θεώρησαν ὡς τὴν ἰσχυροτάτην ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, εἶπε Νικόλαος ὁ Κουζάνος (1401—1464), ἡ ἀνάπτυξις παντός, ὃ τι ὑπάρχει ἐν αὐτῷ δυνάμει, τὸ ποιεῖν αἰείποτε πλουσιώτερον τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς ἡμῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σκοπὸς οὗτος δὲν περαίνεται ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ, αὕτη ἡ μὴ ἐκπλήρωσις τῆς φυσικῆς ἡμῶν τάσεως ἐν τῷ παρόντι βίῳ εἶναι ἀσφαλεστάτη βεβαίωσις περὶ μέλλοντος βίου, περὶ τῆς ἀθανασίας ἡμῶν.

Ὁ δὲ κράτιστος τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, ὁ νέαν ὁδὸν τῇ φι-

λοσοφία διανοίξας Κάντιος, δι' ἀμειλίκτου καὶ ἀδυσωπήτου κριτικῆς ἀνατρέψας πάσας τὰς μέχρις αὐτοῦ φερομένας ἀποδείξεις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀνήγειρεν ἀντ' ἐκείνων ὡς μόνην ἀναμφισβήτητον καὶ ἀδιάσειστον ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας ἡμῶν ἐκ τῆς φυσικῆς ταύτης πρὸς τελείωσιν καὶ εὐδαιμονίαν ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου πηγάζουσαν. Ἐπειδὴ, λέγει ὁ Κάντιος, ὁ ἄνθρωπος φύσει φέρεται πρὸς τὴν αὐτοῦ ἠθικὴν τελείωσιν καὶ τὴν μετ' αὐτῆς συνημμένην εὐδαιμονίαν, πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, αὕτη δὲ ἡ ἠθικὴ τελειότης καὶ εὐδαιμονία ἐν οὐδεμιᾷ στιγμῇ τῆς ἐπὶ τῆς γῆς ὑπάρξεως ἡμῶν τελείως ἐπιτυγχάνεται, ἔπεται ἀναγκαίως ὅτι ἡ ὑπαρξὶς ἡμῶν οὐδὲν ὅριον ἔχει ἐν τῇ χρόνῳ, καὶ ὅτι ἔσμεν εἰς ἀτελεύτητον πρόοδον τελειότητος ὥρισμένοι, σὺν αὐτῇ δὲ καὶ εἰς ἀτελεύτητον ὑπαρξίν· ἔσμεν ἄρα ὥρισμένοι εἰς ἀθανασίαν.

Οὐ μόνον δὲ περὶ τῆς ἐπέκεινα τοῦ τάφου ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου βεβαιοῖ καὶ ἀσφαλίζει ἡμᾶς ὁ νόμος οὗτος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς ἠθικὴν τελείωσιν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν ἀθανασίας καὶ ὡς ἀτομικῶν προσώπων καὶ ὡς ἔθνων αὐτὸς εἶναι ὁ δημιουργός.

Ἡ ἱστορία μεγαλοφρονότατα κηρύττει ὅτι ἡ ἀξία τῶν πολιτῶν ἐν ἐκάστη φυλετικῇ πολιτείᾳ καὶ ἡ ἀξία ἐκάστης πάλιν φυλῆς ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ εὐρυτάτῃ τῆς ἀνθρωπότητος πολιτείᾳ πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, πρὸς τὴν ἠθικὴν τελείωσιν καὶ θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου συμμετρεῖται. Τιμῶνται καὶ γεραίρονται ζῶντες καὶ δοξάζονται ἀποθανόντες οἱ πολῖται ἐκάστης φυλετικῆς πολιτείας ἀναλόγως τῶν ἐράνων, οὓς προσήνεγκον εἰς ἠθικὴν προαγωγὴν καὶ τελείωσιν τῆς φυλῆς αὐτῶν· ἐὰν δὲ αἱ ὑπηρεσίαι τῶν πολιτῶν ἐξέρχωνται τῶν ὁρίων τῆς φυλῆς καὶ προάγωσι τὴν ἠθικὴν τελείωσιν καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου καθόλου, τιμῶνται καὶ γεραίρονται οὗτοι καὶ θεοποιοῦνται καὶ ὑπὸ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος καὶ λατρεύονται ὡς ἥρωες τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Τιμῶνται καὶ θαυμάζονται καὶ τὰ ἔθνη ἀγαλόγως τῶν ὑπηρεσιῶν, ἃς προσήνεγκον πρὸς ἡθικὴν προαγωγὴν καὶ τελείωσιν τῆς φυλῆς κατὰ μέρος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος καθόλου. Μάλιστα δὲ ἡ ἀνάστασις καὶ πτώσις ἢ τε πραγματικὴ καὶ ἱστορικὴ τῶν ἐθνῶν συνέχεται πρὸς τὰς ὑπὲρ τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑπηρεσίας αὐτῶν.

Ἀνυψοῦται ἔθνος τι ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα ἐν δυνάμει πραγματικῇ καὶ δόξῃ ἱστορικῇ ἀφθίτῃ, ὅταν πλείονας τῶν ἄλλων προσφέρῃ ἐράγους πρὸς τελείωσιν καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου, πίπτει δὲ καὶ ἐξαφανίζεται, καὶ τὰ πρωτοτόκια τῆς τιμῆς καὶ δόξης ἄλλοις παραχωρεῖ, ὅταν οὐδὲν ἢ ἀσήμαντόν τι ἔχῃ νὰ προσενέγκῃ πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου τελείωσιν καὶ εὐδαιμονίαν. Ὅτι ἡ ἡθικὴ τελείωσις καὶ θέσεις εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἀποδεικνύει καὶ ἡ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει συμπεφυκυῖα ὁρμὴ πρὸς κοινωνίαν, ἣν ὁ μέγας Σταγειρίτης φιλόσοφος θαυμαστῶς διετύπωσε διὰ τῆς βραχυτάτης ῥήτρας «φύσει κοινωνικὸν ζῶον ὁ ἄνθρωπος». Ὁ ἐκτὸς κοινωνίας ἀνθρώπινος βίος δὲν εἶναι βίος ἀνθρώπινος· ὁ ἄνθρωπος ζῶν μονώτης καὶ ἰδιαστῆς δὲν θὰ ἐδύνατο νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν ὑψηλὸν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ σκοπόν. Κάλλιστα καὶ θαυμασιώτατα τὸν μονήρη τοῦτον βίον ἐξεικόνισεν ὁ σοφώτατος Ὅμηρος ὡς βίον ἄγριον καὶ θηριώδη καὶ ἀπάνθρωπον, βίον Κυκλώπων ἀνθρωποφάγων οὔτε δίκας οὔτε θέμιστας εἰδόντων, ἐν οἷς οὐδεὶς ἐστὶ νόος θεοῦδης. Ἐν κοινωνίᾳ λοιπὸν λογικῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ ὕψιστος ἐπὶ τῆς γῆς σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου. Διὸ καὶ ἡ θεία δημιουργία ἐξησφάλισε τὴν ἐπιτυχίαν ὀργανώσασα πρὸς τοῦτο τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐμφυτεύσασα βαθύτατα ἐν αὐτῇ τὴν ἀκάθεκτον πρὸς βελτίωσιν αὐτοῦ ὁρμὴν. Αὕτη ἡ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει συμπεφυκυῖα ὁρμὴ ὠδήγησε τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἴδρυσιν οἴκου, φυτωρίου τῆς πολιτείας, ἵνα διὰ τῶν ἀρετῶν καὶ δεξιότητων ἐκατέρου φύλου συμπληρώσῃ ἑαυτόν, ἵνα τὸ διὰ τῶν προσωπικῶν ἐργασιῶν κτηθὲν ποσὸν δεξιότητων καὶ ἀρετῶν μὴ ἀφῆσιν ν' ἀπολεσθῇ, ἀλλὰ κληροδοτήσῃ τοῖς ἐκγόνοις καὶ ἀναπτύξῃ ἐν

αὐτοῖς περαιτέρω καὶ καταστήσῃ αὐτοὺς οὕτω τελειότερους καὶ εὐτυχεστέρους τῶν τεκόντων. Ἡ αὐτὴ ὁρμὴ συνήνευσε τοὺς οἴκους εἰς δήμους, τοὺς δήμους εἰς μικρὰς πολιτείας, ταύτας εἰς φυλετικὰς ἢ ἐθνικὰς πολιτείας. Ἐκ ταύτης τῆς ὁρμῆς ἐλαυνόμενος ὁ ἄνθρωπος ἐπιζητεῖ πολιτείαν τῆς ἀνθρωπότητος, κοσμοπολιτείαν, ἣν ὁ μὲν ἱδρυτὴς τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας Ζήνων ὁ Κιτιεὺς διευτύπωσεν ὥδε· «Ἴνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ κατὰ δήμους οἰκῶμεν ἰδίους ἕκαστος διωρισμένοι δικαίοις, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους, ἡγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἰς δὲ βίος ἡ καὶ κόσμος ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῷ συντρεφομένης», ὁ δὲ ἱδρυτὴς τῆς ἡμετέρας θρησκείας διὰ τῆς ῥήσεως «καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἰς ποιμήν». Ἄλλ' οὐδ' ἐν τοῖς εὐρυτάτοις ὁρίοις τῆς πολιτείας ταύτης τῆς σύμπαντα τὸν κόσμον περιλαμβανούσης δύναται νὰ περιορισθῇ ἡ θεία τοῦ ἀνθρώπου ὁρμὴ ἐκείνη. Ἐπὶ τῶν ἰσχυρῶν αὐτῆς πτερύγων φερόμενος ὁ ἄνθρωπος ἀνυψοῦται ὑπεράνω τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ γίνεται πολίτης ὑπερφυσικοῦ τινος κόσμου, τοῦ ἀληθοῦς κόσμου, τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ὅπου ἐδρεύει τὸ ἄκρον ἀγαθόν, τὸ τέρμα καὶ τὸ ἔπαθλον τῶν ὑπὸ τῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τελείωσιν ὁρμῆς ἐπιβληθέντων αὐτῷ ἀγώνων.

Ὁ δῆμος ἄρα προϋποτίθησι τὸν οἶκον καὶ ἡ ἐθνικὴ πολιτεία τὸν δῆμον ὡς τελειότεραι βαθμίδες ἐκείνων. Καὶ ἡ κοσμοπολιτεία πάλιν προϋποτίθησι τὴν φυλετικὴν ἢ ἐθνικὴν πολιτείαν, διότι διὰ ταύτης ὡς δι' ἀναγκαιοτάτης βαθμίδος θὰ ἀνέλθωμεν εἰς ἐκείνην, καὶ τῆς τοῦ κόσμου πολιτείας τελειότερα καὶ ἀπασῶν τελειοτάτη καὶ ἀκροτάτη εἶναι ἡ τῶν διανοιῶν πολιτεία, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Ἐντεῦθεν εὐχερῶς πᾶς τις κατανοεῖ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἰναί τις κοσμοπολίτης πρὶν γένηται τελειότατος πολίτης τῆς φυλετικῆς πολιτείας. Ὁ ἐξαιρῶν ἄρα ἑαυτὸν πάσης ἐθνικῆς πολιτείας ἵνα ἡ δῆθεν κοσμοπολίτης, ἐκβάλλει ἑαυτὸν πάσης ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ὁμοιάζει πρὸς μόριον μηχανῆς, οὗ ἡ ὑπαρξίς ἐν τούτῳ ἔγκειται, ὅτι συντελεῖ ὡς μέρος πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μηχανῆς,

Νεοελ. Ἀναγν. Παντελάμι - Κυπαρίσση Β'. 16.

ἐκβλήθην δ' αὐτῆς εἶναι τι περιττὸν καὶ ἄχρηστον καὶ ὡς τοιοῦτον οὐδένα πλέον σκοπὸν ἔχον καὶ οὐδεμιᾶς ὄν προσοχῆς ἄξιον. Ὁ τοιοῦτος παύεται ὡν κοινωνικὸς ἄνθρωπος, ὄργανον τοῦ τῆς δημιουργίας σκοποῦ, τῆς τελειώσεως καὶ εὐδαιμονίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀπατᾷ δὲ ἑαυτὸν, διότι ἀφαιρῶν ἑαυτὸν τὸ κυριώτατον καὶ οὐσιωδέστατον γνώρισμα τοῦ κοσμοπολίτου ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι ἔτι κοσμοπολίτης. Ἐν ᾧ ὁ κοσμοπολιτισμὸς ἐδράζεται ἐπὶ τῆς τελείας ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων τοῦ τῆς ἐθνικῆς πολιτείας πολίτου καὶ εἶναι βαθμὶς τελειότερα τούτου, αὐτὸς χωρὶς νὰ ἔχῃ τὰς ιδιότητας ταύτας, χωρὶς νὰ διέλθῃ τὴν ἀναγκαίαν προβαθμίδα ἰσχυρίζεται ὅτι ἀνυψώθῃ εἰς τελειότεραν πολιτείαν, ὅτι ἀφῆκε δῆλον ὅτι τὸ πραγματικὸν ἔδαφος τῆς πράξεως καὶ εἰσῆλθεν εἰς ἔδαφος ἰδεῶδες ἔτι καὶ μὴ ὑπάρχον. Θαυμαστὸν δὲ θὰ εἶναι, ἂν τὸν μὲν πατέρα καὶ τὴν μητέρα καὶ τὸν ἀδελφὸν καὶ τὸν φίλον καὶ ὁμόφυλον καὶ ὁμόθρησκον μὴ θέλῃ νὰ ὠφελήσῃ, θέλει δὲ νὰ προσενέγκῃ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὴν ἀπλὴν ἔννοιαν, τὸν μηδεμίαν πραγματικὴν ὑπόστασιν ἔχοντα.

Ἐν κοινωνίᾳ λοιπὸν καὶ μάλιστα τῇ τελειοτάτῃ κοινωνίᾳ, τῇ φυλετικῇ πολιτείᾳ, δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ θεραπεύσῃ ὡς ἄριστα τὴν πρὸς ἡθικὴν τελείωσιν καὶ εὐδαιμονίαν φυσικὴν αὐτοῦ ὁρμὴν. Διότι οἱ φύσει συγγενεῖς καὶ ὁμόφυλοι, οἱ τὴν αὐτὴν ἱστορίαν ἔχοντες, τοὺς αὐτοὺς πόθους τὰ αὐτὰ ἰδεώδη, οἱ κοινὰ ἔχοντες τὰ δυσκληρήματα καὶ τὰ εὐκληρήματα, οἱ τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, τὰ αὐτὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, τὰς αὐτὰς πηγὰς δόξης καὶ τιμῆς καὶ μορφώσεως, οἱ τὸν αὐτὸν διανοητικὸν καὶ ἡθικὸν θησαυρὸν κοινὸν ἔχοντες εἶναι θεξιώτεροι συνεργοὶ πρὸς τελείωσιν ἀλλήλων ἢ οἱ μὴ διὰ τοιούτων δεσμῶν συνδεόμενοι.

Ἐντεῦθεν ἔπεται τὸ ἀπαράγραπτον τοῦ ἀνθρώπου δικαίωμα τοῦ ζῆν ἐν κοινωνίᾳ ὁμαιμόνων καὶ ὁμοφύλων καὶ ὁμοδόξων, ἐν ᾗ τὸ ἐγὼ ἐκάστου δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ τὸ ἐγὼ τοῦ ἄλλου, ἐν ᾗ ἕκαστος συναισθάνεται ἑαυτὸν οὕτω συγγενῇ καὶ οἰκεῖον πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους πολίτας, ὥστε δύναται νὰ ἐκφράξῃ τὴν κοινό-

τητα ταύτην τῶν φρονημάτων διὰ τῆς λέξεως ἡμεῖς. Ἐντεῦθεν δῆλα δὴ ἔπεται τὸ δικαίωμα τῶν ἐθνικῶν πολιτευμάτων, τὸ δικαίωμα τῶν ἐθνῶν, ὅπως ἕκαστον ἀποτελῇ ἰδίαν πολιτείαν· διότι μόνον ἐν τοιαύτῃ ὁμογενεῖ κοινωνίᾳ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ὁρισθεὶς σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἦτοι ἡ τελείωσις καὶ θέωσις αὐτοῦ.

Ἐντεῦθεν ἔπεται καὶ τὸ ἀπαρέγκλιτον καὶ ἀπαράβατον καθήκον παντὸς ἔθνους νὰ σέδῃται καὶ δὴ καὶ προάγῃ κατὰ τὸ ἑαυτοῦ δυνατόν τὰς κοινωνίας τῆς ὁμοφυλίας· διότι οὐ μόνον τὸ ἀπαράγραπτον δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ τελείωσις, ἀσφαλέστερον οὕτως ἐπιδιώκεται, ἀλλὰ καὶ ἡ ἠθικὴ προαγωγὴ τῶν καθ' ἕκαστον ἐθνῶν εἶναι ἀναγκαία προδοθῆναι καὶ προϋπόθεσις πρὸς τὴν ἠθικὴν τελείωσιν καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Εἶναι ἄρα θέσπισμα τῆς φύσεως ἀπαράβατον, ἀνάγκη τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀμετάτρεπτος, ὅπως ὁ ἀνθρώπος τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ τελείωσιν καὶ εὐδαιμονίαν ἐπιδιώκῃ, ἡ δὲ τελείωσις αὐτοῦ μόνον ἐν ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ προάγεται καὶ δὴ πολλῶ ἔτι κάλλιον ἐν κοινωνίᾳ ὁμαιμόνων καὶ ὁμοφύλων καὶ ὁμοφρόνων ἢ ἐν κοινωνίᾳ ξένων καὶ ἀλλοφύλων καὶ ἐτεροδόξων, ἵνα ἐκ τῶν κατορθουμένων ὑπὸ τῶν ἐπὶ μέρους φυλετικῶν κοινωνιῶν ἀπαρτίζηται ἡ τελείωσις καὶ θέωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καθόλου.

Τοὺς ὑψηλοὺς τούτους τῆς θείας δημιουργίας σκοποὺς ἡρώοι-ρησαν νὰ ἐξυπηρετήσωσιν ὑπὲρ πάντα τῆς γῆς τὰ ἔθνη οἱ Ἕλλη-νες καὶ ὡς ἄτομα καὶ ὡς ἔθνος. Οἱ μεγάλοι τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς ἄνδρες δὲν εἰργάσθησαν πρὸς τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῶν περιωρισμένων τῆς φυλῆς αὐτῶν ὁρίων μόνον, διότι τὸ πλήρωμα τῶν ὑψηλῶν αὐτῶν διανοημάτων ὡς ποταμὸς πολυχεύμων τὰ τῆς φυλῆς ὄρια ὑπερβάν καὶ ἐκχειρίσαν κατήρδευσε διὰ τῶν δροσερῶν καὶ γονίμων αὐτοῦ ναμάτων τὴν ἀνθρωπότητα πᾶσαν. Διὸ καὶ δὲν θεωροῦνται πατέρες καὶ ἥρωες ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων μόνον, ἀλλὰ καὶ παντὸς πεπολιτισμένου ἔθνους. Τὸ δὲ Ἑλ-

ληνικὸν ἔθνος τοιούτους, τὴν χαρὰν καὶ τὸ αὐχμημα τῆς λογικῆς καὶ ἠθικῆς φύσεως ἀποτελοῦντας, ἀριστεῖς μέλη αὐτοῦ ἔχον ἡδύχρησε νὰ προσενέγκῃ τοὺς πολυτιμοτάτους ἐράνους πρὸς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μεγάλη ἀξία τῶν ἐράνων τούτων ἀνύψωσε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀνθρωπότητος ὑπὲρ πάσας τὰς φυλάς τοῦ κόσμου καὶ κατέστησεν αὐτὸ τὸν ἰσχυρότατον καὶ ἀπαραίτητον μοχλὸν πάσης πρὸς τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας τῶν νέων καινῶν. Ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἐδύνατο ν' ἀποβάλῃ τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐναποταμιευθέντας πολυτιμοτάτους ἀνθρωπίνης μόρφώσεως θησαυροὺς. Ἡ διατήρησις τῶν θησαυρῶν τούτων εἶναι συνημμένη μετὰ τῆς διατηρήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐν τούτῳ ἔχομεν τὴν λύσιν τοῦ μυστηρίου τῆς ἀθανασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐντεῦθεν κατανοεῖται ποῦ ὀφείλει νὰ ἐπιζητῇ τὴν ἀθανασίαν αὐτοῦ πᾶν φιλότιμον καὶ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ συναίσθησιν ἔχον ἔθνος.

Ὁ τι εἶπεν ὁ θεὸς Πλάτων περὶ τῆς ψυχῆς, ὅτι ἡ ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ τῆς γῆϊνης φαυλότητος καθαρθεῖσα ψυχὴ πτεροῦται καὶ τῇ ἐλαφρᾷ τῶν πτερῶν πτήσῃ κουφιζομένη μεταρσιούται καὶ πλησιάζει πρὸς τὸ θεῖον καὶ θεᾶται τὸ πεδίον τῆς ἀληθείας, τοῦτο δύναται νὰ ῥηθῇ περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τῷ ὄντι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος πτερωθὲν τὴν ψυχὴν καὶ τὴν διάνοιαν μετηρσιώθη καὶ πλησιάσαν πρὸς τὸν θεῖον νοῦν, τὸν τὴν φύσιν διακοσμήσαντα, ἐνεῖδεν ἐν αὐτῷ τοὺς θεῖους καὶ αἰωνίους νόμους, τοὺς τελικοὺς σκοποὺς, πρὸς οὓς ἡ φύσις ἐδημιουργήθη. Ἐκ δὲ τῶν ἐλληνικῶν πάλιν παραγόντων, οἵτινες ἀπετέλεσαν τὸ γινόμενον τοῦτο, ἰσχυρότατος ἐγένετο ἡ παλαίφατος ἡμῶν πατρίς Μικρὰ Ἀσία, ἡ μήτηρ τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ κοιτίς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας καὶ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μουσικῆς καὶ τῶν ἀδρῶν πολιτικῶν διανοημάτων, ἡ πρώτη πηγὴ πάσης τέχνης καὶ ἐπιστήμης.

Ἄν ἡ πραγμάτωσις τοῦ σκοποῦ τῆς ἐπὶ γῆς υπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτῇ τὴν τῆς φυλῆς διατήρησιν, ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ,

ἀρύεται τὸ δικαίωμα τῆς υπάρξεως αὐτῆς οὐ μόνον ἐξ αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ ἐκ τῶν διεπόντων τὸν αἰσθητὸν κόσμον νόμων. Ἡ ἱστορία μεγαλοφώνως ἀνακηρύττει ὅτι πρὸς τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο ἔθνος ἡγωνίσαστο ἐνθουσιωδέστερον καὶ δεξιώτερον τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἡ μαρτυρία αὕτη τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ πολυτιμοτάτη περγαμηνὴ περὶ τῆς δεξιότητος τῆς ἑλληνικῆς φύσεως πρὸς κατανόησιν καὶ ἐπιδίωξιν τῶν αἰώνιων σκοπῶν τῆς δημιουργίας. Δύναται ἄρα ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ νὰ συντελέσῃ πρὸς τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς τοὺς τελικοὺς σκοποὺς τῆς ἐπὶ γῆς υπάρξεως αὐτοῦ.

Ἐπειτα δὲ φυσικὸς καὶ ἀνθρωπολογικὸς νόμος ὑπάρχει, ὅτι ἡ ἀπαξ γενομένη κίνησις εὐχερέστερον ἐπαναλαμβάνεται ἢ ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐγένετο. Τοῦτο ἐν τῇ ψυχολογίᾳ καλοῦμεν κλίσιν, ἐξ ἧς γυνάται ἡ ἕξις καὶ ἡ δευτέρα λεγομένη φύσις. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ αἰῶνας ἀσχολησάμενον περὶ τοὺς ἰδεώδεις τῆς ἀνθρωπότητος σκοποὺς καὶ ἔχον γέμουσαν τὴν ἱστορίαν καὶ φιλολογίαν αὐτοῦ τοιούτων διαγονημάτων καὶ κατορθωμάτων εἶναι δεξιώτερον παντὸς ἄλλου λαοῦ, ἔχει ἀπὸ κλίσεως, ἀπὸ ἑξεως, ἀπὸ φύσεως δύναμις μετὰ θάρρους νὰ εἴπω, ἰσχυροτέραν τὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ ἐργάζεσθαι ὑπὲρ τῶν ἀληθῶν τῆς ἀνθρωπότητος σκοπῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύουσιν αἱ ἔμοιαι πρὸς τὰς τοῦ γενάρχου αὐτοῦ Προμηθέως συμφοραὶ αὐτοῦ.

Μηδεὶς δ' ὑπολάβῃ ὅτι ταῦτα λέγων ἰσχυρίζομαι ὅτι ἀρκεῖ ἡμῖν ἡ κληρονομικότης αὕτη καὶ ὅτι ἐπομένως αὕτη καὶ μόνη παρέχει ἡμῖν δικαιώματα πρωτοκαθεδρίας ἐν τοῖς τὸν ἀγῶνα τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου φιλοτίμως διεξάγουσι· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Πρὸ μικροῦ ἤδη ὑπηγιξάμην ὅτι ἐν τῷ εὐγενεῖ τούτῳ σταδίῳ οἱ προτρέχοντες στεφανοῦνται, οἱ δὲ ὕστεροῦντες εἰς ἀφάνειαν καταδικάζονται. Ἡ κληρονομικότης ἐκείνη εἶναι μόνον ἐξαίρετον βοήθημα, παρέχον ἡμῖν ἐν τῷ ἀγῶνι πτέρυγας, ὧν οἱ ἄλλοι στεροῦνται, ἵνα προδράμωμεν τῶν ἄλλων.

Καταδικάζω δὲ ὅση μου δύναμις τὰ ἐκνευριστικὰ ἐκείνα ἀπο-

φθέγματα: «Ὁ θεὸς τῆς Ἑλλάδος εἶναι μέγας». «Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι ὁ περιούσιος τοῦ Θεοῦ λαός» καὶ τὰ ὅμοια. Ταῦτα ἔλεγον καὶ λέγουσιν οἱ Ἰουδαῖοι, ἀλλ' οὐδόλως ἐνώλυσαν ταῦτα γ' ἀποβῆ τὸ ὄνομα τοῦ Ἑβραϊκοῦ ἔθνους συνώνυμον πρὸς μοναδικὰς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐθνικὰς συμφοράς. Ταπεινὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν ἔχουσιν οἱ ταῦτα λέγοντες καὶ ὀλεθριωτάτην ἀσκοῦσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸ ἔθνος αὐτῶν. Οἱ αἰώνιοι σκοποὶ ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ κοινὸν θῆραμα. Εἰς τὴν θείαν φύσιν εἶναι ὅλως ἀδιάφορον, ἂν τὸ προτεθὲν ἔπαθλον Ἑλληνες ἢ Γαλάται ἢ Γερμανοὶ ἢ καὶ Βούλγαροι προαρπάσωσι. Τοῦτο κεῖται γέρας τῶν νικούντων. Δὲν εἶναι τῷ Θεῷ ἀγαπητὸς ὁ ἐν ἀδρανεῖᾳ καὶ νωθρότητι ὡς τέκνον τοῦ Θεοῦ καυχητιῶν, ἀλλ' ὁ ἀγωνιζόμενος ὅπως ἄρηται τὴν νίκην καὶ στεφανωθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Ἡ θεία οὐσία δὲν θέλει γὰρ ἔχῃ οἰκείους τοὺς ἀπὸ τῆς θείας αὐτῆς τελειότητος ἐκ νωθρότητος ἀφισταμένους, ἀλλὰ τοὺς δι' εὐγενῶν ἀγώνων προσεγγίζοντας αὐτῇ. Οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἐξῆλκοντο εἰς τὸ ἀπρόσιτον ἐκεῖνο ὕψος ἀργοῦντες καὶ ὀκνηροῦμενοι, ἀλλὰ μετὰ τοῦ ἀφάτου ἐκείνου ἐνθουσιασμοῦ, τοῦ πληροῦντος τὰς εὐγενεῖς ψυχὰς τῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας φιλοπονοῦντων, ἐν χαρᾷ καὶ παιδρόσῳ καὶ ἀκαταπονήτῳ δραστηριότητι ἐργαζόμενοι. «Σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χεῖρα κίνει» ἦτο τὸ σύμβολον αὐτῶν καὶ τὸ «αἰεὶ» ἀριστεύειν καὶ ὑπεύροχον ἔμμεναι ἄλλων.»

Ἐν Ἀθῆναις τῷ 1898.

Μ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

Π Ι Ν Α Ε

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΝ ΤΩΙ ΔΕΥΤΕΡΩΙ ΤΟΜΩΙ

Σελ.

Παραινέσεις πρὸς τοὺς "Ελληνας·—α') Εὐδαιμονία. β') Ἀρετή. γ') Ἐλευθερία. δ') Νόμος. ε') Πολιτεία,—ὕπὸ Ἀδαμ. Κοραῆ... »	5 — 40
Τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον (ποίημα), ὑπὸ Ἀρ. Προβελεγγίου..... »	40
Ἡ Μακεδονία, ὑπὸ Ἰ. Ν. Καλοστύπη..... »	41 — 47
Πρὸς τοὺς "Ελληνας τῆς Μακεδονίας, ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι..... »	47 — 48
Θούριος (ποίημα), ὑπὸ Ἀλ. Ῥαγκαβῆ..... »	48 — 49
Ἡ Χριστιανικὴ ἀγάπη, ὑπὸ Ἰ. Σκαλτσούνη.. »	49 — 54
Ἡ πρώτη διάδοσις τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, ὑπὸ Ἐμμ. Ζολώτα..... »	55 — 58
Τὸ Λυκαυγὲς (ποίημα), ὑπὸ Ἰω.Δ.Καρασούτσα »	58 — 59
Ἡ Ἀκρόπολις, ὑπὸ Ἀλεξ. Ῥαγκαβῆ..... »	61 — 76
Ὁ ἀπολεσθεὶς ἀδάμας (ποίημα), ὑπὸ Ἀχιλλέως Παράσχου..... »	76 — 79
Ἡ ἀληθὴς εὐποιΐα, ὑπὸ Μαργαρ. Εὐαγγελίδου »	79 — 83

Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τῶν Ἑλλήνων, (Χρυσολωρᾶς-Γεμιστὸς-Δά- σκαρις-Μουσοῦρος), ὑπὸ Διονυσ. Θερειανοῦ	» 84—107
Πρὸς μεσημβρίαν (ποίημα), ὑπὸ Ἀριστ. Προ- βελεγίου.....	» 108—109
Ὁ Πραξιτέλειος Ἑρμῆς, ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου.	» 109—119
Ἡ θλιψίς τοῦ μαρμάρου, ὑπὸ Μιχ. Μητσάκη..	» 119—122
Ἡ Νίκη τοῦ Παιωνίου ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου..	» 125—130
Περὶ Ὀμήρου, ὑπὸ Δ. Ν. Βερναρδάκη.....	» 135—137
Ὁ Φαρνέσιος Ἡρακλῆς, ὑπὸ Ἀλ. Παγκαθῆ.	» 138—141
Ὁ Λαοκόων, ὑπὸ Ἀλ. Παγκαθῆ.....	» 141—248
Ὁ Φαρνέσιος Ταῦρος, ὑπὸ Ἀλ. Παγκαθῆ...	» 148—152
Ἐν τῷ Μουσείῳ (ποίημα), ὑπὸ Ἀρ. Προβε- λεγίου.....	» 155—156
Τὰ Ἑλληνικὰ καλλιτεχνήματα, ὑπὸ Α. Οἰ- κονόμου.....	» 159—172
Ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ, (ποίημα), ὑπὸ Ἀριστ. Προβελεγίου.....	» 172—175
Ἡ παιδεία τοῦ Ἑθνικοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, ὑπὸ Φιλίππου Ἰωάννου....	Σελ. 176—184
Ὁ Γιάννης Ευλικιώτης (ποίημα δημῶδες)....	» 184—185
Ὁ Λεβέντης καὶ Χάρος » »	» 185—186
Ἡ τοῦ Κοραῆ συμβολὴ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὑπὸ Γεωργ. Ἰ. Ζολώτα.....	» 187—199
Κωνσταντῖνος Κόντος, ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι.	» 200—206
Ἡ γλωσσικὴ ἐπιστήμη περὶ τῆς ἑθνικῆς ἡμῶν γλώσσης, ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι.....	» 207—211

Διονύσιος Σολωμός, ὑπὸ Γ. Μιστριώτου	» 212—219
Ὁ Ἀστραπόγιαννος (ποίημα), ὑπὸ Ἀριστ. Βα- λαωρίτου	» 219—231
Ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Πυθαγόρου, ὑπὸ Μαργ. Εὐαγγελίδου	» 232—236
Τίς ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὑπὸ Μαργ. Εὐ- αγγελίδου	» 237—246
Περιεχόμενα	» 247

Τ Ε Λ Ο Σ.

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

Σελ.	20	στ.	16	ἀντὶ διδασκαλία	γρ.	διδασκαλῖαι
»	22	»	15	» ἔτι	»	ἔτι,
»	55	»	21	» ἀπεσκιρωμένα	»	ἐιεσκιρωμένα
»	69	»	33	» γεγλυμμένα	ἀμαζονομαχίαι,	
				γρ.	γεγλυμμένα	γίγαντομαχίαι, ἀμαζονο- [μαχίαι κλπ.
»	69	»	33	ἀντὶ σκηναὶ ἐκ τοῦ Ἰλίου		
				γρ.	σκηναὶ ἐκ τῆς ἀλώσεως τοῦ Ἰλίου	
»	71	»	8	ἀντὶ ὑπὸ τοῦ Δ. Ἑλγινος	γρ.	ὑπὸ [τοῦ Λόρδον Ἑλγινος
»	76	»	13	» 1886	γρ.	1865
»	77	»	10	» οἱ χρόν'	γρ.	οἱ χρόν'
»	77	»	27	» πάλαιβαν	»	πάλευαν
»	78	»	7	» Φειδιά!	»	Φειδιά!
»	78	»	20	» στὸ κόσμον	»	στὸν κόσμον
»	79	»	12	» ἀγριολοῦδονδα	γρ.	ἀγριολοῦλονδα
»	79	»	15	» στὸ κρύον	»	στὸν κρύον
»	79	»	18	» στήθη	»	στήθια
»	90	»	8	» μεταφρασθεῖσης	γρ.	μεταφρα- [σθείσης
»	92	»	15	» καὶ Πορφυρίου	γρ.	καὶ τοῦ Πορ- [φυρίου
»	92	»	30	» π. Χ.	γρ.	μ. Χ.

Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν Καταστημάτων
Δ. Χ. Τερζοπούλου καὶ Μ. Σαλιβέρου
